OBSERVATIONVM SELECTARVM

AD

REM LITTERARIAM SPECTANTIVM.

TOMVS V.

BIBLIOTECA NAZIONALE
NAPOLI

HALAE MAGDEBVRGICAE Ao. 1702.

Proſtat in officina Libraria Rengeriana.

OBSERVATIO I.
De
BERNARDINI OCHINI DIALOGIORUM LIBRIS.

§.I. D*E Ochini doctrina optime ex ipſius ſcriptis eſt judicare. §. II. Præcipuum inter ſcripta eſt dialogorum liber, italice ſcriptus, a Sebaſtione Caſtalione latine verſus. §.III. Bzovius & Raemundus notantur, qui hunc in Tranſylvania ſcriptum dicunt. §.IV. Ochinus primis dialogis probat, Ieſum eſſe verum Meſſiam. §. V. quid dialogo VII. de Chriſti ſatisfactione ſentiat Ochinus. §. VI. quid de regenitorum peccatis & peccato lethali ſentiat. §. VII. Dialogo undecimo & duodecimo originale peccatum & legis obedientiam explicat. §. VIII. Dialogo decimo tertio, qua ratione homo poſſit obedire legi agit. §. IX. dialogo decimo quarto probat ſolius Ieſu opera nobis ignoſci peccata. §. X. dialogo decimo ſexto qua ratione Deus ſit exorandus docet. §. XI. dialogo decimo ſeptimo neceſſitatem credendi, Ieſum eſſe verum Meſſiam, probat. §. XII. de peccato in Spiritum Sanctum*

agit, & an regenitus poſſit relabi. §. XIII. de Trinitate, & Chriſti diuinitate agit dialogo decimo nono. §. XIV. dialogo. XX. an perſonarum Trinitas ſit creditu neceſſaria, agitur. §. XV. dialogo vigeſimo primo de polygamia diſceptatur. §. XVI. Quæ Ochini de ea ſententia, §. XVII. Lutheri & Ochini ſententiae de polygamia in caſu neceſſitatis conferuntur. §. XVIII. Exemplum Philippi Haſſiae Landgrauii adducitur, a Luthero aliisque Theologis & ICtis adprobatum. §. XIX. Braunsmannus Lutherum excuſans notatur. §. XX. Theodorus Betza Ochinum ſingulari ſcripto notauit. §. XXI. Ioannes Gerhardus Ochino reſpondet. §. XXII. Quid hac in controuerſia ſentiendum. §. XXIII. Theophilus Alethæus inter recentiores polygamiam defendit. XXIV. Dialogus vigeſimus ſecundus an ob adulterium fieri liceat diuortium, tractat. §. XXV. Dialogo vigeſimo tertio an ob infidelitatem diuortium poſſit fieri, quaritur, & ſimul quid de auctoritate Doctorum ſentiendum, dicitur. §. XXVI. dialogo vigeſimo quarto agitur, qua pœna adficiendi ſint adulteri. §. XXVII. dialogo vigeſimo quinto paparum ſiue deorum terreſtrium ſectam eſſe prauiſſimam concluditur. §. XXVIII. dialogo vigeſimo ſexto de ratione extruendi regni Chriſti & deſtruendi Antichriſti agitur. XXIX. dialogo vigeſimo ſeptimo de criteriis veræ, falſæque eccleſiæ, pædobaptiſmo & adminiſtratione ſacræ cœnæ agitur. §. XXX. dialogo vigeſimo octauo hæreti-

cus

cus quis ſit, an & quando interficiendus, diſquiritur. §. XXXI. Hottingero idem arguenti reſpondetur. §. XXXII. dialogo vigeſimo nono de præſtantia agentis Theologiæ agitur præ contemplante. §. XXXIII. dialogo trigeſimo & vltimo de humana diabolicaque arrogantia dicitur. §. XXXIV. Breuis repetitio doctrinæ Ochini, & contentorum in dialogis.

§ I.

CONſiderauimus priori obſeruatione vitam & fata præcipua Bernardi n Ochini eundemq; contra calumnias variorum, qui vel atheum, vel hæreticum eundem faciunt, defendimus. Agemus nunc de doctrina, quo eum non iniuſte a nobis defenſum fuiſſe pateat. Melius id fieri non poterit, quam ſi ipſa eiusdem ſcripta examinemus, ex quibus de vera Ochini mente plenius patebit.

§. II. Præcipuum inter eius ſcripta mihi videtur eiusdem dialogorum liber, qui ipſi periculum attulit, Tigurinis turbam mouit. Titulus eſt talis. *Bernardini Ochini Senenſis dialogi XXX. in duos libros diuiſi, quorum primus eſt de Meſſia, continetque dialogos XVIII. Secundus eſt cum de rebus variis, tum potiſſimum de Trinitate. Baſileæ 1563. apud Petrum Pernam. 8.* Italice primum prodiit liber, poſt vero in lati-

 nam

nam translatus fuit linguam. Sebaſtianum Caſtalionem translatorem fuiſſe, nullum eſt dubium. Quod non ſolum probat Thuanus * & Bzouius,** ſed & Dudicius in notis MStis in hos dialogos Ochini, quas Sandio *** videre contigit; qui ad haec verba dialogi XVIII. *te Spiritus Sanctus inuadet, & ſupremi vis inumbrabit, itaque ſanctus iſte partus dicetur, hoc eſt, erit Dei filius:* haec in margine adnotauit: *vel hinc adparet eſſe Caſtalionis interpretationem.* Ipſe quoque Caſtalio, cum de hac facta translatione inculparetur, ſe in litteris ad Conſulem & Senatum Baſileenſem datis ita exculpat: **** *quod ad accuſationis partem ſecundam attinet, videlicet quod Bernardini Ochini dialogos transtulerim, non puto id mihi fraudi eſſe debere. Tranſtuli enim, (ſicuti & alia eius opera tranſtuleram,) non vt iudex, ſed vt translator, & ex eiusmodi opera, ad alendam familiam quaeſtum facere ſolitus: & typographus librum ſe dixit obtuliſſe, eumque ſecundum Baſileenſia inſtituta fuiſſe cenſura adprobatum.* Quare & dialogos iſtos *a bono illo viro, Sebaſtiano Caſtalione,* latine verſos dicit Theodorus Betza....

§.III

* *lib. XXXV. prope finem*
** *ad annum* 1542. §. 30.
*** *Bibl. Antitrin. p.* 5.
**** *Sandius c.l.*
***** *de polygamia p.* 4.

§. III. Hos dialogos in varias alias linguas fuiſſe translatos teſtatur Bzouius; * quod vero eos in Tranſyluania ſcripſerit, vt teſtatur idem, poſtquam iam apud Heluetos eiectus, in quo & eum ſequitur Florimundus Ræmundus, ** maxime errant vtrique; cum anno 1563. editus fuerit liber, illo ipſo anno, quo eiiciebatur, qui & cauſa erat exilii. Quod ipſum etiam vtroſque refutat, qui dialogum de polygamia in Polonia conſcriptum, & Sigismundo II. Regi Poloniæ dedicatum fuiſſe dicunt, cum ille horum dialogorum coniunctim editorum partem faciat, vti infra latius patebit. Horum dialogorum exempla in loco admodum celebri eſſe concremata, refert Bullengerus, *** ſed mallem addidisſet locum & auctoritatem.

§. IV. Dedicatio libri primi directa eſt ad Comitem Bethfordiae, & ſane pie eſt ſcripta, omne ſtudium religionis in eo ſitum eſſe probans, cognoſcere Ieſum eſſe verum Meſſiam. Plenius adhuc id probat dialogo primo praeſertim atque ſecundo. Contra Iudæos autem agit in toto hoc primo libro, quare & per dialogos, quos ipſe cum Iacobo Iudæo inducit, rem explicat, Iudæorum argumenta Iacobo

* *c 1.*

** *Synopſi hæreſ. ſec. XVI. lib. III. c. V. p.* 230.

*** *apud Boxbornium in hiſt. vniu p.* 1144.

cobo exponente, refutante Ochino. Et ſane, qui penitius introſpexerit, quam firmis atque grauibus argumentis contra Iudæum diſputet, Chriſtum eſſe verum Meſſiam, qui legem adimpleuit, pro mundi peccatis ſatisfecit, ac omnibus malis nos liberauit, eum eſſe Mesſiam ſpiritualem; & quam fortiter Iudæi argumenta in contrarium euertat, fateri neceſſum habebit Ochinum vere & pie de Chriſto ſentire. Ita vt in Ochinum non cadat, quod Ioanni Bodino, Gallo, alias imputant, in colloquio eiusdem heptaplomeri fortius argumenta Iudaeorum ac Naturaliſtarum adſtrui, quam Chriſtianorum. In tertio, quarto, quinto & ſexto dialogis, contra Iacobum Iudæum probat, qua ratione per Chriſtum ab omnibus malis libertatem fuerimus conſecuti, & in ſpiritualibus cognitionem: peccata non imputentur, ſed condonentur.

§. V. Dialogus ſeptimus eſt, ex quo primum errorem hauſere Tigurini. Inducitur p. 181 ibi Iacobus Iudæus, hæc verba proferens: *at vos Mesſiam ſatisfeciſſe dicentes, falſum dicitis, & quod nusquam in ſacris litteris vel diſertis vel idem indicantibus verbis extat:* Verum quidem, ſi ipſius Ochini hæc eſſet ſententia, eundem inter homines a Chriſto alienos haut male referri, certum. Sed ipſe in reſponſi-

oni-

onibus ſuis Iudæo contradicit, & Chriſti ſatisfactionem conſtanter adſtruit, maxime vero dum ait: *licet dicere Chriſtum in cruce morientem ſatisfeciſſe duobus modis, primum quia diuinæ voluntati ſatisfecit, cum Deo vsque ad mortem crucis obedit, faciens quidquid ei Deus mandauerat, eumque facere volebat. Alio item modo ſatisfecit, dum pro peccatis noſtris ſatisfacit, propterea quod eius ſupplicium mortemque Deus gratis acceptum habuit pro ſatis magna ſatisfactione pro peccatis noſtris: quamuis ea per ſe ac ſuapte natnra non talis eſſet, vt Deum ad ipſam pro tali accipiendam obſtringeret. Itaque non niſi Dei beneficio ſatisfaciens fuit mors Chriſti.* Hoc de Chriſti ſatisfactione adſertum eſt Ochini. Arguit quidem Hottingerus Ochinum, quod paullo poſt ſcribit: *ſatisfecit Chriſtus & pro noſtris peccatis, hoc eſt a nobis commisſis: & pro ſuis, hoc eſt, ſibi imputatis. Itaque vt concludam, hoc dico, quamuis in ſacris litteris Chriſtum ſatisfeciſſe non ſit diſertis verbis proditum, tamen eadem ſententia in eis extat, quo modo iam diximus, itaque pie dici hoc poteſt.* Falſisſimum hoc putat Hottingerus, ſic, ut apertis ſcripturæ teſtimoniis comprobari posſit. Impium quidem eſſet dicere, Chriſtum pro peccatis noſtris non ſatisfeciſſe: impium, dicere illud ſcripturæ ſacræ teſtimoniis non comprobari: ſatisfeciſſe vero diſertis atque expresſis verbis in

p. 189

p. 191

ſcripturis contineri nemo probabit. Chriſtum ſuſtuliſſe peccata noſtra, ſuſcepiſſe debita, paſſum eſſe ob noſtra delicta, ſacrificium eſſe factum pro peccatis & expiationem, liberaſſe nos a peccatis; loquuntur ſcripturae. Ex quo ſatisfactum eſſe DEO omnino ſequitur, cum remisſio peccatorum arguat ſatisfactionem; licet illud expresſis verbis in ſacris non extet. Ex quo videmus, nouam non eſſe hac de re doctrinam, quam in Hodego ſuo ad doctrinam de iuſtificatione probat Democritus Chriſtianus; quin iam dudum fuerit prolata, licet & huius ſcriptoris ſpiritum non vbique adprobemus.

§. VI. Dialogo octauo bene probat, Chriſtum nos redemiſſe atque ex peccati ſeruis feciſſe liberos; idque verum eſſe Mesſiæ attributum ex Veteri Teſtamento docet. Dialogo nono oſtendit, qua ratione Chriſtus nos Deo reconciliauerit, iramque Dei placauerit. Dialogo decimo diſputat an regeniti peccent adhuc; vbi poſtquam varias variorum adduxerat ſententias, an & quatenus

p. 222 peccent, concludit: *Habuere renati Dei bonitatis cognitionem, ſpiritualemque guſtum atque ſenſum in Chriſto & per Chriſtum: habuerunt & diuinæ electionis ſuæ teſtimonium, arrham, ſigillum ſancti Spiritus. Itaque cum reſtet in eis viua memoria bonitatis Dei, certæque ſcintillæ ſpiritus, a quibus aper-*

a peccato abſtineantur, ſupereſt in eis ſemen viui ſermonis Spiritus Sancti, eorum animis tenaciter impreſſi: cuius ſermonis opera ſingularem illum Dei amorem ſenſere: quo fit, vt aut nunquam, aut certe rariſſime labantur: idque non vt ſaxum, ſed leniter vt plumae; non in vitium toto animo precipites effrenique impetu ferantur, ſed reluctantes animique conſcientia mordente, ideoque facile & cito reſurgant. At impiis, qui Deum nunquam guſtauerint, contra vſu venire. Vt ergo quid de regenitorum peccatis ſentiat, bene explicet, in ſequentibus etiam quid per lethale peccatum intelligat Ioannes * enodat; non quidem peccatum in Spiritum Sanctum, quod nobis non ita notum eſſe dicit, vt id certo ſciamus, quale ſit; ſed tale peccatum, in quo quis ad mortem vsque perſeuerat, & in eo ſine pœnitentia moritur. Illud proprie adpellari dicit crimen, & lethale eſſe peccatum, ac pro huiusmodi peccatis orari non debere; videlicet poſtquam in eis mortuus eſt homo, at quamdiu viuit, ſemper orari debere eius peccatorum veniam. Id quod ab Hottingero & Tigurinis non eſſe adnotatum miror, cum ab orthodoxorum ſententia plane ſit alienum; iis tamen qui poſt mortem aliquam adhuc animae purgationem credunt, defendendum relinquimus. *p.215*

* *I. Ioh. V.*

§. VII. Vndecimus dialogus totus facit ad probandum, eſſe peccatum originale: id quod ſacræ litteræ vocent peccatum, legem membrorum, cupiditatem. Primo quidem diuerſas quindecim refert opiniones, quibus probare contendunt aliqui, peccatum originale quid ſit, qua ratione operetur & tranſeat in omnes homines: quas tamen omnes tanquam falſas reiicit, & ſuam latius probat. A morte facit initium, eam non eſſe naturalem adſerens, ſed pœnam peccati, quae per Adamum venerit in mundum. Deinde eſſe originale peccatum probare contendit, id quod variis ſcripturæ locis facit, quae etiam
p. 295 ſingula optime explicat, & concludit. *Fecit Deus hominem rectum ac non intemperatis adfectibus praeditum. Itaque cum iidem nunc ſint intemperati, fatendum eſt, eos eſſe peccata, & ab Adami peccato originem traxiſſe. Et ſane eos potuiſſet a nobis auferre Chriſtus, vt ſint intemperati, hoc eſt moderari in ordinemque cogere: ſed noluit: quin eos ſic reliquit ad virtutis exercitationem. Illud fateor, Chriſti beneficio fieri, vt electis non imputentur.* Dialogo duodecimo, qua ratione ope Ieſu legi diuinæ poſſimus obedire, explicat, vbi inter alia: *Dixit Paulus legem latam eſſe ob delictum, hoc eſt vt non ſolum per eam officium deli-*
p. 302 *ctaque noſtra cognoſcamus, legisque terminos ſaltem ſupplicii metu transgredi caueamus, verum et-*

iam vt videntes nos ei obedire non poſſe, de noſtri confidentia deiecti, ac de nobis deſperantes, ſalutem in Chriſto quæramus. Et alio loco, quid ut obediamus legi requiratur, optime exprimit, dum ait: *Paulus latam a Moſe legem adpellauit ſpiritualem, quoniam ea a nobis non ſolum externa, verum etiam interna mentis & voluntatis opera exigat, & inſuper renatum cor, mentemque ſpiritualiter reformatam, atque adeo ſummum lumen fidei, quo Deum ſummo amore proſequamur. At nos contra, ſicuti ſcripſit Paulus, ſemoto Chriſto, carnales ſumus, ideoque diuinæ legis ne tantum quidem exſequi poſſumus.*

§. VIII. Dialogo decimo tertio disputat, an Chriſti opera adultus homo iuſtus fiat obediendo legi? vbi probat, omnia noſtra opera, quam bene etiam facta, ſordere, & eſſe coram Dei oculis ſicut pannum menſtruatum. *Exigit enim, ait, lex perfectam obedientiam, quam nos, quia præſtare non poſſumus, peccamus, & quidem neceſſario, etiamſi Deum ſupra omnia diligamus, tametſi huiusmodi peccata nobis ad æternam pœnam non imputantur.* p. 326 Nullum ergo hominem ſua ipſius iuſtitia iuſtum eſſe dicit, ita vt omnia opera noſtra iniuſta ſint & imperfecta, talia autem ſi modo fides adſit in Chriſtum, non imputari. Arguit quidem hic Hottingerus Ochinum, quod Iacobum ita inducat loquentem, quæ ipſe tacendo ſe non improbare

bare ſignificet. Sed male rem egit ſuam, Hot-
p.334 tingerus,*verba Iacobi hæc ſunt : *Neque vero verum eſt, quod ſolent dicere nonnulli, tametſi nullo Dei dicto docti, videlicet nobis perpetuo orandum eſſe Deum, vt nobis ignoſcat peccata. Poſtquam enim nobis iam condonata ſunt, niſi denuo alia committamus, nihil opus eſt, vt eorum veniam ab eo petamus. Nam quod Chriſtus docuit, orare, vt peccata nobis ignoſcat, id de eo tempore docuit, quo nobis venia opus eſt. Nusquam literis proditum eſt, apoſtolos, poſtquam peccatorum veniam conſecuti ſunt, oraſſe amplius Deum, vt ſibi ignoſceret: iidemque epiſtolas ſcribentes, cæteros exhortati non ſunt ad orandum Deum vt ipſis ignoſceret: Sed tum ipſi orarunt Deum, tum alios ad orandum incitarunt, vt ſibi daret ſpiritum, audentiam, libertatemque publicandi ſermonis Dei, idque confidenter & impauide nullo rerum humanarum reſpectu. Neque vero ea mente docuit nos orare Chriſtus, vt orantes vniuerſa illa verba dicamus, ſicuti multi falſo opinantur: nec vsquam litteris proditum eſt, vel ipſum vel apoſtolos orando illa verba protuliſſe. Sed eis propoſuit eorum ſummam, quae Deum orantes poſcerent, vt alias aliud orarent, prout res poſtularet. Itaque ſic ſtatuo eum, qui Deum ſupra omnia diligit, iuſtum eſſe expertemque peccati. Sed in eo malum eſt, quod iam dicturus ſum. Vos eſtis plerumque fidei & caritatis expertes:*

hinc

* p. 483. & 486.

hinc fit, vt non ſolum non vere pœniteat vos commiſſorum peccatorum, verum etiam perpetuo noua committatis, & tamen ſalutem ſperetis, dicentes, quod diuinæ legi non obeditis, id ideo fieri, quia ei obediri nequeat: & tamen vos pro inſontibus, atque adeo pro iuſtis habetis: videlicet quia vobis non imputentur peccata veſtra, videlicet Chriſto imputata. Et quoniam Chriſtus diuinæ legi perfectisſime obediuerit, ideo eum ſolum ſua obedientia fuiſſe iuſtum: quoniamque ipſe vobis iuſtitiam ſuam [ſicuti vos perhibetis] impertiuit, vos quoque eſtis, veſtro quidem iudicio, perfectisſima præditi iuſtitia, quaſi Chriſtus venerit, non vt vos a peccatis liberaret, ſed vt efficeret, vt vobis quamuis manentibus in peccatis, & in deterius abeuntibus; non imputentur veſtra ſcelera; atque ita licet impii, & legi prorſus non obedientes tamen iuſti ſitis, quia vobis imputetur iuſtitia Chriſti. Latius deinde variis ſcripturæ dictis probatur, qua ratione per Chriſtum iuſti fiamus. Vt dicam quod res eſt Iacobum quidem inducit hæc verba proferentem, ſed ipſa mens videtur eſſe Ochini. Confirmat me in eo, quod tam longa argumentorum ratione & ſcripturæ ſacræ auctoritate dicta hæc probet, vt vel inconcuſſa videri posſit veritas. Ipſe vere Ochinus, ne verbulum quidem Iacobo reponit, quod plane contra ipſius morem. Reprehendit quidem eum Hottingerus, qui per omnes Ger-

ma-

maniae Galliae atque Angliae eccleſias doceri ait, ſola fide fideles abſque operibus iuſtificari; Deum autem propter meritum Chriſti peccata fidelibus non imputare, imputare autem ipſis iuſtitiam obedientiamque Chriſti;
p.483 Ochinum autem dicere, neceſſarium eſſe, vt non peccemus, ſed juſti ſimus, hominemque ſine peccato poſſe viuere. Sed tangit hoc ipſo communem hominum errorem Ochinus, qui per imputationem meriti Chriſti ſalui fieri cupiunt, nulla habita ſanctitatis vitæ ratione. Quare non ſufficere ait, vt nos pallio purpureo Chriſti veſtiamus, ſed hominem iuſtum eſſe debere, expertemque peccati. Non quod plane nullum committat peccatum; ſed quia Deum amat, in Chriſto viuit, vitæ ſanctitatem ſeruat, ob mortem Chriſti non imputentur quotidiana iſta, ſi modo redactus fuerit in ſtatum eorum, qui pœnitentia non egent, vt ipſe Chriſtus loquitur.

§. IX. Dialogo decimo quarto late probat contra Iacobum Iudæum, ſolius Ieſu opera nobis ignoſci peccata. Et licet Iacobus obiiceret antiqui fœderis ſanctos homines Ieſu opera ſalutem obtinere non potuiſſe, cum Ieſus in mundum nondum veniſſet: reſpondet tamen Ochinus, ſalutem ſanctorum, qui Chriſtum anteceſſerunt, non pendere a vir-

virtute ſupplicii mortiſque Chriſti, ſed pendere ab eo, quod Chriſti mortem gratis acceptam habuerit Deus; & quia Deus acceptam habuerit, antequam ipſa eſſet, vt electis ſalutiferam, habuiſſe in eis vires etiamſi nondum venerat Chriſtus. Quare etiam & in V. Teſtamento & ipſo natiuitatis tempore Seruator dicatur ab angelis, quamuis nondum crucifixus ſeruaſſet ſua morte mundum.

§.X. Dialogo decimo quinto quinam per Ieſum ſalui fiant, probat, eoſque non angelos eſſe dicit, ſed homines. Culpam tamen nec Dei nec Chriſti eſſe, ſi quis periret, ſed ipſius hominis. Dialogo decimo ſexto docet, qua ratione per Ieſum orantes, exoremus Deum. Et quidem qua ratione preces operentur quidpiam, optime exprimit, dum ait: *vult p.368* *Deus vt precibus vtamur, non quia ipſi, quo in nos beneficia conferat, iis ſit opus, ſed ad vtilitatem noſtram.* Et paullo poſt: *neque vero dici poteſt, preces noſtras ſi cum fide & Spiritu coniunctæ ſint, ſua ipſarum vi neceſſario obtinere poſtulata, quia non noſtra, ſed Dei ſunt opera: ſi quidem vniuerſa Dei opera atque creaturæ cum a Deo pendeant, non poſſunt eum ad conferendum nobis vel tantulum beneficium obſtringere, aut commouere, aut flectere. Solus DEus ſe ipſum poteſt obſtringere ad beneficia in nos* con-

conferenda: dum vel gratis bene nobis facere ſtatuit, vel etiam promittit. Vult igitur Deus, vt oremus, quo non ipſum Deum, ſed nos ipſos moueamus, nos ipſos in fide Chriſtianisque virtutibus exercentes, idque ad vtilitatem noſtram.

§. XI. Dialogo decimo ſeptimo neceſſitatem credendi Ieſum eſſe verum Meſſiam, commonſtrat, & quo pacto noſci id poſſit. Poſtquam igitur varia ſcripturæ loca ad probandam hancce ſententiam adduxiſſet, tandem pie ac iuſte Iudæum ita adloquitur: *vt*
p. 387 *tibi verum dicam, vnica eſt ratio clare ac ſine vlla dubitatione cognoſcendi, Ieſum fuiſſe Meſſiam, id quod firmiter conſtanterque credamus, neceſſe eſt, ſi ſalvi eſſe volumus, videlicet vt præterquam quod animaduertas, omnibus quos iam recenſuimus, modis, Ieſum eſſe Meſſiam precibus ad Deum vtaris eumq; confidenter ores; vt per Meſſiam in te illa omnia faciat, quæ ſe in illius aduentu facturum promiſit: videlicet vt tibi lapideum cor adimat, & molle det teque vetere Adamo ſpoliatum Chriſto induat, te regeneret, te ex carnali ſpiritualem reddat mundetque & liberet a peccatis, illuminet & inflammet intrinſecus, faciatque vt ipſius legi obedias & animo tuo legem caritatis imprimat, tibi pacem det et mentis & conſcientiae, omnesque virtutes chriſtianas, & te omnibus ſpiritualibus vbertatibus felicitet. Ita fiet, vt intus illuminatus, omnibusque donis ditatus, quæ in adventu Meſſiæ adepturi ſunt homines, manifeſta experientia*

entia in te ipſe ſentias, in te comprobata eſſe de Ieſu ea quæ de eo fuere prædicta, atque ita Ieſum fuiſſe Mesſiam certum, compertum, exploratum habeas. Verba ſane quæ ſatis arguunt, quid de Chriſto & ſtatu chriſtiano ſentiat Ochinus.

§. XII. Dialogus decimus octauus libri primi vltimus, de peccato in Spiritum ſanctum agit, quid ſit,& plane ſingularis eſt. Praemiſit præfationem cum hiſce verbis: *omnibus euangelicam veritatem oppugnantibus, verosque Chriſtianos infeſtantibus Bernardinus Ochinus ſalutem optat.* In ipſa vero præfatione multos eſſe dicit, qui cum ſe peccaſſe putent in ſpiritum ſanctum, ſe ipſos vltro in altum deſperationis barathrum præcipites darent, nullum admittentes remedium. Tales autem homines ex iſto libello poſſe diſcere, neſcire ſe an in ſpiritum ſanctum peccaverint, ideoque de diuina gratia cur deſperent, cauſſam non eſſe. Concludit tandem: *Ad hunc igitur legendum eos exhortor, vt huius opera cognitionem aliquam ſpiritualemque guſtum conſecuti bonitatis Dei, omnem ei laudem, honorem, gloriam tribuant, per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Ita fiat.* Dialogus eſt inter Philautum & Paracletum. Ille quidem ob innumera ſcelera cauſſam ſe habere ait, cur de ſalute deſperet; quare dum adhuc in vita ſuperſit, ad effugiendos vitæ

huius cruciatus omni generi voluptatum ſe dedere conſtituit, in contrarium eius animum dirigente Paracleto. Et cum Philautus inter peccata alia innumera, & illud in Spiritum Sanctum ſe quoque commiſiſſe dicat, occaſionem adripit Paracletus, explicandi, quid ſit peccatum in Spiritum Sanctum atque viginti duas adfert de eo opiniones, patrum maxime, ſingulas tamen ſtare non poſſe dicit. Mentione quoque a Philauto facta dicti Paulini, *Hebr. 6. v. 4*, vbi Paulus fieri poſſe negat, vt qui ſemel colluſtrati cœleſte donum guſtarint & participes fuerint ſancti ſpiritus, præclaraque Dei dicta & æui futuri virtutes guſtauerint, & tamen relabantur, vt ii iterum vitæ correctione renouentur. Paracletus verba hæc omnium, quæ usquam extant in ſacris litteris, obſcuriſſima ac intellectu difficillima iudicat, ac eiusmodi, vt nulla magis homines peterreant, niſi rite intelligantur. Pauli hæc verba eſſe primum adſtruit, cum auctorem dictæ epiſtolæ omnino ſpiritu ſancto fuiſſe præditum dicat; eo quidem, quod ea epiſtola plena ſit altisſimarum ſententiarum, nec a cæteris apoſtolis, nec ab euangeliſtis, tam aperte explicatarum: qualis illa eſt, quod Ieſus ſit Dei filius, & angelis & Moſe ſuperior: item de eius ſummo ſacerdotio, de magno illo ſacrificio, quo ſe ipſum li-

bau

bauit: item quod deſierit Iudæorum ſacerdotium, & porro eorundem omnes ritus cæremoniarum. Poſtquam autem varias, patrum maxime de huius dicti explicatione adduxerat ſententias, concludit tandem, Paulum loqui de Iudæis illis ad Chriſtum conuerſis, qui rerum ſupranaturalium non niſi naturale lumen guſtumque habebant, cum nonnulla participatione donorum ſancti ſpiritus: qui de lumine illo delapſi reſurgere non poſſent. Atque alio loco interlineari quaſi paraphraſi Pauli dictum ita explicat: *qui colluſtrati fuerunt non ita, vt viuam habuerint Chriſti cognitionem, ſed tantum ex audito externo ſermone partam. deinde eandem ſententiam impetu ſpiritus iterans atque amplificans variis verbis, illud ſubjungit, donumque cœleſte guſtarunt: hoc eſt Chriſtum leviter manducarunt, & primoribus labris guſtarunt: ſed non item deglutierunt, utque ſuum viua fide comprehenderunt: aut ſi deglutierunt, id humana & incoata fide factum eſt, ita ut in eis radices non egerit, quippe citra humorem diuinæ beneficentiæ. Præterea participes, inquit, fuere ſancti ſpiritus, hoc eſt eius donorum, at viuae fidei non item: eumque Dei guſtum habuerunt, qui parta fide comparari poteſt; hi inquam ſi Chriſtum relinquunt & inſuper contemnendo traducunt, ſicuti qui eum crucifixerunt, non iam poſſunt vitæ correctione inſtaurari, hoc eſt reiectaneos eſſe ſe oſtendunt.* Obiicit qui-

p. 425

p. 429

dem Philautus, inconueniens eſſe, eos qui altiore lumine ac ſupranaturali delapſi fuerint, vtpote Petrus, poſſe reſurgere, illos vero qui de inferiore lumine, videlicet quæſito, delabantur, non poſſe. Cui tamen objecto reſpondet paracletus, Petrum & alios qui de altiore lumine cadant, iam viuam fidem in ſe fuiſſe expertos, atque ſingularem Dei bonitatem iam guſtaſſe ſpiritu: quare etiamſi labantur & peccent, Chriſtum tamen amare eos non deſinere, nec fidem, quæ in eis iam viua, perdere, & cum ea operetur continuo, fieri, vt tales facile iterum reſurgant. Illos autem ad Chriſtum conuerſos Iudæos, de quibus metuebat Paulus, ne ad Iudaiſmum reuerterentur, non niſi quæſitam habuiſſe, facileque potuiſſe in priora relabi peccata, & a Ieſu deficere atque hac ratione poſſe explanari verba Pauli, quod nimirum ſponte ſua peccantibus poſt admiſſam cognitionem veritatis, nulla ſuperſit hoſtia aut ſacrificium: idque, quia Ieſu mortem repudiauerint, vnicæ hoſtiæ & ſacrificii ad expianda peccata mundi. Addit tandem: *quod ſi ſic explanentur verba Pauli, congruunt cum ſuperioribus, quibus eos exhortatur, ne ſemper hæreant in diſciplina contemplantis theologiæ, quoniam, qui de quæſito illo lumine dilabatur, is ſæpe non ſolum Chriſtum relinquat, poſtquam eum nunquam ſpiritu guſtauit, verum*

rum etiam eum clam animo deſpiciat derideatque, id quod non faceret, ſi ſe ſancti ſpiritus diſciplinæ addixiſſet, in qua diſcitur agens theologia. Licet & Pauli mentem hanc eſſe dicat, non vt fieri non poſſit, ſed vt vix poſſit fieri, ac tales homines raro reſurgere. Subiungit quoque *p.431*
de peccato in Spiritum Sanctum, vbi primo probat nullum electum peccare in Spiritum Sanctum, quippe qui omnes etiamſi nonnunquam peccent, reſurgant ac ſeruentur, quia immutabiliter electi ad vitam æternam. De- *p.432*
inde credit ad ſalutem non eſſe neceſſarium, certo ſcire, quid peccatum ſit in Spiritum Sanctum: eſſe vero peccatum, commiſſum eſſe, & committi poſſe, non vero ab electis, ſed tantum a reiectaneis. Credit etiam hoc peccatum non remiſſum iri idque abſolute. Peccatum autem in ſpiritum ſanctum illud di- *p.434*
cit, quando quis maledicit Deo aut Chriſto, aut euangelicæ veritati, poſt veritatem parta luce cognitam, idque ex animo. Filio vero hominis maledicere ſic accipiendum eſſe ait, Deo aut Chriſto aut euangelicæ veritati maledicere ignoranter. Id quod ex Pauli verbis probat qui *I. Tim. I. v. 13.* de ſe loquens dicit: *ego prius eram in Deum maledicus, & infeſtus, & contumelioſus: ſed mei miſertum eſt, quoniam ignarus feci expers fidei.* Paulus enim ignarum ſe feciſſe dicit, ideoque veniam adeptum

ptum, alias ſi in ſpiritum ſanctum peccaſſet, condonatum non fuiſſet. Requirit ergo ad peccatum in ſpiritum ſanctum, vt quis praua voluntate maledicat. Neminem tamen de ſua ſalute debere deſperare ait, quamdiu in hac eſt vita, cum nemo certo ſciat, nec quanta improbitate maledicendum ſit SpirituiSancto, vt peccatum condonari non poſſit, nec quanta improbitate ipſe ei maledixerit: p. 139 concludit tandem, neminem quam graviter etiampeccaſſet, nos debere ad deſperationem impellere, ſed omnes in ſpem attollere, & omnia caritatis officia in eos conferre. Et ſi qui eſſent, qui per ſpeciem ſtudii religionis dictitent, certum aliquem peccaſſe in Spiritum Sanctum nec vllum iam ei ſupereſſe remedium: eiusque conſpectum fugientes eum conſectentur, id naſci ex ſubtili quadam ſuperbia, inuidia, odio aut faſtu non a caritate. Eos quidem, ſi Chriſti ſpiritu præditi eſſent, ipſum quoque imitari, quia ille venit non vt mundum damnaret, ſed vt ſeruaret.

§. XIII. Pergimus ad librum dialogorum ſecundum, qui duodecim continet. Dedicatio eius directa eſt ad Nicolaum Radziuilium: cuins rationes ipſe adducit; *diuerſas ſcilicet de Trinitate ſententias quas in Poloniæ æque eccleſiis emergere ſe audiuiſſe dicit.* Quare ſe motum eſſe ſcribit, vt duos hac de re ſcribe-

ret

ret dialogos, in quorũ priori Trinitatem eſſe oſtendatur, eiusque veritas ex ſacris litteris probetur. In altero, Trinitatem credere noſtri eſſe officii. In ipſa præfatione, rationes, quibus motus, arduam hanc de Trinitate materiam explicare, plenius exponit. Dicit enim, rem arduam quidem eſſe, ſed cognitu maxime neceſſariam, ſpeciatim a nemine adhuc ſatis pertractatam, licet alii pauca & leuia, occaſione ita ferente, ſcripſerint. Dicit etiam, ſe ad ſcribendum adactum fuiſſe amicorum precibus, & quod magis eſt, addit: *quod nonnulli, nulla a me data occaſione, incipiebant non ſolum ſuſpectum habere me, verum etiam a me eam non credi, dictitare, quæ me res coegit eorum errorem oſtendere. Itaque, ſi quis ex hoc libro fructum aliquem perceperit, debebit & Deo & ipſis maledicis gratias agere.* Reſpondet deinde obiecto, cur in hoc ſcripto non fuerit uſus auctoritate conciliorum & Patrum & ſanctorum reliquorumque hominum, cum rerum diuinarum & ſupranaturalium cognitionem non poſſimus adipiſci, niſi ex diuina patefactione, Deique ſermone, qui Deus ſolus natura ſit verax, ideoque mentiri non poſſit; omnes autem homines eſſe mendaces, quare ad probandam veritatem vel vnicum verbum Dei poſſe ſufficere ait. Et licet quidem aliqui forſan dicerent non in omnibus a ſe eſſe

ſatisfactum, iis tamen reſpondet: *ſcit DEus me in reſpondendo dixiſſe quidquid potui, quodſi ipſi plura ſciunt magnam habent occaſionem perſequendi reliquias meas, quæ res mihi maximam aſferet voluptatem.* Et ſi quis dicere velit, ieiune a ſe refutatos eſſe eos locos & argumenta, quæ contra Trinitatem adducantur, illi reſpondet: *ſi eſt, (vt eſt) vnus Deus & tres diuinæ perſonæ coæternæ & conſubſtantiales, idque inſuper ex ſacris literis perſpicuum eſt, cum id credere debemus, fatendum eſt, quidquid lororum & argumentorum contra adduci poteſt, id invalidum, fallax, debile infirmumq́; eſſe, ita vt ſua ſponte concidat.* Adgreditur deinde dialogum decimum octauum de ſumma Trinitate, in quo vti ipſe titulus monſtrat, oſtenditur, tres eſſe diuinas perſonas, patrem & filium, & Spiritum Sanctum, reipſa diſtinctas, tametſi conſubſtantiales & coæternas & ad eos litterarum locos & argumenta, quae contra adduci ſolent, reſpondetur. Collocutores ſunt Spiritus & Ochinus. Ille, quid credat Ochinus, interrogat, hic reſpondet. Interrogat ergo an Chriſtus ex Spiritu Sancto conceptus, Maria virgine genitus? an Dei ſit filius vnigenitus? an ipſe Deus? & quas alias circa Trinitatem quæſtiones ſe credere dicit Ochinus. Et cum Spiritus varia contra Trinitatem obiiceret, qua ratione unitas cum Trinitate poſſit conſiſtere,

re,explicat Ochinus : patrem enim eſſe eundem Deum dicit, qui filius, ſed non eſſe idem ſuppoſitum, quod idem & de ceteris perſonis ait, ita tres eſſe diuinas perſonas, vnam autem diuinam eſſentiam demonſtrat. Pergit *p. 43.*
autem Spiritus recenſere varias variorum de Trinitate opiniones vbi primo eorum adducit ſententiam quos Monarchiſtas vocant, qui non niſi vnumDeum &patrem omnium faciunt. Qui licet filium etiam credant, non tamen ipſi æqualem, ſed multo inferiorem : neque conſubſtantialem, ſed ab eo reipſa differentem, & ex nihilo creatum, non ab æterno, ſed tempore, tametſi ante omnes creaturas. Quam ſententiam patrum etiam quorundam auctoritate comprobatam novi. Alios *p. 45.*
inducit ſtatuentes vnum tantum eſſeDeum, vnamque diuinam perſonam, eam tamen variis ſic nominibus adpellari, ob operum quae faceret varietatem. Tertiam adducit opini- *p. 46.*
onem eorum,qui dicant, tres eſſe diuinas perſonas, non ſolum re ipſa inter ſe differentes, ſed etiam ſubſtantia atque eſſentia, quorum tamen ſingulorum opiniones ſolide refutat Ochinus. Cum autem a Spiritu petat, vt hanc de Trinitate quæſtionem indiſcuſſam relinquat, quia conciliorum auctoritate ipſorumque eccleſiæ reformatorum Lutheri inquam & Zvvinglii fuerit adprobata , Spiri-

 tus

tus autem conciliorum auctoritatem, vtpote in multis erroneam reiiciat, nec Lutheri atque Zvvinglii opiniones vtpote qui ipſi inter ſe diſſentiant, tanquam iuſtam fidei regulam accipiat, ex Scriptura ſacra potius hac de re in-
p. 50. formari cupit. Suſcipit laborem Ochinus, Chriſti diuinitatem primum probans, idque ex eo, quod per Chriſtum omnia dicantur creata; quod Chriſtum adorare dicantut angeli, adorarint homines. Perſequitur dictum Ioannis: *in principio erat verbum & 1. Ioannis V.* aliaque, quibus Chriſtus vel ab æterno fuiſſe, vel filius patris vnigenitus, vel patri æqualis dicitur. Et cum ad hæc omnia ex Socinianorum mente reſpondiſſet Spiritus, Chriſtum non natura eſſe Dei filium, ſed ſolius Dei beneficio atque donorum participatione; atque ea ex ratione medium extitiſſe inter Deum & homines, quia & participatione fuerit Deus, & natura homo; ſingula eiusdem obiecta ex ipſis ſacræ ſcripturæ fontibus grauiter diluit, atque dialogum ita concludit: *reſtat, vt ipſi ſanctiſſimæ Trinitati omnem honorem, laudem & gloriam tribuamus per Ieſum Chriſtum, Dominum noſtrum. Ita fiat.*

§. XIV. Dialogus XX eosdem habet collocutores, vbi Spiritus contendit, ſi vel maxime fuerit Trinitas, eam tamen creditu non adeo eſſe neceſſariam. Reſpondet Ochinus,

&

& omnino neceſſarium eſſe probat, tres eſſe perſonas & vnum Deum; qua ratione autem id fiat, & quomodo perſonæ inter ſe ſint connexæ, creditu non eſſe neceſſarium. Hottingerus equidem * hoc & antecedenti dialogo adverſariorum partes ſceleratas contra diuinitatem Chriſti & Spiritus Sancti, longe melius validiusque inſtruxiſſe dicit, quam poſtea confregerit, diluerit ac confutarit, vt prudentioribus viſus fuerit, magis commendare & inſinuare impuriſſimam adverſariorum doctrinam, quam tueri & docere orthodoxam atque catholicam. Sed quam graviter argumenta contra Chriſti diuinitatem & perſonarum Trinitatem obiecta, dialogo XIX euertat, cuilibet legenti patebit. Immo ſatis iam ex libro dialogorum primo declaratum fuit, quam pie & vere de Chriſti diuinitate ſentiat Ochinus, & quam firmiter Chriſtum eſſe verum Meſſiam adſtruat. Dialogo XX vero, vt verum fatear, non plane damnare videtur eos, qui non adeo diſtincte perſonarum credant Trinitatem, cum multis arduis hæc ſint inuoluta, ſi modo Chriſti beneficio ſe ſaluos fieri credant.

§. XV. Dialogus XXI is eſt, qui turbauit Tigurinos, alioſque Theologos Heluetos. Singularem præmittit præfationem, in cuius pri-

* *p. 489.*

primordio omnibus & maritis, qui de vxoribus, & vxoribus quæ de maritis conqueruntur, patientiam per Ieſum Chriſtum optat. Et quidem ſcripſiſſe ſe de matrimonio aliquot dialogos dicit, ea de cauſſa, vt oſtenderet, quid afflicti homines inter matrimonii moleſtias facere queant, vt Deo placeant, vel facere nequeant, quin Deo diſpliceant. Collocutores habet dialogus Telipolygamum & Ochinum. Conſilium Telipolygamus ab Ochino petit, quid ſibi agendum? vxorem eſſe ſterilem & valetudinariam, haut tamen eum ſe eſſe, qui fœmina carere queat, quare venire ſibi in mentem, priori non repudiata, alteram ſuperinducere, cum diuinitus ad hoc adflari ac vocari ſibi videatur. Ochinus autem plures ſimul vxores habere non licere ait, cum ea matrimonii ſit natura, & id non niſi duorum eſſe oporteat: cuius probationem petit Telipolygamus. Id quod primum exemplo Adami confirmat Ochinus, cui Deus vnam tantum dederit vxorem: dein, quod ex duobus fieri dicatur vna caro. Ad quæ tamen & alia reſpondet Telipolygamus, obiiciendo potiſſimum exempla ſanctorum, quorum polygamiam toleraſſe potius Deum quam præcepiſſe ait Ochinus. Pergit dein ad verba Chriſti & Pauli, quæ contra polygamiam ex nouo foedere adlegari ſolent, quibus tamen aliter

ea

ea interpretando ac communiter ſolent, contradicit Telipolygamus. Et cum obiiceretur, polygamiam quoque per leges imperiales eſſe vetitam, reſpondet tamen Telipolygamus, concubinatum per leges Romanas fuiſſe licitum, velle itaque leges, quae contra polygamiam adlegari ſolent, ſolam primam vxoris titulum & imperium habere, reliquas tantum concubinarum loco haberi debere. Nec etiam polygamiam conciliorum canonibus ſatis fuiſſe prohibitam contendit.

§.XVI. Tangit hic Hottingerus* Ochinum noſtrum, quod tanta leuitate, imprudentia & inſinceritate tractet in hoc dialogo cauſſam ſancti coniugii, vt legi ea non poſſint absque offenſione graui. Sed potius dixerim, plura illum tribuere coniugio quam in ſe habet. Matrimonium enim non licitum tantum ſed & ſanctum dicit. Conſtat autem nullum ſine peccato eſſe coniugium. Homo enim primitus ad imaginem Dei creatus erat vir & foemina, ita vt per magicam generationem gignere ex ſe potuiſſet liberos. Hic autem cum brutorum ſibi imaginaretur concubitum, & adpetitu ſuo nimium deprauato, ex harmonia iſta in qua creatus, dilaberetur, ita vt per ſomnum iam in eo obdormiret imago diuina, Eva autem ex Adami dormientis corpore eſſet deſumta, claudebatur locus iſte בשר, *partibus* p.192

* *p.* 457.

tibus genitalibus. Sentiebat quippe Deus in Adamo adpetitum deprauatum, creabat ergo ex ipſius carne ſociam Euam, ne grauius forſan peccaret; exercebat etiam Adamus adpetitum atque ſe brutorum inſtar cum Eua commiſcebat. Hæc prima coniugii origo, quam ſancta, quilibet videat. Verbo tamen promisſionis: *creſcite & multiplicamini*, coniugium non ſolum licitum ſit, ſed etiam Dei inſtitutum, licet nullum tam ſanctum reperias coniugium, quod omnis adpetitus deprauati & carnalis ſit expers. Quæ vero Ochini hac de re ſit ſententia, patet ex ipſius verbis, quæ ſub finem dialogi habet, vbi Telipolygamus quærit. *Quid vero mihi das conſilii? Reſpondet Ochinus, vt plures non ducas, ſed Deum ores, vt tibi continentem eſſe det.* T. *quid ſi non dabit?* O. *dabit ſi fidenter oraueris.* T. *quid ſi nec donum mihi, nec ad id petendum fidem dabit?* O. *Tum ſi id feceris ad quod te Deus impellet, dummodo diuinum eſſe inſtinctum exploratum habeas, non peccabis. Siquidem in obediendo Deo errari non poteſt. Aliud ego conſilium tibi dare non poſſum. Quocirca tibi valedico & pro te oraturum eſſe me ſpondeo.* T. *& ego id te oro, ne Deum offendam, ſed ei omnem honorem, gloriamque tribuam, per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Amen.* Ea ergo Ochini eſt ſententia, ſi quis vxorem habeat ſterilem vel valetudinariam vel frigidam, ipſe ve-

vero continentiæ dono non ſit præditus, Deum de eo implorare debeat; Si autem Deus nec donum, nec ad id petendum fidem dederit, tunc faciendum eſſe id, ad quod Deus impellat; alteram ſcilicet, non repudiata priori, eſſe ſuperinducendam, ita tamen ut quis diuinum inſtinctum exploratum habeat. Divinum enim inſtinctum iam antea requiſiuerat, vbi ait.: *quemadmodum Abrahamus, Iaco-* p.219 *bus aliique multi ad polygamiam diuinitus vocati fuerunt, ſic & nos poſſumus. Neque vero video, cur hoc remedio illis potius quam nobis opus fuerit.*

§. XVII. Hæc Ochini eſt de polygamia ſententia, quam tantum ſugillat Hottingerus & Tigurini. Miror tamen, qui factum fuerit, iſtum tam acres nactum fuiſſe cenſores, cum alii iam ante eundem, viri longe maioris auctoritatis grauitatisque, eadem publice docuerint. Singularia ſunt, quæ hac de re docuit Megalander Lutherus*, vbi de vita coniugali ita loquitur: *wenn ſich eins des andern ſelbſt beraubet und entzeucht, das es die eheliche Pflicht nicht zahlen noch bey ihm ſeyn wil. Als man wohl findet, ſo ein halsſtarrig Weib, das ſeinen Kopf auffſetzet, und ſolt der Mann zehenmahl in Vnkeuſchheit fallen, ſo fraget ſie nicht darnach. Hie iſt Zeit, das der Mann ſage: Wiltu nicht*

* *Vom ehlichen Leben Tomo II. German. Ien. p. 156. ed. Chriſtian Rodinger. Altenburg. Tom. VI. p. 214.*

nicht, ſo wil eine andere, wil Fraue nicht, ſo komme die Magd. So doch das der Mann ihr zuvor zwey oder dreymahl ſage, und warne ſie, und laſſe es für andere Leute kommen, das man öffentlich ihre Halsſtarrigkeit wiſſe, und für der Gemeine ſtraffe. Wil ſie denn nicht, ſo las ſie von dir, und las dir eine Eſther geben um die Vaſti wie der König Ahasverus thät. Fuere * quidem qui hæc verba de malitioſa interpretarentur deſertione, ſed clara ſunt, aliter non explicamus quam ſonant. Quid autem magis pium: Ochinus in caſu vltimæ neceſſitatis, omnibꝰ adhibitis mediis & præmiſsis precibus ardentibus, ſequendū docet inſtinctum diuinum: Lutherus proprium. Ochinus ſi vxor fuerit vel ſterilis vel frigida; Lutherus ſi tantum refractaria. Ochinus docet aliam priori ſuperinducere: Lutherus priori repudiata, alteram ducere. Iudicet qui velit; verba tantum refero; illud tantum dico caueat quilibet vt euitentur ſcandala, omnia autem dirigantur in honorem Dei. Sed cum illud, quod adlegauimus Lutheri ſcriptum papizare quis dicat, cum anno 1522. ſit ſcriptum adeamus & alia. In theſibus ** quidem quas de polygamia anno 1528. ſcripſit, veteris Teſtamenti polygamiam.

* Gerhard *de confeſſione catholica in appendice artic. XIX. p.* 336.
** *§. LXV.*

miam & hodie ait eſſe liberam; h. e. vt ipſe interpretatur, neque prohibitam, neque præceptam. Eodem anno ſcriptus ab eo eſt commentarius Germanicus in Geneſin, in quo poſtquam diuortium Chriſtianis nunc eſſe prohibitum dixerat, * addit: *Iſt aber nicht verboten, das ein Mann nicht mehr dann ein Weib dürffte haben. Ich könte es auch heut nicht wehren, aber rathen wolte ichs nicht.* Sic & in epiſtola ad Clementem Vrſinum polygamiam tentari non poſſe ait, niſi extrema foret neceſſitas, aut altera coniuge ſeparata per lepram aut ſimile. In dicto vero commentario in Geneſin, poſtquam dixerat, Iacobum multis vxoribus ducendis non peccaſſe, diuinum æque requirit inſtinctum, dum ait: *wie dann wann wirs auch thäten, wäre es nicht auch recht oder iſt es uns zum exempel geſchrieben, das wir auch alſo thun ſollen? Nein, dann ich habe ia offt gnug geſagt, man ſolle nicht auff die Werck ſondern auff die Perſon Iacob ſehen. Biſtu auch ein Ierkel, ſo thue es auch. Gott will es nicht leiden, daß wir die Werck unter die hände nehmen, darum ſtellet er ſich ſo närriſch mit der heiligen Werck, uns zu wehren, das wir nicht darauff fallen.* Hæc Lutheri atque Ochini de polygamia eſt ſententia.

§. XVIII. Neque tamen hæc polygamia exemplis in republica Chriſtiana deſtituitur

(5) C a Iure

* *ad cap. XXX. Tomo IV. Altenb. p. 194.*

a Iureconſultis æque atque Theologis comprobatis. Sufficiet nobis iam vnicum Philippi HaſſiæLandgrauii exemplum,de quo Thuanus * teſtatur : *eum fuiſſe triorchin, quod poſt mortem compertum, inſpecto a medicis corpore: itaque cum tanta eſſet fœcunditate, vt vxor eum, quoties opus erat, admittere non poſſet, virum alioquin caſtum, & qui vagis libidinibus minime oblectabatur, tandem negotio cum paſtoribus communicato, concubinam vnam ſuperinduxiſſe, cujus conſuetudine ardorem aliqua parte domando vxore moderatius vteretur.* Antonius Matthæus ** quidem a parentibus ſe accepiſſe dicit,Landgrauium ſolo formæ decore captum, virginem nobilem vxori deformi ſuperinduxiſſe. Maiorem tamen fidem habemus Thuano, hiſtorico alias graui, quam nudæ relationi. De eo ſaltem diſquiritur, an ipſe Lutherus hanc Philippi bigamiam adprobauerit? Adprobaſſe omnino videmus ex conſilio ab eo aliisque Theologis ſubſcripto, quod adducit Hieronymus Brücknerus ***. In eo autem aliud eſſe dicunt, inducere legem, aliud vti diſpenſatione. Legem quidem eſſe laudabilem ab eccleſia acceptandam, neque legem huic contrariam ſtatuendam, certis tamen caſi-

lib. XLI. p. m. 831. ad ann. 1567.
*** de Crimin. cap. VII. p. m. 467.*
**** conſil. matrim. c. XIV. p 501.*

caſibus locum eſſe diſpenſationi. *Si quis enim*, inquiunt, *apud exteras nationes captivus, ad curam corporis & ſanitatem inibi, alteram vxorem ſuperinduceret, vel ſi quis haberet leproſam, his caſibus alteram ducere cum conſilio ſui paſtoris non intentione legem inducendi, ſed ſuæ neceſſitati conſulendi, hunc neſcimus, qua ratione damnare liceat.* Quare & concludunt: *habet itaque celſitudo Veſtra non tantum omnium noſtrûm teſtimonium in caſu neceſſitatis, ſed etiam antecedentes noſtras conſiderationes* Hæc tamen non propalam ſeſe monere ait, ſed in arcano tantum, pro neceſſitate conſcientiarum, ex ſecreto Confeſſionis. Ipſa eius verba prout adducuntur a Seckendorffio* audiamus: *Se & antea & poſtea diuerſis vicibus docuiſſe, reducendam non eſſe Legem Moſaicam, etſi clam in caſu neceſſitatis vel etiam publice [ſi magiſtratus iubeat,] pro exemplo vti illa liceat. Quamuis igitur adflictæ alicuius conſcientiæ ex neceſſitate arcanum conſilium daret; vt Moſis lege vel exemplo agat, non tamen ius manifeſtum aut exemplum ſtatueret, ſed reſpondiſſe, vt confeſſionarium [als einen Beichtvater] qui nihil agit publice, ſed in arcano pro neceſſitate conſcientiarum: nec procedi debere ad propalationem.* Tandem etiam Landgrauium monet, ne puellam deſerat, cuius coniugium, tantæ cum neceſſi-

 ta-

* *hiſt. Lutheraniſmi lib. III. ſect. XXI. §. 79. Addit. 3. p. 280. a.*

tatis & conſcientiæ adlegatione obtinuerit; & claudit: *coram Deo defendi a ſe poſſe cauſſam Landgrauii ex ſecreto confeſſionis & neceſſitate, ſed coram mundo et iure nunc regente ſiue vſitato, nec poſſe ſe nec velle illam defendere.*

§. XIX. Ioannes Brunsmannus * excuſare quidem Lutherum conatur, quaſi non ex ipſius conſilio atque ſuffragio id geſtum fuerit. In auxilium vocans duplicam Io. Friderici Electoris & Principum Proteſtantium, contra Henricum Brunſuicenſium ducem Imperiali Cameræ exhibitam*; in qua ad ea, quod Henricus Iunior Saxoniæ Electorem, atque ipſius academiam Wittebergenſem inculpat, ita reſpondent: *ſo viel aber des von Braunſchweig anziehen berührter Sachen halber den Churfürſten zu Sachſen anlangt: darinnen ſagt der Churfürſt, daß der von Braunſchweig S. Churfürſtl. Gnaden und ihre hohe Schule zu Wittenberg fälſchlich anziehe und andichte, wird es auch nimmer weiſen noch wahr machen können.* Sed hæc facile conciliari poſſunt cum iis, quæ in ſuperioribus, ipſis Lutheri verbis adduximus. Lutherus enim ſe adprobaſſe dicit vt confeſſionarium in arcano, non ad propalationem: immo corā mundo & iure nunc regente ſiue vſitato nec poſſe nec

velle

* *monogamia victrice cap. XXIX. p. m.* 244.

** *apud Hortlederum de cauſſis B. German. libro IV. c. XLVIII. p.* 1870.

velle ſe Philippi polygamiam defendere. Scilicet conſilium erat, ſub ſigillo confeſſionis, non vt propaletur. Quare & Lutherus in ſcriptis aliis Landgrauii polygamiam non ita propalam adprobat.

§. XX. Egit autem contra dictum Ochini dialogum ſingulari ſcripto Theodorus Betza, quod Geneuæ prodiit 1576. 8. Inſtitutum in hoc libello Betzæ eſt, vt primum Ochini, quem impurum adpellat apoſtatam, argumenta refutet, inde vero ſua adſtruat. Tredecim ex dicto Ochini dialogo excerpſit argumenta, quibus pro polygamia militat Telipolygamus, quæ tamen non omnia, nec ipſam polygamiam ſimpliciter adprobat Ochinus, ſed non niſi pro circumſtantiarum ratione. Ad primum ergo argumentum Telipolygami ab exemplis ſanctorum patrum petitum ita reſpondet Betza: multitudine peccantium excuſari non poſſe peccatum coram Deo, nec vllo temporis ſpatio poſſe contra Dei verbum præſcribi. Ad alterum, quod nulla expreſſa lege prohibeatur polygamia, reſpondet, non de rebus omnibus ſcriptas eſſe leges. Ad tertium, quod in hiſtoria Dauidis Dominus dicat: dedi tibi vxores domini tui n ſinum tuum: hanc formulam poteſtatem tantum & imperium declarare. Ad quartum, lege eſſe cautum vt ſi cui duæ

 fuerint

fuerint vxores, vna quidem dilecta, altera exoſa, & exoſæ natus fuerit primogenitus, non poſſe patrem filium dilectæ primogenitum anteponere exoſæ filio: toleraſſe Deum in populo ſuo polygamiam, non adprobaſſe. Ad quintum, iuberi in lege vt frater excitet fratris ſine ſobole defuncti ſemen ſine addita exceptione, niſi iam antea vxorem habuerit: adeo vt hac lege polygamia etiam præcipi videatur: iſtam exceptionem per ſe ſatis intelligi, imo caſum hunc plane eſſe extraordinarium. Ad ſextum, cum Paulus I. Tim. III. epiſcopum vnius vxoris velit eſſe maritum, ex eo liquere, aliquos tum in eccleſia fuiſſe polygamos: non negare ſe quidem inter gentes atque Iudæos multos illo tempore fuiſſe polygamos, nullos tamen ad Chriſtianorum communionem admiſſos. Ad ſeptimum, non ita crebra eſſe diuortia, ſi concederetur polygamia: negando, cum potius contrarium oriatur. Ad octauum, numeroſiorem eſſe generis humani multiplicationem: quærendam eſſe prolem legitimis modis. Ad nonū, admiſſos olim fuiſſe polygamos ad baptiſmum, quod fieri non debuiſſet, ſi ſcortatores vel adulteri eſſent habiti: plurimū intereſſe inter ſcortatorem vel adulterum qui non niſi contra conſcientiam peccat, & eum, qui aliorum exemplum ſecutus, plures

alio-

alioquin honeſtas vxores prius duxerit quam ſe in ea re peccare intelligeret. Ad decimum, vxorem habere, non eſſe repugnans rationibus ad ſalutem neceſſariis, ergo nec vxores habere, repugnare regno Dei, ad quod admiſſi fuerint Abrahamus, Iacobus, Dauid & alii multi polygami: ἀδιάφορον eſſe coniugium, manendum tamen eſſe in verbo Dei, quod iubet vt vna vni coniungatur. Ad vndecimum, monſtroſam rem non eſſe, vt vnicum caput habeat multa membra, ſed illud plane eſſe monſtroſum, vt vnum membrum habeat multa capita. Itaque vt in mulieribus improbetur, in viris tamen probandam eſſe polygamiam: ineptam hanc eſſe concluſionem & contra Dei inſtitutionem. Ad duodecimum, multos patres ſic loqui de polygamia, vt eam ſimpliciter non condemnent: examinanda eſſe ſcripta patrum, ad verbi diuini normam. Ad decimum tertium, miris laudibus efferre Ambroſium Valentinianum Imp. qui tamen duas vxores vno ſimul tempore habuerit, nec de eo vſquam legatur, reprehenſum fuiſſe ab Ambroſio: argumentum eſſe infirmisſimum. Quæ reſponſiones an ſatis vbique rem controuerſam exhauriant, quilibet ponderet.

§. XXI. Sed præter Betzam Ioanne

Gerhardus * quoque contra Ochinum noſtrum agit, eum Anabaptiſtarum, Turcarumque hac in re fautorem adpellans. Primo quidem polygamiam talibus argumentis quæ pro eadem communiter ſolent adduci, defendit; inde argumentis contradictorum, Ochini præcipue, reſpondet, licet paucisſima tantum tangat. Ad primum quidem ab exemplo patriarcharum petitum reſpondet: patriarchas iſtos ſiue ex inſpiratione vel diſpenſatione diuina, polygami fuerint facti ſiue ex praua temporum illorum conſuetudine, poſteritatis latius propagandæ deſiderio, exemplum N. T. Chriſtianis dare non poſſe, cum a Chriſto & apoſtolis ad primæuam inſtitutionem ſimus reuocati. Ad alterum, vbi Ochinus dicit coniugium iuxta varia hominum dona moderationem recipere ſecundum verba Pauli *I. Cor. VII. v.7.* reſpondet: Paulum loqui de coniugio contrahendo, an ſatius ſit coniugium inire, an vero in cœlibatus ſtatu manere, atque ibi reſpondet apoſtolus, donum continentiæ non eſſe omnibus commune, ſed vnumquemuis proprium habere donum. Ad tertium, duos filios Abrahæ notare duo teſtamenta, vnum ex Sara alterum ex Agar: hanc autem non fuiſſe adulteram ſed legitimam coniugem Abrahæ, reſpondet: hoc nihil

* *loco de coniugio articulo poſteriori §. 20. & ſeqq.*

nihil aliud probare, quam polygamiam in V. T. fuiſſe vel per diuinam diſpenſationem licitam, vel diuina conniuentia toleratam. Quod ad finem polygamiæ, procreationem ſcilicet liberorum & commodum, bonum quidem eſſe illum, ſed debere eſſe legitimum.

§. XXII. Debita ergo fide, prout hiſtoricum decet, adduximus, quid de polygamia ſentiat Ochinus; &qua ratione argumẽta Telipolygami euertere conetur Theod. Betza atq; Gerhardus: cuilibet integrum erit eligere quicquid velit, nos nihil decidimus. Illud tamen dicimus, aliam rationem habendam eſſe temporum N. Teſtamenti ac Veteris. Si enim pro ſtatu rerum, qui nunc eſt, quo vniverſus mundus ingenti hominum multitudine eſt refertisſimus, polygamiam pro lubitu concedere velimus, mundus capiendæ tantæ multitudini haut ſufficeret, Quod ſi etiam cum Ochino omnia ad inſtinctum diuinum limitare velimus, quilibet vel in carnali ſtatu conſtitutus, pro ſeculi noſtri corruptione, inſtinctum ſe ſequi diuinum dicet; cui etiam facile, ſi ita lege introduceretur adſentirentur eccleſiæ miniſtri. Cuiuslibet ergo erit, paternam Dei explorare voluntatem, probare ſpiritus & inſtinctus, ne vel oriantur ſcandala, vel ipſe ſibi antevertat condemnationem.

§. XXIII. Nihil amplius addimus, quam nondum elapſis triginta annis, fuiſſe quendam Theophilum Alethæum, vel potius Ioannem Lyſerum, quod verum eius nomen, qui Telipolygami, partim etiam Ochini argumenta recoxit, noua etiam ſuperaddendo, in ſuo *de polygamia* tractatu *Friburgi 1676. 8.* edito. Et in alio in Germania excuſo cum titulo: *das Könügliche Marck aller Länder*: in quibus polygamiam tanquam rem maxime naturalem diuinam atque catholicam lauda t, immo viam vitæ, quam qui probent, vere ſint illuminati. Sed non ſolum prohibitus hic liber publico edicto, per Chriſtianum V. Daniæ regem, ſed & ipſe Lyſerus omnibus ditionis Danicæ terris cedere iuſſus eſt, cum antea paſtoris caſtrenſis officium apud Danos obiret. Ipſam quoque Lyſeri doctrinam Ioannes Brunsmannus, Theologus Danus, publico ſcripto, cui titulus, *monogamia victrix**, confutauit, & orthodoxæ eccleſiæ hac de re ſententiam explicauit, quod & ſpeciali tractatu fecit Ioannes Muſæus. Ipſe quoque Hieronymus Brucknerus,** licet in caſibus quibusdam neceſsitatis diſpenſationem contra legem monogamicã & polygamiæ prohibltiuam, ab his qui legislatoriam habent poteſtatem, fieri poſſe adſerat, Lyſe-

* *prodiit Francfurti 1679. 8.*
** *conſ. matrim. cap. XIV. §. 61.*

Lyſeri argumenta pro polygynia pro futilibus atque ſophiſmatibus habet, eaque refutanda peculiari tractationi reſeruat.

§. XXIV. Sed pergemus ad reliquos Ochini dialogos. Dialogus XXII quemadmodum ob adulterium fieri liceat diuortium, tractat. Meſchinus enim, alter ex collocatoribus, queritur, ſe vxorem cum altero coeuntem deprehendiſſe, cui remedium præſcribit Ochinus repudium,
8. quod tamen religioſe ſe poſſe facere negat Meſchinus; qui vero fieri poſſit, inſtruit Ochinus. Vrget primum ex *I. Cor. VII.* vxorem non habere ſui corporis poteſtatem, ſed virum: ſimiliter & virum non habere ſui corporis poteſtatem, ſed vxorem. Quod ſi autem datam viro fidem frangat vxor, maritus liber ſolutusque ſit, ita vt honeſtum ſui corporis vſum alteri fœminæ ſibi matrimonio copulatæ posſit concedere. E contrario obiicit Meſchin9, ſi promiſſio aut donatio citra vllam conditionem fuerit facta, ſemper ratam eam eſſe etiamſi pars altera fidem fallat. Et quoniã in matrimonio tum ab vxore tum a viro promittatur plane, & nulla conditione adhibita, honeſtus vſus corporis, fieri, vt licet alter fidẽ fallat, non iccirco ſit alter a fide data liber. Dein obiicit Ochinus verba Chriſti *Matth. V.* ob vxo-

* *Conſ. matrim. cap. XIV. §. 61.*

vxoris adulterium ſolui matrimonium. Et cum reſponderet Meſchinus, in euangelio Ioannis nullam eius fieri mentio nem,immo potius Marcum & Lucam ex ore Chriſti dicere, ſi quis uxorem repudiaverit, alteramque duxerit, eum fore adulterum, *nulla* addita vel adulterii vel alterius rei exceptione; *ill*ud quoque diluit Ochinus,quod multa ſint ab aliquo exEuangeliſtis prolata, ab alio omiſſa. Alia dein obiecta diluit,maxime vero repudium ob ſpirituale quod vocant coniugium, dum quis fit monachus,eſſe illicitum,& Papæ auctoritatem hac in re nihil valere, Chriſtiani autem magiſtratus:cum illius auctoritasChriſto contraria; huius a Deo ordinata.

§. XXV. DialogusXXIII.eosdem habet collocutores, quæſtionem autem tractat, an ob infidelitatem diuortium poſſit fieri? quod ex verbis Pauli *1. Cor. III.* concludit Ochinus. Paulum tamen ex eoChriſto non eſſe contrarium adſerit, quod Chriſtus dicat,ſolius adulterii cauſa repudium eſſe licitum, cum ibidem & de carnali & ſpirituali adulterio , quando animæ in Deum ſunt infideles , loquatur. Sed opponit Meſchinus, contra interpretationem dicti Paulini a recentioribus factam, illud maxime, quod cum Paulus antea oſtenderat, vxorem non debere a marito ſe

ab-

abiungere, dicat; *non ego hoc præcipio, ſed Do-
minus*; poſtea vero vbi de eorum coniugio lo-
quatur, quorum maritus aut vxor infidelis eſ-
ſet, dicat: *his ego dico, non Dominus*: quaſi vel-
let dicere, mihi quidem ſic videtur, ſed de eo
nullum oraculum habeo. Et ſi vel maxime
dicamus, Paulum & eo loco ex oraculo diui-
no fuiſſe locutum, non tamen præcipit, vt
diuortio ab infideli facto alteram iuſte ducere
liceat vxorem; ſed mentem talem eſſe, ſi a p.263
viro fideli abſcedat vxor infidelis, non iccirco
peccare maritum Chriſtianum, ſic ab vxore
ſeparatum, cum non ipſius culpa facta ſit
hæc ſeparatio. Separatum itaque eum viue-
re liceat, non vero alteram ducere. Nec et-
iam communem iſtam ſententiam a patribus
adprobari, niſi ab Ambroſio ſolo. Et cum
reiiceret Ochinus, ſuffragari tamen doctores
recentiores, qui ſacrarum litterarum maio-
rem habeant cognitionem, quam antiqui, ſi-
cuti conſtet tum ex eorum libris, tum ex ec-
cleſiæ reformatione, qua Deus eam per illos
noſtro hoc tam tenebrioſo tempore colluſtra-
uerit: hac ex re occaſionem adripit Meſchi-
nus, de auctoritate doctorum ediſſerere, cuius
verba, cum ad noſtra apte conveniant tempo-
ra, hic quoque libet adponere. *Mihi vero*, in-
quit, *feciſſe videntur*, (doctores recentiores, de
quibus agit) *vt ſolent capræ, quarum ea eſt natu-*
ra

vt ſi ſalit vna, præſertim quæ tintinnabulum geſtat, cæterisque antecedit, eam ſequantur omnes, etiam ſi in præceps deſiliat: vnde exire nequeant, neque huic malo mederi paſtor poſſit. Idem tuis iſtis recentioribus doctoribus vſu venit. Nam eorum vni venit in mentem dicere, ob infidelitatem fieri poſſe diuortium: in quo dicto, quamuis in magnum errorem lapſus fuerit, tamen cæteri miniſtri clauſis oculis vtrum ita eſſet nec ne, & an ille verum vidiſſet nihil conſiderantes, ne diſplicerent, timuerunt, ideoque ipſi quoque in tam immane præceps deſilierunt: idemque porro cæcum quoque vulgus fecit, quod ſuos miniſtros tanquam deos quosdam ſuſpicit: atque ita omnes ideo errarunt, quia primum illum qui errauerat, erraſſe non putarunt, quoniam is in tantis tenebris multarum rerum veritatem, quæ tanto tempore ſepulta iacuerat, vidiſſet, & in lucem protuliſſet. Quod autem primus ille, itemque eum ſecuti reliqui, errarunt, ex eo natum eſt, quod Pauli præceptum non obſeruarunt, qui ad Corinthios ſcribens, volebat, vt qui eſſent in eccleſia, interdum conuenirent, & ibi habendis ſpiritualibus colloquiis explicarentur S. Litteræ, & miniſter propoſitam vnam aliquam ex ſacris litteris ſententiam explanaret, idem facerent ſingillatim cæterorum peritiſſimi quique. Quod ſi loquente doctorum illorum quopiam, alicui illiterato apertius quam primariis illis fuiſſet patefacta veritas, tacerent illi & huic audientiam præſtarent. Poſtremo, poſtquam omnes qui il-

illius dicti cognitionem aliquam haberent, ſententiam ſuam dixiſſent, iudicaret eccleſia & quod ipſa judicaſſet, crederetur palamque doceretur. At nunc non ita ſit, nam quod miniſter verum eſſe iudicat, docetque, id cenſet omnibus aliis credendum eſſe tanquam caput fidei, quod ſi quis contradicit, neque illi citra vllam conditionem fidem adhibet, is hæreticus eſt. Denique quod noctu ſomniarunt, id cartis mandant, excudique curant, ſuaque ſcripta & verba pro oraculis haberi volunt. Neque eſt quod eos ſperes vnquam recantaturos aut ſeſe eccleſiæ ſuæ ſubiecturos. Volunt vt eccleſia ipſorum, non ipſi eccleſiæ arbitrio credant, id quod nihil aliud quam ſe quosdam papas terrenosque deos eſſe velle & in hominum conſcientias tyrannidem exercere, ac dominos eſſe fidei eorum qui ſunt in eccleſia, velleque vt ipſorum arbitratu credant, contra quam ipſimet credunt, vt cum mundo conſentiant, neque cum Chriſto infeſtentur. Longius hæc ce adduxi, quo exinde conſtet, iam a primo reformationis tempore extitiſſe papas iſtos proteſtantes, qui ad dogmata ſua homines cogere & in eorum conſcientias tyrannidem exercere voluerunt. Adſentitur interim & in his, & in quæſtione ſuperius tractata, ſcilicet ob infidelitatem non licere repudium facere, Ochinus, licet vterque omnium dicto- p.269 rum iudicium Chriſti eccleſiæ permittat.

§. XXVI.

§. XXVI. Dialogo XXIII. diſquiritur, quanam pœna afficiendi ſint adulteri. Collocutores autem habet Ochinum & Archozelodicum. Ochinus quidem ab initio profert, neceſſarium omnino eſſe, vt dum cœpta fuerit renouari religio, etiam ius renouetur, quod etſi & nunc optandum, vix tamen ſperandum. Occaſionem ita adripit de pœna adulterii diſquirendi, quam apud Iudæos fuiſſe dicit lapidationem, vt adulteri vel adulteræ ab omni populo lapidibus obruerentur, ex
p. 281 *Ioan. VIII. Apud nos vero*, concludunt vtrique *vt in adulteros capitalis pœna decernatur, iuſtum eſt ob peccati grauitatem, ſic tamen, vt arbitrii ſit magiſtratuum pœnam moderare, adhibita norma æquitatis & caritatis, pro adulteriorum diuerſitate & circumſtantiis, dummodo æquis lancibus id fiat.*

§. XXVII. Singularis eſt dialogus XXV. qui illud tractat, quænam ſit omnium, quæ vſquam vel fuerunt, vel ſunt, vel eſſe poſſunt peſſima ſecta hæreticorum. Præſatio directa eſt ad Principes & magiſtratus, in qua timere ſe dicit ne in eccleſiis Chriſti noui Papæ exiſtant, exhortari itaque ſe cum omnes, tum inprimis magnos & potentes, vt ſapiant & oculos apertos habeant, neue nouum Papatum ſurgere permittant, addit enim: *nam ſi paruulum illud cornu quod vidit Daniel, videlicet epiſcopus Romanus, eccleſiam Chriſti demoliri, omnes-*

omneſque principes Chriſtianos ſibi ſubiicere potuit, idem poſſet & aliquis miniſtrorum noſtro um facere. Quare impigros vos & vigilantes præbete, vt ſoli Deo, non Papis, omnis laus, honor, gloria tribuatur per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Amen.

Dialogus autem eſt inter Papanum & Ochinum, qui ſe Chriſtianum profitetur, probare tamen doctrinam de ſacra cœna Zvvingilianam, quippe Chriſti verbis conuenientem. Probare hic contendit, paparum ſiue terreſtrium deorum ſectam eſſe prauiſſimam, id quod ex eo patere dicit, quod ſectæ omnes hæreticæ natæ ſint a diis terreſtribus, qui cum Dei ſermonem pro regula non haberent ſed iudicii ſui cœcitati fidem adhiberent, verba ſua pro oraculis haberi voluerint, quamvis ignorantiæ & intemperantiæ & libidinum, & ambitionis prauitatisque plena. Iſtorum autem terrenorum deorum genera facit quatuor. Primos eſſe dicit, qui ita fuerint ſuperbi, vt dictorum ſuorum maiorem, quam Dei auctoritatem eſſe volentes, adſererent, ſacras litteras egere correctione & emendatione. Secundos, qui imperfectas dicant ſacras litteras, ideoque ab ipſis augendas. Tertios, qui eas non quidem falſas aut imperfectas arguant, ſed implicitas atque tectas, ideoque ab ipſis argumentando & conſequentias arbitratu ſuo eliciendo in lucem eſſe pro-

ferendas. Poſtremos autem adſerere, ſacras littetas nonnullis in locis eſſe obſcuras, ipſorumque interpretationibus egere. Quos au-
p. 290 tem ſingulos refutat, dicitque non eſſe papis patefactas res nouas ad ſalutem neceſſarias, ſed perfectam rerum cognitionem habere hominem Chriſtianum, vt percipiat, quam longe lateque, quam alte profundeque pa-
p. 291 teat Chriſti caritas. Nec enim ait ad ſeruandos nos requiri contemplantem ſpeculantemque illam Theologiam, quæ Theologorum eſt, ſed oporteat, vt adſit operans theologia, quæ imperitis & illiteratis conceditur. Hanc autem eſſe claram, certam, tutam, quippe non ſolum a Spiritu ſancto fidelium cordibus impreſſam & inſculptam, verum etiam ab eodem Spiritu ſancto enucleatam: nihil ergo egere theologiam cordi inſcriptam emendationibus, ſupplementis, illationibus ſiue conſequentiis, aut expoſitionibus humanis, quod dein latius probat atque monet eccleſias reformatas, curent, ne ſimiles papæ inter eos naſcantur. Inter errores quidem Ochino imputatos ex hoc dialogo Hottingerus quoque numerat, quod miniſtros Tigurinæ eccleſiæ in cœtu ſacro & cathedra ſacra non recitare dicit Symbolum Apoſtolorum, quod tamen ſit falſiſſimum. Sed ſiue recitetur, ſiue non, errorem nullum video.

§. XXVIII.

§. XXVIII. Dialogus XXVI. de ratione agit extruendi regni Chriſti & deſtruendi Antichriſti: cui præfatio eſt præmiſſa ad omnes veros, ſinceros, puros, doctos candidosque reformatæ Ieſu Chriſti eccleſiæ miniſtros. Hanc autem ob cauſam conſcripſiſſe ſe hunc dialogum ait, vt oſtendat, fieri haut poſſe, vt Antichriſti eccleſia euertatur, quin prius Chriſti eccleſia fundetur atque extruatur: quandoquidem Chriſti eccleſia eſſe non poſſit, quin eadem opera Antichriſti eccleſia corruat. Collocutores habet Chriſtophorum atque Ochinum, qui probant eccleſiam Chriſti ad ſui conſtructionem atque conſeruationem non egere diabolica prudentia & mendaciis atque fraudibus, ſed vt omnia pure ac in Dei fiant honorem, neceſſe eſſe.

§. XXIX. Dialogus XXVII. de eo agit, quibusnam rebus cognoſci posſit, quænam eccleſia vere Chriſti & ſincera, puraque ſit aut non ſit. Dicauit eam omnibus eccleſiis, quæ ſe Chriſti eccleſias eſſe profitentur, ea ex cauſa, vt in hoc quaſi ſpeculo maculas vitiaque ſua videntes corrigant, & indies magis magisque creſcant. Euſebius quidam in hoc Ochinum conuenit, qui ſe magno captum eſſe deſiderio ait, vt bonus fieret Chriſtianus, eamque ob cauſam ex Vngaria profectum p. 330

fectum, quæſiuiſſe omnes Chriſti reformatas eccleſias, eo conſilio, vt in omnium ſanctiſſima perfectisſimaque ſedem ſibi caperet, ſed in omnibus inueniſſe,&quod placeat,& quod diſpliceat: vt ergo ipſi idem vſu venerit, quod columbæ illi a Noe emiſſæ, quæ nusquam nacta locum vbi pedem figeret, in arcam ergo fuerit reuerſa. Sic & ſe in Vngariam eſſe reuerſurum, ibique conſtituturum eccleſiam ab omnibus iis, quæ in cæteris eccleſiis diſplicuerant, intaminatam. Hoc & ipſum inter errores retulerunt Tigurini,ſed quam bene, videant & alii. Peragret & hodienum Euſebius eccleſias Proteſtantium, certe nullam reperibit *apoſtolicam*, cum viſibilem in terris Chriſtus nunc non habeat eccleſiam. Pergit autem Euſebius tradendo, quidnam ad ſanctitatem eccleſiæ requiratur: Deum ſcilicet ex omni cordis adfectu amare ſupra omnia. Deinde examen inſtituit eccleſiæ pontificiæ, in qua ſacramenta, prout a Chriſto inſtituta, non adminiſtrari ait, in quo vtrique conſentiunt. Quid vero de Anapabtiſtarum cauſa ſentiat, iniicit Ochinus! cui reſpondet Euſebius, eam talem non eſſe, qualis communiter habeatur: licitum enim eſſe iterum baptizare, cum primus baptiſmus non fuerit verus. Ad baptiſmum enim requiri fidem, pueros autem dum bapti-

baptizantur, nec iudicio nec fide eſſe prædi-
tos, & cum ſe credere teſtari haut poſſint, i-
deo baptizari non poſſe, & quemadmodum
infantes baptizentur, ita & iuſte iis poſſe cœ-
nam dari. Cui tamen fidem infantum alia-
que opponi alias ſolita, obiicit Ochinus. Dein
Euſebius communem refellit opinionem, v-
bi per cœnam & baptiſmum peccatorum ad-
quiri venia dicitur; fidem enim ante bapti-
ſmum, antequam quis ſacra vtatur cœna, re-
quiri, ait, ideoque ſi quis viuam fidem habeat,
fatendum eſſe, eis condonata eſſe peccata.
Tantum enim credenti promiſſum eſt, ait, i- p. 357
taque ſi quis ſimulatque credidit, nondum
baptizatus moreretur, ſaluus eſſet, ſicut ex
bono illo latrone patet, qui aqua tinctus non
fuit, & tamen ſaluus euaſit. Igitur baptizari
ideo debemus, non quia a baptiſmate pen-
deat ſalus noſtra, ſed quia ſtatuit Chriſtus, vt
qui credit baptizetur, ſeque credere teſtetur.
Itaque ſi quis baptizari nollet, is ſe non crede-
re oſtenderet: ſi enim crederet, baptiſma
non contemneret, ſed baptizaretut, vt Chri-
ſto obediret. Baptizamur ergo non vt pec-
catorum veniam obtineamus, quæ baptizan-
dis promiſſa ſit; ſed vt Chriſto obediamus.
Tangit poſt hæc Euſebius corruptos eccle-
ſiæ mores, circa ſacræ cœnæ adminiſtratio-
nem, vbi ait: *audiui vos cœnam malis æque ac bo-* p. 354

niſ nullo diſcrimine dare: vt ſicut ad concionem ſic & ad cœnam admittatis omnes: id quod nunquam in priſca Chriſti eccleſia fuit vſitatum, in qua dum cœna celebrabatur, etiam tyrones ex eccleſia eiiciebantur. Deinde damnat morem eccleſiarum Helueticarum, qui ægrotis ſacram denegant communionem, ſed eam in templis tantum adminiſtrari volunt. Dein damnat ſimulacra in templis, venerationem nominis Ieſu, dum caput aperiatur hoc adpellato nomine, quem honorem ſoli nomini exhiberi ait. Concludit tandem, eccleſias Proteſtantium vix haberi poſſe pro Chriſtianis, cum in iis deſint viua fides, charitas & fraterna caſtigatio quæ ad propagandum regnum Chriſti, armis corporeis potius vtantur, quam ſpiritualibus. Obiicit contra hunc dialogum Hottingerus, eum cauſſam anabaptiſtarum ita tractare, vt quiuis facile videat, ipſum non eſſe hoſtem anabaptiſtarum, aut certe ineptisſimum diſputatorem: Pædobaptiſmo quidem non plane ſubſcribit, cum in baptizando fidem requirat, anabaptiſtarum tamen cauſſam non in omnibus defendit Euſebius alter ex collocutoribus; il-
p. 485 lud potius innuit, non niſi adultos eſſe baptizandos, cui autem regerit ſemper Ochinus. Monachiſmum quidem & Theologiam Scholaſticam eum quam maxime commendare con-

contendit Hottingerus, ſed nec illud video, cum potius dicat, in ſcholis ſcholaſticis eſſe p. 374 errores, & plerumque occupari eas, indagandis rebus nihil ad ſalutem pertinentibus, licet multarum rerum veritas in iis enucleetur, quæ res non parum conducat ad mentem viamque aperiendam.

§. XXX. Dialogus XXVIII. Sigiſmundo II. Poloniæ Regi eſt dicatus, cuius rationem in præmiſſa præfatione adſignat, quod in regno Poloniæ apertam eſſe euangelio portam cognouerit, idque iam ſatum edere fructum, vereri tamen, ne Satan, vt ſolet, aliquam ibi ſeminet hæreſin; libellum itaque hunc ita dicandum putauerit, quo Rex quid ſui hac in parte ſit officii, cognoſcat. Tractat enim quæſtionem, quo pacto tractandi & quando occidendi ſint hæretici, atque interlocutores habet Pium IV Pontificem, & Moronum Cardinalem. Pontifex primum Moroni Cardinalis expetit conſilium, quid ſui circa hæreticos putet eſſe officii, videre enim ſe, quando magis iſti fuerint vexati, tanto magis eos creuiſſe, quo fiat, vt ipſi inceſſerit ſuſpicio in eos ſic ſæuiri, rem eſſe, quæ Deo diſpliceat. Qua occaſione Moronus, hæreticus quis ſit, explicat: vbi primum hæreticum eum adpellari ait, qui rem aliquam ſibi conſtanter credendam ſequendamque deligit,

eam bonam veramque eſſe exiſtimans. Quod ſi ea res vera bonaque ſit, eum bonum eſſe hæreticum: atque hoc pacto veros bonosq; Chriſtianos merito vocari hæreticos, poſtquam euangelicæ veritati conſtanter adhæreant, & tales quidem non infeſtandos, ſed defendendos eſſe & fauore proſequendos.
p.381 Quod ſi qui autem errent in re ad ſalutem non neceſſaria, eos comburi non debere, ne-
p.382 que pro Dei inimicis haberi. Nec & eum, qui in fidei fundamentis quidem erret, ſed imprudens, libenter vera amplexurus, erroremque ſuum, ſi ſciret, emendaturus. Itaq;
p.384 imprudenter peccantium verum vnicuique remedium eſſe hoc, ſi de vetitate doceantur ac pro eis oretur. Eſſe enim hæreſin errorem quendam in mente hominum, ideoque rem ſpiritualem & indiuulſam, quæ non Scalpris, non lanceis ac ne igne quidem auelli queat ex animo, ſed duntaxat luce ſermonis
p.386 Dei. Quare remedium verum nullum eſſe dicit, quo poſſint ab errore ſuo auocari hæretici, niſi diuinæ doctrinæ lucem atque preces, vita proba concomitante. Docere etiam experientiam ait, vt quanto plures interficiantur hætetici, tanto eos magis propagari,
p.401 ex quo perſpicuum ſit, non placere Deo, vt interficiantur. Veram tamen cauſſam, cur hæreticos interfici iubeat Papa, hanc adſi-

gnat,

gnat, quod & ſe Antichriſtum & eccleſiam Romanam meretricem magnam adpellent. Quam vero tanquam ſpuriam reiicit Moronus. Cui tandem requiſita quædam, vt hæreticus poſſit interfici, ſupponit. Principio p.406
neceſſe eſſe dicit, vt qui hæreticum curet interficiendum, princeps ſit & magiſtratus. Principis enim eſſe curare, vt ſubditi in religione Chriſtiana inſtituerentur, quod ex ſacris ita probat: *Moſes is fuit, non Aaron, qui in* p.407
Iſraelitica republica religionis res inſtituit, quinimo Moſen voluit Deus eſſe Aaroni pro Deo: eique ſemper ſubiectus fuit Aaron. Et poſt Moſen incubuit cura religionis vna cum magiſtratu non Eleazaro ſacerdoti, ſed Ioſuæ, qui erat tribus non Leui ſed Ephraim; Dauid quoque curam geſſit non ſolum profanarum rerum, ſed etiam ſacrarum: itidemque Salomo, Ioſaphatus, Ezechias aliique Reges. Peccant igitur, & quidem grauiter, quicunque principes & magiſtratus in rebus ad religionem pietatemque Chriſtianam pertinentibus iudicium relinquunt, aut committunt epiſcopis noſtriſque legatis & quæſitoribus & ſacrificis, & monachis ſiue fratribus. Alterum requiſitum dicit, vt hæreticus eius Principis magiſtratusve, a quo tollitur, ſit ſubditus. Tertium, vt p.408
crimen hæreſeos diſſeminauerit in Principis ditione. Quartum, vt Princeps ad tollendum hæreticum impellatur a Spiritu Sancto,

ſtudioque honoris Dei, quo illum ſine ſuo peccato interficiat, non odio aut inuidia, neque item quia imperium noſtrum ab illis euerti videas, ſi prauum eſt. Quintum, vt erret hæreticus, exiſtere enim interdum hæreticos ſanctos, qui nullam aliam ob cauſam tollantur, niſi quia vero conſtanter adhæreſcant. Sextum, vt non ignorans erret. Septimum, vt in errore ſit pertinax. Octauum, vt præter ea, quæ iam enumerata, ea dixerit feceritue hæreticus, quæ Dei lex capite ſanxit. Interdixit enim Deus, ait, in vniuerſum omnibus homicidio: exceptis quidem certis criminibus, ob quæ magiſtratui Principiue liceat hominem interficere: ſed in iis criminibus non recenſetur, vt ſi quis ſiue inſciens, ſiue ſciens errat, interficiatur. Nonum maxime neceſſarium ait, vt conatus quis fuerit alios a veri Dei ad falſorum Deorum cultum pellicere, atque ita demum ex Dei praecepto talem eſſe interficiendum, non ſolum quia erret, ſed quia homines, relicto vero Dei cultu, ad deaſtrorum cultus pellicere velit; aut ipſe ſit cultor alienorum deorum, deaſtriſque ſacrificet, aut in Deum impia dicat. Ex hiſce requiſitis, quae
p.412 vix reperiuntur, facile quae mens ſit Moroni poterit cognoſci. Sed decimum inſuper addit, non ſufficere, vt quae falſis diis ſacra

fe-

fecerit, alioſque ad eos colendos inuitauerit, ſed & requiri, vt Princeps idem compertum habeat, vel ex ipſius ore haeretici, vel certe duobus tribusue fide dignis teſtimoniis. Vndecimum, vt certo ſciat, eum eo crimine, cuius accuſatus, meritum eſſe mortem: idque ſciat non ex verbis hominum, qui mendaces ſunt, quibusque qui confidunt, exſecrabiles, fiunt; ſed ex Dei ſermone, qui verax eſt. Quaræ neceſſe eſſe ait, vt Princeps ipſe cognitionem habeat legis Dei & ſacrarum litterarum, & ex iis exploratum habeat, eum, qui apud ipſum accuſatus eſt hæreſeos, errare, & quidem in iis errare, ob quæ eum mori iubeat diuina doctrina. Duodecimum quoque dicit eſſe neceſſarium, vt haereticus ille, profeſſus fuerit admittere ſe ſacras litteras, Deumque & Chriſtum cognoſcere. Gentilem enim, qui ad cultum ſolis; Turcam qui ad cultum Mahumætis incitaret; Iudæum qui a Chriſto auocaret, non eſſe interficiendum. Concludit tandem, Chriſti & apoſtolorum exemplum imitari nos debere, qui aduerſus hæreticos non vſi fuerint armis corporeis, ſed ſpiritualibus, vt ſermone Dei, probis moribus, miraculis, ardentibus precibus, modeſtia, patientia, charitate cæteriſque chriſtianis virtutibus nec etiam hæreticum plane vitare nos debere, p.415

ſed

ſed eundem admonere, corrigere, emendare & ad bonam frugem ducere. Hæreticorum vero libros caute & cum iudicio non niſi a viris Chriſtianis legi debere.

§. XXXI. Ipſum hoc quoque inter errores Ochrini computat Hottingerus, quod inclinare videatur in eorum ſententiam, qui hæreticos, nomen Dei blaſphemantes tolerandos eſſe dicant, & non plectendos gladio. Sed latius eiusdem modo adduximus opinionem. Hæreticos non trucidandos dicit, ſed tolerandos atque emendandos, nihil tamen commercii eſſe debere cum iis, qui Deum blaſphement, vel homines ad deaſtrorum cultum vellent ducere, ſed & illos ſi alia accedant requiſita, trucidandos. Sed error dicitur, quia contra communem erat opinionem, quam alias contra Martinum Bellium late defendit Theodorus Betza, ſingulari hac de re edito tractatu, hæreticos a ciuili magiſtratu eſſe puniendos.

§. XXXII. Dialogus XXIX de praeſtantia agentis Theologiae agit prae contemplante. Directus eſt ad omnes ſacrarum litterarum ſtudioſos, quibus veram, hoc eſt, agentem optat theologiam. Sacrarum quidem litterarum ſtudium omnibus aliis eſſe praeferendum primum ait, cum in profanis libris mortui nos adloquantur; in ſacris Mo-

ſes

ſes, caeterique vates & Apoſtoli, Chriſtus etiam, atque adeo ipſemet Deus. Hanc au- *p.423*
tem agentem theologiam non niſi precibus diſci ait, dum cum Deo familiariter, opera chriſti ſermocinantes oramus, vt efficiat, quo adhibita actione atque experientia, animo ſpirituque verum illud guſtemus atque ſentiamus, quod aut in ſacris libris legimus, aut ex iis audiuimus, qui id nobis explanarunt. Quare etiam omnes ſacrarum litterarum ſtudioſos hortatur; vt cum audiendo corporis auribus externo Dei ſermoni ab hominibus pronuntiato vnam horam impendunt, tres precibus impendant, vt animi ſpiritualibus auribus interiorem ſermonem, Deo ipſo per Chriſtum eiusque ſpiritum pronuntiante, audiant, & contemplantem Theologiam ſeruae; agentem vero ſponſae loco habeant. Colloquuntur autem Philoſophus & Ochinus. Ille primum Deum cum eſſe negaret, Ochinus hunc ex operibus atque miraculis editis cognoſci probat. Philoſophus autem cum miracula facta negaret, nec profanarum hiſtoriarum adſumeret auctoritatem, Dei ſermonem adhibet Ochinus, ſacras producens litteras, in quibus tot deſcripta legantur miracula. Sed cum & harum auctoritatem reiiceret Philoſophus, Ochinus argumentis alias adduci

ſo-

ſolitis, eandem firmare conatur, quorum tamen vltimum idemque & optimum facit internum ac nunquam fallens teſtimonium Spiritus Dei, qui veras illas eſſe teſtetur Spi-
p.452 ritui ſuo. Neque neceſſe eſſe ait, vt quis omnia ſciat, quae ſacris litteris fuere mandata, ſed duntaxat quae ſunt ad ſalutem neceſſaria, quae ſola fide viua cognoſcantur. Apoſtolos autem ait libere, aperte, clare docuiſſe, ſolius gloriae Dei rationem habentes, atque vti Paulus dicit, euangelium ſuum pereuntibus eſſe tectum, id non vitio euangelii fieri, quippe quod ſit per ſeſe clariſſimum: ſed reiectaneorum vitio & coecitate, quorum mentes eccoecauerit Deus. Agentem itaque requiri theologiam atque interiorem ſermonem, lumen, teſtimonium Spiritus ſancti, ſine quo fieri non poſſit, vt quisquam bonus ſit Chriſtianus.

§, XXXIII. Dialogus XXX & vltimus ad monachos fratresque pontificios eſt ſcriptus, vt exinde aliquem ſpiritualem guſtum percipiant atque vtilitatem. Agit autem de humana diabolicaque arrogantia; & collocutores habet Raphaelem medicum, Nabalem fratrem. Directus potiſſimum eſt contra religioſos pontificios, qui ſolis operibus ſalutem quaerunt, quorum perſuaſionem

variis

variis adductis ſanctorum exemplis grauiter impugnat.

§. XXXIV. Latius haec adduximus, vt de vera Ochini mente eo melius pateat. Vidimus autem quam pie ſentiat de Chriſti diuinitate; quam grauiter eum eſſe promiſſum Meſſiam adſtruat, qua ratione nos redemerit, & expiauerit; qua ratione per Ieſum fiamus ſalui: quam bene de peccato originali, eoque in Spiritum Sanctum ſentiat. In ſecundo libro Trinitatem contra omnium obiecta grauibus argumentis probatam videmus Quam bene criteria verae falſaeque eccleſiae, agentis Theologiae praeſtantiam prae contemplante, demonſtret, ex ante dictis cuilibet patebit. Vt taceam errores quos detegit, qui in reformatorum irrepſerant eccleſias: quantum praeſumtam illam adrogatamque eccleſiae doctorum auctoritatem deſtruat, aliaque moneat ad vitae morumque integritatem ſatis vtilia. Et licet de polygamia quibusdam ſecus ſenſiſſe videatur, nec tamen in eo talem meretur reprehenſionem, & tanta quibus a quibusdam adficitur, conuitia; cum ſatis caute non ſolum de ea loquatur, ſed etiam adſentatores habeat viros graues atque auctoritate praeditos: quid quod? ipſum Lutherum. Certe excuſabit Ochinum vitae integritas, excuſabit ipſa doctrina. OBSER-

OBSERVATIO II.
DE BERNARDINI OCHINI SCRIPTIS RELIQVIS.

§. I. *Apologorum libri editiones* §. II. *in quinque centurias eſt diviſus* §. III. *ex ipſis patet, Ochino pontificiorum ſuperſtitionem ſatis fuiſſe perſpectam.* §. IV. *Sermonum Ochini recenſio.* §. V. *Sermone primo quid Deus ſit, dicitur* §. VI. *qua ratione Deus ex creaturis cognoſcatur* §. VII *an Philoſophia ad veram conducat Theologiam* §. VIII *qua ratione ſcriptura ſacra vti debeamus* §. IX. *an ſcientiæ humanæ ſint neceſſariæ bono Theologo.* §. X. *de præparatione mentis ad Theologiæ ſtudium.* §. XI. *quid ſit ſtudendum* §. XII. *Chriſtus cur nihil ſcripſerit,* §. XIII. *Chriſtus in rebus ſupra naturalibus unicus noſter magiſter* §. XIV. *Deus non niſi in Chriſto & per Chriſtum cognoſcitur.* §. XV. *Quid Chriſtus ſit, & cur in mundum venerit?* §. XVI. *Chriſtum qua ratione optime contemplamur.* §. XVII. *an quis ſaluari poſſit ſine Chriſto.* §. XVIII. *Spiritualium & carnalium hominum querelæ inter ſe conferuntur* §. XIX. *quæ cauſſa Chriſtum mouerit, vt in cruce moreretur* §. XX. *meditatio paſſionis Chriſti quomodo inſtituenda* §. XXI. *Chriſti triumphus inter omnes maximus* §. XXII. *in adnuntiando euangelio quis ordo ſit ſeruandus* §. XXIII. *euangelium prædicare quid ſit* §. XXIV. *Chriſtus*

mundo ſcandulum ex hominum impietate. §. *XXV. Chriſtiani ex nulla re ſcandalum debent ſumere.* §. *XXVI. Ochini ſermo de iuſtificatione recenſetur.* §. *XXVII. Ochini reliqua ſcripta referuntur.* §. *XXVIII. epilogus.*

§ I.

SVperiori obſervatione dialogorum libros duos recenſuimus, pergimus ad alia Ochini ſcripta: inter quæ forſan non vltimus eſt eiusdem apologorum liber. Prodiit iſte Italice cum addita latina Sebaſtiani Caſtellionis translatione in octaui forma, anno editionis non addito. Poſtea per Chriſtophorum Wirſungium in germanicam translatus linguam anno 1569. 4. Inde quoque Belgice verſus Dordraci 1607. 8.

§. II. Quinque autem libros ſiue centurias apologorum continet, qui idololatriam, auaritiam, & varios abuſus pontificiorum ſubſanno naſo rident. Singula iucundioris lectionis gratia ſub apologis proponit, ad morem veterum, quibus autem pontificiorum vitia ita detegit, vt vnicuique ſatis pateant. Plerique apologi ipſæ ſunt hiſtoriæ, quæ vel geſta Pontificum, horumque dicti profana continent: vel epiſcoporum aliorumque ex clero; vel politicorum quorundam, qui ſedis pontificiæ & cleri Romani faſtum atque ſuperſtitionem falſe ſuggillarunt.

§. III. Omnes hoſce hic recenſere longum foret: ſatis hæc arguunt, Ochino Pontificiorum ſuperſtitionem maxime fuiſſe cognitam, cum tam acute eorum vitia arguat. Quod nos credere facit, ei nunquam fuiſſe animum ad pontificiorum caſtra iterum tranſire.

§. IV. Progredimur ad eiusdem ſermones, quos Italico ſermone primum habuit, atque diuerſis vicibus edidit. Primi ſunt, quos edidit 1543. 8. anno poſtquam reliquiſſet monaſterium: poſtea notante Gesnero, quatuor voluminibus ac dein tomis duobus, quorum prior 50. poſterior 60. ſermones complectitur, Italice Baſileæ excuſi per Iſingrinium. Nobis prima vice tantum editi ſermones obuenere, quos, cum multa contineant ſingularia, hic recenſebimus.

§. V. Sermone primo reprehendit communem hominum ignorantiam de Deo, cum tamen fundamentum ſit veræ ſalutis: & licet cordibus noſtris ſit inſitum Deum eſſe, nos tamen mente noſtra finita, Deum qui infinitus, non poſſe concipere. Inde omnes noſtros conceptus aliter dirigi non poſſe, quam vt intelligamus, quid Deus non ſit, quam vt poſitiue dicamus quid ſit. Si qui tamen fuerint conceptus poſitiui eos eſſe idola mentis æque *Exodi II.* a Deo prohibita, ac materialia. Concludit tandem, quod eſſentia Dei in ſumma

ma perfectione ſit concipienda, tanquam lux ſpiritualis, puriſsima, clariſsima, ſimpliciſsima, æterna, immenſa, quæ mutari non poſſit, atq; ſine paſsione ſit, infinito alias modo perfecta & plena iuſtitiæ. Noſtros autem conceptus ad Deum non eſſe niſi tenebras, oportere tamen cum Aarone intrare ſanctum ſanctorum, & cum Moſe in diuina reſiſtere caligine,

§. VI. Alter ſermo agit, qua ratione Deus cognoſci poſſit ex creaturis: in quo demonſtrat omnipotentem eſſe Deum, cognoſci ex huius vniuerſi machina tam conſtante: perfectiſſimam autem ſapientiam ex ordine rerum admirabili.

§. VII. Tertius vero ſermo plane egregius eſt, & de eo agit, an philoſophia ad veram conducat Theologiam & quomodo. Dicit autem, vti ratio noſtra per peccata noſtrorum parentum infirma ſit, cœca & phrenetica, ita etiam eius philoſophia in naturalibus ſaltem ipſi relictum aliquod lumen habeat. Quare antiquum prouerbium eſſe dicit: *gran philoſopho gran heretico: la ratione naturale non ſanata per fede e phrenetica e ſtolta: magnus philoſophus magnus hæreticus: ratio naturalis per fidem non ſanata eſt phrenetica & ſtulta.* Hanc rationem ſemper Deo eſſe inimicam, dicit: eſſe ſerpentem qui primos parentes ſeduxerit: Abelem occiderit: turrem Baby-

lonicam ædificauerit. Pergit dein, ac dicit, eccleſiam Chriſti, quæ ſola fide regnante fuerit paradiſus, ratione humana ſibi imperium vindicante, euaſiſſe confuſam Babylonem.

§. VIII. Sermo quartus de eo agit, quomodo ſcriptura ſacra vti debeamus ad cognitionem Dei? Hanc autem ad cognoſcendum Deum ſufficientem eſſe negat, niſi fides, ſpiritus & viuum lumen de Deo acceſſerit. Quare dicit: *Non hauiam adunque ahauer le ſcripture ſacre per noſtro vltimo fine, ne per noſtre ſupreme regine & imperatrici, ma per mezi & ancille, che ſeruano alla fede, allo ſpirito, & alla vera cognitione di Dio: non habeamus igitur ſcripturam ſacram pro fine noſtro vltimo, nec pro ſuprema regina & imperatrice, ſed pro medio & ancilla, quæ ſeruit fidei, ſpiritui & veræ Dei cognitioni.* Sermo quintus de corruptelis agit, quæ natæ ſunt & quotidie naſcuntur vitio hominum, qui ſacra ſcriptura vti neſciunt. Inculpat autem homines, quod rationi ſuæ in lectione Scripturæ ſacræ tantum tribuant, quæ cum ſit non ſolum corrupta, ſed etiam diuerſa, varios errores, pro cuiuslibet phantaſia, pariat, multisque ſectis præbeat occaſionem.

§. IX. Sextus ſermo quæſtionem indagat an ſcientiæ humanæ ſint neceſſariæ bono Theologo. Et quidem communem dicit eſ-

ſe

ſe ertorem, doctos ſolos eſſe Theologos veros. Si enim Theologia dependeat a ſcientiis humanis, nec ſanctos omnes, nec Mariam nec apoſtolos fuiſſe veros Theologos, qui tamen aliis vera vitæ & doctrinæ præcepta tradiderunt, immo ne Chriſtum quidem. Scientias itaque humanas ducere quidem ad quandam ſcientiam, quæ tamen indigna ſit, vt adpelletur Theologia, ſed potius metaphyſica, quæ nec habet, nec dat tantum lumen de Deo, quod ſufficiat ad ſalutem. Veram enim & ſupranaturalem Theologiam eſſe ſcientiam infuſam, donum quoddam & lumen ſupranaturale, quod a Deo venit per gratiam eius. Scientiæ inquit humanæ implent mentes noſtras fumis & ſuperbia, atque ita occupant, vt diſtractæ cum Martha, non ſint intentæ cum Maria, ad ſe implendum cognitione Dei. Chriſtus eſt verum fundamentum Theologiæ, non ſcientiæ humanæ, vnde Ioannes præcurſor Chriſti, non Ariſtoteles.

§. X. Sermo ſeptimus de mentis præparatione agit eius, qui ſacris litteris ſtudere cupit, atque Chriſtum contemplari in ſe & ſua cruce. Rectam inprimis, ſinceram & puram requirit intentionem, Deum & eiusdem ſummam caritatem noſtramque miſeriam cognoſcendi, vt accendamur diuino amore, diſcamus viuere Chriſtiane, aliosque docere, &

hæc omnia ad gloriam Dei. Deinde ſumma reuerentia nobis id eſſe adgrediendum, vt mater Chriſti ſumma cum veneratione corpus Chriſti tangebat: Simeon cum tenebat infantem in brachio; Ioſephus & Nicodemus quando Chriſtum ſepeliebant; & alii quando tangebant corpus Chriſti. Inſuper cor eſſe debeat mundum, limpidum, clarum cum Spiritus Dei non habitet in mente impia. Nam ſicuti in ſpeculo maculato ſtellæ relucere nequeant, ſic nec in corde vitiis obruto relucere poſſint ſpecies rerum diuinarum. Cum enim Deus iuſſerit, vt populus Iſrael ſeſe mundaret per triduum ad audiendas leges, quæ puritas conueniet ad audiendum euangelium, veram illam & cœleſtem Theologiam, in terris per Chriſtum promulgatam. Tandem exeundum eſſe ex mundo, & ex ſeipſo atque cum alis fidei, ſpei & charitatis, in Spiritu, cum Zachæo eleuandum eſſe iudicium, ingenium & diſcurſus; lumen etiam naturale ſub verbo Dei eſſe captiuandum. Omnia bene eſſe indaganda: animalia enim, quæ non ruminantur, in Veteri Teſtemento fuiſſe immunda, ſic & illos, qui verbum Dei non intime ruminantur. Vnde Maria omnia, quæ dixerat Chriſtus, ruminabatur in corde, & meditabatur. Non ergo opus

opus eſſe ſtudiis, nec ingenio nec laboribus, nec angelis, ſed ſolo Chriſto.

§. XI. Sermo octauus modum præſcribit, quid debeamus ſtudere, vt breui tempore & modo facillimo omnia, quæ vtilia & neceſſaria ad ſalutem, ſciamus. Oſtendit primum, quod ignorantia in rebus vtilibus & neceſſariis ad ſalutem ſit peſtilentiſſima, vnde mala omnia reliqua pendeant: atque vt in communi vita qui præſumat artem quandam, vt nauigare, quam tamen neſciat, perdat vitam; ſic ille, qui viuere neſciat, perdat diuinos theſauros, veram gloriam, vitam, paradiſum, Deum & gratiam ſuam in æternum. Et poſtquam adduxerat varias philoſophorum ſententias, quid ſit ſtudendum, concludit tandem, quod breui tempore poſſimus euadere docti, atque vnicus liber ſufficiat. Chriſtus in ſua cruce, in quo omnes veritates quæ vtiles & neceſſariæ ſunt ad ſalutem, reperiantur in compendio. In quo ſtuduere angeli, patriarchæ atque prophetæ

§. XII. Sermone nono de eo agit, cur Chriſtus ſcripſerit nihil? Ad quod poſſe præſumi ait, vt ſi Chriſtus propria manu quædam ſcripſerit, hæc omnia eius fuiſſe auctoritatis & tam clara, vt homines nullam malæ interpretationis habuerint occaſionem. Quod autem non ſcripſerit, eſſe in quit, quod Chri-

 ſtus

ſtus non vt homo politicus, vel alter legislator venerit, nec vt magiſter litterarum, ſed vt magiſter ſpiritus, lucis, veritatis, vitæ, caritatis, fidei, ſpei, humilitatis & reliquarum virtutum Chriſtianarum, vt hæc omnia interne doceret, & in corda imprimeret. Et quia nec ſpiritus, nec lux, nec fides chartis poſſint inſcribi, ſed ſoli cordi, non erat Doctor litterarum, ſed Spiritus inflammans & accendens animas; ſcribebat ſemper, quod per Ieremiam promiſit: *dabo legem meam in viſceribus eorum & cordibus ſcriptam.* Scripſit & in cruce, vtens pro charta cordibus, pro atramento lacrimis, ſudore & ſanguine; pro penna, clauis, lancea & cruce: manus eius ſanctus erat ſpiritus.

§. XIII. Sermo decimus diſquirit, quomodo in rebus ſupranaturalibus vnicus noſter eſſe poſſit magiſter? vbi citat Chriſti verba: *vnus eſt veſter Magiſter:* & illa: *hic eſt filius meus, quem audietis.* Rationem adſignans hanc, quod nullus niſi Chriſtus poſſit eſſe Magiſter in rebus ſupra naturalibus, quia ab hominibus carnalibus non poſſint comprehendi.

§. XIV. Sermone vndecimo agit, cur Deus non poſſit ſe cognoſcendum dare, niſi in Chriſto & per Chriſtum? Cuius hanc reddit rationem, quoniam Deus extra Chriſtum no-

nobis eſt inaccesſibilis atque intolerabilis, vtpote in ſua eſſentia in ſe ipſo atque in fonte claritatis ſuæ eſt abſconditus, vti Eſaias nec ipſum vidit, niſi tectis alis Seraphim. Et Paulus dicit: *habitat in luce inaccesſibili.* Qui igitur Chriſtum non habet, vitam non habet, quia Deum non habet, qui eſt vita noſtra.

§. XV. Sermone duodecimo quærit, quid ſit Chriſtus & cur venerit in mundum? Ad quod reſpondet, quod ſit liber, in quo comprehenſi ſint omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ de Deo, ſpeculum in quo videamus omnem veritatem: fontem, ex quo hauriamus omnem dulcedinem: arcam, in qua lateant omnes theſauri; gemmam plenam omnis virtutis: & tandem diuinum obiectum nobis adæquatum; quod impleat, ſatiet, ſatis faciat & beet quemlibet, qui habet viuam fidem.

§. XVI. Sermo decimus tertius tractat, quomodo debeamus Chriſtum contemplari in cruce? Et quidem Deum nos in Chriſto contemplari debere dicit, ſecundum ſuam omnipotentiam, quæ etſi in omnibus creaturis ſit deprehendenda, in omnibus tamen iis non ita ſit adaperta, ac in ſolo Chriſto: Deus enim, dum crearet mundum, nihil inveniebat, quod reſiſteret; quod in conuertendo homine ſecus eſt. Quare in ſaluan-

do mundo per Chriſtum, Deus maiorem monſtrauit potentiam. Deinde venerari nos debere ait, Dei ſummam liberalitatem, eandemque maiorem, ac ſi creaſſet infinitos mundos, & eorundem nos feciſſet poſſeſſores quietos, quod ſcilicet Deus nobis abiectis & vilisſimis, miſeris,& ingratis creaturis donaverit filium in ſummos cruciatus, ad nos lavandos proprio ſanguine ab omni iniquitate. Deinde in Deo nos poſſe contemplari eius ſummam charitatem & miſericordiam maximam. In ipſo vero Chriſto nobis licere contemplari Chriſti dulcedinem, quæ nec in faſciis, nec in brachiis Simeonis tanta adparet,quanta in cruce. Dein in Chriſto contemplemur nobilitatem animæ. Quod ſi enim Chriſtus mortuus eſt pro anima, anima eius eſt ſoror atque ſponſa,immo filia Dei.Sermone decimo quarto vero probat,quod non ſit bonus Theologus, nec verusChriſtianus, niſi qui intrinſecus ſentiat Deum in ſe viuentem atque operantem.

§. XVII. Sermone decimo quinto disquirit,an quis ſaluari posſit ſine Chriſto? In quo examinat illorum opinionem, qui exemplo Adami & Patriarcharum, qui ſine lege vixerunt,inducti, concludunt, ipſos ſine Chriſto eſſe ſaluatos. Eos vero tanquam hæreticos reiicit, cum contra ſcripturæ doceant aucto-

ri-

ritatem. Ipſe neminem niſi per fidem vivam in Chriſtum poſſe ſaluari adſeuerat. Sermone decimo ſexto optimam & ſecuram viam, per quam quis ad Deum veniat, Chriſtum eſſe dicit in cruce.

§. XVIII. Sermone decimo ſeptimo carnalium atque ſpiritualium hominum lamentationes inter ſe comparat. Illos quidem ita inducit loquentes: Domine, via ad cœlum adeo eſt arcta, vt pauci ſaluentur: præcepta enim quæ dediſti, tanta ſunt, vt a nobis perfecte teneri nequeant, vt Deum diligamus toto corde & animo, abnegemus mundum, nos metipſos & cruce nobis impoſita ſequamur Chriſtum, & tamen qui offendit in vnum præceptum, reus eſt de Deo. Hi vero dicunt: Domine, nullus pater eſt, qui diligit filium, nec dux, qui ſuum militem, quin committat ipſi opus quoddam difficile, vt inde inclareſcat: tu vero nobis leuaſti omnes difficultates, vt nec difficilis nec laborioſa ſit opera, etiamſi omnia præcepta tua adimpleamus. Mandaſti amare Deum: quæ vero difficultas amare ſummam bonitatem, ſine qua nulla alia eſt in toto mundo: impoſſibile mihi foret, ſi nec præcepiſſes, non amare Deum. Mandaſti etiam, vt tibi confidam: ſed dic mihi, quæ illi laus, qui ne mergatur flumini, adprehendat arborem firmam, non vero

ro eius vmbram. Prohibuiſti amare mundum: ſed quid difficultatis, quid gloriæ, non amare phreneticum, obſtinatum, proditorem, cœcum, vti eſt ipſe mundus? Quæ gloria erat Iſraëli, vt relinqueret Aegyptum, vbi paſſus erat; eadem & mihi. Mandaſti vt diligamus proximum, ſed cum leones ſe mutuo diligunt, quidni nos hominem, creaturam nobilisſimam? Vis etiam vt ſimus humiles, quam facile illud, quam iucundum: cum inde nobis ipſis reddamur quieti, pacifici, diuites, firmi, felices, qui in ſuperbia nil niſi timorem, anxietatem, paupertatem inuenimus. Vis, vt ſimus patientes, ſed quid illi laudis, qui cum exſpoliaretur in comœdia, æquo id ferat animo?

§. XIX. Sermone decimo octauo agit de cauſſa, quæ Chriſtum mouerit, vt moreretur in cruce, non abſolute, ac ſi Deus nullum aliud nos ſaluandi habuiſſet medium, ſed quod a Deo ita determinatum erat, ad maiorem ſui gloriam cum ex eo ipſo ſumma eius bonitas, caritas & reliquæ diuinæ virtutes perfectisſime eluceant. Pergit dein ſermone decimo nono demonſtrando, quod mors Chriſti verum fuerit remedium contra ſtatum hominis deprauatum. Dicit autem fidem aliam plane obſeruare viam ac rationem: cum enim hæc ad ſupranaturalia ſeſe eleuare ve-

Digitized by Google

velit, illa de Deo deſcendat ad hæc inferiora, dicendo: placuit Deo, vt Chriſtus moreretur in cruce, ideoque fuiſſe verum remedium, & ſi tale non fuerit, Deus tamen voluit in quo ſibi ſatisfacere poteſt fides.

§ XX. Sermone vigeſimo Deum in Chriſtum omnes noſtras iniquitates ita collocaſſe dicit, ac ſi ipſe Chriſtus eas commiſiſſet. Sermone vero vigeſimo ptimo docet, quomodo Chriſti paſſionem debeamus meditari. Omnem quidem hic reiicit ſuperbiam illorum, qui meditationes ſuas de paſſione alios docere volunt, item cogitationes de impietate Pilati, ingrata & crudeli mente Ebræorum, quin etiam, qui ſe ad lacrymas cogunt, & multas fictas, apocryphas, pueriles, abiectos & Chriſto indignas meditationes fingunt. Porro qui Deum inde crudelitatis & ſummi rigoris arguunt, quod filium ſuum vnigenitum & innocentisſimum pro noſtris peccatis dederit. Potius eſſe ait, vt viua fide conſideremus, quod ille, qui patiatur, ſit filius Dei vnigenitus, ſumme a patre dilectus, in quo ſibi complaceat, ſit innocentisſimus, qui non patiatur pro ſuis, ſed pro noſtris peccatis. Quod claui, quos habeat in manibus ſuis, ſint triſtia noſtra opera: quos in pedibus, triſtes adfectus noſtri: lancea, odium erga proximum: ſpinæ, pesſimæ noſtræ cogitatio-

tiones & deſideria : acetum & fel, crapula & ebrietas: ſputum, noſtra vanitas : crux noſtræ deliciæ.

§. XXI. Sermone vigeſimo ſecundo ſumme glorioſum ex omnibus rebus immo triumphis huius mundi Chriſti eſſe dicit triumphum; idque ex eo, quod ſolus ſuperauerit omnes perſecutiones, iniurias, calumnias, mortem, mundum, ſenſus, peccata, dæmonem & omnem prudentiam carnalem, idque relictus ab omnibus, ab ipſo etiam patre.

§. XXII. Sermone vigeſimo tertio de ordine agit, qui ſeruari debeat in adnuntiando euangelio. Eum quidem eſſe tenendum ait, vt reuocetur in mentem auditoribus ſumma ipſorum infirmitas; explicentur hinc leges per Moſen latæ & a Chriſto magis explicatæ, atque tunc demum adnuntietur euangelica promiſſio. Quod ſi paſtores ſemper de lege verba faciant, illorum exploratorum inſtar eos eſſe, qui ad terram promisſionis miſſi, renuntiabant, vrbes omnes ſumme eſſe munitas, nec ſpem adeſſe, vt occupari posſint. Hunc quoque morem eſſe ait ipſius Satanæ, qui in momento mortis, non niſi legem & peccata hominum ad deſperationem vsque illos excruciando, obtrudat oculis. Qui ergo verba facere velit aliis, eum non Moſis perſonam ſolum, ſed & Chriſti agere debere dicit.

§.XXIII.

§. XXIII. Sermone vigeſimo quarto quid ſit prædicare euangelium explicat. Et quidem plures cum fuiſſe dicat, qui euangelium docuerint, ipſi non ſolum quatuor euangeliſtæ, ſed etiam Paulus, Philippus, Bartholomæus, immo & ipſi prophetæ, Moſes, Dauid, nec tamen niſi vnum ſit euangelium, vti vnus eſt Deus, diſquirendum omnino putat, quid ſit illud euangelium. Propterea adnuntiare larga, felicia, glorioſa, cœleſtia, angelica & diuina noua, quæ habemus a Deo per Chriſtum: quomodo Deus per Chriſtum nos amat amore infinito, continuo, æterno, perpetuo, ſtabili & gratuito, quod ſemper de nobis cogitet, nos elegerit; & ſimus eius filii, quod electi non poſſint perire, quod Deus peccata noſtra in Chriſtum poſuerit, & ipſe in cruce ſua pro nobis ſatisfecerit, ſuo ſanguine nos lauerit, ab omni malo liberauerit, & cum Deo reconciliauerit.

§. XXIV. Sermo vigeſimus quintus agit, quod Chriſtus etiamſi fuerit, vt ſemper futurus ſit, ſcandalum ipſi mundo, nihilominus nunquam tale det, vel ſit daturus. Monſtrat enim, quod Chriſtus tum vita ſua, tum operibus, euangelio & prædicationibus fuerit & adhuc ſit ſcandalum hominibus: illud tamen non Chriſti culpa fieri, quippe qui ſit ſanctiſſimus & in omnibus virtutibus perfectiſſimus,

ſed

ſed ex hominum impietate, cuius regnum hoc modo deſtruatur. Quare & Chriſtum ſimplicem vitam egiſſe dicit, quo omnes facilius eam poſſint imitari.

§. XXV. Sermone vigeſimo ſexto & vltimo probat, Chriſtianos ex nulla re ſcandalum debere ſumere. Chriſti exemplum in hoc ſequi eos debere ait, qui nunquam id fecerit, etiamſi data occaſione, ita vt etiam Petrum *Matth. 16.* qui ipſum a morte retrahere volebat, de eo increparet. Idem imitari debere Chriſtianos ait, etiamſi totus mundus plenus ſit peccatis. Quod ſi autem hominem peccare videant, cogitent, quod is forſan ex numero ſit electorum, & Deus permiſerit, vt peccet, vt eo melius ſe ſuamque infirmitatem adgnoſcat, & aliorum exemplum excitet, virtutem magis exercendi.

§. XXVI. Præter hoſce ſermones coniunctim editos alios quoque in latinum verſos debemus Cœlio Secundo Curioni, de quibus vnicum tantum, qui nobis obuenit, hic recenſebimus. Adiectus is eſt Curionis Araneo, ſeu de prouidentia Dei libro, qui Baſileæ prodiit 1544. 8. atque de eo agit, quid ſit per Chriſtum iuſtificari, tum qui iuſtificationis ſit modus. Deum quidem dicit hominem iuſtificare non vt tyrannum, qui ſæpe flagitioſum hominem, ſi inter ſuos clientes, excuſat

atque

atque tuetur, nec vt bonum principem, qui innocentes tuetur & iuſtos pronunciat. Neque etiam ex operibus noſtris, vel partim noſtra, partim Chriſti ſatisfactione ſaluos nos fieri, ſed ſola Dei gratia, & Chriſti merito, cui nil debeat detrahi. Nec etiam opera, quæ iuſtificationem antecedunt, quidpiam conferre; ſed & ipſa eſſe peccata, cum arbor mala fructus bonos ferre non poſſit. Poſtremo per Chriſtum iuſtificari nos ait, non tanquam per patronum & aduocatum, qui impetret a Deo remiſſionem, ſed quod noſtra peccata in ſe transtulerit, quaſi ipſe ea commiſiſſet omnia, nobis e contrario dederit iuſtitiam ſanctitatemque ſuam. Quam ſola fide adipiſci nos concludit.

§. XXVII. Alia quidem reſtant ſcripta Ochini, a Sandio atque Gesnero memorata, quæ cum ad manus nondum peruenerint, ſolum horum Catalogum nobis hic exhibere licebit. Prodiit enim eius expoſitio epiſtolæ Pauli ad Romanos italice, a Sebaſtiano Caſtellione latine verſa, & Geneuæ atque Auguſtæ Vindelicorum apud Philippum Vlhardum 8. edita. Commentarius in epiſtolam Pauli ad Galatas Italice ſcriptus & Germanice verſus. Libellus de beneficio Chriſti. Sermones tres de officio Principis. Quinque declamationes ſacræ, quas cum prioribus

latine vertit Cœlius Horatius Curio, Cœlii, Secundi filius, quas Operinus Baſileæ 1550. edidit cum Marſilii Andreaſii, de amplitudine miſericordiæ Dei, oratione. De purgatorio dialogus Italicus & latinus, Thaddæo Duno interprete, Tiguri apud Geſneros 1555. 8. & gallice ſub titulo: dialogue de M. Bernard. Ochin Senois, touchant le purgatoire 1562 tandem quoque Belgice verſus. De Cœna Domini homiliæ & contra Ioachimum Weſtphalum tractatus, Italice & latine, Duno interprete. Labyrinthi de prædeſtinatione & libero arbitrio, Baſileæ 8. Dialogus rationis & hominis, quem quidam ex ſermonibus eius excerpſit, & germanice edidit. De eius catechiſmo anno 1591. recuſo, de quo teſtatur Bzouius atque Ræmundus, ſupra iam diximus, eius non eſſe, cum annus editionis non conueniat cum auctoris vita, nec etiam eum adhuc videre contigit.

§. XXVIII. Hæc ergo ſunt, quæ de Ochino dicenda erant. Iudicet qui velit ex vita, ex doctrina, an Ochinus talis fuerit, qualis dicitur. Per me liberum erit cuilibet iudicium, ſi modo omnia accurate penſitet. Mihi ſufficit veritas, quam ſectari omnes conuenit.

OBSER-

OBSERVATIO III.
NESCIRE PHILOSOPHOS ADHVC QVID SIT AER.

Svmmaria.

§. I. NEſcire Philoſophos, quid ſit aër, probatur ratione, & teſtimonio Du Hamel. §. II. Hebræi ignorarunt, quid ſit aër, quia in V. T. eius non ſit mentio, neque in lingua Hebraica extat vocabulum, quod aëris vocabulo reſpondeat. §. III. In verſionibus vox aëris reperitur quidem, ſed in fonte non item. §. IV. Rabbini inepte voci Ruach notionem aëris impoſuerunt. §. V. Ægyptii aërem maſculum & fæminam agnouerunt; ſed naturam ignorarunt. §. VI. Perſæ quid ſenſerint de aëris natura, incertum eſt. §. VII. Græci in enucleanda aëris natura, ſemper pueri extiterunt. §. VIII. Poëtæ de illo nihil habuerunt cognitum. §. IX. Ionici plerique aërem pro unico primoque elemento habuerunt, ſed definire non potuerunt. §. X. Italici ſibimetipſis contradixerunt. §. XI. Eleatici & contradixerunt ſibi, & dicta ſua conſulto tenebris inuoluerunt. §. XII. Plato hic ſuam profeſſus eſt ignorantiam, quicquid etiam videatur Apuleio. §. XIII. In Ariſtotele nulla reperitur vel aëris, vel alterius rei naturalis exacta definitio. §. XIV. Ariſtotelici definiunt, elementum moderate calidum, humidiſſimum, complens omnem locum, nullo cor-

 per

pore repletum. §. XV. Sed hæ definitio nec vera eſt, nec perſpicua. §. XVI. Aër enim non videtur eſſe corpus. §. XVII. Nec corpus ſimplex homogeneum. §. XVIII. Item non corpus ex quo res concretæ componuntur. §. XIX. Porro non corpus calidum. §. XX. Non humidiſſimum. §. XXI. Non complens omnem locum. §. XXII. Non corpore nullo repletum. §. XXIII. probatur, definitionem Ariſtotelicam obſcuram eſſe. §. XXIV. Pyrrhonii in ἀηϱολογίᾳ *fatentur ſuam ignorantiam. §. XXV. Epicurei definire non audent. §. XXVI. Stoici obſcurum per æque obſcurum explicant. §. XXVII. Carteſiani ſibimetipſis contradicunt mirifice. §. XXVIII. Neque clare & diſtincte aëris naturam percipiunt.*

§. I.

QVod Tom. IV. obſeruat. XVI. de igne diximus, id idem de Aëre debere dici, tam manifeſtum eſt, quam quod manifeſtiſſimum. Etenim ſi iſtud elementũ occultum nobis eſt, quod ſenſibus eſt obvium; quanto occultius erit illud, quod a ſenſibus percipi non poteſt? Sane id tam procul a cognitione noſtra abeſt, ut Heracliti dicta citius, quam eius quidditatem intelligamus. Et recte ſcribit Hamelius Tr. I. c. 3. Phyſ. Gen. p. 83. *Naturam aëris magna ex parte* (quin potius omni ex parte) *nos fugere, cum nec ſub oculis cadat, nec ſeorſim, ut*

cætera

cætera elementa, ſpectari poſſit, aut vaſis deſtillatoriis contineri. Quod & ipſe repetit l. 3. de conſenſu Vet. & Nov. Phil. c. 3. p. 723. & reliqui Philoſophi volentes nolenteſque confitentur.

§. II. Etenim vt ab HEBRAEIS, quorum Philoſophia procul dubio eſt antiquiſſima, (1) faciamus initium, hi Aëris naturam usque adeo ignorarunt, ut ne nomen quidem habuerint cognitum. Et obſeruatu profecto eſt dignisſimum, in vniuerſa Scriptura S. V. T. aëris non fieri mentionem. Nec ullum in lingua hebraica extare vocabulum, quod *Aëris* vocabulo exacte reſpondeat.

§. III. Nam licet in verſionibus interdum vox occurrat AERIS, vt Deut. 28. v. 22. vbi Moſes Iſraëlitis comminatur, **der Herr wird dich ſchlagen mit giff tiger Lufft.** Et Ierem. 14. v. 6. **das Wild ſchnappet nach der Lufft.** Tamen in verſionibus occurrit ſolum̃odo, in fonte ipſo non item. Nam in priori loco extat צרפן (tziddaphon) quod non corruptum aërem ſignificat, ut cum interprete vulgato Lutherus vertit, ſed ἐμπυρισμὸν ſeu uredinem, **eine Dürre oder Verſengung** vt rectius cum τοῖς ὁ transtulit Tremellius & alii ἑβραϊκώτεροι. Et ſi in locum poſteriorem inquirimus profundius, ibi vox רוח Ruach reperitur

(1) Clemens Alexandrinus l. 1. Stromat. p. 302.

tur, quæ communi Lexicorum conſenſu non aërem, ſed ventum denotat, & quidem h. l. ventum eiusmodi, qui refrigerandis Draconibus & Onagris accommodatus eſt. Quod de *aëre* dici non poteſt, qui neque calefacere poteſt quemquam, neque frigefacere, niſi vento commoveatur.

§. IV. Equidem non neſcio vocabulum רוח (Ruach) a Rabbinis etiam uſurpari pro *aere*, ut quando R. Moſes Maimonides c. 4. Conſtitut. de fundamentis legis p. m. 37. Edit. Amſtelod. ſcribit; *quatuor corpora* אש ורוח ומים וארץ (*Eſch Veruach Vmaiim Veeretz*) eſſe elementum omniū creaturarum. Sed tantum abeſt, ut hæc ſignificatio ſit ἔγγραφος ut potius ſit ἄγραφος, & ab Ariſtotelizantibus Rabbinis demum conficta. Hi enim cum contra inſtituta maiorum (2) Philoſophiæ Gentilium ſe dederent; & Ariſtotelem cumprimis Ducem imitandum ſibi proponerent, quē ſcrinia Salomonis compilaſſe exiſtimabant, (3 non poterant non Hebræam linguam nouis terminis coinquinare, & vocibus antiquis nouas ſignificationes imponere, vt conceptibus Philoſophicis exprimen-

(2) vid. Ziroldi Einleitung zur gründlichen Kirchen-Hiſtorie c. 3. p. 268. ſeq.

(3) Hackſpanii Addidamenta ad Lipmanni Nizachon c. 3. p. 434.

mendis ſufficerent. Adeoque auctoritas eorum in hac re non magis movere debet nos, quam Hieronymi vel alterius recentioris auctoris, ſi contra conſenſum antiquitatis voci alicui latinæ ſignificationē nouam & veteribus incognitam impertiat. Accedit quod ipſi Rabbini ſuæ cauſæ diffidentes, pro voce רוח Ruach, ſubinde vocem Latinam אויר Auer ſubſtituunt. Vid. Kabbala denud; Tom. I. p. 55.

§. V. Ægyptii quidem teſte Seneca l. 3. Quæſt. Natur. c. 14. p. m. 771. QVATVOR Elementa fecere, deinde ex ſingulis bina, Marem & fæminam, AEremque marem iudicarunt, qua ventus eſt, fæminam qua nebuloſus & iners; *Sed de veritate vel natura eius hominem audacter loqui non poſſe exiſtimarunt, cum animal imperfectum ſit membris imperfectis conſtans, & multis diuerſisque corporibus conſtitutum corpus gerens*, vt clare docet Hermes Triſmegiſtus apud Stobæum Serm. XI. de Veritate p. m. 137. Adeoque nec hoc fortaſſis audacter poteſt cum Iamblicho de Myſteriis Ægyptiorum p. m. 25. affirmari; *Quod Aër ſummus ſit igneus:* imprimis ſi quis recogitet, ſupremam illam regionem aëris non magis eſſe cognitam & perluſtratam Phyſicis, quam terra Auſtralis incognita noſtris eſt Geographis.

§. VI. Persae quid ſenſerint de Aëris natura, incertum eſt. Nam licet in Zoroaſtri Oraculis p. m. 30. b. ſuperſint quædam ἀηρολογίας veſtigia, ut quando dicitur; *Aerem ſupra terram & aquam eſſe poſitam*; & quæ ſunt huiusmodi: tamen γνησιότης huius libri non magis certa eſt, quam Zoroaſtri patria, quæ teſte Huetio propoſ. IV. Demonſtr. Evangel. p. m. 151. eſt incertiſſima.

§. VII. Et quid de Græcis exſpectas? An eos naturam Aëris felicius rimatos eſſe, exiſtimas? ſane egregie hallucinaris, ſi ita ſentis. Tantum enim abeſt, ut illi rem acu tetigerint; vt potius cum illo barbaro apud Clementem Alexandrinum l. 1. Stromatum p. m. 303. fatendum ſit; Græcos vt in reliquis, ita & in hac re ἀεὶ παῖδας id eſt, ſemper pueros extitiſſe.

§. VIII. Poëtæ enim licet Aëris frequentem mentionem iniiciant, eumque Iunoni dicatum fuiſſe tradant; tamen magis muti, quam piſces ſunt, ſi naturam eius ab eis condiſcere diſcupias. Quippe

Viuunt Carmine Inſani Poëtæ,
Si nugas adimas, fame peribunt.
His mendacia ſunt opes & Aurum,
Fingunt quæcunque volunt, putantque palmam
Mentiri bene glorioſiorem.

§. IX.

§. IX. Sed ii fortaſſis ſapientiores ſunt, qui reiecto hoc pallio ignorantiæ myſteria naturæ a fabulis purgare occeperunt? IONICI ſcilicet, ELEATICI, Italici & alii, qui titulum σοφῶν vel φιλοσόφων deinceps excogitarunt? Aſt falleris, mi Amice, & vana ſpe teipſum decipis. Etenim ſi IONICORVM axiomata Phyſica indagas profundius, eos quidem pleroſque (pleroſque dico: omnes enim appellare non audeo. Et prorſus in ea opinione ſum, eos procul abeſſe a veritate, qui ſectam Ionicam vnam fuiſſe ſectam exiſtimant, quæ propter diuerſitatem principiorum cum eſſendi, tum cognoſcendi ſectarum potius multarum farrago fuit atque congeries.) AEREM pro primo vnicoque rerum naturalium Elemento habuiſſe deprehendes, ex quo attenuato ignis, inſpiſſato aqua, & craſſeſcente terra procreetur. Sed quia eos claram atq; diſtinctam aëris definitionem tradere potuiſſe vix vllibi conſpicies, ſimiles videbuntur hi homines circumforaneis, qui de virtutibus herbarum operoſe diſſerunt, quas ipſi non cognoſcunt, vel illis, qui multa blaterare ſolent de vrbibus, quas nunquam oculis vſurparunt. Atque idcirco accidit iis interdum, quod neſcio cui Thraſoni eueniebat quondam, qui multa nugatus de Venetiis, interrogabatur tandem, an vnquam vidiſſet vrbem

elegantiſſimam? Et cum pudore ſuffuſus negare non auderet, reſpondebat, ſe aliquando curru mercibus onuſto per eam tranſiisſe. Er wäre einmahl mit einem Frachtwagen durch gefahren. Sic enim multa de raritate & denſitate Aëris expromunt ionici, & ſi quidditatem eius ex iis cognoſcere deſideres, vel obmuteſcunt protinus, vel ineptiſſima quæque effutiunt.

§. X. Quod quidem ſi emendare poſſent Italici, facile daremus Scheffero hanc veniam, & eos tantum inter philoſophos reliquos eminere adcrederemus, quantum lenta ſolent inter viburna Cupreſſi. Sed quia eos in eodem cum aliis inhærere luto deprehendimus, non equidem diſpicimus, quare aliis præferre deberemus. Etenim vt de ſola Ἀηρολογίᾳ agamus in præſenti (quam Schefferus cum tota Phyſiologia Pythagorica ſilentio præteriit) quid habent magnopere, quod palmam mereri poſſit? Aërem ψυχρὸν αἰθέρα a Pythagora vocatum obtendis? (4) Bene facis. Sed quæſo te, quid eſt Æther? quid frigus ex mente Pythagoræ? Et ſi frigidus eſt Aër, cur Ocellus Lucanus γνησίως Pythagoricus (5) eundem θερμὸν, ſeu calidum appellat? An idem ſimul eſſe poteſt & non eſſe? Non puto

(4) Laërtius in vita Pythagoræ l. 8. p. 584.
(5) de vniuerſi natura c. 2. p. 34.

to te illud affirmaturum. Nec te iuuabit, ſi dicas, Pythagoricos (6) Aëri mollitudinem, leuitatem, læuorem & tenuitatem tribuere. Hæc enim omnia eadẽ facilitate reiiciuutur qua proponuntur, niſi ex ipſa Aëris eſſentia demonſtrata fuerint. Plane vt frigus Saturni, quod crepant magno clamore Aſtronomi, ſed nullo idoneo argumento demonſtrare pollent, quia eſſentia huius planetæ nobis eſt ἀπόκρυφος.

§. XI. Et plane iisdem tricis Eleatici impediuntur. Præterquam enim quod ſibimetipſis contradicunt quam maxime, dum vnus (8) Aërem Elementum eſſe affirmat, alter (9) denegat; Vnus ex igne procreatum, (10) alter ex Atomis conflatum (11) clamitat; tanta vbique eſt dictorum brevitas & obſcuritas, vt omnia ab vno Heraclito proveniſſe videantur. Qui teſte Laertio (12) *Librum de Natura in templo Dianæ depoſuit, de induſtria obſcurius ſcriptum, vt ſoli eruditi eum legerent, ne, ſi a vulgo paſſim legeretur, contempti-*

(6) Lucanus l. 1. p. 30.
(7) Sturmii Phil. Electiv. part. 1. Exerc. 13. p. 635.
(8) Xenophanes apud Laertium l. 9. p. 640.
(9) Parmenides apud Laertium l. 9. p. 641.
(10) Heraclitus apud Laertium l. p. 632.
(11) Democritus apud Laertium l. p. 658.
(12) l. 1. p. 630.

ptibilis eſſet. Eruditos 1) ſe mutuo non ſubſannaturos exiſtimabat (Denn wer die Kunſt kan verräth den Meiſter nicht) ſed potius ſe defenſuros inuicem, ſicut aruſpex aruſpicem defendere ſolebat quondam, ne artis pretium vileſceret; Sed ſi indocta plebs arcana phyſica perſpiceret, videretque, quam miſellis fulcris initeretur, facile putabat fore, ut omnis eruditorum honor euaneſceret, & Laici clerum philoſophicum adorare deſinerent.

§. XII. Sed ad *Platonem* pervenio. Qui ſicut proram & puppim philoſophiæ ſuæ in ignorantiæ profeſſione conſtituit; vt docet egregie Conringius in Hiſt. Vniuerſ. Manuſcr. C. 2. Ita vel ſolus Stobæi locus, quem Tom. 4. Obſerv. ib. §. 11. citauimus, teſtari poteſt, quam parum in Aëris deſcriptione ſuam *ἀκαταληψίαν* diſſimulauerit. Nec obſtat, quod in Timæo multa de Aëre occurrant dogmatica. Nam 1) Timæi hæc ſunt, non vero Platonis placita. 2) Timæus ipſe p. 534. ſcribit: *Difficile eſſe, certum aliquid & firmum de IV. Element. aſſerere*; Et p. 528. l. 1. ait, *eſſe quasdam ſpecies Aëris* ἀνωνύμους, *quarum ne nomen quidem indicare poſſet*. Et ſane ſi recogitaſſet Apuleius, hunc Dialogum non tam exponere, quid Plato & Socrates, quam quid Timæus Pythagoricus de vniuerſo ſtatuerit;

Non

Non tam audacter fortaſſe, de dogmatis Platonis Phyſicis ſcripſiſſet, dixiſſetque, eum ſtatuiſſe 1) Aerem, Ignem & aquam habere ſuam originem & principium ex Trigono. 2) Aerem habere formam in ſe octangulam &c. Hæc enim a profeſſione ignorantiæ Socratica & Platonica tam procul abſunt, quam Oriens ab Occidente diſtat.

§. XIII. Sed quid de *Ariſtotele* dicam? Equidem ſi iis fidem habere velimus temere, qui ſe pro γνησίως Ariſtotelicis haberi volunt, quique ſe inuicem tam impudenter exſcribunt, vt omnem frontem amiſiſſe videantur, dicendum eſſet vtique, Ariſtotelem l. 2. de Gen. & Corrupt. c. 3. definitionem Aëris dediſſe: Sed quia Tom. IV. obſerv. 16. §. 12. iam vidimus, quam malæ fidei teſtes ſint hi homines, nolumus arenæ inædificare, ſed ſapere potius cum Piſcatore icto & locum citatum ipſi inſpicere. Ibi autem nihil minus habetur, quam definitio Aëris. Et ſane ſicut referente Bodino in præfatione Dæmonomaniæ p. m. 18. Cardinalis de Aliaco *defendit rationibusque certis confirmauit, nullam extare in vniuerſo Ariſtotele demonſtrationem neceſſariam, præter eam, quod demonſtrauit, vnicum eſſe Deum*; Ita parum abeſt, quin credam, in vniverſo Ariſtotele non extare definitionem exactam. Quippe quæ vel ipſo teſte l. 1. Poſt. Anal.

Anal. c. 8. p. m. 109. ἡ ἀρχὴ ἀποδείξεως ἡ ἀποδειξις θέσει διαφέρουσα ἢ συμπέρασμά τι ἀποδείξεως. Et ſi in mentem mihi reuoco quam cœcutierit in phænomenis naturæ explicandis, non equidem ineptam opinor eſſe imaginem, qua veteres eundem depingere conſueuerunt. Denn die mahleten hinter das Contrafei des Ariſtotelis ein Weib/ die mit einem Schleyer das Antlitz verdecket gehabt und Phyſis daß iſt die Natur geheiſſen. Damit anzudeuten / daß Ihm das ſchönſte von der Natur ſey verdecket geblieben / und daß er nichts denn die Euſerlichkeit an Kleidern habe erblicket und geſehen. Vid. Præfat. Bodini a Iohanne Fiſchacto e Gallica in Germanicam linguam translata p. 20.

§. XIV. Neque etiam *diſcipuli* ſuper magistrum ſunt, niſi quod definitionibus magis abundant. Quæ tamen ita comparatæ ſunt, vt vel ſeipſos euertant mutuo ſexcentis contradictionibus repletæ, vel facile ab iis euerti queant, qui verum a falſo diſcernere didicerunt. Quæſo enim te, Lector Beneuole, qualis hæc eſt definitio, qua *Aerem* definiunt: *Elementum moderate calidum, humidiſſimum, complens omnem locum, nullo alio corpore repletum*? Sane Otum eſſe oportet, & ingenio plus quam Peripatetico inſtructum, qui eius næuos & παροράματα inſulſiſſima non

per

perſpiceret, queis ita conſpurcata eſt, vt quid primo, quid poſteriori loco reprehendi, in ea debeat, vix intelligam.

§. XV. Equidem non latet opus periculoſæ plenum eſſe aleæ, Philoſophiæ Ariſtotelicæ tetigiſſe ulcera; quippe quæ tot nutritores habet adhuc, *Quot cælum ſtellas, quot habebat Roma puellas*; Sed quia veritas non timet mendaciorum myriades, non expaueſco eorũ multitudinẽ, nec me a confutatione communium errorum deterreri patior; Quin potius in ea conſtantiſſime perſevero & aſſerta veritate falſitates omnes ὀβελίζω, & in eum locum coniicio, vbi mendaciorum parens habitat. Quo quidem an etiam hæc definitio aëris releganda ſit, tunc quidem apparebit perſpicue, ſi a nobis probatum erit, eam eſſe falſiſſimam & obſcuriſſimam.

§. XVI. Vt autem a veritate capiamus auſpicium, quæ quaſi definitionis eſt anima, quid magis alienum ab ea eſſe poteſt, quam dixiſſe, Aërem eſſe *Elementum moderate calidum & humidiſſimum, complens omnem locum, nullo alio corpore repletum*! Profecto Elementum ſi eſſet Aër, corpus eſſet ſimplex homogeneum, atque corpus ejusmodi, ex quo res concretæ primo componantur, & in quod vltimo reſolvantur. Quæ omnia ſic quadrant in Aërem, vt Anguli in Circulum &

Ro

Roſæ in hyemem. Etenim ſi corpus eſt Aër, cur Ariſtoteles Lib. de Senſu & Senſili c. 5. dicit, eum plane non poſſe σωματοῦσθαι? Cur reliqua permeare poteſt corpora? Cur ſolus ex omnibus corporibus maioribus humanos ſenſus effugit? Cur iuxta tuam hypotheſin רוח ſeu Spiritus in Sacris appellatur? Cur denique materiæ & formæ eſt expers? Nam ſi affirmas habere materiam & formam, dic ſodes, quæ ſit illius materia? quæ forma? Dic qua ratione res concretæ reſolui poſſunt ultimo in Aërem, ſi ulterius reſolui poſſunt in materiam & formam? Dic cur videri non poſſit Aëris materia? Cum omnis materia, ſi debitam habeat magnitudinem, videri queat, ut docet egregie Thomaſius c. 2. vom Weſen des Geiſtes th. 7. p. 26. Dic cur ſpiritum concipere non poſſit, niſi ſub forma aërea, extenſum ſcilicet per particulas minutiſſimas?

§. XVII Vt vero aër corpus non eſt, ita nec corpus ſimplex eſſe poteſt, tum quia diſerte docet Ariſtoteles l. 2. de Gen. & Corrupt. c. 3. aërem non ſimplicem, ſed mixtum eſſe; tum quia omnes fere ſtatuunt Ariſtotelici, aërem poſſe corrumpi & putreſcere, quod in corpus ſimplex non cadit, cui accedit, quod contra naturam corporis ſimplicis ex alio elemento eſt compoſitus vel ipſo Ariſtotele

tele docente l. 4. Auſcult. Phyſ. c. 5. vbi ait, aquam eſſe aëris materiam. Et quoniam iudicio Hamelii Tr. 1. Phyſ. Gen. c. 3. p. m. 83. *Non vbique ſui eſt ſimilis, ſed alibi purior, alibi craſſior, interdum grauior aut leuior, aliquando ſalubrior, interdum peſtilentior, adeo vt multis nihil videatur eſſe præter terræ & aquæ velut quandam lanuginem ex omnis generis effluviis conflatam*, ſimul cum ſimplicitate funeratur ejus homogeneia & abſconditur.

§, XIIX. Quod vero dicunt, ex Aëre componi concreta omnia & deinceps reſolvi rurſum, id tam ieiunum eſt & frigidum, vt pueris vix perſuaderi poſſit. Quis enim lapides, & alia huiusmodi corpora ſicciſſima ex elemento humidiſſimo conſtare exiſtimet? Quis niuem, pruinam, grandinem & alia frigidiſſima ex moderato calido concreta dicat? Si dicis in *illis* prædominari terram, quæ ſua ſiccitate humiditatem Aëris abſorpſerit; in his vero aquam, quæ ſua frigiditate calorem ejus extinxerit: admitto hoc tuum effugiũ, ſed hoc inſimul contendo; cum his aëris affectionibus eſſentiam ipſam aut eſſe extinctam in his adductis corporibus, aut non eſſe. Si non eſt, dabitur in iis aër nec humidiſſimus nec moderate calidus, quod definitioni Aëris repugnat; Si vero eſt, dabitur corpus concretum, quod ex Aëre non eſt compoſi-

tum, quod definitionem elementi evertit.

§. XIX. Sed ſatis multa de genere diximus, ad differentiam nunc accedendum, qua Aër moderate calidus, humidiſſimus, omnem locum complens, nulloque corpore repletus creditur. Quod æque verum eſt noſtro iudicio, atque ſi appellatur elementum. Nam primo iam conſtat ex *obſerv. 16. Tom. 4. §. 22.* calorem non in obiecto, ſed in ſubiecto, hoc eſt non affectionem eſſe corporis, quod noſtros ſenſus afficit; ſed ſenſationē ipſam per motū corporis in noſtra mente excitatam. Tum ſi vel maxime faceremus miſſum hoc πυράδοξον, & quandam tactilem qualitatem aëre ineſſe fingeremus, tamen frigus potius cum Stoicis, quam calorem cum peripateticis eidem attribuere deberemus. Partim quia ipſi docent peripatetici, eū in reſpiratione cor refrigerare, quod ſine eo ob motum perennem caloremque immoderatum incendio abſumi deberet; Partm quia Hamelius Tr. 1. Phyſ. Gen. c. 3. p. 87. iuxta ac Sturmius Phyſic. Conciliatr. Part. ſpec. c. 2. p. 111. de aëre ita differunt; *Cum hyeme aër infimus ſit frigidiſſimus, & in media regione ſemper torpeat; de ſumma vero plaga aëris nihil nobis conſtare poſſit, palam eſt aëra, ſi quem habeat calorem, eum vel a lumine Solis reflexo, vel ab igneis portionibus mutuari. Cumque detracti eius puriori*

cauſa

cauſa frigidus ſit, certum eſt, natura ſua frigidum potius eſſe quam calidum. Cum quo præter Bodinum l. 2. Theatr. Nat. p. m. 556. conſentit Helmontius Tr. de Aëre, p. m. 60. ſeq. Vbi non inepte probat, Aërem non poſſe dici calidum 1) quia ignis Elementaris, a quo Scholaſtici putant aërem calorem ſuum mutuo accipere, eſt Non-Ens. 2) quia etiamſi ab eo calorem acciperet, tamen per ſe non eſſet calidus, ſed per accidens. 3) quia ſi aër per ſe eſſet calidus, nulla poſſit reddi ratio, cur media eius regio, quæ maxima eſt & vaſtiſſima, frigeret. 4) Quia & Scriptura docet & experientia, niuem tempore hyemis propterea de cælo deſcendere, vt fruges a frigiditate aëris defendat. (Quare & ipſa videtur niue frigidior) 5) quia ſi calidus eſſet aër, animantia omnia tabeſcerent, ac paruo momento interirent. Quippe calor igneus in corde conceptus nulla inſpiratione aut reſpiratione temperari, nec a pulmonibus refrigerari poſſet; Neque enim vapores in nubes aut niues aut grandines vnquam concreſcerent, ſed ab aëris calore diſſiparentur.

§. XX. Quod idem de humiditate eius ſtatuendum. Quippe tantum abeſt, vt aër humidiſſimus vocari poſſit, vt ne humidus quidem appellari queat. Primum quia humiditas eſt aquæ proprium, tum quia non hu-

meſtat corpora, ſed exſiccat potius. Nec eſt, quod dicas, eum ſuis terminis, difficulter alienis facile contineri; hoc ipſum enim non humiditatem, ſed fluiditatem eius indicat, vt docet Anonymus apud Thom. Braun in ψευδοδοξία Epidemica p. m. 102. quando ſcribit. Die Jenige/ ſo der Lufft deswegen die höchſte Feuchtigkeit zuſchreiben / daß ſie ſich gar ſchwerlich in eigen/aber gar leicht in frembden Schrancken halten läſt / irren gar weit. Denn dieſes iſt eine Eigenſchafft/dünner und flüßiger/ aber nicht feuchter Cörper. Und käme demnach dem Feuer und dem Himmel/ als deren Naturen noch dünner ſind/mehr zu/ als dem Waſſer oder der Lufft/denn die luckern und dünnen Cörper/ weil ſie gar leichte hin und wieder flieſſen können/ in ihren eigen Schrancken nicht ſtehen bleiben / und müßen demnach frembde haben. Die dicken/ und feſten Cörper allein bleiben in ihren Begriffen/ und Umfang ſtehen/ welches die ſubtilen nicht thun können/weil ſie vor Dünnigkeit zergehen und ſich zertheilen/ und zwar je dünner ſie ſind/ je mehr ſie zerflieſſen/ und je weniger ſie ſtand halten. Daher folget/ daß die Lufft zwahr ein ſehr dünner aber nicht ein ſehr feuchter Cörper ſey. Si vero exinde aërem humidiorem eſſe aqua autumas, quod ſui compreſſione & congreſſu aquam generet, probandum tibi erit antecedens, quod tantum a veri-

rita-

ritate abeſt,vt ſclopeta Pneumatica manifeſto teſtentur contrarium. Vid. Helmontium l. c.

§. XXI. Et vereor,ne idem contingat aëris omni præſentiæ, quod eius Calori & humiditati euenit. Si enim omnem locum complet aër, vt Ariſtotelici in definitione eius iactitant; cur eum in principio loci ignis finiri perhibent? cur ſpatia quædam inania comminiſcuntur? cur reliquis elementis,cum omnib9,tum igni imprimis,locum peculiarem tribuunt? Etenim ſi aër omnem locum occupat, reliqua corpora omnia erunt nullibi, quia impoſſibile eſt,duo vel plura corpora in vno eodemque eſſe loco.

§. XXII. Neque etiam diſpicio, quo ſenſu Aër nullo corpore repletus dici poſſit a Peripateticis, cum ipſorum iudicio eius intima regio omnis generis effluuiis ſit refertiſſima, media pluuiam, niuem,grandinem & alia Meteora aquea contineat. Suprema ſi qua eſt. (Gaſſendus n. Tom. I. de V. & M. Epicuri p. 551. diſerte negat) a nobis adhuc ſit ignotiſſima, vt æque periculoſum ſit dixiſſe, eam corporibus repletam eſſe, ac non eſſe.

§. XXIII. Et tandem ſi hæc omnia ita ſe haberent cum Aëre,prout Ariſtotelici in definitione ſua indicant; tamen res nondum confecta eſſet. Non enim ſufficit, vt definitio

ſit vera & conformitatem habeat cum re; ſed etiam requiritur, vt ſi clara & perſpicua. Et definitio, quæ clara non eſt, ne quidem nomen definitionis mereri poteſt, quia rei eſſentiam non explicat, ſed implicat, eamque inuoluit magis, quam aperit. Quod hæc noſtra facit quam manifeſtiſſime. Vt enim conceptum *Caloris & Humiditatis* tacitus prætercam, quorum *alter* ex mente Ariſtotelis ſic comparatus eſt, vt frigori etiā conueniat, *alter* ſic inſtitutus, vt etiā ad ſiccitatem accommodari poſſit; quid poteſt eſſe obſcurius & intricatius, quam notio loci & corporis? Ariſtoteles l. 4. Auſcult. Phyſ. c. 2. text. 16. ait χαλεπὸν εἶναι γνωρίσαι τί ἐστιν ὁ τόπος, faceturque C. 1. l. c. text. 2 eius notionem habere πολλὰς ἀπορίας. Et ſi definitionem corporis Ariſtotelicam perſpicuam eſſe exiſtimas, lege ſis diatriben noſtram *Hiſtorico-philoſophicam, quam nuper publicauimus de ἀσοφία philoſophorum omnium, quam in definiendo corpore naturali vel volentes confeſſi ſunt, vel nolentes confiteri coguntur.* Non enim vacat in præſenti Crambem bis coctam recoquere.

§. XXIV. PYRRHONII vt in aliis, ita etiam in ἀπορολογία ſuam lubentes agnoſcebant ignorantiam, adeoque cum definitionibus *Dogmaticorum* Phyſicis nihil quicquam habebant

bant commercii. Quatenus autem omni orationi oratio æqualis opponi poteſt, eatenus etiam in Phyſiologicis perturbationis vacuitatem ſectabantur. Vt docet Sextus Philoſophus l. 1. Pyrrhon. Hypotheſ. c. 9.

§. XXV. Epicvraei quoque licet Aëris frequentem mentionem iniiciant, vt in Lucretio L. I. de natura p. m. 557. & Epicuri Epiſtolis apud Laertium l. 10. videre eſt; tamen definitionem eius tradere non audent, vel quod definitiones in Philoſophia naturali non adeo neceſſarias exiſtimant, vel quod naturam eius eſſe ἀπερίληπτον arbitrantur. Quippe nec Gaſſendus ſolertiſſimus alias Philoſophiæ Epicureæ inueſtigator definitionem Aëris ex Epicuro afferre potuit, nec ipſe quampiam per ſe formare. Et in laudato opere de V. & M. Epicuri p. m. 424. ne affirmare quidem auſus eſt, *an aër ſpeciale corpus ſit, an vero ſolummodo vaporum, corpuſculorumue ex terra & aqua continenter exhalatorum contextura?*

§. XXVI. Stoici in eo conſentiunt cum Ariſtotelicis, quod Aërem Elementum eſſe docent, eique tres regiones attribuunt, ſupremam, mediam & infimam; Sed tamen in eo ab iis diſſentiunt, quod Elementum frigidiſſimum exiſtimant, eique quandam Spiritualitatem ineſſe arbitrantur. Vid. Senec. L. 2.

Nat. Qv. C. 6. ſeq. pag. 745. ſeq. Lipſii Manud. L. 2. diſſert. 15. p. 110. ſeq. Quæ poſtulata, ſi vel maxime concedere vellemus hominibus acutiſſimis; tamen a ſcrupulis non liberamur. Nam primum Elementi definitio, quam tradunt Stoici apud Lipſium in Manud. l. 2. diſſert. 11. p. m. 97. ſic comparata eſt, vt nodos non ſoluat, ſed nectat potius: Deinde frigoris naturam ſciunt cum ignariſſimis: Et tandem obſcurum per æque obſcurum explicant, dum interrogati, quid ſit Aër, reſpondent; eſſe *Elementum frigidiſſimum Spiritualitate quadam præditum.* Et iterum interrogati, quid ſit Spiritus, reponunt: *Eſſe aërem leniter fluentem.* Vid. Senec. l. c. 13. p. 806.

§. XXVII. Sed quid nouelli noſtri Philoſophi, qui ex CARTESIO habent vocabulum, de aëre differunt? Sane ſi promachum eorum interrogaueris, quam ſibi ideam de Aëre formauerit, reſponſi loco accipies; ſe eam quam clariſſime & diſtinctiſſime concipere, *vt congeriem particularum tertii Elementi, tam tenuium & a ſe mutuo diſiunctarum vt quibuslibet motibus globulorum cæleſtium, obſequantur, adeoque putare, eſſe corpus valde rarum, fluidum & pellucidum.* Vid. Carteſii princip. Part. 4. theſ. 45. p. 115. Quæ verba dici non poteſt, quam habeant veriſimilitudinem. Depingunt

gunt enim aëris materiam & formam tam dilucide & perſpicue, vt audita hac definitione quaſi coram ſpectari videatur. Sed ſiſte gradum, Viator, & audi, quos circa hanc tuam definitionem adhuc habeamus ſcrupulos. Primum enim non poſſumus concipere, qua ratione Aër ex particulis tertii Elementi compoſitus dicatur a Carteſio, cum iuxta ipſum Part. 3. Princip. Phil, th. 52. p. m. 55. partes tertii elementi non pellucentes ſint, quales iuxta definitionem ſunt aëreæ, ſed relucentes ſolummodo. Tum nec iſtud percipimus, qui aëris particulæ figura & motu Elementi tertii carere queant, & tamen elementum tertium conſtituere. Etenim ſi particularum motus & figura tanti eſt in corporibus, vt ab iis formarum & ſpecierum dependeat diuerſitas, vt ipſe Carteſius diſerte docet (vid. Voiage du Monde de Cartes Part. 2. p. m. 134.) vix abeſſe a particulis tertii Elementi poterunt, quin ipſum ſimul deſtruatur. Adeoque cum aëris particulæ vel ipſis Carteſianis fatentibus [Vid. Claubergii Phyſ. Contracta Part. Spec. c. 26. §. 745. p. 140.] ſecundi Elementi motum ſequantur, figuramque particularem elementi tertii habere nequeant; quia hæc iuxta Carteſ. l. 2. th. 52, p. 54. ad motum eſt ineptiſſima; non ſane ad tertium hoc elementum pertinere poterunt.

Adde quod Claubergius l. c. §. 803. dicit, aërem eſſe corpus mixtum ex variis particulis celeſtibus & terreſtibus (quæ ſpecie differunt iuxta Carteſ. princip. Phil. part. 3. th. 52.) corpuſculis, omniſque generis particulas ad eius conſtitutionem concurrere. Tandem ſi vel maxime concedere vellem Carteſio, aërem ex ſolis particulis terreſtribus eſſe compoſitum; tamen neſcirem adhuc, quæ particularum aërearum figura ſit, quique motus, tum quia ſeorſim ſpectari nequeunt, & prorſus ſunt inuiſibiles, tum quia figura quam Aëri aſſignat Carteſius, cum eius motu, & motus cum figura non poteſt conſiſtere. Habere enim figuram anguloſam, & tamen moueri celerrime, ſunt mera *ἀσύςατα*.

§. XXVIII. Eſto tamen, hæc omnia tum inter ſe, tum etiã cum rebus ipſis amice conſpirare, tamen imbecillitati mentis noſtræ nondum eſt conſultum. Quæ quia per P.O. amiſit facultatem, res naturales clare & diſtincte cognoſcendi; per philoſophiam Carteſianam non poteſt in integrum reſtitui. Et meræ profecto ſunt præſtigiæ, quando hi homines iactitant, ſe claram & diſtinctam cum rerum naturalium omnium, tum aëris imprimis habere ideam. Certisſimus enim ſum, eos æque ac reliquos Philoſophos ignorare adhuc,

quid

quid ſit corpus, quid rarum, quid fluidum, quid pellucidum.

Quod operoſe probare contra eos iam poſſemus, niſi conceptum eorum corporis in ſupra citata Diatribe noſtra iam deleuerimus, de raritate autem fluiditate & pelluciditate agere ex legibus Obſeruationum noſtrarum prohibeamur in præſenti, quæ nobis latius exſpatiari non ſinunt. Quare hæ diſquiſitiones futuris obſeruationibus, ſi fata ſinent, reſeruabuntur.

OBSERVATIO IV.
NESCIRE PHILOSOPHOS QVID SIT AQVA?

SVMMARIA.

§. I. Neſcire Philoſophos, quid ſit aqua, probatur teſtimonio Scharffii. §. II. Hebræorum Definitio latet, diviſio autem ſic comparata eſt, ut ignorantiam ſolummodo nobis exprobret. §. III. Ægyptii aquam diuidunt in marem & fœminam, ſed eſſentiam comprehendi non poſſe fatentur. §. IV. Perſarum Magi & Indorum Gymnoſophiſtæ in naturalibus fuerunt Aporematici. §. V. Sinenſes naturam aquæ non habuerunt perſpectam. §. VI. Poetæ in hydrologia ſibimet ipſis mirifice contradicunt. §. VII. Thales quidem aquam pro unico rerum naturalium habuit principio, ſed hoc ipſo ſuam manifeſtauit ignorantiam. §. VIII. Pythagorici de aquæ natura vix quicquam videntur tradidiſſe. §. IX. Eleaticorum vero ſenten-

tenti.a de ea incerta eſt. §. X. Plato ut in aliis, ita etiam in doctrina de aqua fuit Eclecticus. §. XI. Ariſtoteles definire eam non auſus eſt. §. XII. Ariſtotelici definiunt Elementum grave, frigidum & humidum, terram undique ambiens & interfluens, ſed inepte. §. XIII. Non enim elementum eſſe poteſt, quia non eſt corpus ſimplex, nec homogeneum. §. XIV. Neque omnes res concretæ componuntur ex aqua primo vel reſolvuntur ultimo. §. XV. Item non eſt corpus grave §. XVI. nec frigidum. §. XVII. vel humidum. §. XVIII. Neque terram undique ambit vel interfluit. §. XIX. Et ſi hæc omnia ita eſſent, tamen definitio inadæquata & obſcura eſt. §. XX. Epicurei etiam hic ſuam profitentur ignorantiam. §. XXI. Nec non Stoici. §. XXII. Carteſiani autem ridicule definiunt congeriem particularum tertii elementi &c. §. XXIII. Probatur, aquam non eſſe congeriem particularum tertii elementi ex particularum qualitate. §. XXIV. tum ex motu & figura. §. XXV. Oſtenditur, inepte probari à Carteſio, quod particulæ aqueæ ſint inſtar angvillarum, & eadem ratione poſſe demonſtrari, eas nec glabras eſſe, nec teretes.

§. I.

IN πυρολογίᾳ & ἀηρολογίᾳ cæcutire Philoſophos, docuimus; nunc ad lippitudinem eorum hydrologicam accedemus. Quæ tanta eſt, vt Scharffius alioquin δοκησισοφώτατος

L. 1. phyſ. ſpec. recognitæ C. 8. p. 521. & p. 160. tabul. Phyſic. fateri non dubitet; *formam aquæ latere incognitam.* Et licet plerique ab eo diſſentiant, ſibique naturam aquæ manifeſtam eſſe exiſtiment; tamen hæc noſtra διάσκεψις oſtendet, eos nimis mature ſuum εὕρηκα, εὕρηκα protuliſſe.

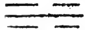
§. II. Etenim ſi *Hebræorum* Cryptas Philoſophicas, qua fas eſt diligentia perreptamus, de diuiſione quidem aquarum hinc atque hinc quædam veſtigia deprehendimus, ſed de definitione earundem, ne γρῦ quidem. Et ipſæ quoque diuiſiones ſic comparatæ ſunt, vt nobis ignorantiam noſtram exprobrare videantur. Vt enim de diuiſione Rabbinica & Kabbaliſtica nil dicam in præſenti, qua aquas in maſculas & fœminas diſponere conſueuerunt; vid. Lib. Iezirah p. m. 201. & Kabbalæ denudatæ Part. I. p. 529. quamque ipſi Myſtæ & Profeſſores huius Philoſophiæ nondum ſatis intelligunt; quis quæſo circa diuiſionem aquarum Moſaicam, qua in ſuperiores & inferiores diſponuntur, ſuam non aperte deprehendit ignorantiam? ſane auctores hiſt. Eccleſ. Gothanæ l. 1. c. 1. p. 4. ſi ad eam perueniunt, ſcribere non verentur; *aquarum iſtarum ſupra cœleſtium naturam & vſum vt ignoramus, ita eaſdem propter ſacri textus auctoritatem negare non audemus.* Et Auctor Libri co-

cosri Part. 4. p. 311. ſcribit; Ratiocinatio Philoſophorum aquas ſupra cæleſtes non apprehendit. Ac ſatius omnino eſt profiteri id, quod neſcias, quam ſimulare ſcientiam, & tamen rem ipſam ſcire cum ignariſſimis. Quippe non pudor eſt, nil ſcire, pudor, nil diſcere velle.

§. III. Aegyptii quoque vt ex ſingulis elementis marem fecere atque fœminam, ita & aquam virilem vocarunt mare, muliebrem omnem aliam. Vide Senecæ l. 3. quæſt. natur. c. 14. p. 771. Ac licet hoc ipſo non meliores videantur Rabbinis noſtris, & Kabbaliſticis Doctoribus; in eo tamen eosdem antecellunt, quod fatentur, *rerum naturalium eſſentias a nobis comprehendi non poſſe. Et imitationem quidem veritatis fieri, ſi Phantaſia deſuper influxum habuerit; absque hac autem cœleſti actione nil niſi mendacium nobis relinqui.* Vide Hermetis Triſmegiſti Librum de Veritate p. 249.

§. IV. Persae quid docuerint de aquæ natura, vix per nebulam videre poſſumus. Etenim & ſcripta perpauca de dogmatis eorum philoſophicis ſuperſtitant, & quæ ſuperſtitant, ad ſpecialia eiusmodi ſe vix demittunt. Interim ſi coniecturis locus eſt, ita ſentimus; Perſarum Magos non minus, quam Indorum Gymnoſophiſtas fuiſſe Aporematicos, tum quia

quia Scepticorum parens Pyrrho ab iis inſtitutus eſt, vt docet Laërtius l. 9. p. 647. Heſychius de Viris Claris p. 45. & dogmatum Parallelismus; tum quia Gymnoſophiſtæ expreſſe dixerunt; eos, qui ad naturæ cognitionem animum appellant, ſtultos eſſe, vt qui factis, quam verbis malint ſe bonos demonſtrare. Vid. Kortholti Tract. de Orig. & Progreſſu Philoſ. Barbaricæ, p. 42.

§. V. SINENSES elementa quidem quinque enumerant, *aquam, terram, ignem, lignum, & metallum*, aquamque ex imperfecto & perfecto principio conſtantem hac figura adumbrare ſolent Vide Procem. declarat. in Confucii Phil. p. 13. Sed quia ipſe Confucius in ſenectute ſua non obſcure confeſſus eſt, ſe Hieroglyphica hæc naturæ ſchemata non ſatis accurate cognoſcere, vt loco citato p. 14. habetur, neque nobis erit integrum, hæc ænigmata explicuiſſe. Non enim minus cauti ſumus, quam Confucius, qui *de quatuor rebus rariſſime & breuiſſime loquebatur; de rebus ſcilicet exoticis, inuſitatis, peregrinis, de monſtris atque prodigiis. De factionibus atque diſſidiis & perturbationibus publicis. Denique de ſpiritibus, quod eorum virtus, efficacitas, natura usque adeo ſubtilis ac ſublimis ſit, & ab humano ſenſu remota, vt de illa debite loqui ſit periculum.* vid. L. c.

L. c. L. 3. §. 2. p. 41. Adde quod ipſe l. c. §. 3. p. 17. ſic ſcribit, *ſciens rerum & eſſe & haberi deſiderans, o mi diſcipule, yeu age nunc ergo docebo te ſcire, ſiue docebo te, quis vere ſciens rerum dici queat. Scis quippiam? profitere, quod id ſcias. Non ſcis? ingenue fatere, te neſcire, ſeu ſic te gere, vt qui id neſcias. Hoc enim ſcire eſt & rerum ſcientem eſſe. Neque enim hoc exigitur, vt cauſas omnes ac naturas rerum perſpectas quis habeat, cum eas nec ſancti quidem exhaurire cognoſcendo queant; ſed vt ea, quæ officii ſui ſunt, intelligat ac perdiſcat, incognita pro cognitis non habeat, hisque temere aſſentiatur, & quod deterius eſt, aliis errores ſuos venditet, tam ſibi, quam aliis imponens &c.*

§. VI. Graeci vt omnium populorum φιλοσοφικώτατοι videri geſtiebant; ita & in ὑδρολογία ſe punctum omne tetigiſſe acu autumabant. Quod vereor vt confirmare queant. Enimuero ſi Poetas primum conſulimus, quorum Philoſophia putatur antiquisſima, tot ſane tantasque contradictiones, futilitates & ineptias deprehendimus, vt Cornelius Agrippa c. 4. de vanitate ſcientiarum non inepte dixiſſe videatur; *Poëſin eſſe artem ideo tantum inuentam, vt laſciuientibus rythmis, ſyllabarum numeris ac ponderibus, nominumque inani ſtrepitu, ſtultorum hominum aures demulceat, ac fabularum oblectamentis, mendaciorumque centoni-*

nibus decipiat animos. Iam enim aquam ceu elementum quoddam Veneri ſacram faciunt, Natal. Comes. l. 4. c. 19. p. 352. Iam Deum ex ea faciunt, quem Oceanum appellant, & omnia producta ab eo eſſe ſomniant. Conf. Iuſtin. Martyr. Orat. ad gentes p. 46. Ioh. Boccatii Genealog. Deorum c. 1. l. 7. p. 54. Iam quendam Neptunum ex ea ſibi effingunt eumque ceu Numen adorandum delineant. Vid. Clem. Alexandr Admon. ad Gentes p. 42. Natal. Comes l. c. l. 2. c. 8. p. 113. Quo ſicut inconſtantiam & levitatem ſuam produnt quam maxime, ita toto, quod aiunt, cœlo errant, qui hoſce nugiuendulos ſolida doctrina imbutos fuiſſe opinantur;

Verba miſella tenent, prætereaque nihil.

§. VII. Quam fabulam & ii luſerunt poſtea, qui *non-fabuloſi* appellari voluerunt; nam & illi ignorantiam ſuam infucata ſapientia coloraverunt, & ἀνυπόϛατα ϰ̀ κενὰ τῶν πραγμάτων ὀνόματα lectoribus ſuis appoſuerunt. Cuius rei exemplum nobis præbet *Thales Mileſius* ſectæ Ionicæ ſtator & auctor celeberrimus. Hic enim licet magno verborum apparatu docuerit, *Aquam rerum omnium eſſe originem, orbemque terrarum hoc elemento ſuſtineri, & vehi more navigii, mobilitateque ejus fluctuare cum tremere putetur*; Diogenes Laërt. l. 1. p. 18. Seneca l. 3. Quæſt. Natur. c. 13. p. 771.

tamen non magis explicare potuit, quid Aqua ſit, quam cæcus, quid ſit albor vel nigror. Quid quod hac ipſa hypotheſi ſuam in rebus naturalibus lippitudinem manifeſtauit quam maxime. Nam primum ſi aqua ſola & unica eſt corporum naturalium principium, qui fit, vt quædam eorum ſint ſolida? Neque enim ab aqua ſoliditatem habere poſſunt, quæ ipſis fatentibus eſt humida & fluida, neque ab alio principio, quia ſecundum illos præter hocce aliud non datur. Equidem reſpondent Patroni hujus Paradoxi, eſſe principia quædam actiua quæ materiam hanc coagulent & conſolident; ſed parum hæc ſufficiunt. Si enim vlterius progredimur & inquirimus cuiusnam naturæ ſint illa principia, an corporeæ, an vero incorporeæ, reponunt, principia illa eſſe quidem Entia inuiſibilia, interim tamen corporea. Vnde naſcitur argumentum. Si principia illa aquam condenſantia & conſolidantia ſunt corpora, aut erunt aquea, cum ſecundum illos aqua ſit omnium corporum materia, aut habebunt aliam materiam. Sed aquea eſſe non poſſunt, quia diſtincta ſunt ab aqua, & aliam plane, condenſautem nempe naturam, habent, quam aqua elementalis ſecundum illorum conceſſa non habet, nec habere poteſt, niſi ſtatuere velint, aquam elementalem coagulare ſe ipſam. Ergo ſemina

hæc

hæc vel principia erunt diuerſa ab aqua. Coguntur itaque volentes nolentes concedere, præter aquam dari materiam adhuc aliam, quæ qualis ſit, dicere quidem non habeo, hoc ſcio, aquam in tot rerum formas & ſpecies ſe conuertere vix poſſe, niſi alia quoque principia & ab ea plane diuerſa agnoſcimus. Vid. Du Hamel de Corp. Affect. l. 1. §. 14. p. 25. Crauſii Scrutin. Phyſiol. §. 24.

§. VIII. Sed neque ITALICI ſaniora docuerunt. Nam quanquam ii Pythagoræ diſcipuli, qui propter naturæ contemplationem θεωρητικώτατοι vocabantur, *Schefferus c. 11. p. 103.* nil niſi puram aquam bibere ſolebant l. c. c. 14. p. 149. tamen de natura eius vix quicquam præcepiſſe videntur, præterquam quod Præceptor tradiderat apud Laërtium l. 8. p. 582. eſſe ϛερεὸν σῶμα. (Etenim ϛοιχεῖα vocem quam habet l. c. Laërtius vix vſurpaſſe videtur Pythagoras, tum quia Plato eam excogitauit primus, vt docet idem Laërt. l. 3. p. 201. tum quia in Ocello Lucano aliisque Pythagoræ diſcipulis non reperitur) Quo conceptu ſi aquam illuſtratam eſſe exiſtimas, lege quæſo *Diatriben noſtram Hiſtorico-Philoſophicam de Aſophia Philoſophorum in definiendo corpore naturali p. 6.* & videbis nil definitione corporis pythagorica eſſe obſcurius. Et ſane incredibili teneor deſiderio vi-

dendi M. Ioh. Iacobi Syrbii introductionem in phyſicam pythagoricam, cuius Catalogus Francofurtenſis nuper mentionem fecit, vt tandem videam, an hic Pythagoram extra ſindonem noſcendum nobis ſiſtere & docere queat, quid Corpus, quid aqua ex mente Pythagoræ ſit & qua ratione hi nodi diſſolui queant, quos illi in citata Diatribe circa *σωματολογίαν* Pythagoricam fecimus. Equidem ſi Ocellum Lucanum euoluimus, hic de qualitatibus aquæ ſubinde inſpergit quædam ſed de eſſentia eius ne γρὺ quidem habet. Et qui ex Empedoclis *ὑδρολογία*, qua aquam *amicitiam* vocauit, teſte Plutarcho *de primo frigido* p. m. 952. naturam eius velit cognoſcere, eum capite cucurbitino oporteret eſſe præditum. Adeoque tamdiu putabo, Pythagoram & Pythagoricos neſciuiſſe naturam aquæ, donec a Syrbio probetur contrarium.

§. IX. Eleatici quid de aqua docuerint, difficile admodum eſt dictu, tum quia ſcripta eorum ſunt deperdita, tum quia auctores tam diuerſa & diſſona de iis tradunt, vt ipſa elementa non magis diſconuenire ſibi poſſint. Si enim Laërtium interrogas, quid Xenophanes ſancierit de principiis rerum naturalium, reſpondet l. 9. p. 640. eum quatuor rerum omnium elementa ſtatuiſſe; ſi Sextum Empiricum, ait l. 5. hypotheſ. pyrrhonicar. c. 4.

p. 136.

p. 136. eum duo tantummodo enumeraſſe; *terram*, & *aquam*. Et ſi deinceps ſcire deſideras, quid porro de rebus aliis tradiderit, reſpondet Heſychius p. m. 40. de claris viris & Sotion apud Laertium l. c. eum docuiſſe omnia eſſe incomprehenſibilia. Quæ ſane ita conſpirant inter ſe & conſentiunt, vt contrarius ignibus humor; atque lupis ſæuis hædi, vituliſque leones.

§. X. Equidem quod ad PLATONEM attinet, Apuleius de Dogmat. Plat. p. m. 8. auctor eſt, eum docuiſſe, aquam eſſe elementum ex Trigono ortum, figuram ſphæræ vicennalis habens; Sed quia & locus Stobæi Tom. 4. Obſerv. 16. §. 11. citatus & ipſa Platonis opera teſtantur, eum non tam dogmaticum fuiſſe in rebus Phyſicis, quam Aporematicum, non ſane maiorem fidem hæc Apuleii commenta apud nos inueniunt quam ea, quæ de aſino aureo ſomniauit. Sed tamen hæc condonanda eſſe putamus Viro Optimo, quippe qui eo ſeculo vixit, quo quilibet Philoſophia Platonica ineſcatus, Platonem Academicum transfigurare volebat in Dogmaticum.

§. XI. Sed ad ſummum nunc ARISTOTELEM deſcendimus. Qui ſicut experientia didicerat, *noſtrum intellectum ita ſe habere ad res manifeſtiſſimas, vt Veſpertilionum oculi ſe habent ad lumen diei percipiendum* l. 2. Meta-

phyſ. c. 1. ita definitionem aquæ vix vnquam tradere auſus eſt. Et ſycophantantur eius diſcipuli, quando in compendiis ſuis Phyſicis prouocare ad l. 2. de Gener. & Corrupt. c. 2. ſolent, quaſi eandem ibi, quam ipſi habent, definitionem aquæ tradidiſſet. Præterquam enim quod eorum definitiones tam diuerſæ ſunt atque πολύμορφοι, vt ex ſolo aſpectu iudicari poſſit, non vnum habuiſſe parentem; in l. c. Ariſtotelis vix quicquam habetur aliud de aqua, quam eam eſſe frigidam & humidam. Quo quidem ſi aquæ eſſentia abſoluitur, inepte Ariſtotelici hinc inde attexuerunt aliquid ſin; dici non poteſt, Ariſtotelem aquam definiviſſe.

§. XII. Eſto tamen in hydrologia iis præluxiſſe & aquam vt ipſi ſolent l. c. definiuiſſe; *elementum graue, frigidum & humidum, terram vndique ambiens & interfluens.* Num propterea eandem αναμάρτητον eſſe autumant? toto profecto, quod aiunt, cœlo errant, ſi hoc perſuaſum ſibi habent. Homo enim cum fuerit Ariſtoteles & quidem homo eiusmodi, *qui ambulauit in vanitate mentis ſuæ, tenebrisque obſcuratum habuit intellectum, propter ignorantiam, quæ fuit in natura eius & propter cæcitatem cordis ſui Epheſ. 4.* non potuerunt non ipſius meditationes humanis erroribus coinquinari.

§. XIII.

§. XIII. Et quidem vt huius definitionis appareat infirmitas, recogita quæſo primum illius genus, & inquire, an aqua ſit elementum, vel quod idem eſt, an ſit *corpus ſimplex homogeneum, ex quo res omnes concretæ primum componuntur & in quod rurſus reſoluuntur*? ſane ſi Ariſtotelem audis *lib. de ſenſu & ſenſili* vix corpus appellari poteſt, quia non poteſt *σωματῶδές τι συςῆσαϑαι*. Et ſi verum eſt quod ſcribit vir *Φυσικώτατος* Crauſius in ſcrutin. phyſiol. §. 19. *aquam omnino pellucidam, & prout videtur, homogeneam, centies ſæpiusue deſtillatam, in fundo tamen Vaſis vel lateribus eiusdem terreſtrem materiam relinquere*; æque fortaſſis verum erit, aquam corpus ſimplex eſſe ac liquorem Alkaheſt, res omnes in aquam elementalem conuertere. Etenim vt hic à Chymicis inuentus nondum eſt, ita aqua fortaſſis nondum nata eſt, quæ ſimplex vocari poſſit. Et recte dubitat Du Hamel l. 3. c. 4. de conſens. Vet. & nov. Phil. p. 738. *an aqua in rerum natura omnino pura & ab omni alio ſecreta elemento inueniri poſſit, cum aqua pluuiatilis, quæ naturæ artificio deſtillatur, non modo putreſcat, quod in corpus ſimplex non cadit, ſed etiam ex ſe varia gignat animalia.* Quo ipſo ſicut eius ſimplicitas ſubruitur omnis & euertitur, ita etiam homogeneia collapſa ruit, quæ illius eſt conſequens & quaſi conſectarium.

§. XIV. Et o quam puerile eſt, quando dicitur,ex aqua conſtare res concretas omnes & reſolui rurſum. Etenim ſi hoc eſt, & ignis & aër ex aqua conſtabunt non ſolummodo, ſed & in aquam reſoluentur,quoniam hæc eſſe corpora concreta docuimus. Et quid de pumice dicemus? an etiam hunc ex aqua humida conflatum eſſe ſtatuis; qui vero fit, vt humectari non poſſit? An aquæ humiditatem a prædominantis terræ ſiccitate abſorptam eſſe contendes? non puto,te hoc affirmaturum, alias enim reſpondendum tibi, denuo ad iſtud dilemma, quod §. 18. de aëre obiecimus, dicendumque, an cum humiditate hac deleta ipſa aquæ eſſentia deleta ſit? quod ſi affirmabis,dabitur corpus concretum ſine aqua, quod definitioni elementi repugnat, ſi negabis, dabitur aqua non humïda quod definitionem aquæ euertit.

§. XV. Sed manum de tabula, generis differentia iam adeſt. Quæ dici non poteſt quot quantiſque commaculata ſit vitiis. Etenim nec grauitas, nec frigiditas, nec humiditas,nec illa terram vndique ambiens fluiditas aquæ naturæ reſpondet. Et quidem vt a grauitate faciamus auſpicium, ipſe Ariſt. l. 4. de cœlo c. 5. p. 679. & Ariſtotelici, vt Magirus l. c. fatentur,grauem eſſe aquam comparate tantummodo reſpectu aëris & ignis,

quibus

quibus ſubiicitur; ad terram autem collatam leuem dici poſſe. Quo ipſo ſicut manifeſto ſatis innuunt leuitatem aquæ non minus quam grauitatem συγκριτικῶς vel comparate competere; ita non poſſunt non concedere eandem æquo iure elementum leue ac graue dici poſſe. Quo ſane nihil eſt puerilius. Accedit, quod nihil in ſe eſt graue vel leue, ſed tantum reſpectu ad aliud. Quod tum probabimus cum Deo, ſi ad grauitatem ventum fuerit. Quam ob rem grauitatis in definitione aquæ plane mentio non debuiſſet fieri quia ipſi extra eſſentialis eſt. Et ſi fas eſſet, ea, quæ rei non ἁπλῶς vel ſimpliciter competunt, ſed tantum συγκριτικῶς definitioni inſeruiſſe; licebit etiam Ariſtotelem definire; hominem inſipientiſſimum. Quippe talis fuit reſpectu Salomonis, licet reſpectu aſini vocari poſſit ſapiens.

§. XVI. Neque etiam aliter de frigiditate aquæ iudicandum eſt. Vt enim non dicam, hanc ipſam non magis fortaſſis ineſſe aquæ, quam calorem igni, de quo iam obſerv. 16. Tom. 4. docuimus, eum non in obiecto, ſed in ſubiecto eſſe, adeoque non tam affectionem ignis, quam ſenſationem quandam per ignem in noſtra mente excitatam, qui quæſo aquæ frigiditas cum motu eius poſſet conſiſtere? ſane vbi motus eſt, ibi etiam eſt

eſt calor, ſicut poſita cauſa ponitur effectus. Ac licet ille reſpectu motus in igne tam tardus ſit atque remiſſus, ut etiam frigidulus videatur; tamen non ſimpliciter frigidus appellari poteſt; ſed comparate tantummodo quia minorem calorem, quam ille excitat. Et plane aſſentior Gaſſendo de V. & mor. Epicuri Tom. I. P. 147. quando ſcribit: *ſi aquæ competeret frigus ex ſua natura, non facile admitteret in ſe extremum calorem, quo ebullit; quemadmodum, ſi reciproce eſſet calida ſecundum naturam, non tam facile admitteret extremum frigus, quo conglaciat. Neque dicas, aquam, poſtquam excalefacta eſt, reducere ſe ad nativum frigus. Nam aqua quidem, ſummoto igne, amittit ſenſim calorem ab igne conceptum, donec corpuſcula caloris indita ſenſim exhalantur; at nunquam tamen reducet ſeſe ad vllum frigus, niſi aër circumſtans fuerit frigidus, ipſamque frigefecerit. Et vis id melius percipere? conſidera in flumine, quando congelaſcit, ut glacies incipiat a ſuperficie, ſive qua parte contingitur ab aëre frigido: cum ſi eſſet frigida, tota ex natura ſua deberet potius ab ipſo usque vel fundo vel medio aquæ incipere, aut ſaltem non tardius, quam a ſuperficie formari. Et, ſi aqua eſt, ut Ariſtoteles & cæteri volunt, ſumme frigida: quomodo poteſt ipſe aër reperiri aqua frigidior, inducens nempe frigus in aquam majus frigore, quod in aqua ſit?*

quo-

quomodo poſſunt corpuſcula nitri in aquam infuſi illam præter morem adeo frigidam reddere: imo & per æſtatem etiam congelare; dum nitrum nivi, glacieive detritæ commiſtum, lagenæ circumponitur; ipſaque præter corpus lagenæ penetrant in aquam contentam? eccur vero non aqua maris, non fluminum, non cæteræ ſunt ſemper, aut ſaltem maxima ex parte duratæ gelu? ſi ſummum frigus eſt in ipſis proprium, ac plane ſecundum naturam, poſſuntne toto æuo durare præter natiuam durationem, ac tam ſolum degere naturaliter, & per paucas quidem particulas, cum frigidus aër infrigidat ipſas? itaque videtur aqua eſſe humida quidem: at non calida, neque frigida ex ſua natura: ſed calefieri ſolum aut frigefieri ex corpuſculorum, caloris aut frigoris introductione. Neque indignum lectu eſt quod habetur in ψευδοδοξία Epidemica Braunii Part.II.§.63.p.99. Die Kälte liebet die Trockenheit/&c.&c.&c. Dannenhero ſtreitet es wieder das Geſetze der Natur/daß man dem Waßer die höchſte Kälte zueignen ſolte.

§. XVII. Verum te expectare video quid de humiditate aquæ exiſtimemus. Habe igitur ex mente Ariſtotelis, nos eam ſiccam potius quam humidam judicare debere. Etenim & ſuis terminis continetur facile & alienis non niſi difficulter contineri poteſt. Quod tum ex eo conſtat, quod flumina ſuas ri-

ripas amant & aqua in vitro pleniori in tumulum malit aſcendere,quam terminos præſcriptos transgredi, tum etiam eo apparet manifeſtisſime, quod firmisſimis aggeribus vix ita coerceri poſſit ut non perfluat & rimulas elabendi conquirat. Et quid de aqua congelata putas?an hanc etiam humidam affirmabis? Sane hæc neque humectat quippiam, nec ſuis terminis continetur difficulter. Neque eſt, quod dicas, eam non aquam eſſe, ſed glaciem. Hoc enim idem eſt atque ſi dicerem Ariſtoteli definitionem hominis non poſſe tribui, eo quod non homo dicatur, ſed Ariſtoteles,imo potius quia Ariſtoteles ſimul eſt homo ergo definitio hominis ipſi competit. Et quia glacies eſt aqua docentibus Ariſtotelicis vid. *Magir. L. 4. c. 1. p. 316.* definitio aquæ ipſi debet accommodari.

§. XVIII. Tandem nec illud bene dicitur, quod Terram undique ambiat & interfluat. Etenim & ſenſu cognoſcimus, non omnem terram aquæ immerſam eſſe, & experientia de zona torrida & arenoſis Lybiæ regionibus docet contrarium; Et ratio oſtendit,aut hanc hypotheſin aut definitionem terræ tollendam eſſe, de qua dicitur, eam ſimplicem eſſe & ſiccisſimam. Mitto quod hoc neque omni aquæ, neque ſoli, neque ſemper poſſit tribui, quod debuiſſet maxime, ſi ejus eſſentiam ingrederetur.

§. XIX.

§. XIX. Sed finge hæc omnia diſtinctionibus quibusdam Metaphyſicis (quæ utramque faciunt paginam in phyſica Ariſtotelica) aboleri poſſe, quæ ipſi intentavimus vitia, tamen obſcuritas & inadæquata ejus, ratio detergi non poteſt, quippe & aëri accommodari poteſt, quod malum eſt, & quod pejus, explicari nequit, quid ſit elementum, quid gravitas, quid frigus, quid humiditas, quid terra. Fac enim periculum, ſi potes & expone alicui hæc verba, quid ſibi velint, & vide an non indoctior multo ac imperitior ſit futurus. Equidem quid ſit aquam ex fonte petere (Waßer aus dem Brunnen holen) illiteratæ mulierculæ per ſe intelligunt. Si vero ancillæ tuæ dicas, Mägden gehe hin und hole einen Eymer voll von dem Element das ſchwer/ kalt und naß iſt/ und das die gantze Erde ümbgiebet und durchfließet/ Iouem iuro lapidem, eam, quid tibi velis, vix intellecturam. Et ſi perrexeris deinceps, & dixeris eidem, ich verſtehe durch das Element einen einfachen Cörper / der aus gleichförmigen Theilen beſtehet/ daraus die gemiſchten Dinge zu erſt gezeuget / und davon ſie zuletzt wider reſolviret werden. Die Schwere nenne ich eine ſolche qualität die aus der Kälte ihren Urſprung hat und dadurch ſich ein Cörper zu den Mittel-Punct

der

der Erden neiget. Die Kälte iſt eine von denen vornehmſten activen qualitäten / welche gleichförmige Dinge zuſammen knüpffet. Durch die Näße bezeichne ich eine qualitatem patibilem, dadurch ſich Cörper in ſeinen Grenzen/ nicht gar zu gerne in frembden Revieren auffhalten läßet &c. ſi inquam indoctiori ancillæ vel alteri etiam Ariſtotelica philoſophia non imbuto definitionem aquæ ita illuſtraveris, ſpondere non poſſum, an non te inſanum ſint inhabituri.

§. XX. Sed ſatis de Ariſtotelicis, ad EPICVREOS nunc accedimus. Qui licet aquam ex atomis inter ſe collidentibus & immutatis fieri putauerint, ut ex Diogene Laërtio *L. 10. p. 769.* didicimus ; tamen hoc ipſo ſuam ſatis profitentur ignorantiam, quod dicunt, *atomos, ex quibus corpora concreta conſtant, eſſe incomprehenſibiles*; l. c. p. 734. *figuramque eorum & magnitudinem & grauitatem ſenſu percipi non poſſe, l. c. p. 735.* Ac licet *p. 776.* dicatur, aquæ particnlas interdum rotundas eſſe, interdum autem anguloſas & acutas, hoc tamen non de atomis, ſed particulis maioribus intelligendum eſt, quæ ſub ſenſus cadunt. Adeoque ii operam & oleum perdunt, qui in fragmentis Epicuri definitionem aquæ inquirunt, tum quia ſagaciſſimus hic Philoſophus corporum aqueorum qualitates & nexus

xus ſe neſcire confeſſus eſt; tum quia vana axiomata & *νομοθεσίας* philoſophicas in aliis reprehendit. Vid. Diog. Laert. p.761. Quanquam Gaſſendum excuſare vix poſſumus, qui hydrologiam Epicuri in opere ſuo vaſtiſſimo tam tacitus præteriit, ac ſi nihil prorſus de ea in Laertio, Lucretio & aliis extaret. Nam quanquam ea, quæ habet de aqua Lucretius l. 5. p.156. vix digna lectu ſunt; in epiſtolis tamen Epicuri, quas conſeruauit Laertius, hinc inde quædam extant, quæ obſeruari merentur ab eo, qui Philoſophiam Epicuri ab interitu vindicare, & in lucem aſpectumque proferre ſatagit.

§. XXI. Stoici quoque licet cum Thalete eaſdem fere tibias inflauerint, & ex aqua omnia ſurrexiſſe docuerint, vt patet ex Seneca l. 5. quæſt. nat. c.13. p. 770. hoc ipſo tamen & ſuam prodiderunt *ἀσοφίαν*, quod eam definire non ſunt auſi.

§. XXII. Aſt vtinam & ii de aquæ natura tacuiſſent, qui alios a præiudiciis auctoritatis abducturi ad ſuum CARTESIVM manu ducere conſueuerunt; tum enim fortaſſis manſiſſent Philoſophi, & opinionem ſapientiæ apud pleroſque retinuiſſent: ſed quia in vulgus ſparſerunt Eleuſynia ſua ſacra & arcana myſteria; vereor profecto, ne clariſſime & diſtinctiſſime ab ANTI-CARTESIANIS intelli-

gatur

gatur, quam parum cum ſemet ipſis & phænomenis naturæ cohæreant. Sic autem hi homines naturam aquæ deſcribunt; quod ſit *congeries particularum tertii Elementi, oblongarum, teretium, glabrarum & flexibilium inſtar anguillarum.* Ac licet perſuaſum ſibi habeant, ſe reperiſſe in hac hydrologia non quod pueri in faba; tamen quia vel ipſo Carteſio iudice Part. I. princip. §. *prudentia eſt, nunquam nimis fidere iis qui nos vel ſemel deceperunt*, vtile erit fortaſſis eandem pro dubia & falſa habuiſſe aliquantiſper, quia Pyrologiam & Aërologiam Carteſii magis fallere & falli quam ſenſus ipſos deprehendimus.

§. XXIII. Primum autem hoc videntur loqui lapides, quod aqua congeries particularum tertii elementi dicitur. Cum enim teſte Carteſio, *c. 3. Meteor. p. 135.* & ipſa experientia ſuffragante, particulæ aqueæ ſint pellucidæ, particulæ autem tertii elementi iuxta eiusdem *Part. 3. princ. §. 52. p. 54.* non ſint pellucidæ, non quidem poſſum diſpicere, qui illa ex tertii elementi particulis congeſta eſſe queat. Nam quod obtendere ſolent atque dicere, aquam reddi pellucidam a globulis ſecundi Elementi, quæ circa eius partes undique ferantur; id tam putidum eſt & ieiunum, ut horum Philoſophorum non miſereatur amplius, ſed pudeat. Quis enim ſpondebit

bit primum, partes aquæ non ita nexas eſſe, quin per illas materiæ ſubtiliſſimæ liber tranſitus pateat? Sane ſi recogitamus, aquam compreſſionem omnem reſpuere, particulas eius non diſtantes inter ſe & continuas concipere debemus. Eſto tamen inter eas intercedere quædam ſpatiola, quæ elementum tertium impleant. Wie denn die Carteſianer das Feuer/ Lufft/ Waßer und Erde nicht anders concipiren/ als daß ſo genante Läuſe und Flöhe zeug/ da die ſchwartzen Wöllenen Faden mit weißen Leinewands Fäden vermenget ſind. Und meinen ſie es wären die Particulæ ſecundi und tertii elementi allenthalben unter die particulas primi elementi geſtreuet/ damit ſie dieſelbe bewegen und erleuchten möchten. Eſto inquam, hoc ita ſe habere; tamen non omnis ſcrupulus exemtus nobis eſt. Primum enim non aquam, ſed interfuſum ſolummodo elementum tertium pellucidum eſſe ſequeretur. Plane vt videmus in reticulis atque clathris interſperſum quidem aërem, non autem lignum vel ferrum ipſum eſſe lucidum. Quod eſt contra experientiam & ipſius Carteſii confeſſionem qui c.5. Meteor. p. 135. aquæ ipſi pelluciditatē ribuit. Tum non dari poteſt ratio, cur non erræ etiam particulæ appareant pellucidæ, um & iis elementum ſecundum eſt inter-

ſperſum. Et tandem ſequeretur, glaciem non poſſe eſſe pellucidam, quia ejus particulæ quieſcunt. Quod fieri non poſſet, ſi interfuſum ſibi haberet elementum ſecundum & tertium, hæc enim corpora, per quorum intervalla feruntur, agitare nunquam ceſſant iuxta hypotheſin Carteſii.

§. XXIV. Porro ſi aqua ex particulis tertii elementi conſtat, qui fit, vt tam facile moveatur, vt tam rapide decurrat per decliuia, vt tam celeriter a nobis dilatari queat? ſane tertium elementum eſt ad motum ineptiſſimum fatente Carteſio l.c. & quia aqua mouetur facillime, ad tertium elementum pertinere non poterit. Accedit quod particulæ elementi tertii non ſunt ſphæricæ iuxta Carteſium l. c. at enim particulas aqueas eſſe tales, tum ſenſus docet, qui guttulas exacte rotundas eſſe indicat, tum ratio, quæ iſtud ex facilitate motus non fruſtra colligit.

§. XXV. Equidem iam occlamare audio Carteſium ac dicere, particulas aqueas eſſe anguillarum inſtar, adeoque non ſphæricas, ſed oblongas, ſed teretes, ſed glabras & flexiles; aſt Hercules hic eſt pomarius. Præterquam enim quod hoc ſenſibus & rationi repugnare docuimus, argumenta queis hanc figuram anguillarem probare ſatagit Part. 2. Epiſt. 8. p. 24. tam ſunt ficulnea & puerilia,

vt

vt enumeraſſe ea ſit refutaſſe. Quæſo enim te, Lector benevole, quæ hæc eſt colligendi ratio? *ſi aqua eſt magis fluida & difficilius coagulatur quam oleum, indicium eſt, hoc ex partibus ſibi inuicem facile cohærentibus, quales ſunt rami arborum, illam vero ex magis lubricis, quales ſunt eæ, quæ habent figuras anguillarum, conſtare; ſed experientia teſtatur hoc E. Item ſi panni aquæ madefacti facilius ſiccantur, quam qui oleo inuncti ſunt, indicium eſt, aquæ partes habere figuras anguillarum, quæ facillime panni poros egrediuntur, & partes olei habere figuras ramorum, quæ iisdem poris magis implicantur; ſed experientia teſtatur hoc. E. &c.* Profecto ſi nihil aliud ad demonſtrandam figuram particularum aquearum afferre poteſt Carteſius, nihil dico amplius, cauſa dicta eſt. Quippe eodem modo poſſet aliquis colligere, ſi aër magis eſt fluidus & difficilius cohæreſcit, quam aqua, indicium eſt, hanc ex partibus ſibi inuicem facile cohærentibus quales ſunt rami arborum i-ſtum vero ex magis lubricis, quales ſunt eæ quæ habent figuras anguillarum, conſtare. Experientia teſtatur hoc E. Imo ſi fas eſt ex effectu de cauſa & e poſteriori de priori ferre iudicium, particulæ aqueæ neque glabræ omnino neque teretes fortaſſis permanebunt. Sic enim ad modum Carteſii argumentamur: ſi aqua pertinaciter adhæreſcit

corporibus (quod in humectatione fieri conſpicimus) & ſordes expurgat feliciter, indicium eſt, eam non ex partibus glabris, quales vult eſſe Carteſius, ſed ramoſis potius & hamatis conſtare. Experientia teſtatur hoc. E. item ſi guttam aquæ exacte globoſam eſſe comperimus, indicium eſt, eam ex particulis oblongis vix poſſe conſtare. Experientia teſtatur hoc. E. Taceo, alia quæ hic afferri poſſent, niſi iniquis ſpatiis excluderemur. Interim quia nec Hebræi, nec Ægyptii, nec Perſæ, nec Sinenſes, nec Græci, nec Latini, nec vlli alii Philoſophi naturam aquæ explicare potuerunt; recte omnino coniecimus; Philoſophos neſcire, quid ſit aqua: id quod erat demonſtrandum.

OBSERVATIO V.

CONSIDERATIONES AD CLAVSVLAM ARTICVLI IV. PACIS RYSWICENSIS.

Svmmaria.

Verba Clauſulæ. Methodus dicendorum §. I. Obiectum Clauſulæ remanſio religionis Catholicæ. §. II. Tres illationes inde factæ §. III. Libertati religionis Euangelicæ per clauſulam nihil detractum eſſe §. IV. Confirmatio dictorum. §. V. 1. quia verba clauſulæ ſunt ſtrictiſſime accipienda

da §. VI. 2. quia qui legem contractui dederunt, non clarius locuti ſunt. §. VII. 3. quia verba articuli tertii pacis Ryſwicenſis id volunt. §. VIII. 4. quia Catholici ſtatus clauſulam ipſimet ſtricte interpretati ſunt §. IX. 5. imo & ipſi Galli §. X. 6. quia idem ſuadet vox remanſionis §. XI. 7. arg. art. 5. §. 12. Inſtr. Pac. Monaſt. §. XII. Retinent tamen Catholici templa nouiter extructa & reditus de proprio a Rege Galliae aſſignatos §. XIII. Subiectum Clauſulae ſunt loca ſic reſtituta. §. XIV. Quaenam illa loca, & cur iura reſtituta hic non repetantur. §. XV. An & loca, quae durante bello via facti occupata ſunt? §. XVI. Clauſulam non pertinere ad ducatum Bipontinum & Principatum Mompelgardenſem. §. XVII. Neglectus ſpecificationis ſingulorum locorum §. XVIII. Specificationis a Rege Chriſtianiſſimo editae quae efficacia §. XIX. Reſtituta dicuntur, id eſt reſtituenda. §. XX. Reſtitutio praeſupponit poſſeſſionem §. XXI. vnde eximuntur ſecundum articulum tertium quaedam loca cis, & trans Rhenum §. XXII. §. XXIII. Modus remanſionis comprehenditur verbis: in ſtatu, quo nunc eſt. §. XXIV. Status quid hic denotet? §. XXV. Quid ſi Religio Catholica Euangelicam durante bello plane exturbauerit? §. XXVI. Non licere hic argumentari a diſpoſitione pacis Weſtphalicae, §. XXVII. vbi notantur interpretationes cauillatoriae clauſulae §. XXVIII. An Catholica religio retinuerit

 etiam

etiam ſtatum ſuum in aliis rebus, quam locis, §. XXIX. & an in reditibus Eccleſiaſticis? §. XXX. Obiectio contra negatiuam ex pace Weſtphalica? §. XXXI. Cui tripliciter reſpondetur §. XXXII. XXXIII. XXXIV. Acceſſit interpretatio ipſius Regis Galliæ §. XXXV. Idem de templis, ſcholis & ſimilibus dicendum §. XXXVI. niſi de nouiter extructis. §. XXXVII. Idem dicendum de Iurisdictione Eccleſiaſtica in Proteſtantes §. XXXVIII. Idem de Edictis contra libertatem conſcientiæ §. XXXIX. contra poteſtatem Parentum in liberos §. XL. & Tutorum in pupillos, §. XLI. de baptizatione infantum, §. XLII. de conuentis §. XLIII. Quid NVNC *in clauſula denotet §. XLIV. Eſt 30. Octobr. 1697. §. XLV. Non tamen præciſe intelligitur punctum noctis, vbi pax ſubſcripta. §. XLVI. Quatenus ipſa Dies ciuilis intelligatur §. XLVII. XLVIII. Non confundendum eſſe ſtatum Religionis Catholicæ cum eius exercitio §. XLIX. nec actus continuos cum diſcontinuis. §. L. In modo acquiſitionis & amiſſionis nihil intereſſe. §. LI. Duplex genus amiſſionis, §. LII. Turbatio ſcilicet & prohibitio, §. LIII. & derelictio aut neglectus §. LIV. Abuſus duplex in interpretatione clauſulæ cauendus. §. LV. Per ſtatum quo nunc, nequaquam intelligi, quacunque belli parte §. LVI. Non pertinere clauſulam ad exercitium religionis Catholicæ ſaltem pro præſidiis regiis, §. LVII. Clauſulam non eſſe extendendam*

dam §. LVIII. ſed ſtrictiſſime accipiendam §. LIX. LX. LXI. Summa hactenus dictorum §. LXII. & vis totius clauſulæ, §. LXIII. quæ non diutius obligat ſtatus Imperii, quam pax cum Gallis durat. §. LXIV.

§. I.

HÆc Clauſula ſic habet. *Religione tamen Catholica Romana in locis ſic reſtitutis in ſtatu, quo nunc eſt, remanente.* Ubi tria imprimis conſideranda ſunt I. Obiectum 2. Subiectum 3. Modus.

§. II. Obiectum eſt remanſio Religionis Catholicæ. Sic enim ait Lex: *Religione tamen Catholica remanente.*

§. III. Ex his tria deduco 1. De Religione Euangelica hic nihil eſſe pactum 2. Remanſionem Religionis Catholicæ, ſeu exercitii ejus arguere violentum & illegitimum ſtatum, quem ante pacem habuit. Adeoque 3. hunc ſolum ſtatum hac pace nunc firmari, cui ante eam illis locis pace Weſtphalica interdictum fuerat.

§. IV. Cum igitur Catholicæ Religioni nihil quicquam datum ſit vltra facultatem remanſionis, ſiue exercitii liberi, ſecundum ſtatum temporis concluſæ pacis, conſequens eſt, libertati Religionis Euangelicæ cum annexis per Clauſulam nihil detractum eſſe. In-

quo ſi conuenimus, de reliquis facile transactum iri confido.

§. V. Quæ nunc diximus, confirmantur ſequentibus argumentis.

§. VI. Primo corrigit hæc lex aliquomodo pacem Weſtphalicam pro norma perpetua Status Religionum in Imperio toleratarum conſtitutam, cum nempe Religioni Catholicæ poteſtatem remanſionis in iis locis facit, quam per dictam pacem non habebat: adeoque ſtrictiſſime eſt accipienda, & ita interpretanda, in quantum per verba eorumque ſenſum fieri modo poteſt, ne per id res Euangelica incommodis oneretur. Id eſt, relinquenda aut reſtituenda ſunt Euangelicis ſtatibus & ſubditis omnia, ſine quibus Catholica Religio remanere poteſt in locis ita reſtitutis, etſi retentione eorum commodius forte ageret. In illis enim conuentionibus, & pactis, quæ onus continent, & neceſſitatem alteri parti adferunt patiendi aliquid, aut præſtandi, quod pati per leges vel præſtare ante hac non tenebatur, intra ſtrictiſſimam verborum ſignificationem ſubſiſtitur. Præcipue cum non omnino liber ad talia conſenſus adhibitus eſt, ſed extortus metu maioris mali: puta belli imminentis. Tunc enim ſicvti quoque non licet reſtitutionem ob metum nobis incuſſum petere, at poſtulare ſaltem

tem licebit, ne pars aduerſa verbis abutatur, quæ ipſa præſcripſit, ad licentiam ſenſus adeo enormis, de quo nec mihi cogitatum erat, & quem initio producere alterum etiam puduit.

§. VII. Deinde ſi Clauſula hac intentione in medium allata & peruicta eſt, vt non modo Religioni Catholicæ ibi locorum novum ſtatum afferat, ſed & Euangelicæ vno opere ſuum priſtinum tollat: id clarius vtique dicendum fuiſſet. Præſertim cum penes eos ſolos ſteterit, qui ab initio illam in ſcenam produxerunt, legem contractui, quam voluerunt, dicere. Nam Auguſtanæ Confeſſionis Statibus vel inuitis conſentiendum in omnia fuit, quos a Catholicis derelictos Victor Gallus ſuperbis minis, & intentato belli terrore facile conſternauit. Imputent igitur ſibi, quod non apertius locuti ſunt, neque moleſte ferant interpretationem contra ſe in dubiis fieri, poſtquam Auguſtanæ Confeſſionis Status coëgere ad præſcripta verba contrahere.

§. VIII. Iuuat tertio hanc æquitatem Articulus III. Inſtrumenti pacis Ryſwicenſis, vbi pax Weſtphalica pro baſi & fundamento nuperæ Pacis in ſacris & profanis ſubſtrata eſt, executioni plene mandanda & poſthac ſarta tecta conſeruanda, niſi quatenus nunc a-

liter *expreſſe* conuentum. Iam de Religione Catholica Romana conventum quidem, certo modo, articulo ſequenti. De Euangelica autem ibi ne verbum quidem. Manet itaque huius Status ſub diſciplina & Regula Pacis Weſtphalicæ, quatenus manere vna poteſt.

§. IX. Hanc iuſtitiam agnouere quarto ipſi Catholici, cum primo ſermones in Comitiis Imperii de Clauſula iniicerentur. Non modo enim teſtabantur publice dolorem ſuum, culpa iniquiſſimæ rei in Gallos reiecta; Verum etiam ſub ſpecie officii ſolari nos voluiſſe viſi ſunt modeſtia interpretationis, & vſus temperantia: dum vno omnes ore clamabant, paratos ſe ſcripto etiam cauere, clauſulam; quæ nunc hos motus & turbas dat, ita intelligendam eſſe, ne nimium abeat a ſanctione pacis Weſtphalicæ, per quam Status Religionis per totum Imperium compoſitus eſt. Vnde interpretationi maxime reſtringenti, modo per eam ipſa Clauſula non eludatur, hic auſcultandum eſſe, ſuper ipſam rationem, nos etiam aduerſariorum confeſſio docet.

§. X. Accedunt quinto Teſtimonia Gallorum, qui & Ryſwici, & aliis locis, quoties mentio huius rei facta, verba dederunt, Regem ſuum hac Clauſula Catholicæ quidem

Re-

Religioni voluiſſe proſpectum, ſed & Proteſtantium rebus nihil quicquam detractum cupere. Auguſtanæ Confeſsionis Conſortes conſeruaturos omnia, quæ ex Pace Religioſa habent; adeoque commodum, quod inde ad Catholicos redundaturum ſit, rem eſſe parui momenti, nec paci Weſtphalicæ vllam afferre mutationem. Ita enim Plenipotentiarii Gallici Teſte Protocollo Mediatorum Hagæ Comitum, die 14 Novembr. 1697. confecto diſerte teſtati ſunt, *que les changements dans les reunions etoient de peu de conſequence, & ne donnoient aucune atteinte a la paix de Weſtphalie.*

§. XI. Sed & Sexto *remanſio* Catholicæ religionis, quo verbo Clauſula utitur, abunde indicat, excluſam in illis locis Euangelicam non eſſe, quæ iam per articulum III. & repetitam pacis Weſtphalicæ Sanctionem reſtituta fuerat, antequam Catholicæ cautum eſt, ut remanere poſſit. Pax igitur Weſtphalica baſis & fundamentum Ryswicenſis Religionem Euangelicam poſtliminio reſtituit, ubi per belli tempus exulabat. Clauſula vero Catholicam iuxta ſtabiliuit.

§. XII. Confirmantur denique dicta noſtra loco prorſus parallelo Inſtrumenti Pacis Weſtphalicæ art. 5. §. 12, vers. *Hoc tamen non obſtante.* Cum enim ibi ſancitum fuiſſet, ut illi

illi ſtatuum, ſiue Catholicorum, ſiue Auguſtanæ Confesſioni addictorum Vaſalli & Subditi, qui exercitcitium ſiue publicum ſiue priuatum ſuæ Religionis, a Religione Domini Territorii diuerſum quacunque anni vigeſimi quarti parte habuerunt, id etiam in poſterum retinere cum annexis debeant, per hæc ſola verba non exiſtimatum eſt, templis eorum, fundationibus, Monaſteriis, Hoſpitaliis, nec non eorum reditibus & acceſſionibus, quæ dicto tempore in poteſtate illorum conſtituta etiam fuere, & quatenus illa exercuerunt, ſatis fuiſſe cautum, niſi adiectum etiam eſſet, *nec minus maneant in poſſesſione omnium templorum, &c.* Apparet ex hac lege non modo expreſſe diſtingui religionem ejusque exercitium a Templis, Monaſteriis, reditibus, & ſimilibus; Verum etiam a conceſſione unius ad alterum non valere argumentum, niſi conjuncta per legem ipſam æquo iure ſint. Quare ſi olim Galli, & nunc Catholici noſtri cum remanſione ſuæ Religionis in locis reſtitutis templa etiam, monaſteria, Scholas, ædes Paſtorum, fundationes, reditus, & cætera, quæ forte tempore concluſæ pacis contra Religioſam & Weſtphalicam occupata ab illis & obſeſſa fuere, retenta deinceps in ſolidum etiam voluiſſent, non ſatis erat conſtituiſſe, ut Religio Catholica *re-*

ma

maneat: Sed addi oportuiſſet, maneant etiam in poſſesſione templorum, &c. quatenus illa dicto tempore poſſederunt. Hoc autem, quia hic in Clauſula omiſſum eſt, intra proprietatem verborum merito ſubſiſtimus, & pro non dictis tenemus, quæ expreſſe conventa non ſunt. De obiectione, quæ ex ſtatu, quo poſſeſſa ſunt, affertur, ſuo loco dicemus.

§. XIII. Interea, ſi qua templa reunionum aut occupationis tempore Galli ſuis impenſis extruxerunt, vel collapſa vetera, in quibus nullum religionis Euangelicæ exercitium a pace Weſtphalica huc usque fuit, reſtaurarunt; Item ſi quos reditus aut ſalaria Rex Chriſtianisſimus de proprio Paſtoribus asſignarit, erogaritque, in illis Catholicis relinquendis nulla erit inuidia. Cum quod hæc ſola Plenipotentiarii Gallici initio exceperint: tum quia Euangelica Religio redire per pacem Ryswycenſem poſtliminio in ea templa non poteſt, in quibus nullum ſtatum exercitii Religionis ſuæ ante mutationem habuit. Tantum de objecto.

§. XIV. Subiectum, altera pars noſtræ conſiderationis, *ſunt loca ſic reſtituta*. Hic primo quærendum, quænam ſint illa loca? & deinde, quid ſibi hæc verba velint, *in locis ſic reſtitutis*.

§. XV.

§. XV. Loca ſunt, *quæuis tam durante bello, & via facti, quam vnionum ſeu reunionum nomine occupata, quæ extra Alſatiam ſita, & indice reunionum a Legatione Gallica exhibito expreſſa ſunt.* Hæc locutio quo impeditiori eſt ſenſu, eo maiori attentione indiget ad eruendam veritatem voluntatis paciſcentium. Ante omnia illud probe obſeruandum, cum reſtituuntur quæuis tam durante bello & via facti, quam vnionum, ſeu reunionum nomine occupata *loca & iura*, in clauſula non repeti, niſi *loca ſic reſtituta*, vbi Catholicæ Religioni remanſionem ſtipulantur: iura itaque omiſſa, & eo ipſo excepta. Hinc Religioni Catholicæ in iuribus reſtitutis nulla remanſio, nullus ſtatus eſt reſeruatus. Quæ noua eſt probatio, reditus Eccleſiaſticos ſub Clauſula non comprehendi.

§. XVI. Deinde, & ſi duplex hic conſtituatur locorum genus, & quæ durante bello & via facti occupata ſunt, & quæ vnionum ſeu reunionum nomine, quæritur, an in illis omnibus remanere poſſit Catholicæ Religionis exercitium? Equidem non ignoro, hic diſcrimen nonnullos facere, qui allegatis eam in rem actis Ryſwicenſibus conſtare contendunt, Clauſulam ad primum genus locorum non pertinere, neque id a Gallis vnquam poſtulatum fuiſſe. Enimuero cum in ipſis

ipſis Pacis Tabulis Articulo LV. vtrumque locorum genus coniungatur per verba, *in locis ſic reſtitutis*, idcirco mihi nondum liquet, quo fundamento hæc ſatis nitatur diſtinctio, quanquam neque illls qui in contraria ſunt opinione, per hæc quicquam præiudicatum velim. Quin paratum me promtumque offero in eandem ſententiam, manibus pedibusque ire, ex quo hanc mentem paciſcentium fuiſſe demonſtratum fuerit. Id ſaltem bona fide confiteor, in ipſa Clauſula me nihil inuenire; quo eiusmodi diſcrimen defendere auſim.

§. XVII. Quemadmodum vero hactenus Clauſulam ſuo ſenſui & valori relinquimus; ita ex aduerſo ſperamus, alios pari nobiscum æquitate & iure acturos, atque conſenſuros eſſe, excipi ab hac regula, & diſpoſitioni Clauſulæ, non ſubiici, quæ in articulis ſequentibus excepta eſſe conſtat. Quare cum Ducatus Bipontinus & Principatus Mompelgardenſis Ille art. LX. *liber & integer*, *cum omnibus Iuribus, quibus olim Comites Palatini & Duces Bipontini gauiſi ſunt, aut gaudere potuerunt*, *ad normam pacis Weſtphalicæ*: Hic vero Art. XIII. in priſtinum *Statum, Iura & prærogatiuas* ita reſtitutus ſit, *vt deinceps Principes* Wurtenbergici *frui libere omnibus eodem pertinentibus reditibus, tam ſecularibus, quam Eccleſiaſticis poſ-*

ſint

ſint, quibus ante pacem Neomagienſem fruebantur; ex eo concludimus, Clauſulæ in his locis nullam eſſe auctoritatem, adeoque Regem Sueciæ, & Ducem Mompelgardenſem ad tolerandam in his ſuis ditionibus Religionem Catholicam, nullo vinculo ex pace Ryſwicenſi obſtringi. Quin iniuriam potius vtrique fieri, quando poſthæc Galli contra claram literam dictorum articulorum nunc ibi præſidium Catholicæ Religioni ex Clauſula petere volunt. Quod ſi præterea vis adhibetur peruincendis poſtulatis, iam ipſum etiam pacem impeti non eſt dubium, quanquam ſæpe infirmior aduerſus potentiorum vexationes exiguum ſolamen in iuris diſceptatione inveniat. Rex Sueciæ ſuper hæc omnia peculiari adhuc prærogatiua nititur. Quia enim in Clauſulam nunquam conſentit, & ob eam ſolam cauſam ratihabere pacem Ryſwicenſem conſtanter recuſauit, ideoque illi in Ducatu Bipontino hæc lex dici non potuiſſet, etſi comprehenſus ille quoad cetera ſub clauſula, neque exceptus fuiſſet, quod tamen factum.

§. XVIII. Singula loca illa ſic reſtituta nominatim recenſere nec huius eſt loci, neque in noſtra poteſtate. Ad Executores Pacis hæc res pertinet, quam tanto tempore neglectam eo magis dolemus, quo maiori contem-

tu auctoritatis & nominis Imperii hactenus multis in locis Gallis occaſio data eſt, Status Imperii immiſſis militum cohortibus ad placitorum ſuorum obſequium paulatim aſſuefacere in conſpectu Comitiorum, vbi quibus Religio, ſine cura Reipublicæ, cordi eſt, rident ad hæc indigna, & maieſtatem Imperii neſcio cui male temperato zelo immolant.

§. XIX. Interea edidit Rex Chriſtianiſſimus indicem ſeu Catalogum a ſe confectum omnium locorum, quibus Clauſula ſuo arbitratu legem dicere exiſtimat. Sed quicquid tandem de eo ſit, id pro comperto tenemus, eiusmodi recenſionem ab vna parte, altera inaudita, & forte etiam in detrimentum eius factam, pro norma ſeu indice tantæ litis dirimendæ eſſe vix poſſe, antequam rationibus paci Ryſwicenſis accommodatis, & libero in idem conſenſu transactum fuerit. Hoc munus eſſet Tractatuum de pace exequenda, cuius executio articulo III. ſtipulata quidem, ſed hactenus prauis conſiliis neglecta: cum omnino ad dignitatem, & exiſtimationem pertinuiſſet, tam neceſſario ſtudio in quo tranquillitas publica vertitur, admouere manum, & exulceratos Proteſtantium animos moderatæ ſaltem Clauſulæ vſu delinire. Nunc tot annos abiecta huius rei cura, deſides ſedemus, manibusque in ſinu com-

plicatis, forſan etiam animo applaudente, e Comitiis proſpectamus, qua interim auctoritate Rex Galliæ in Imperio diuerſis locis Cæſarem in exequenda Clauſula agit.

§. XX. Loca, vbi Clauſula regnat, ſunt *ſic reſtituta.* Dicuntur autem reſtituta, non quod Gallia hæc, cum Tabula Pacis conficeretur, jam reſtituiſſet; Sed quod reſtitui poſt pacem conuento tempore ſine mora aut tergiverſatione certo debeant, itaque *loca reſtituta* hic idem ſignificant, ac reſtituenda, & id quidem extra dubium eſt poſitum.

§. XXI. Reſtitutio autem præſupponit poſſeſſionem: neque hoc loco eam, quæ animo retinetur: huius enim in bello nullus eſt vſus, ſed cui actu & corpore inſiſtimus. Nam quod ita poſſeſſum non eſt; de eo reſtituendo fruſtra promittitur.

§. XXII. Omnia igitur cis Rhenum loca quæ tempore pacis concluſæ in Gallorum poteſtate non fuerunt, ad Clauſulam non pertinent. Sed iuxta articulum III. reſtituenda ſunt ad normam pacis Weſtphalicæ in Sacris & profanis.

§. XXIII. Similiter quæ trans Rhenum recuperato Ebernburgo manibus hoſtium erepta fuere, cum Germanus miles illo tractu terrarum præſidia Gallica late depuliſſet, & vsque ad Wormatienſem Vrbem rerum potire-

tiretur, donec inita pax fuit, eadem ſorte gaudent, & ad Weſtphalicæ pacis dictamen reſtitui debent. Non enim omnia a Gallis per bellum occupata: ſed ea ſaltem, quæ ſic reſtituuntur, vti Articulo IV. conuentum eſt, ſtatum ſuum ex clauſula æſtimant; reliqua antiquum retinent.

§. XXIV. Tertium de quo quæritur, eſt *modus remanſionis*, his verbis comprehenſus: in *ſtatu quo nunc eſt.*

§. XXV. *Status* hic eſt conditio ſeu habitus rei, quem factum Hominis primo contra legem introduxit, poſtea autem lex tranquillitatis publicæ cauſa confirmauit. Incipit vſurpatione & mala fide, cum iniuria & læſione Status aliorum: & deſinit purgatis per legem vitiis in ius & debitum vſum. Talis Status cum origine ſua inter odioſa numeretur, ſunt enim odioſa quæ partem alteram onerant, aut de prioribus aliquid immutant, ideoque rurſus interpretatione eſt coërcendus, quantum id modo verba patiuntur, intra arctiſſimos huius vocis terminos. Nam manifeſta æquitas eſt in reſtrictione, vt onus vitietur, quo caſu aliquando etiam ſermo figuratus admittitur. Adde; quod eius generis promiſſa, ad quæ metu maioris mali, puta belli minis, a potentiore compulſi ſumus, ſint ſtrictiſſimi iuris, neque vltra extendenda,

 quam

quam de quo veriſimiliter promittens cogitauit, qui omnino nihil promittere maluiſſet. Cogitauit autem veriſimiliter ſemper de eo, quod eum quam minime grauat.

§. XXVI. Secundum hæc dicitur Status de Catholica Religione, quem in locis reſtitutis obtinuit. Cum hoc Statu concurrit Status Religionis Euangelicæ, auctoritate pacis Weſtphalicæ iisdem in locis iam pridem ſtabilitus, & nunc pace Ryſwicenſi, per articulum III. reſtitutus. Neque dubium eſt, de locis, quibus vtraque ſacra tempore concluſæ pacis Statum & exercitium habuerunt. Ita enim vnusquisque retinet, quod exercuit cum hac ſolum differentia, vt ea religio, quæ pace Weſtphalica in loco dominans fuit religio, eadem dignitate poſt Ryſwicenſem præ altera porro gaudeat: quamuis medio bello vela parumper contrahere, & inſultibus inimicorum concedere debuerit. Sed quid dicendum, ſi occaſione belli & inter turbas Catholica alteram exturbauit, occupata ſede & arrepta dominatione? Mea ſententia res fere eodem recidit. Illam enim Ryſwicenſis pax & Clauſula defendit. Nam Status Catholicæ Religionis articulo IV. inſtitutus, Statum Euangelicæ articulo III. iam plene reſtitutum excludere non poteſt. Res eodem modo comparata eſt, ſicuti in bello ciui-

li

li, cum inter motus animorum & certamina partium, factio ſeditioſorum Senatum occupauit, & mox reducta concordia placuit, vt factioſi in Senatu maneant Statu quo ſunt. Tum enim antiqui Senatores per vim & arma Senatu moti pace non erunt curia excluſi, ſed Senatorium Ordinem atque honores eo Statu recuperant, quo ante bellum fuere, imprimis, ſi eorum reſtitutio expreſſe pacta eſt.

§. XXVII. Obiicient hic forte exemplum Weſtphalicæ pacis, cuius diſpoſitio de Statu vnius Religionis, quo anno vigeſimo quarto fuit, eſt Status alterius excluſiua. Sed primo hac vti inſtantia Catholici non poſſunt, quorum diuerſa circa hanc cauſam principio adeo nota ſunt, vt ſi ad hominem hic diſputare vellemus, aduerſarios eorum plane armis vincere in promtu eſſet. Enimuero ſecundo non opus eſt, vt ad infirmum adeo præſidium confugiamus. Diſpar hinc & inde ratio, eaque manifeſta, ſi diuerſos etiam producit iuris & æqui effectus, non eſt mirum. Scilicet pax Weſtphalica de Statu vtriusque Religionis tam Proteſtantium quam Catholicorum agit, & luculenter diſponit: *Terminum reſtitutionis a quo eſſe diem primam Ianuarii anni 1624.* vel reſpectu ſubditorum, *quamuis huius anni partem:* reſpectu autem

rum, qui ex capite amneſtiæ reſtituendi ſunt *Statum quo ante deſtitutionem gauiſi.* Item; *vnicum ſolumque huius transactionis fundamentum obſeruantiæque futuræ* eſſe debere *habitam die prima Ianuarii anno 1624. poſſeſſionem, irritis prorſus exceptionibus, quæ ex introducto alicubi locorum exercitio intermiſtico, vel anterioribus, aut ſecutis pactis, generalibus aut ſpecialibus &c. &c. vel aliis quibuscunque prætextibus & rationibus deſumi poſſent.* Item, *Reſtitutionem eſſe faciendam plenarie & pure reductione ad Statum dicti anni dieique in omnibus facta.* Item ſubditos *exercitium ſiue publicum ſiue priuatum ſuæ Religionis retinere cum annexis*, QVATENVS *illa dicto anno exercuerunt aut exercita fuiſſe probare poterunt.* Item, *nec quemquam a quoquam vlla ratione turbandum.* Item, *Turbatos autem & quocunque modo deſtitutos ſine vlla exceptione in eum ſtatum, quo anno 1624. fuerunt, plenarie reſtituendos.* Item, *contra hanc transactionem vllumue eius articulum aut Clauſulam nullas exceptiones, quocunque nomine aut prætextu excogitari poterunt, vnquam allegandos audiendos aut admittendos.* Denique in receſſu Executionis hæc verba leguntur, daß in dem puncto reſtitutionis ex capite amneſtiæ & grauaminum aus dem Inſtrumento pacis, und nach deſſelben geſetzter norma Terminorum a quo vniuerſali ohnpartheyiſch/ohn-

auff-

auffhaltlich/ und ohne anſehung der Perſo-nen/ Religionen, Iurium petitorii, oder einiger andern exceptionen, wie ſie Namen haben mögen/ nach dem bloßen facto poſſeſſionis, vſus, obſeruantiæ, & exercitii die Caſus zu förderſambſter Richtigkeit zu beförderñ. Ex his locis & aliis pluribus, quæ in Tabulis Inſtrumenti pacis paſſim occurrunt, planiſſimum eſt, Statum vnius Religionis eſſe excluſiuum oppoſiti: nam id verborum ſenſus, & tot cautiones ac formulæ variæ, fere nunquam ſatis repetitæ, neceſſario euincunt. Cum ex aduerſo Ryſwicenſis Clauſula, de ſolo ſtatu Religionis Catholicæ ſtatuens huic ſoli proſpexerit, relicto in ceteris ſtatu Euangelicæ Religionis ſub pacis Weſtphalicæ ſanctione, prout ille ibi diſpoſitus, & articulo pacis Ryſwicenſis III. denuo confirmatus fuit. Vt adeo Clauſula, ſi quid multum operatur, Statum coëxercitii ſaltem introduxerit in iis locis, quibus Religio Catholica exulabat; Statum vero Euangelicæ Religionis non abrogarit.

§. XXVIII, Ex quo intelligimus, quam ſibi ipſis non conſtent illi, qui commoditate temporum allecti inuertunt iſta contra rectam rationem & omnes iudicii affectibus vacui leges. Quod enim non hoc eſt ludibrium, af-

firmare, Statum vnius Religionis pace Weſtphalica diſertis verbis ſtatui alterius oppoſitum, & tot Cautelarum atque terminorum ſelectibus contra omnem communionem munitum, Domino Territorii impedimento non eſſe, quo minus ille ſuam, ab exercitio Religionis ſubditorum publico diuerſam, & Statu atque obſeruantia anni decretorii excluſam Religionem ſubintroducere poſſit. Clauſulam vero pacis Ryſwicenſis vix decem verba complexam, & de ſtatu ſolius Catholicæ Religionis loquentem hoc ipſum impedimentum Religioni Euangelicæ reſtituendæ afferre, quæ per turbas & bella contra ius fasque pulſa fuit. Cum nemo partium ſtudiis liber fateri non cogatur, conuerti argumentum, & vim illam excluſionis, quam nunc Clauſula affectat, in Weſtphalicæ pacis diſpoſitione quæri debere.

§. XXIX. Talis igitur Status Religionis Catholicæ eſt *in locis reſtitutis*. i. e. in prouinciis, vrbibus, pagis, vbi Catholica Religio hoc tempore viguit. Sed num illa Statum etiam in aliis rebus retinuerit, non adeo liquet.

§. XXX. Maxima quæſtio eſt de Reditibus Eccleſiaſticis. Scilicet, præſupponitur, pertinuiſſe reditus illos pace Weſtphalica ad Conſortes Auguſtanæ Confeſſionis, eosque in quieta illorum poſſeſſione atque perceptio-

ptio-

ptione fuiſſe, donec contra iſtam pacem deiecti ab aliis fuere, quibus emolumenta illa in prædam ceſſere. Quid igitur de his ſtatuendum? Videtur cardo omnis rei in eo verti: an Status Religionis Catholicæ, vti articulo IV. nuperæ pacis per clauſulam conſtituitur, ſit etiam Status in reditibus? poſito, Catholicos interea iis reditibus incubuiſſe. Negandum id oppido eſt ex duabus imprimis rationibus. Vna: quod Clauſula de locis tantum mentionem faciat, de reditibus ne verbum quidem; & altera, quia articulo LV. pacis Ryswicenſis cum reſtituendorum fit mentio, Rex Galliæ Statibus Imperii reſtituit quæuis occupata loca & IVRA. Ad iura autem proprie pertinent reditus. Sed Catholica religio per Clauſulam *in locis* ſaltem *ſic reſtitutis*, non item *in iuribus*, Statum aliquem obtinuit. Iura igitur, & cum his etiam reditus relicta ſunt ſub pacis Weſtphalicæ lege, quam Ryswicenſis pro baſi & fundamento ſuo ſubſternit, ſtatim in Sacris & profanis plene executioni mandandam. Iuxta hæc convenire oportet, reditus illos, qui pace Weſtphalica Proteſtantibus expreſſe addicuntur, Clauſula autem Ryswicenſi cum locis ſic reſtitutis *expreſſe* non coniunguntur, quin nunc potius loca & iura ſeparantur, quæ paucis ante lineis, cum ſermo de

reſtituendis ſecundum regulam pacis Weſtphalicæ fieret, coniuncta fuerant, penes dictos Proteſtantes manere debere.

§. XXXI. Sed forſan obiiciet hic aliquis, aliud eſſe Statum Religionis in locis, aliud, quo Statu Religio in locis illis eſſe poſſit: facile convenire, loca non eſſe reditus; ſed abſurdum non eſſe, Statum Religionis, qui tempore concluſæ pacis fuit, reditus etiam comprehendere. Exemplo pacis Weſtphalicæ, ubi Status anni decretorii non modo exercitio Religionis aſſignatur, verum etiam pro Regula eſt definiendi Ius & poſſeſſionem percipiendi reditus. Ad hæc reſpondeo.

§. XXXII. Primo, non exiſtimo, illos hanc obiectionem ſerio facere, qui laudant & approbant, quæ ante annos aliquot in Palatinatu inferiori de reditibus Eccleſiaſticis ſunt decreta, cum abrogato Adminiſtratorum Magiſtratu Prouentus omnes, conductoribus addicti. Inde diminuta Paſtorum Evangelicorum Salaria, noua Catholicis conſtituta. Interea ne quicquam eius vnquam fieret, obſtabant voluntates & ſuprema mandata Superiorum Electorum: Obſtabat Inſtrumentum Pacis, & Status ille, quo ante motus Bohemicos adminiſtratio redituum fuit. Obſtabat transactio Hallenſis. Obſtabant

bant denique promiſſa Catholicorum Electorum, cum proxime defuncti, tum eius, qui nunc rerum potitur. Tam vniuerſali mutatione contra hæc omnia facta vbi nunc eſt ſtatus, quo manſiſſe res æquum & iuſtum erat?

§. XXXIII. Deinde eſt aliqua circa hanc rem inter pacis Weſtphalicæ ſanctionem & Clauſulam noſtram differentia. Ibi certus *terminus reſtitutionis a quo* pro norma & regula perpetua ponitur omnium controuerſiarum & grauaminum in Eccleſiaſticis, aut quæ intuitu eorum in Politicis mutata ſunt, Catholicos inter & Auguſtanæ Confeſſioni addictos vertentium, ſtatuiturque reſtitutionem faciendam eſſe, plenarie & pure ſecundum illum terminum ſiue ſtatum habitæ poſſeſſionis ſemper & vbique, nullis exceptionibus admiſſis. Hic ſolum de remanſione Religionis Catholicæ ſiue eius exercitio in certis locis pauciſſima diſponuntur. Ibi prouentus atque reditus Eccleſiaſtici magnam partem grauaminum illorum componebant; Hic tota actione Tractatuum Ryſwicenſium de reditibus Eccleſiaſticis, Proteſtantibus auferendis, & in vſum Catholicorum conuertendis, ne verbum quidem. Ibi ſolum & vnicum fundamentum Transactionis Weſtphalicæ eſt Status poſſeſſionis certo anno habitæ

bitæ. Hic idem fundamentum & baſis ſubſternitur pacis Ryſwicenſis, in ſacris & profanis plene Executioni mandandæ, & poſthac ſartæ tectæ conſeruandæ, niſi quatenus aliter EXPRESSE conuentum fuerit. Sed ratione redituum nihil expreſſe conuentum. Imo diſtincta potius & ſeparata ſunt *Iura a locis ſic reſtitutis.* Res igitur omnis relicta eſt ſub Weſtphalicæ pacis diſpenſatione.

§. XXXIV. Tertio, in dicta pace Weſtphalica expreſſa etiam fit mentio redituum, in quorum perceptione illi, quibus ſpeciatim cauetur, manere debent; in Clauſula de eo altum ſilentium. Quarto denique pace Ryſwicenſi art. 46. reſtituuntur omnes vtriusque partis ſubditi ECCLESIASTICI & Seculares, Corpora, Vniuerſitates, & Collegia non in honores modo, dignitates & beneficia, ſed & in omnia iura mobilia & immobilia, cenſus quoque & REDITVS, quibus ante bellum gaudebant, *non obſtantibus vllis donationibus, conceſſionibus, alienationibus, declarationibus, confiſcationibus, &c.* Vt adeo hæc ipſa pax diſertis verbis hoc loco reditus Eccleſiaſticos prioribus poſſeſſoribus reſtituat, neque vllas attendi velit mutationes belli tempore factas.

§. XXXV. Permouit hæc ex Status & iuris diuerſitate reſultans æquitas, omnium oculis

lis obuia ipſum adeo Regem Chriſtianiſſimum, ſtrinxitque licet cetera non vsquequaque cauſæ Proteſtantium æquum Iudicem, vt propediem agnouerit bonam fidem; & reditus a Clauſula exemerit, pollicitus, ſuis ſumtibus erogatum iri, quæ exercitio Catholicæ Religionis illic locorum permanſuræ ſufficere poſſunt.

§. XXXVI. De Templis, Scholis, Ædibus Paſtorum, & ſimilibus, ob rationis paritatem idem eſt habendum. Neque enim illa per Clauſulam expreſſe ſunt excepta, quod factum oportuiſſet: Neque Status Catholicæ Religionis, vel ejus exercitii in locis reſtitutis, ſtatus etiam eſt in templis & reliquis, quæ pace Weſtphalica Proteſtantium ſunt propria, atque eis per Ryswicenſem art. III. & IV. reſtituta. Quoniam vero de Templis maxima inſtare videtur Diſceptatio, quæ vtraque pars ſibi vindicat; ideoque proxima Transactione diſpiciendum erit, quis Status Catholicæ Religionis in iis eſſe poterit: Sed quicunque tandem ille fuerit, potiores ſemper erunt in poſſeſſione Euangelici, neque ab illis poſtulari quicquam cum ratione vltra poteſt, quam vt exercitium Catholicæ Religionis iuxta ſe patiantur, temporibus horisque ſibi non incommodis.

§. XXXVII. Qua occaſione repeto, quod ſu-

ſupra etiam n. 13. monitum eſt: Nimirum quæ templa Rex Chriſtianisſimus nova extruxit, aut vetera collapſa, & ab omni cultu vacua reſtauravit, atque de ſuo dotavit, illa cum fructibus ex liberalitate regia provenientibus a Catholica Religione non repeti, quanquam Solum ante hæc Auguſtanæ Confesſionis Conſortibus forte proprium fuiſſet. In vacua enim poſſesſione religio Catholica hoc modò ſtatum ſibi comparauit.

§.XXXVIII. Quod Iurisdictionem Eccleſiaſticam attinet, etſi per tempora belli & reunionum, Gallorum indultu factoue exercita ea in Proteſtantes aliquomodo fuerit, dubitare tamen non debemus, quin per hanc pacem inſequutam iam iterum ſuſpenſa ſit. Statum enim quem adepta eſt Catholica Religio, ad ſui ſaltem exercitii libertatem habet; In alienam Religionem non prætendit. Quare hic §. 16. *Ius Diœceſanum*, *art.5. Inſtr. pac. Weſtph.* integer & illibatus firmitudine ſua in omnibus perſiſtit.

§. XXXIX. Idem de libertate Conſcientiæ & mutandæ Religionis tenendum. Hæc libertas Conſcientiæ art. 5. §. 12. vers. *Placuit porro &c.* diſertis verbis cuique aſſeritur. Sed illam Rex Chriſtianiſſimus ſupplicio triremium aliisque indignis ſuppliciis in locis quibusdam, quæ tunc in poteſtate habebat, ſu-

ſtu-

ſtulit, imprimis quando Catholicam Religionem ſemel amplexi, ſiue vi id fecerant, ſiue melioris auræ afflatu, pœnitere deinceps vellent. Nam in hos præcipue odio implacabili ſæuitur, tanquam Relapſos. Hoc tamen non obſtante reducta pace, iſta omnia edicta Regia ceſſant, & ad Weſtphalicam pacem recurritur: per quam Dominis Territorii iam non licet in præiudicium huius libertatis aliquid ſtatuere, quod Regi licuit, infracta ſemel illa pace, potentia & placito ſuo ſubnixo.

§. XL. Similiter Parentibus in educatione liberorum, ſiue ex loci conſuetudine, ſeu pactorum dotalium conditionibus, ſiue denique Patriæ poteſtatis iure hanc ſibi curam vindicantibus, vis nulla aut impedimentum aliud inferri, multominus liberi eam ob cauſam parentum ſuorum inſpectioni ſubtrahi debent.

§. XLI. Ita etiam Tutoribus & Curatoribus eorumque fidei relinquendi ſunt Pupilli, quibus ſiue teſtamento, ſiue iure agnationis delata eſt Tutela. Quin, vbi dato Tutore opus, is ex ea religione conſtituendus, in qua nati ſunt Pupilli, eorumque Parentes deceſſere. Si quid Galli interea aliud ſtatuerunt, id exemplum facere non poteſt.

§. XLII. Præterea obtinuit quibusdam in

in locis ſub imperio Gallorum, vt Parentes Auguſtanæ Confeſſioni addicti liberos ſuos baptizandos alio deferre prohiberentur, iuſſi Catholicorum Sacerdotum ope & ceremoniis vti. Id ipſum, quia libertatem Conſcientiæ coërcet, & paci Religioſæ repugnat, iam abrogatum iterum eſſe, rationi conſentaneum eſt.

§, XLIII. Accidit etiam vt Paſtores Euangelici vel exilio multarentur, vel pellerentur ſuo munere, qui ad ſacram cœnam admiſere conuerſos a Catholica Religione ad ſacra Auguſtanæ Confeſſionis. Hoc vero prorſus graue & indignum, cum non modo in poteſtate Paſtorum non ſit, eos, qui ſuo ſe cœtui aggregare, & eandem Religionem, quā pro vera & ſalutifera ipſe profitetur, amplecti expetunt, repellere aut eiicere; Verum etiam quia Sacerdotes Catholici & Ordines Religioſi ſuperos inferosque mouere, nihil dubitarent, ſi quis ad eos profugos repetere, aut ipſos Sacerdotes prohibere vellet, ne officio ſuo fungantur, & ſi nonnunquam, de ſeruo corrupto aut fugitiuo occultato iuſtiſſima eſſet actio. Atqui toleranda eiusmodi licentiæ diſparitas eo minus, quod Inſtrumentum pacis VVeſtph. in omnibus, *æqualitatem exactam mutuamque* deſideret, *ita, vt quod vni parti iuſtum eſt, alteri quoque ſit iuſtum*

art.

art. 5. §. 1. De aliis hiſce partibus idem eſto iudicium.

§. XLIV. Tantum de Statu ipſo. Terminus ſeu regula huius Status conſiſtit in verbis ſequentibus: *quo nunc eſt.* Ubi vis omnis recti ſenſus fere in hac vnica vocula, NVNC latet. Huius autem duplex eſſe interpretatio poteſt. Vna, quæ vſum Clauſulæ legitimum docet, & altera, quæ abuſum cavendum oſtendit.

§. XLV. NVNC, eſt aduerbium temporis, quo tempus præſens ſignificatur. Hoc itaque loco pro trigeſima die Octobris, Styli noui, qua anno 1697. pax in Palatio Ryswicenſi concluſa eſt, ſumitur. Sed habet tamen id ipſum nonnihil ambiguitatis.

§. XLVI. Primo enim concluſa eſt & ſubſcripta pax illa multa iam nocte. Quæritur ergo, an hoc punctum pro termino ſit conſtitutum, vel tota dies ciuilis viginti quatuor horis conſtans? Illud nemo facile dixerit, quem cavillarum pudet. Hac enim ſignificatione vox illa effectum poſt ſe traheret a ratione alienum, & propemodum vim omnem Clauſulæ tolleret, cum haud veriſimile ſit, multis in locis tam prouecta nocte ſacra fuiſſe peracta.

§. XLVII. Deinde fac totam diem, & quidem, vti dixi, ciuilem, intelligi; nihilominus

nus aliquid dubii hic rurſus occurrit. Dies trigeſima Octobris anni 1697. fuit dies Mercurii, quo Sacra fieri apud Catholicos in pagis & locis non adeo celebribus inſolitum eſt. Quis vero dixerit, hæc loca ſub Clauſula non comprehendi, ſi proxime præterita die Dominica, cultus diuinus ex more celebratus fuerit?

§. XLVIII. Interea tamen dies illa neceſſario retinenda pro termino eſt, adeo, vt ſi quid pridie concluſæ pacis mutatum fuiſſet, Religio Catholica non eſſet amplius illo ſtatu, quo præſidium in clauſula habet: Quemadmodum ſi Proteſtantium Sacra ante diem primam Ianuarii anni vigeſimi quarti, mutationem ſunt paſſa, ex pace Weſtph. petere reſtitutionem non poſſunt.

§. XLIX. Quamobrem hac de re ſic habe. Aliud eſt Status Religionis Catholicæ, aliud ſunt eius actus, ſicut aliud eſt Status belli, aliud actus bellici.

§. L. Deinde, ſicuti cuiusque profeſſionis aut ſcientiæ; ita etiam Religionis actus alii ſunt continui, alii diſcontinui. Continui plerumque interni ſunt, & habitu conſtant atque facultate ad exercendam artem, cum occaſio adeſt & officium poſtulat. Diſcontinui ſunt ipſum exercitium, ſeu actus imperati & externi, prout ſcholæ loquuntur, quos pro-

du-

ducit habitus ſeu facultas pro exigentia rei, & qui, etſi peracta re ſtatis temporibus ceſſent; durare tamen & ius continuum in certo quodam ſtatu habere intelliguntur. Ita ſi conventum exempli gratia in aliqua ciuitate eſſet, vt ars medica, vel vt officinæ Pharmacopolarum in ſtatu maneant, quo certa die fuerunt, non illis modo per hoc cautum erit, qui conſtituta die fecere medicinam, aut pharmaca miſcuere; ſed & quibus id facere licuit, quamuis occaſio deerat. Eodem modo Religioni Catholicæ in locis reſtitutis ceſſatio officii aut functionum, tempore concluſæ pacis, fraudi eſſe non debet, quando ſtatum habuit & facultatem exercendi muneris.

§. LI. Quemadmodum autem nunc nihil refert, quo titulo Catholica Religio hunc ſtatum initio ſibi comparauit: modo edictis & mandatis Regis Chriſtianiſſimi in hoc incepto adiuta fuerit: ita etiam haud magis intereſt, qua ratione eundem interea amiſerit. Dummodo probari poſſit, circa illud tempus, de quo Clauſula loquitur, ſtatu ſuo excidiſſe.

§. LII. Amittitur autem Status vel turbatione & prohibitione exercitii; vel neglectu eiusdem & derelictione.

§. LIII. Primum fit, ſi forte Ptoteſtantes ante Clauſulæ conditæ tempus deiectione

aut expulſione partis aduerſæ templorum ſuorum poſſeſſionem recuperarunt, alioue modo Catholicos prohibuerunt, ne in locis illis vacare cultui,&facere ſacra ſolito ritu potuerint. De iure iniuriaue non magis quæritur, quam ante quæſitum fuit, cum harum rerum arbitrium Catholici ſibi ſumſere in violationem Weſtphalicæ pacis.

§. LIV. Neglectu & derelictione amiſſus intelligitur Status, cum per aliquod tempus omiſſum eſt religionis exercitium, antehac certis & ſtatis diebus celebrari ſolitum. Nec valde refert, an prohibente aliquo deſtitum ſit a faciendis ſacris; an nemine prohibente. Nam ſi nemo interceſſit aut prohibuit, templa autem per menſem aut annum clauſa fuerint, neque aliud exercitium religionis viguerit, ſuperueniente Clauſula Religio Catholica, quæ ſua culpa & pro animi ſententia ſui ſtatum priorem dereliquit, ſibi imputabit præreptam occaſionem corrigendæ negligentiæ; Sin vero prohibentium verbis aut factis ceſſit atque deſtitit, eo magis Statum ſuum perdidiſſe certum eſt, cum hac ratione illi, qui ſic prohibuerunt, ſuarum etiam rerum iuriumque poſſeſſionem recuperarint, in quibus eos deinceps non modo pax Weſtphalica, ſed & Ryſwicenſis defendit.

§. LV. Hæc de vſu legitimo & recta inter-

terpretatione verborum, *Status, quo nunc.* Iam de abuſu ejus cauendo diſpiciamus. Sed huius conſiderationis breuis eſt & plana demonſtratio. Quæ enim interpretatio terminum illum vel reſtringit nimis, vel extendit, hoc vitio laborat; de ea, quæ reſtringit, iam actum eſt, cum horam & diem termini, *quo nunc*, non arctandam nimis eſſe monuimus. Par fere eſt ratio eius, quæ extendit, contrariorum enim contraria eſt natura & conditio.

§. LVI. Duo tamen ſunt, quorum meminiſſe ſpeciatim operæ pretium erit. Vnum eſt, quod inuenti quidam Cauillatores ſint, qui haud erubuere, ſine vlla non dicam modo ratione, ſed & probabilitate affirmare, in Clauſula *Statum quo nunc* idem ſignificare, atque ſi dictum fuiſſet, *quacunque belli parte.* Cuius quidem ſententiæ abſurditatem qui ſaltem retulerit, refutat. Quis enim ſanæ mentis huc vnquam ineptiarum venit, vt terminum aliquem a quo, aduerbio temporis præſentis, *nunc* deſignatum, & in articulo pacis concludendæ prolatum, pro toto tractu temporis præteriti belli decennalis explicare ſit auſus?

§. LVII. Deinde quibus locis Catholica Religio Statum pro incolis & ſubditis non obtinuit, ſed exercita tantum fuit apud præſidia regia, locis illis pro ratione belli impoſi-

ta, quibus abductis vna ceſſauit, ibi reſtaurari deinde ſub prætextu Clauſulæ non poteſt. Hoc enim iudicio ſtatim poſt pacem teſtato, abunde apparuit manendi facultatem non ſuppetere. Quid enim hoc circuitu opus, vt ſcilicet Religio Catholica conuaſata omni ſacra ſuppellectile, & cum præſidio militari emigrans, nec non Sacella templaque, quæ ante occupauerat, vacua deſtituens, nullo ſucceſſore relicto, nullo indicio voluntatis redeundi aut retinendi poſſeſſionem edito, poſtquam longo tempore ſine vllius querimonia exulauit, mox recuperatoribus Gallis, & vi armata affectare reditum vellet. Non ſecus ac ſi æquitatis pœniteret eos, cuius ſemel publicum teſtimonium ipſo facto præbuere. Ex hac formula Dux Mompelgardenſis cauſam ſuam iuſtiſſime agit contra eos, qui templum in Suburbio Ciuitatis Mompelgardenſis occuparunt ad ſacra ibi facienda. Quin & Kirnenſes poſſeſſionem templi maioris iure non inferiore recte ſibi vindicarent, niſi vbique locorum hodie hæc praua conſuetudo inualuiſſet, vt ſupra omne ius fasque in eiusmodi occaſionibus præualeret vis & faſcinans feruor, cuius proprium eſt, nunquam æquo cum aliis iure vti velle.

§. LVIII. Denique cum iubeat Clauſula Religionem Catholicam in ſtatu remanere, quo

quo tunc in locis reſtitutis reperta eſt, cum pax fieret, ideoque extendi eam vltra hunc Statum cum iniuria Proteſtantium ſatis prohibet: reſultat hoc iterum cum ex natura & conditione legis correctoriæ; tum ex diſpoſitione Inſtrumenti pacis Weſtphalicæ; denique etiam ex ipſa vi & ſignificatione aduerbii temporis, NVNC.

§. LIX. Lex correctoria, ſicuti in materia, vbi affirmatiue diſponit, arctiſſimo ſenſu, qua per verba & mentem legis licet, accipitur; ita tacitam ſemper cautionem in ſe continet, manſura cætera, & ſtatum rerum præſentem nullo prætextu, nullo iuris titulo, mutatum deinceps iri. Quod ſi præterea eiusmodi quid conuentione publica, & ex pacis formula constitutum eſt, talis promiſſionis ſponſores omnes Compaciſcentes eſſe debent, qui præſtandam bona fide pacem receperunt.

§. LX. Id quod multo magis locum habet, cum lege anteriori pragmatica & fundamentali prohibitum vbique prorſus eſt, quod noua pactio iam certo modo permittit. Nam hac ratione termini ſtrictiſſime ſunt poſiti, quos mouere perpetua eſſe religio debet. Quin hoc etiam addo: Etſi forſan ſuperiori lege dubia quædam circa ſenſum vnius alteriusue articuli fuerint, legem correctoriam ſuperuenientem tollere iſta aut explicare. Sic

exempli gratia eſto, de Pacis Weſtph. diſpoſitione circa ius reformandi, prout illud *art.* 5. §. 12. comprehenſum & definitum eſt, inter Status vtriusque religionis non vsquequaque conuenire: ſed de poteſtate introducendi coëxercitii obtentu iuris territorialis hactenus diſceptatum fuiſſe. Certe in iis nunc locis, in quibus Clauſulæ auctoritas regnat, hæc omnis diſputatio antiquata eſt, poſtquam placuit, Catholicam Religionem manſuram in Statu, quo pace concluſa fuit. Quemadmodum ſi vniuerſali lege per vniuerſum Imperium id ipſum Imperator & Ordines tranquillitatis publicæ cauſa conſtitutum vellent, omnis protinus anſa ſuperiori dubitationi præſcinderetur. Cum alias ſine eiusmodi effectu inanis foret & illuſoria Cautio.

§. LXI. Sed planiſſimam rem omnem & conſpicuam facit remanſio Catholicæ Religionis præciſe per aduerbium temporis NVNC definita & conſtricta. Iam enim incolumi pace Ryſwicenſi Statum illum mutare nemo poteſt. Nolumus enim ſuſpicari in verbo *remanente* diuerticulum callide quæſitum eſſe. Nam *remanere* in omni Latio aliud nihil ſignificat, quam *permanere, perſiſtere, perſeuerare, relinqui.* Quod infinitis auctoritatibus demonſtrari poſſet, ſi opus foret.

§. LXII. Quare, vt in Compendium contra-

traham ſummam eorum, quæ hucusque dicta ſunt, Clauſula ſenſu conſtat ſequenti: *Religione tamen Catholica Romana* i. e. libero exercitio Religionis Catholicæ Romanæ, pro ſubditis eiusdem Religionis: *in locis*, i. e. in vrbibus, villis, pagis, item templis a Gallia propriis ſumptibus ædificatis & fundatis: *ſic reſtitutis*: i. e. a Gallia tempore concluſæ pacis actualiter poſſeſſis, & poſt ratihabitam pacem reſtitutis, nec quoad punctum Religionis ſpecialiter exceptis: *in Statu, quo nunc eſt.* i. e. (1) *in ſtatu*, quem ſibi habuit, ſaluo iuxta manente Statu Religionis Euangelicæ, (2) in Statu, quo tempore concluſæ pacis fuit, (3) in ſtatu, qui omnis extenſionis ſub quocunque prætextu expers, (4) denique in Statu, cui mandata Gallorum, ſubditorum Catholicorum cauſa, initium præbuere: non eo qui pro tempore ſaltem in præſidiis militaribus ad exercitium Religionis erat accommodatus: *remanente*, i. e. ſaluis tamen templis Euangelicorum, Scholis, ædibus Paſtorum, Hoſpitaliis, Reditibus & aliis iuribus. Itemque ſuſpenſa vtique, vt antea, iurisdictione Eccleſiaſtica, & actibus ab hac profluentibus.

§. LXIII. Ac proinde huius Clauſulæ vis in eo omnis conſiſtit, vt Religio Catholica Romana, in locis a Gallia reſtitutis, in quibus illi per pacem Religioſam & Weſtphalicam

nullus ſtatus erat, in certo ſtatu remaneat. Quæ igitur Catholica Religio ſua & propria dicere poteſt, ea retinet. Sed quæ aliorum ſunt, ex aliis transactionum aut pacificationum capitibus merito iis reſtituantur, qui armis poſſeſſione & uſu deturbati fuere.

§. LXIV. Et hæc omnia, quod pro Concluſione addo, non ultra obligant Status, quam hæc pax cum Gallis durat, donec inter Status ipſos Imperii ea de re etiam conventum fuerit. Neque enim Clauſula, de qua agitur, per id, quod art. IV. pacis Ryswicenſis intruſa eſt, etiam pars facta eſt pacis Religioſæ in Imperio velut conſtitutionis perpetuæ & legis fundamentalis. Sed omnis eius obligatio vertitur inter Imperium & Galliam, quam rupta pace diſſolui ſtatim oportet. Quæ Euangelicorum Statuum animi ſenſa eam circa rem ſint, ipſi ſatis declararunt Ratisbonæ ante pacem ratihabitam in communi voto. Ibi ſpondent, pacem ſe cum Gallia ſeruaturos in hoc etiam articulo. Sed negant propterea, ſe cum Catholicis ſtatibus obligationem contractam cupere, vel Clauſulam illam eo loco numeroque habituros, quo ipſis pax eſt religioſa atque Weſtphalica, vinculum concordiæ & norma perpetua Status Religionum in Imperio receptarum, tum reſtituendorum regula. Ex quibus tria con-

conſequuntur. Unum, quod ex hac Clauſula non ſit propoſita formula actionis ſecundum pacem religioſam, auff den Religions-Frieden. Alterum, quod Gallo ab hoc pacto diſcedente, ſeu contraria voluntate, ſeu rupta pace, omnia illis locis in eum ſtatum redeant, quo ante pacem Ryſwicenſem eſſe debebant, & quo, cur interim non fuerint, per Clauſulam impedita ſunt. Et tertium, vt qui Status Imperii in Clauſulam non conſenſere, iis etiam integra omnia in Imperio ſint circa religionis negotium, ad præſcriptum pacis Weſtphalicæ dirigenda.

§. LXV. Hinc intelligitur, quam longe alius ſit Status, de quo Clauſula agit, ab eo, quem Inſtrumentum pacis Weſtphalicæ conſtituit. Hic enim eſt legis nomen & formula actionis publicæ, ſecundum quam de poſſeſſione Statuque Religionum receptarum Ius dicitur. Ille vero fide unice nititur Gallis data. Galli igitur ex hoc promiſſo actionem qualem qualem habent. Inter Status ipſos Imperii ea ſuper re nihil adhuc contractum eſt. Vno verbo. Status Imperii inter ſe in negotio religionis pacem aliam non habent, quam Weſtphalicam: cum Gallis etiam Ryſwicenſem.

Obs. VI.

OBSERVATIO VI.
MEDITATIO POLITICA DE RELIGIONE CATHOLICA ROMANA AD EANDEM CLAVSULAM.

SVMMARIA.

Ipſos autores clauſulæ appoſitione Romanæ ad religionem Catholicam fateri, præter Romanam & alias religiones Catholicas eſſe. §. I. Qui Catholiciſmo ſuo hodie ſuperbiunt, ſimiles videri veteribus Iſraelitis tempore Chriſti & Apoſtolorum §. II. Examinatur Cyrilli definitio Catholiciſmi. §. III. Conſenſum Catholicum & vnionem in Romanâ Eccleſia ipſi prærogativam non tribuere. §. IV. Dannhaueri definitio Catholiciſmi. §. V. Autoris confeſſio de Eccleſia Catholica §. VI. Concluſio §. VII.

§. I.

COrollarii loco obſervationem addere placet de Religione Catholica *Romana*, vti in Clauſula appellatur: quippe res conſideratione digna, quod Romanum nomen adiiciatur Catholicæ Religioni, velut demonſtrationis cauſa, quod alio fini factum eſſe nequit, quam vt Religio Catholica Romana hac velut nota Characteriſtica a reliquis Religionibus diſtinguatur, quæ etſi Catholicæ etiam ſint, non ſunt tamen

men illa Romana Catholica. Abſque hoc non intelligo, cui vſui ſit illa adjectio: quia quod vni ſoli competit & abſolute, ejusmodi deſignationibus non opus habet: neque magis commodus eſt ſenſus, ſi cum Religionem Catholicam Romanam dico, id mihi velim, ſolam Romanam eſſe Catholicam, quam ſi eadem ratione Francum Herbipolenſem aut Suevum Auguſtanum nominans negare deinde vellem, nulli præterquam Herbipolenſi vel Auguſtano Franci Sueuique appellationem conuenire: cum potius in diuerſa omnia ſana nos ratio abire iubeat. Eodem hercle modo, qui de Eccleſia ſeu Religione Catholica Romana verba facit, fatetur quidem, Romanam eſſe Catholicam; ſed negare cum ratione non poteſt, dari præter hanc alias etiam Catholicas Religiones. Nam ſi illa Romana ſola Catholica, quid opus addidiſſe Romanam? Cum ab vrbe Roma hoc ſit vocabulum, neque quicquid vbique eſt gentium aut populorum, in Romani nominis cenſum veniat. Sit itaque, ſi vtique ſic lubet, religio eorum, qui Romanum Pontificem ſectantur, religio Catholica. At ſtatim, dum *Romanam* addis, non potes non affirmare, eſſe in orbe Chriſtiano alias etiam Religiones, quæ hoc habent, vt ſint Catholicæ, quamuis a ſede Romana in quibusdam ſeceſſio-

ſionem fecerint, aut in ditionem eius nunquam venerint. Nam τὸ καθολικὸν complexum eſt quiddam ſeu aggregatum, partibus conſtans, cuius vnaquæque pars a toto nomen & appellationem genericam habet. Sicuti non Germanus tantum eſt Europæus, ſed & Gallus, & Italus: & ſic reliqui Populi. Quis Eccleſiæ Orientali detrahet Catholicæ nomen? quamquam deinde hæc non a Romana tantum ſeparata, ſed & inter ſe diverſas in ſectas diuiſa ſit, quarum ſingulæ iterum de Catholiciſmo illo participant. Nam in Colchide etiam ſiue Mingrelia, vbi tanta eſt de cætero tenebrarum ſpiſſitudo & ignorantia, vt populus vix conceptum aliquem de fide & Chriſtiana Religione retinuerit, memoria tamen & reuerentia τȣ̃ καθολικȣ̃ remanſit, & caput Cleri, ſeu Pontifex ſummus illius Religionis, ſe κατ' ἐξοχὴν Epiſcopum καθολικὸν vocat; idque nomen *Catholicos* in barbara etiam lingva ſupereſt. Vt proinde ringere haud quaquam debeant noſtri Catholici Romani, ſi alii Chriſtiani Populi, qui ab Eccleſia Romana ante duo circiter ſecula defecere, religionem ſuam ſordibus ſaltem & erroribus purgatam, Catholicam appellent: quæ, cum ante factam ſeceſſionem fuerit Catholica Romana, per Reformationem quidem & diſſidium Romana eſſe deſiit

deſiit: ſed propterea Catholica eſſe non ceſſauit. Fuit enim procul dubio tempus, cum Religio Catholica iam erat, quando Eccleſia Romana nondum erat: Vnde ſane non conſtat, qua ratione Pontifex Romanus de profeſſione Catholicæ Religionis potuerit eiusmodi Monopolium facere, vt nemo eam toto Orbe exercere, niſi ſub ejus auſpiciis, poſſit.

§. II. Mihi ſane, qui hodie Catholiciſmo ſuo tantopere gloriantur, & inanibus titulis ſuperbiunt, eisque ſalutem ſuam quaſi confidunt, non videntur abſimiles illis veteribus Iſraëlitis, qui prærogatiua natalium ex ſemine Abrahami, credidere, naſcendi ſorte, non fide & obedientia Deo filios generari. Vnde fiducia in circumciſione ac Templo, legisque operibus, cum reliquorum omnium deſpicientia. Atqui contra inanes iſtos & glorioſos prolixe ſcribit Paulus, eosque monet, ne his externis nimium tribuant. Nam habuiſſe quidem circumciſionem, cui nunc Catholicismus vulgaris in Chriſtianitate reſpondet, ſua præcipua; Sed propterea non ad omnes, qui ex ſemine Abrahami fuere, pertinuiſſe etiam promiſſiones. Imo circumciſos illos ob incredulitatem ex olea effractos; alios vero ex præputio velut ab oleaſtro ſumtos, oleæque contra naturam inſitos

ſitos participes factos eſſe pinguedinis ejus. *Non enim is, qui in manifeſto Iudæus eſt, nec quæ in manifeſto, in carne, circumciſio; Sed qui in occulto Iudæus, & circumciſio cordis in ſpiritu non litera.* i.e. traditionibus, conciliis, decretis, canonibus, bullis. *Cuius laus non ex hominibus,* Clero illo Catholico, *ſed ex Deo.* Et Abrahamus Pater Circumciſionis eſt non iis tantum, qui ſunt ex circumciſione. i.e. ex gremio Eccleſiæ Catholicæ Romanæ, ſed omnibus illis, qui incedunt in veſtigiis fidei Eius. Vis habere definitionem veri Chriſtiani Catholici! Ecce iterum Paulus tibi ſiſtit. *Omnis, qui confeſſus fuerit ore ſuo Dominum Ieſum, & crediderit in corde ſuo, quod Deus ipſum reſuſcitauerit, ex mortuis, ſaluabitur.* Itemque Iohannes. *Omnis Spiritus qui confitetur Ieſum Chriſtum, qui in carne venit, ex Deo eſt.* De cætero nihil refert, ſiue ſit in circumciſione, *Eccleſia Romana,* ſiue in præputio, *alio Chriſtianorum fidelium cætu.* Nam vt idem Apoſtolus 1. Cor. VII. 19. & 20. ait. *Circumciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei: quilibet in ea vocatione maneto, in qua vocatus eſt.* Quo loco nos manifeſto monet, ne in cœtu aliquo veluti quadam prærogativa fiduciam noſtram collocemus: Sed vnumquemque ſic iubet incedere, quomodo eum vocauit Dominus. Idque plane ia-

iactantiam Eccleſiæ Romanæ confundit.

§. III. Apud Cyrillum alia eſt Catholiciſmi definitio. Καθολικὸν λέγεται, inquit, διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς, καὶ ἀνελλιπῶς ἅπαντα, εἰς γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν ὀφείλοντα δόγματα. *Catholicum vocatur cum omnia dogmata docentur univerſim & indeſinenter, quæ noſſe homines oportet.* Qua in definitione multa deſiderari poſſunt. Primo enim agit hoc omnis Religio, vt quæ ſcitu neceſſaria hominibus exiſtimat, & ſemper doceat, & vbique, quo poteſt, & indefatigabili ſtudio. Deinde quid hoc eſt, διδάσκειν καθολικῶς? Hoc adverbium καθολικῶς ante Patres incognitum Græcis fuiſſe videtur, cuius vice erat καθ' ὅλου, quod ſignificat vel *univerſe* & *generatim*, vel *ſummatim* & *breuiter*; unde phraſis καθ' ὅλου εἰπεῖν i. e. vt *uno verbo* aut *in genere* ſiue *in ſumma dicam*; quo ſenſu iterum Romana Religio ante alias nihil habet præcipui. Sin tertio ad poteſtatem docendi καθολικῶς, i.e. per omnem terram, attendas, quam Chriſtum in cœlum abiturus Eccleſiæ ſuæ dedit, difficilis erit probatio, hanc ſoli Eccleſiæ Romanæ ita mancipatam, vt nemo niſi ductu eius & ſub vexillis annuli piſcatorii exercere eam legitime poſſit. Quod Chriſtus Petro dixit, dixit & aliis Apoſtolis ſuis, imo Chriſtianis

quibusvis, quos Spiritus Dei agit, cuius ſpirationes & opera quis impediet aut circumſcribet? cum flare ſoleat, vbi lubitum ipſi eſt: & quæ non hæc eſt vanitas imperandi in vno homine, vt imperio Orbem tenere velit, cuius nec limites nouit, nec cura in ſiugulis partibus ſufficit? Quota Africæ & Americæ pars adhuc incognita nobis & imperuia? In Terram vero Auſtralem, quæ etiam incognita dicitur, quis unquam peruenit? quamvis in tanta nauigantium frequentia omnes latebræ excutiantur cupidine lucri & quæſtus. Huc ſi quis delatus fuerit Chriſtianorum quodam miraculo, num prædicare Euangelium non poterit niſi a Pontifice misſus ſit, & omnem Romanæ tabernæ mercaturam expoſuerit? Quarto ſi τὸ διδάσκειν καθολικῶς pro doctrina accipitur quaque late diſſeminata ac propagata; res adhuc ſit impeditior. Nam vt taceam Fccleſiam Orientalem, multo longius latiusque prouectam & amplificatam, cum Religione Chriſtiana ſic fere eſt comparatum, vt nihil inter res externas ſit, quod veritatem eius atque ingenuitatem magis demonſtret, quam paucitas credentium. Inde querelæ de exiguo grege & contempto. Neque de eo gloriatur Ecceſia, quod potentes multos & illuſtres gremio foueat. Sed pauperum deſpectorum

rum

rumque eſt perſugium & ſolamen. Illis temporibus cum Chriſtus ipſe in Iudæa docuit, & poſt diſceſſum eius Apoſtoli Hieroſolymis congregati erant, Eccleſia Dei procul dubio erat Catholiciſſima, quam vna tamen domus continebat, antequam fidelium acceſſione auctior facta fuerit. Synedrii magni magna auctoritate interim cum Pontifice ſuo maximo omnem Terram Sanctam perſtrepente. Et ſeptem illi mille, qui Eliæ Prophetæ ævo ex vniverſo populo Iſraelitico coram Idolo Baal, genua ſua non inflexerunt, quid aliud quam Eccleſia Catholica? At quantilla portio inita ratione ad omnem gentem? Sed & occulta illa, hinc inde diſperſa: nec niſi ſoli Deo nota, cuius membra ſe invicem ipſi non cognouere: Elias enim ſe ſolum relictum eſſe exiſtimabat. Hæc typus ſunt conditionis & fatorum, quæ Eccleſiam Catholicam ſemper manent, vt intelligamus, eam apud nullum viſibilem cœtum quærendam eſſe. De ſanctimonia vero & miraculis quid multa dicam? Nam quod ad illam attinet, ſi doctrinam inſpicias, hæc tot humanis traditionibus quæſtui faciendo inventis corrupta adeo eſt, vt nec rudera ſeruarit antiquæ integritatis ſimplicitatiſque; Sin vitam conſideres, plerorumque vbique adeo non eſt Catholica, vt vix Chriſtiano nomine

ſit digna. Sed imprimis nullibi ſecurius ſolutiusque vivitur, quam in ipſa illa Urbe, vnde in omnia regimen. Sane non inficiamur, in Romana etiam Eccleſia fuiſſe viros, probitate morum & ſanctitate conſpicuos; ſed vti vbique hæc rara iam eſt auis in terris, ita eorum paucitas tanto cœtui in vniuerſum corruptiſſimis moribus prædito magnum nomen facere non poteſt; neque etiam deſiderabis prorſus alibi, quæ ſuis eodem inſtituto vitæ ornamento ſunt & exemplo. Miraculis autem quis multum fidet? Ex quo Chriſtus Magiſter noſter diſcipulos ſuos monuit, vt ſibi ab his caveant, prædixitque fore, vt falſi etiam Prophetæ tanta eorum ſint edituri, quibus & Electi, ſi fieri poſſet, ſeducerentur, vt nunc plurium miraculorum falſitatem taceam, quæ adeo manifeſta eſt, vt bonos etiam viros, in ipſo Romanæ Eccleſiæ gremio viuentes, eiusque auctoritatem in cœteris maximo feruore tuentes, piarum fraudum iam diu puduerit.

§. IV. Supereſt denique Conſenſus Catholicus & vnio in Romana Eccleſia. Sed hoc iterum cuiuis religioni vel ſectæ proprium, a qua ſtatim eiicitur, qui diuerſa a communi formula docere vult. Habet enim vnaquæque Eccleſia viſibilis Symbola ſua, quibus velut regula quadam mechanica aut norma ortho-

thodoxam atque Catholicam fidem æſtimat & dimetitur, erroris ſtatim hæreſeoſque damnatis illis, quorum animi ſenſus non conveniunt illi normæ; non aliter ac ſi menſura quædam eſſet rerum credendarum, qua commenſurari mathematice omnia poſſent. Et quod adhuc eſt ſtultius, dum in his vna eademque menſura non vtuntur homines, vnusquisque tamen cœtus genuinam & veram regulam ita ſibi ſuperbe vindicat, vt non ſua tantum placita, ſed & opiniones aliorum explorari ad illam & commenſurari velit. Vnde fit, vt vna pars ſemper alteri honorem & dignitatem *Catholici* Nominis detrahat, ſibique vnice aſſerat; cum interea nec omnes ſaluentur ab iſta aſcia edolati exaſciatique; neque damnentur omnes qui ad hanc regulam Lebiam amuſſitati non ſunt, ſed ad aliam exſculpti. De cætero parvæ diſſenſiones in omni Eccleſia tolerantur aut disſimulantur, vt Romani etiam hic nihil habeant, quod nobis exprobrent. Sane enim non ſunt de nihilo tot Controuerſiæ quæ inter Ordines religioſos maximo motu animorum vertuntur, vbi imprimis Ieſuitæ cum omnibus fere aliis ſerram contentionis perpetuo, & ſic Catholice trahunt.

§. V. Præterea relinquitur apud Cyrillum non exiguum dubium, quænam ſint il-

la omnia dogmata, hominibus cognitu neceſſaria. Aliæ enim Religiones plura, aliæ pauciora habent, ex quo iterum incertus Catholicismi character. Chriſtus ſane & Apoſtoli pauca valde creditu neceſſaria exegere, de quibus fere inter omnes conſtat. His ſi fide ſimplici ſtaretur, non eſſent tot factiones in Chriſtiano Orbe. Sed ſuperuenere homines *inſanientes circa quæſtiones & logomachias*, qui, dum veritate deſtituebantur, exiſtimabant tamen, *negotiationem eſſe pietatem.* Hi, quanto magis Paulus Timotheum ſuum ab his profanis inanibusque clamoribus, qui non niſi ad impietatem proficiunt, cauere iuſſit, ne ſcilicet de verbis certet pro eo, quod nihil prodeſt, ſed ſaltem eſt *ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων*; tanto magis illi his concertationibus & litigiis incubuere, velut ſalus Chriſtianæ rei hominum opinionibus niteretur, quod malum iam Patrum ætate ingraueſcens ſequiori tempore Theologia Scholaſtica adeo accendit, & in omnes velut contagio diuulgauit, vt tantæ calamitati mederi nemo niſi Deus nunc poſſe videatur.

§. VI. Inuenio apud alios, qui paulo modeſtius agunt, neque numero ſe extollunt, Catholicum definiri a ſenſu fidei communis, catholico Prophetarum & Apoſtolorum ſuffragio firmatæ, quo uno conſenſu catholiciſmum

mum proprie conſtare volunt. Ita Danhauerus *Hodoſoph. Phœn. II.* Enim vero inter tot opinionum æſtus, dum ſinguli ſuffragia Prophetarum & Apoſtolorum diuerſis interpretationibus in ſua caſtra trahunt, neque eſt, qui dirimere litem inter vtrasque, cum auctoritate humana poteſt, iraſci, profecto neutri æquum eſt, ſi ambo ex hoc fundamento *Catholici* Nominis gloriam captant. Cum ſub hac larua apud ſuos quisque efficacius agat, quam centum aliis argumentis.

§. VII. Ego itaque, vt libere & breuiter dicam, quid de hac omni re ſentiam, *Vnam, Veram, Sanctam, Catholicam Eccleſiam* non aliam noui, quam illam ſolam, quæ Chriſto efficacia ſpiritus ſui ex omnibus Orbis partibus colligitur & fide vnitur. Sicuti autem hæc Eccleſia non cœtu aliquo viſibili conſtat, nec Symbolis & Credendorum formulis, velut militari teſſera vtitur; multo minus externo regimine hominumque decretis ſe patitur coërceri; Ita fruſtra ſunt, qui mihi digito eam monſtrare volunt, cum Myſticum ſit corpus, cuius ſæpe membra ſibi inuicem etiam ſint ignota, quamuis vnus ſpiritus omnes agat: vna fides viuificet: vnus amor dirigat: vna ſpes ſuſtentet, & vnum Baptiſma internum purget & ſanctificet. De hac Ec-

cleſia Catholica, vnice verum eſt, quod de alia nulla dici poteſt, non modo extra eam non eſſe ſalutem; ſed neque damnationem in illa. Hæc multos ex omnibus cœtibus gremio ſuo fouet, iisque poſt exantlatos labores exſoluet ſtipendia peracta militia, quos cœtus illi, ſed imprimis Romana Eccleſia, pro degeneribus & abdicatis liberis habent. Hæc nec Sectas facit, nec factiones, ſed omnes materno recipit ſinu, qui ſimplicitate fidei, certa promiſſorum fiducia, & religioſa nouæ legis cuſtodia vitam tranſigunt. Cum ex aduerſo altera religio, intellectus & rationis corruptæ peior proles carnis cupiditatibus accommodata: atque ex contentionibus ſuſcepta, totaque, in omnia ſtatim exardeſcat & impetum faciat, quæ ad Decreta eius atque imperia faſces non ſubmittunt, aut eadem perſona Bachanalia non celebrant.

§. VIII. Atque adeo ſi cui viſibili Chriſtianorum cætui licet nomen aſſumere Catholicæ Eccleſiæ vel Religionis, cœtus alii ab hoc ipſo prohiberi non poſſunt, cum omnes a communi Matre idem ius ciuitatis aut familiæ habeant. Quod ſi nonnulli hoc ſe titulo abſtinent, ſeu propria modeſtia id fiat, ſeu aduerſariorum iniqua turbatione, qui velut præſcripſiſſe hanc prærogatiuam ſibi videntur, ſciendum eſt, nec ſilentium meum, neque

que aliorum impudentiam & ambitum veritati poſſe præiudicium facere, contra quam nulla vllius temporis valet præſcriptio.

OBSERVATIO VII.
ACTA CVM D. IOHANNE STOSSELIO.

SVMMARIA.

INtentio huius obſeruationis §. I. Oſwaldi Crellii prima Epiſtola ad Iohannem Cornicælium de tentatione Stöſſelii. §. II. Epiſtola eiusdem ſecunda ad eundem, de Stöſſelii tentatione ſecunda. §. III. Epiſtola eiusdem ad Concionatores Aulicos Electorales de vlteriore ſtatu morbi & tentationis Stöſſelii. §. IV. Relatio diſputationis Stöſſelii cum D. Zacharia Starkio. §. V. Crellii Epiſtola ſecunda ad concionatores Aulicos §. VI. Reſcriptum Electorale ad Quæſtorem de examinando Stöſſelio. §. VII. §. Reſponſio Stöſſelii ad quæſtiones ipſi propoſitas excepta manu Crellii §. VIII. Eadem reſponſio excepta manu Quæſtoris §. IX. Quæſtiones propoſitæ vxori Stöſſelii §. X. Crellii Epiſtola ad fratrem de morte Stöſſelii & vxoris eius §. XI.

§. I.

FVit Iohannes Stöſſelius ſeculo decimo quinto controuerſiæ Syncretiſticæ immixtus, cum partes Victorini Strigelii

 de-

defenderet, fuit etiam ab aduerſariis Crypto-Caluiniſmi accuſatus. Vnde varia eiusdem fuere fata. Fuit enim Superintendens Ienenſis. Poſtea Iena profugus ab Electore Saxoniæ Pirnam vocatus eſt, vt ibi Superindententis officium gereret. Denique in arcem Senftenbergicam captiuus inde deductus mortem obiit, communi fabula ſic referente, ac ſi deſperatione de ſalute ſua mortuus fuerit & ſe mancipium Satanæ dixerit. *Vid. Arnoldi Hiſtor. Eccleſ. Part. II. lib. 16. cap. 29. §. 7. & 9.* Non ergo putamus iniucundum fore, ſi Lectori de Hiſtoria Eccleſiaſtica ſollicito fragmentum actorum exhibeamus, quæ M. Oſwaldus Crellius Paſtor Senftenbergenſis Anno 1576. collegit, communicatum nobiscum ab Amico quodam Dresdenſi, cui publice eam ob rem debitas referimus gratias.

§. II. Primo extat prolixior Epiſtola, quam Crellius ad Ioh. Cornicælium Superintendentem ſuum de tentatione Stöſſelii ſcripſit. Ex qua id obſerves velim, tentationem Stöſſelii in eo conſtitiſſe, quod putauerit, ſe blaſphemiam commiſiſſe, & propterea eſſe damnatum. Non ergo ob ita dictum Crypto Calviniſmum, nec ob Synergiſmum tentationes ſenſit, ſed quod putauerit, ex melancholia ſe blaſphemum eſſe, vti poſtea ceſſante tenta-

tio-

tione dixit: ſe per nouem dies ſemper in mente habuiſſe vocem blaſphemiæ. Ipſa vero Epiſtola Crellii ſic ſe habet;

S. Reuerende & Clariſſime Vir, Domine & Patrone colende. Non hiſtoria tantum ſacra atque Ethnicorum etiam ſcripta ſuppeditant exempla innumera triſtis illius; ſed veriſſimæ tamen comminationis diuinæ Gen. 4. Nonne, ſi bene egeris, recipies, ſin autem male, ſtatim in foribus aderit peccatum tuum, vt habet vetus verſio, quem locum D. Præceptor Philippus S. memoriæ ita ſolebat explicare: nonne ſi bene egeris, acceptus eris, ſin autem male, peccatum tuum in foribus, hoc eſt, in loco admodum inquieto, vbi excitari facillime poteſt. quieſcet, donec reuelabitur; Sed & hoc noſtro ſeculo eiusmodi ſtatuuntur diuinitus exempla, & quidem hoc in loco tale ſpectaculum diebus hiſce vidimus in D. STOSSELIO, qui quo hactenus nomine mundo vniuerſo innotuerit, notius eſt, quam vt opus ſit, id a me commemorari. Cum autem ſtatuam, id nequaquam celandum, ad T. R. cui loci huius inſpectio eſt demandata, de hoc ipſo duxi perſcribendum eſſe aliquid ſiquidem, quæ dicta ſunt ac facta hoc in caſu perſequi ac perſcribere omnia, plane videam impoſſibile. Id quicquid erit R. T. in partem accipiet optimam, meque fideli conſilio ſuo

ſuo inſtituere non grauabitur.

Decubuit D. Stöſſelius ex febre quartana per ſeptimanas iam complures, eaque de cauſa non tantum plane contabuit, quoad corporis vires, ſed & acceſſit nuper ad corporis debilitatem ſummam inſomnia quædam, & ex hac ortus, (vt opinor) morbus melancholicus ſeu phreneticus. Ex quibus in Satanæ cribrationem ac tentationes acerrimas & periculoſiſſimas incidit. Hæſit etiam in his, quemadmodum ipſe nunc confeſſus eſt, per totos dies nouem, neque tamen per hos cuique de his manifeſtauit quicquam, præterquam coniugi ſuæ. Heſterno vero die, cum ex ſuo conclaui ad quæſtoris tum abſentis coniugem deſcendiſſet, ibique cogitabundus aliquandiu oberraſſet, ac verbum nullum eloqui voluiſſet, ipſa me vocari iuſſit. Acceſſi itaque, eumque ſalutatum compellaui, ſed nullum ab ipſo reſponſum in primo congreſſu impetrare potui: Tandem an me agnoſceret interrogaui? ad hæc cum annuiſſet viciſſim in hanc interrogationem erupit: agnoſcis etiam & me filium Satanæ? Ego in conſternatione ſumma, in quam ob triſtiſſimum hoc pronunciatum incidebam, fere quid reſpondendum eſſet non inueniebam. Sed recolligens me reſpondi tamen: me, quia baptiſatus eſſet, agnoſcere ipſum non Satanæ, ſed

ſed Dei filium, ſi peccata ſua agnoſcens & deplorans horum quæreret remiſſionem, eamque firma fide apprehendens ſibi applicaret. Tum vero ipſe telam prolixam exorſus de triſtiſſimo lapſu ſuo, in quem Diaboli impulſu per propriam carnis malitiam ac ſodalitium prauum eſſet præcipitatus, declamitare incepit de ſui damnatione, Iudæ ſeſe, Ario, atque aliis horum ſimilibus aſſimilans, iuſtoque Dei iudicio ſe abiici ac damnari dictitans, quod contra Deum ac Eccleſiam huius ac contra Magiſtratum peccaſſet blaſphemiæ peccato ſuo, peccato ad mortem, in quo nullam poſſet habere ſpem remiſſionis. His vero ipſis ego conſternatus magis, quam antea, cœpi tamen ipſi contradicere, atque ex verbo Dei eas ipſi propoſui conſolationes, de Dei miſericordia immenſa & infinita, de remiſſione peccatorum gratuita, de Sanguine filii Dei, emundante nos ab omni peccato, de Baptiſmo, de abſolutione, de Cœna Domini, deq; aliis plerisque, quæ ad erigendos & conſolandos animos conſternatos, & metu iræ diuinæ ac damnationis æternæ anxios, non in me ipſo tantum, ſed & in aliis compluribus, in iis tamen cumprimis, ad capitalia qui condemnati fuerè ſupplicia, expertus ſum eſſe efficaciſſima. Hortatus ſum etiam ipſum pluribus, vt exempli Pauli Apoſtoli, qui & ipſe an-

te

te conuerſionem blaſphemus fuit, & perſecutor Chriſti, item Exemplo Petri, Dauidis & aliorum, quorum lapſus triſtiſſimi fuerunt, non aſpernaretur miniſterium, ſed audiret verbum in hoc annunciatum, amplecteretur illud, vteretur Sacramentis, atque Diaboli ignitis telis opponeret preces ardentes; ſed ſurdo, quod dicitur, canebam per horas propemodum tres, ſemper mihi occinebat illud Eſaiæ dictum Cap. I. Principes tui infideles, ſocii furum &c. Et illud Pſalm. 50. Peccatori vero dixit Deus; quare tu enarras iuſtitias meas & aſſumis teſtamentum tuum per os tuum. Tu vero odiſti diſciplinam & proieciſti ſermones meos retrorſum, ſi videbas furem, currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas, os tuum abundabat malitia, & lingua tua concinnabat dolos &c. Et ex his atque ex ſexto denique capite Apocalypſis concludebat: ſe, quia quæ in dictis citatis dicuntur, feciſſet, vas iræ, filium perditionis ac mancipium Diaboli eſſe, qui alios quidem docuerit, ſed ipſe reprobus fiat, qui quod etiam velit, preces tamen nullas dicere poſſet, in quem nihil eorum, de quibus dixiſſem, competat, licet de aliis veriſſima eſſe, ac certiſſima non dubitet. Eſſe enim Deum non tantum miſericordem, ſed & iuſtum, & eſſe hoc iudicium ipſius iuſtiſſimum, vt damnetur

&

& abiiciatur, qui blaſphemiæ peccato ſit pollutus. His ego rurſus oppoſui Pauli conuerſi exemplum, de quo eo ipſo pro concione aliquid dixeram ad Eccleſiolam noſtram, atque pulcherrimam eius exegeſin, quam ipſe Apoſtolus 1. Tim. I. ponit in ſequentibus verbis: Gratias ago ei, qui confortauit me in Chriſto Ieſu, Domino noſtro, quia fidelem me exiſtimauit, ponens in miniſterio, qui prius blaſphemus ſui & perſecutor & contumelioſus. Item ſuperabundauit autem gratia Domini noſtri cum fide & dilectione, quæ eſt in Chriſto Ieſu. Fidelis ſermo & omni acceptatione dignus, quod Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum peccatores ſaluos facere, quorum primus ego ſum, ſed ideo miſericordiam conſecutus ſum, vt in me primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem poteſtatem ad informationem eorum, qui credituri ſunt. Adiunxi his denuo alia quoque Exempla Dauidis, Petri & aliorum. Et hoc Ioh. dictum 1. Ioh. II. filioli mei hæc ſcribo, vt non peccetis, ſed etſi quis peccauerit, Aduocatum habemus apud Patrem Ieſum Chriſtum, & ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris tantum, ſed etiam totius mundi. Item Chriſti illud: Sic Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam

tam æternam. Non enim miſit Deus filium ſuum, vt iudicet mundum, ſed vt mundus ſalvetur per eum &c. Item non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam. Item venit filius hominis quærere & ſaluare, quod perierat. Cum quibus omnibus Symboli verba congruunt: qui propter nos homines & propter ſalutem noſtram deſcendit de cœlis. In hæc exempla & dicta dulciſſima, inq; alia his ſimilia, vt intueretur, & his ſeſe ſuſtentaret, perque ea elideret ignita tela Diaboli mendacis, & homicidæ, ipſum ſum hortatus. Ipſe contra negauit, id in ſua eſſe poteſtate, quod fides ſit Dei donum, & ab ipſo vtpote iuſtisſimo non detur tam atroci peccato, blaſphemia polluto. Ad hæc reſpondi verum quidem eſſe, quod donum Dei ſit fides, ſed tamen donari hanc & attribui per eam remiſſionem, peccatorum, non propter vllam dignitatem noſtram, neque denegari propter vlla peccata noſtra, quantumuis ea ſint atrocia & multiplicia; dari autem ac donari non niſi audientibus, legentibus, meditantibus & amplectentibus verbum, iuxta Apoſtoli dictum: Fides ex auditu eſt, auditus per verbum. Rom. 10. & Chriſti Ioh. 6. qui ergo audit a patre & diſcit, hic venit ad me.

Secundum verbum itaque reuelatum dixi ſtatuendum, ac pronunciandum eſſe de Deo erga

erga nos voluntate, non ſecundum ſpeculationes de tabulis fatalibus Electorum, de noſtra dignitate vel indignitate. Hoc quoque ipſi inculcaui compluribus, promisſionem de remisſione peccatorum vniuerſalem eſſe, & non tantum remitti diuinitus ex gratuita miſericordia omnia peccata, ſed etiam remitti omnibus pœnitentiam agentibus, & fide hanc remisſionem quærentibus & accipientibus, quædam innumerabilia id comprobant teſtimonia, quorum pleraque allegaui. Ex hac vniuerſalitate, ne vel lapſum ſuum, quantumuis magnum peccatorem, & vel Iuda vel Ario vel aliis quibuscunque deteriorem excluderet, ſummopere rogaui, & vt pro impetranda remisſione preces pias diceret, ea qua potui grauitate, admonui.

Quanquam autem id diu ab eo impetrare non potui, quod opponeret, Peccatores non exaudiri a Deo: & non permittere Diabolum mancipiis ſuis, dicturis item preces leuandas eſſe manus ſanctas, id quod ipſe facere non posſit: Tamen cum reſponderem: eos tantum peccatores non exaudiri a Deo, qui perſeuerant in impœnitentia, reliquos vero qui pœnitentiam agunt, exaudiri, idque rurſus cum probarem Dauidis & aliorum exemplo, ac dicerem inſuper de Diabolo hoc certisſimum eſſe, quod impediret, ſi permit-

teretur diuinitus, precationem quam libentiſſime in omnibus hominibus, tanquam ſibi maxime exitioſam, hominibus vero ſummopere ſalutarem; ſed rugitus eius non eſſe hoc in caſu audiendos, verbũ veritatis ex ſinu Dei veraciſſime prolatum per Filium vnigenitum, qui via eſt veritas & vita ipſa, audiendum eſſe, in quo nobis præcipitur: inuoca me in die tribulationis, & eripiam te, & glorificabis me, cui mandato diuino obtemperandum ſit: cum item dicerem porro, requirere quidem Deum, vt manus leuemus ſanctas, & acceptas Deo, ſanctimoniam vt ita loquar, ſuam non ex dignitate noſtra, ſed ex plenitudine illius, quem habemus apud Deum Aduocatum interpellantem pro nobis, & ex primitiis Spiritus ſancti, qui Spiritus eſt gratiæ, teſtimonium perhibens Spiritui noſtro, nos filios eſſe Dei. Qui idem eſt Spiritus precum, tales in nobis motus excitans, qualis & ipſe, & nos ad preces pias & ſanctas impellens. Cum denique vna cum coniuge ac Quæſtoriſſa exhortando ipſum obtunderem, vt oraret, impetraui tandem; vt recitaret voce ſua, verba Symboli & orationis Dominicæ, quibus ego adiunxi precatiunculam Germanicam ex illo Ezcehielis dicto deſumtam: Viuo ego, dicit Dominus nolo mortem peccatoris &c. Item cum ſignum

gnum datum eſſet, ea ipſa hora precandi pro pace, obtinuimus cohortationibus noſtris, vt nobiscum recitaret precationem Germanicam: Erhalt uns Herr bey deinem Wort ꝛc.

Licet autem id faceret, tamen ſubiungebat ſemper, de eſſe ſibi applicationem, ſe quidem iudicare, omnia, quæ dixiſſem, de nobis vera eſſe: Er dancke auch GOtt dafür / daß er ſein Wort ſo reichlich und tröſtlich hätte auffſchreiben laßen / er wolte es auch gerne für ſich von ihme für wahr halten / es wolte aber in ſein Hertz nicht / drum ſolten wir für ihn bitten / und GOtt anruffen / daß er das Licht des Glaubens in ſeinem Hertzen / ſo gar verloſchen / gnädiglich wieder anzünden wolte / damit er ſeinem wahrhafftigen Worte auch möchte Glauben geben / er wolte ietzund verſuchen / dieweil er ſehr matt / ob er könte ruhen. Et ita in lectulum ſeſe compoſuit ad quietem. Ego porro ipſi propheticum illud ſubieci: linum fumigans non extingues, calamum conquaſſatum non confringes; item vbi habitabit Dominus niſi in Spiritu contrito ac tremente ſermones meos; item cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies.

Hæc & alia ſimilia dicta euidenter teſtari dixi, ipſum non abiectum, ſed certo rece-

ptum iri, modo non patiatur, ſibi per Satanam excuti gladium verbi & piarum precationum, ſed hoc ipſo aduerſus eum vtatur, idque cum languido illo Patre faciat, Marci 9. his verbis ; Credo Domine , ſed opem fer diffidentiæ meæ ; & cum Apoſtolis, Domine auge nobis fidem; cum D. item Doctore Crucigero ſanctæ memoriæ ; Credo Domine, fide quidem languida, ſed tamen fide. Hoc quam ſit neceſſarium intelligere ipſum poſſe vel ex ſolo illo Chriſti dicto, in quo inquit : Non dico quod ego rogaturus ſim Patrem pro vobis, quia ſcit Pater veſter &c. Petite & accipietis, pulſate & aperietur vobis ; item ex altero illo : quanto magis Pater veſter cœleſtis dabit Spiritum Sanctum petentibus.

Promiſi etiã, quemadmodum petiuiſſet, id quod ſingulis & vniuerſis de Apoſtolico alioqui etiam incumbat, me cum Eccleſiola noſtra & ſcholaſticis, ſerio & indeſinenter Deum inuocaturum pro fidei ſuæ incremento, proque ſalute animæ & corporis. Et ita dum ab ipſo diſceſſi circa veſperam eius diei, petiit a Quæſtoris coniuge, vt liberos ſuos adduceret, qui ſecum recitarent precationes ac decantarent cantiones ſacras. Id ita tum eſt factum, ſummo mane hodierni diei idem petiit, cumque liberis ac familia Quæſtoris precationes complures recitauit. Poſtea me vo-

vocari iuſſit. Acceſſi denuo, atque alterum ex Collegis meis mecum duxi. Tum vero triumphabundus teſtatur, ſe Dei beneficio & auxilio in lucta iſta & cribratione diabolica, in qua hæſiſſet integros dies nouem, ſuperiorem fuiſſe, atque ex ea nunc eſſe eluctatum. Fatebatur etiam ſeſe plurimum adiutum iis, quæ die præcedenti a me ipſi propoſita fuiſſent, ex verbo Dei, ſed exemplo Pauli conuerſi cum primis & illa eius declaratione dulciſſima, quam ex 1. Tim. I. allegaſſem. Denn er hat zuvor des Worts blaſphemia nicht können die 9. Tage über loß werden/und darüber hätte er den Herrn verlohren / und anders nicht gemeynet / denn er müſte derhalben verlohren und verdamt ſeyn. Er hielte auch dafür/ da ich nicht wäre zu ihm kommen/ und ihm aus GOttes Wort und S. Pauli Exempel ſo gewiſſen und beſtändigen Troſt gewieſen/er hätte darunter müſſen verſinken/ und dahin gehen. Er habe zuvor nicht recht gewuſt/ was tentationes wären/ was da wären dolores mortis, & pericula inferni, was da heiſſen in Paulo ira & furor Domini. Nun habe ers gelernet/ und habe des Teuffels artificia recht kennen lernen / quibus primum extenuare ſolet peccata noſtra, poſtea ſubinflet in ea, & ex parua ſcintillula ingens excitet incendium. Wenn ihm

jetzund einer hundert tauſend fl. ja die gantze Welt böthe/ er ſolte dieſelben verdienen/ und noch eine ſolche cribrationem ausſtehen/ ſo wolte er ſagen / ich lieſſe dich verdammt werden/ mit deinem Gelde und Guthe. Ich dancke meinen treuen Gott / der mich ſeinen lieben Sohn/ den Herrn Jeſum Chriſtum / wieder hat laſſen finden/ den halt ich auch für meinen Jeſum/ welches mir dieße Tage über nicht iſt müglichen geweſen/ aber es hat das der Teuffel auch zum Vortheil gehabt/ ſagt er ferner/ quod quidem non aſpernatus ſum miniſterium veſtrum, ſed tamen hoc ipſo non ſum vſus, habe mir ſolche Gedancken gemacht/ ich möchte euch etwa in Gefahr/ und mich ſelbſten/ in groſze Beſchwehrung bringen / dieweil ich um Erklärung gen Hoffe ſuppliciret / ob ich zur Kirchen gehen möchte oder nicht/ und niemahls weder ja noch nein erlangen mögen. Dieſen Vortheil will ich dem Teuffel immer laſſen/ ſagt er / cum expertus ſim Deum per miniſterium veſtrum efficacem fuiſſe, will ichs in GOttes Nahmen wagen/ und wenn mir GOTT Stärcke und Krafft verleihet/ dem Teuffel zu Trotz auff künfftigen Sontag zur Kirche gehen/ und euer miniſterium ehren/ ich hoffe es wird ſolches mir und euch ohne Gefahr ſeyn. His ſubiecit, quid mihi videretur? reſpondi: me nihil cer-

certi hac in re affirmare poſſe, ſed me iudicare tamen, quia reliquis, quorum obligatio in publicum edita eſt, id liberum relinquitur, ipſum non admodum meo quidem iudicio peccaturum fuiſſe; ſi dudum id feciſſet. Sed tamen me eo nomine alios ſuperiores conſulturum & ſignificaturum, quid absque meo ac proprio ſuo periculo hoc in caſu facere poſſit ac debeat. Ita poſt ardentem gratiarum actionem ad Deum & commendationem miniſterii noſtri, erga quod gratitudinem ſuam pluribus verbis pollicitus eſt, me cum Diacono tum dimiſit, precibus noſtris publicis ac priuatis ſeſe commendans. Clementiſſimus Deus adſit ipſi, & hoc, quod contra Satanæ molitiones per potentiam verbi ſui in ipſo operari cœpit, clementer perficiat atque confirmet, & operetur in ipſo porro contritionem & pœnitentiam ad ſalutem non pœnitendam.

Ad T. vero R. Vir Clariſſ. de triſtiſſimo hoc caſu propterea ſcribo, vt Reuerentia T. pro inſigni ſua pietate ac prudentia totam rem æſtimet rectius & accuratius, ac ſuum fidele conſilium mihi communicet, quid exiſtimet porro faciendum aut intermittendum ſi abſolutionem petat & ad ſacram Synaxin accedere velit. Ego pro infantia mea iudico quidem iuxta præceptum Apoſtolicum,

infirmum in fide aſſumite, me ipſi denegare nec poſſe nec debere, quæ ex officio mihi & aliis miniſtris de mandato Chriſti incumbunt, ſi ea ſibi impertiri ſerio petat, inque ipſo ſigna veræ pœnitentiæ infallibilia exiſtant. Sed tamen ſine R. T. conſilio & mandato non facile facturus quicquam, niſi ſummam id videro exigere neceſſitatem. Oro itaque debita cum ſubiectione & reuerentia, vt R. tua ad me diſerte perſcribat, quid hoc in caſu ſit faciendum, quid intermittendum, ac quo vti debeam proceſſu, deinceps ne alicubi per infantiam meam impingam.

In eo R. T. lubens obtemperabo, iudicabo etiam ſummo me per id ipſum beneficio adfici, pro quo officiola mea qualiacunque vicisſim defero, R. T. Deo clementiſſimo commendans. Dabantur Senfftenbergæ 27. Ian. ao. 1576.

R. T.

S.

M. OSWALDVS CRELLIVS, ibidem Paſtor.

Poſt Scripta.

Preſſi has literas, Vir R. & Clariſſ. per hoc biduum, quia vidi vim morbi in Stöſſelio intendi, vt & de exitu ſ. Cataſtrophe ſimul aliquid

liquid ad R. T. perſcribere poſſem. Nunc vero denuo tentationes priores recurrunt, & ego iam eum accedo, vt rurſum cum eo congrediar. Cum vero nihil ſit, qui rigat, qui plantat, ſed ſolus Dominus, qui dat incrementum, toto hunc eundem oro pectore, vt ipſe S. S. ſuo mihi clementer adſit, & faciat, ne labor hic meus irritus ſit, in ipſo Domino factus. Tuam v. R. publicis ac priuatis precibus ſuis nos hoc in caſu iuuabit. Iterum valeat R. T. 28. Ian.

§. III. Sequitur alia Epiſtola Crellii ad eundem, ſed cui ipſe adſcripſerat, quod non fuerit transmiſſa. Deſcribit in ea nouam tentationem Stöſſelii cuius in poſtſcripto prioris Epiſtolæ fecerat mentionem. Confirmabit eadem obſeruationem, quam in paragrapho præcedente fecimus. Nullam tentationem ſenſit ob doctrinam ſuam Stöſſelius, ſed vt ipſe dixit: ob ingratitudinem in Deum, ob hypocriſin, qua ſemper aliud corde volutarit, quam docuerit, & ob neſcio quam captiuitatem Diaboli. Quin potius, ſi per id, quod ſe dixit corde volutaſſe intelligatur doctrina Reformatorum, per id vero, quod dicitur, docuiſſe doctrina Lutheranorum, fuiſſet tentatus, quod priorem doctrinam non liberè profeſſus fuiſſet. Ipſe etiam Crellius nunquam cum ipſo egit de dogma-

tibus, aut eorum vllo verbo in tota actione meminit. Iam cape ipſam Epiſtolam:

QVemadmodum R. & Clariſſ. Vir Satan Spiritus eſt malitioſus & audax, qui licet ſemel atque iterum ſuperatus non tamen prorſus ceſſat hominem impugnare atque impetere; Ita vidimus etiam Stöſſelium ab eodem denuo attentari per tentationes illas acerrimas, ex quibus antea, iuuante Deo, vtcunque erat eluctatus. Cum enim (veluti ad calcem literarum proximarum id adieceram) ad ipſum 28. Ian. veniſſem, ipſumque in ſumma inueniſſem triſtitia & conſternatione, ac qua de cauſa id fieret, interrogaſſem? Reſpondit: ſe cauſas mihi expoſuiſſe antea. Et iterum in præſentia Quæſtoris noſtri, qui aliquandiu intererat colloquio noſtro, ac Collegæ mei, Georgii Nuſæ, argumenta commemorare incepit, quibus demonſtrare conabatur, ſe eſſe vas iræ ac mancipium Diaboli. Ac primum quidem argumentabatur in hunc modum: Deus minatur peccatori pœnas Pſ. 50. Ego ſum peccator talis, quales ibi deſcribuntur. Ergo hæreo merito in pœnis his, quæ me comprehenderunt. Reſpondi Maiorem eſſe veram, Deum minitari peccatoribus omnibus in impœnitentia perſeuerantibus. Poſtea ad Minorem, licet

pec-

peccator talis, qualis ibi deſcribitur, vel eo etiam deterior eſſet ac maior, tamen debere ipſum pœnitentiam agere, & futurum, vt Clementiſſ. Deus culpam omnem auferat & vel pœnas vna cum hac auertat, vel certe easdem mttiget, quia fidelis ſit, qui neminem grauari ſinat ſupra vires, qui quod in ira ſuæ miſericordiæ immenſæ recordetur, & non faciat nobis ſecundum peccata noſtra, neque retribuat nobis ſecundum iniquitates noſtras, ſed ſit nobis propitius propter filium vnigenitum, cuius ſanguis emundat nos ab omni peccato. Ipſe viciſsim reſpondit: Eſt hoc ita omnino, **und ich will euch wohl ein ſtärckers ſagen**: Viuo ego, nolo mortem peccatoris, ſed vt conuertatur ac viuat. Sed conſidera quæſo, quid ſibi velint hæc verba: Peccatori dixit Deus. Reſpondi: Si ex Ezechiele ſumis, intelligo de omnibus & ſingulis, qui ſunt peccatis polluti. Ipſe contra aiebat, me loqui contra conſcientiam, me longe intelligere melius. Ego vero hoc pernegaui & dixi, ſerias has eſſe preces meas, & aſſiduas, ne ducat me Dominus in tentationem, neue permittat, vt quid vel dicam vel faciam contra conſcientiam: Omnino ita me ſtatuere, quod de peccatoribus omnibus ſit verisſimum vtrumque horum. I. quod omnia peccata qualiacunque illa ſint, ſiue atrocia

cia, ſiue leuia, offendant Deum, iuxta Pſalmi 4. dictum: non Deus volens iniquitatem tu es; & merentur pœnas temporales, iuxta Decalogi concluſionem, niſi fiat remiſsio. 2. quod remittantur peccata ex gratuita Dei miſericordia; ſi pœnitentiam agant & convertantur. Ad hæc ille rurſum opponebat: me loqui contra conſcientiam, & non poſſe me omnia peccata iudicare paria, quia certo ſciat, mihi non eſſe ignotum Chriſti dictum: Omne peccatum remittetur, etiam blaſphemia, ſed peccatum in S. S. non remittetur. Sed ſuum peccatum eſſe tale peccatum, propterea ſibi nullam ſpem eſſe remiſſionis. Adiecit hoc etiam, me negare non poſſe, plurima iræ iuſtiſſimæ exempla diuinitus ſtatuta eſſe, ideoque cum Deo iuſtiſſimo ita in ipſo viſum ſit, me contradicere huic iuſto Dei iudciio nihil quicquam poſſe, nec debere. Ad obiectionem hanc horrendam attonitus quaſi aliquandiu conticui. Sed tandem hanc reperi reſponſionem; Me agnoſcere Chriſti dictum, & iudicare hoc veriſſimum, perſeuerantibus in finali impœnitentia ſeu deſperatione, in reliquis vero non item. Porro vero quoad minorem, *mihi ignotum eſſe dixi, quæ habeat in ſe peccata tam atrocia, quæ nomine blaſphemiæ ac peccati in S.S. intitularet.* *Ipſe*

econ-

econtra, Tibi, inquit, credo equidem ea eſſe ignota, ſed mihi notisſima ſunt, vtpote quem conſcientia propria conuincit, de qua ſcis, qualis ſit teſtis, accuſat me Satan etiam argumentis hiſce, quæ deſumit non ex ſe ipſo, ſed ex verbo Dei. Subieci his, me in priori perſeuerare propoſito, nec non credere talibus ipſū peccatis pollutum eſſe, niſi ordine recenſeat, quæ aut qualia illa ſint. Ipſe vero indignabundus quæſiuit an enumerationem requirerem peccatorum omnium, & an veniret mihi in mentem Dauidicum illud: peccata quis intelligit? Reſpondi: me nequaquam enumerationem exigere Papiſticam, ſed cum tantopere peccatorum ſuorum conſcientia angi, & Satanam hæc ipſa tantopere exagitare videam, me bono conſilio (quanquam ſciam, eum a cogitatione eorundem auocandum potius, quam ad hanc perducendum) inquiſiuiſſe tamen de his, vt cauſa tentationum vera perſpecta, tanto poſſit inſtitui rectius deliberatio, de his vel leniendis per verbum Dei, vel plane, iuuante Deo, tollendis. Ad hæc ipſe: cum bono ſtudio te hanc interrogationem inſtituiſſe intelligam, fatebor equidem, quæ ſint peccata iſta, quæ ego *peccata duco in Sp. S.* horum eſt *Ingratitudo erga Deum.* Ego in tenebris, inquit, vixi Aegyptiis ſub Papatu, & ex iis perductus ſum

pro

pro clementiſſima ipſius voluntate ad veram filii ſui agnitionem, ornauit me etiam donis non contemnendis, ſed fui ipſi ingratiſſimus. Reſpondi: Eſſe hoc peccatum ingens, ſed quod habeat tamen commune fere cum omnibus hominibus, in quibus, proh dolor, ingratitudo ſit maior, quam eſſe debebat. Sed malam ipſum ſibi ipſi ac nobis texere conſequentiam, ſi propter hanc ingtatitudinem blaſphemiæ nobis inurere velit crimen, aut perſuadere nobis, nos pollutos eſſe propter eam ingratitudinem peccato in Sp. S. Hoc ipſum vero ne de ſe ipſo pronunciaret, niſi haberet in ſe peccata alia maiora aut atrociora. Ad hæc reſpondit: Supra ingratitudinem in ſe fuiſſe *hypocriſin, qua ſemper aliud corde volutarit, quam docuerit.* Conceſſi ego facile, & hoc peccatum eſſe non poſtremum, ſed tale tamen nequaquam, quod in agente pœnitentiam nomen mereatur vel blaſphemiæ vel peccati in S. S. alioqui maximam generis humani partem propter peccatum hoc damnatum iri, ſiquidem peruerſum ſit cor hominis inde vſque a pueritia ac malitia tali repletum, vt nunquam facere poſſimus, quod noſtri eſt officii, ea diligentia, qua debebamus. Monui ergo ipſum denuo, vt, niſi alia eſſent peccata atrociora in ipſo, deſiſteret a concepta opinione, ſibique reuocaret in men

tem

tem, quæ ſæpius iam repetiuiſſem, de gratuita & vniuerſali omnium peccatorum remisſione. Cum reſponderet ad hæc: fuiſſe porro etiam in ſeſe tertio loco *captiuitatem Diaboli*. Quid per hanc loquendi formam ſibi vellet, dixi, me non intelligere. Ipſe vero ita ſeſe declarauit, nos ex effectib9 iſtis, qui ſecuti eſſent, & in quibus hæreret, coniicere poſſe, quã diceret Diaboli captiuitatem. Id quod tamen neque intellexi, neque adhuc intelligo, ſed ænigmatis loco quædam ab initio feci, adhuc habeo. Ac niſi ſeſe explicaret rectius, an alia haberet, quæ appellaret tam atroci nomine peccata, vel quænam intelligeret, per captiuitatem Diaboli, me non iudicare, hæc ipſa, quæ commemoraret, blaſphemiæ nomine, multo minus nomine peccati in S.S. eſſe digna, ſi agat pœnitentiam & remiſſionem peccatorum petat. Denuo etiam in memoriam reuocaui Pauli conuerſi exemplum, & hortatus ſum, vt per id rurſum ſeſe erigeret, ſed per ejus dulcisſimam declarationem, cumprimis in qua Apoſtolus 1. Tim. I. expreſſe inquit, ſe quamuis blaſphemum perſecutorem & contumelioſum, tamen conſecutum miſericordiam, vt in ſe primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem patientiam & informationem, ſeu exemplum eorum, qui crediturí eſſent in ipſo vitam æternam. His ipſe vi-

viciſſim oppoſuit, non eſſe, quod ſuum lapſum cum Paulino conferre velim, quia ingens ſit inter vtrumque diſcrimen, Paulum fuiſſe blaſphemum & contumelioſum ante conuerſionem, ſed ſtatim in ipſa conuerſione ac vel quam maxime poſthanc exeruiſſe ſeſe in ipſo fructus Spiritus, quos poſtea enumerauit in ſuis Epiſtolis hinc inde, eumque perſeueraſſe poſtea in militia conſcientiæ bonæ &c. Suum lapſum perpetratum poſt conuerſionem, & ſe nullos ſentire in ſe S. S. effectus ſeu fructus, contra vero Spiritus triſtitiæ in ſe ſe reperire aculeos. Inde me concludere poſſe, quod recte argumentatus fuerit atque argumentetur etiamnum, juſtum hoc Dei iudicium eſſe, vt condemnetur peccatis tantis pollutus, ac ſi non condemnaretur, Deum alioqui iuſtum & veracem futurum iniuſtum.

Ad hæc reſpondi, me illud diſcrimen, quod inter ſe & Paulum conſtituiſſet, nequaquam agnoſcere. Quia Deus velit peccatores pœnitentiam agentes quouis acceptare tempore; Monui etiam, vt cogitaret illud Lutheri dictum: Tota vita hominis debet eſſe pœnitentia. Et adieci, nequaquam ex ſenſu noſtro, ſed ex Dei verbo ſcripto iudicandum eſſe de ipſius erga nos voluntate, & vt maxime aliquod ex ſenſu faciendum ſit iudicium. Ante dies non multos exeruiſſe ſeſe

ſe

ſe in corde eius fructus illos Spiritus Sancti, pacem, lætitiam gratiarum actionem, inuocationem, denique nihil ſequi, dixi, ex argumentatione, quam iterum propoſuiſſet, ſi pœnitentiam ageret & conuerteretur.

Ad hæc ille: quæ nuper accidiſſent, tantum fuiſſe ludificationes diabolicas, quibus fuerimus vtrinque decepti. Et me negare non poſſe, quod ſtatuta eſſent diuinitus exempla in vaſis iræ, vt in Pharaone, de quo dicitur, quod Dominus indurauerit cor ipſius, in Cain, Iuda, Saul, & aliis ſimilibus. His ſeſe eſſe annumerandum, quia decreuit Deus in ſe ſtatuere exemplum, iuſtitiæ & veritatis ſuæ immotæ. Ego contra dixi, me id negare non poſſe, ea quæ allegaſſet exempla iræ & iudicii diuini iuſtiſſimi erga finaliter impœnitentes ac deſperantes eſſe repræſentationem. Monui, eſſe intelligendum, vt in memoriam ſibi reuocaret, quomodo Phraſin de indurato Pharaonis corde Præceptores noſtri explanare ſint ſoliti, de permiſſione videlicet tantum, non de coactione. Ideoque manifeſtum eſſe cauſam damnationis ac reiectionis ipſorum non in Deo, ſed in ipſis fuiſſe, quia in finali contemtu Dei, in impœnitentia & deſperatione permanſerunt & non egerunt pœnitentiam. Ille: & hoc ipſum in me videtis, iam ſumus in fine. Ego con-

tra vero: abſit omen dicto, aiebam, dum ſpiras tu, non deſinimus nos ſperare ac confidere de Dei erga te miſericordia, tuique receptione. Neque debes tu ipſe etiam deſperare, aut extollere peccata tua ſupra Dei miſericordiam, quemadmodum Cain faciebat, alioqui reſpondeo tibi idem, quod ipſi Auguſtinus reſpondit: Mentiris Cain, maior eſt enim Dei miſericordia, quam omnium hominum miſeria. Exuberat enim gratia ſupra delictum, & concluſit Deus omnia ſub peccatum, vt omnium miſereatur. His ille magis ſeſe intricari dixit, quam extricari, quia ea, quæ attuliſſem, vera ſint de nobis & aliis, qui ſunt organa ſalutaria Dei, qui in timore Dei bonam militemus militiam & pœnitentiam agamus; Et me negare non poſſe, quantumvis inculcem ſæpe, promiſſiones de remiſſione peccatorum gratuitas eſſe, ſemper tamen addi his conditiones timoris Dei, pœnitentiæ, fidei, v. g. in illa omnium dulciſſima promiſſione: viuo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris; item: Sic Deus dilexit mundum, vt omnis, qui credit in eum &c. & reliquis vniuerſis. Ego vero reſpondi, me cupere ipſum extricatum; ac nihil exoptare magis, quam vt Deo dante & iuuante ſimus & fiamus organa ſalutaria, ſed hærere proh dolor in nobis ſingulis ac vniuerſis peccata mul-

ti-

tiplicia, pro quorum remiſſione quotidie vota ardentia fundere cogeremur, & ita viuere in pœnitentia aſſidua. In his ergo, vt nobis ſeſe aſſimilaret, atque idem hoc nobiſcum faceret, hortatus ſum. Ille viciſſim, da mihi, inquit, hoc, tu flagitas a me, quod in mea non eſt poteſtate, ſcis fidem Dei eſſe donum, & in his, qui ea donati ſunt, exerere ſeſe fructus eius. Ego vero cum eos in me non deprehendam, non poſſum nec debeo reprehendere iuſtiſſimum Dei iudicium, quo me condemnat, agens mecum non ſecundum miſericordiam, ſed ſecundum iuſtitiam ac veritatem ſuam. Ego contra me negare non poſſe confirmaui, fidem Dei donum eſſe, ſed donari non niſi audientibus & amplectentibus verbum, propterea ne gladium verbi ac precationem abiiceret, neue diaboli ignitis telis continuo ſuccumberet, denuo ſum hortatus. Verum eſſe, non poſſe nos id, quod a nobis requiritur, eo præſtare modo, quo debebamus, ſed requiri tamen aliquem in nobis conatum. Vt itaque nobis obtemperaret, & conaretur legere verbum & dicere precationes huiusmodi: Conuerte me Domine & conuertar, fer opem incredulitati meæ, ipſum adhortari non deſii; id ſi faceret, nihil nos dubitare, Deum clementiſſ. rurſus & in ipſo ſuam exerturum potentiam ad vi-

viſicandum eum, qui iam videatur ſibi hære-re in mortis faucibus, pro miſi etiam nos no-ſtris precibus ipſi nequaquam defuturos. Ad hæc ipſe annuens promiſit, ſe libenter ob-temperaturum & facturum, quod in iſta im-becillitate poſſit, ac ſi perceperit poſtmodum aliquem pacis ac lætitiæ ſenſum, tum ſeſe rur-ſum in caſtra noſtra deſcenſurum. Rogauit etiam, vt precibus noſtris priuatis ac publi-cis ſeſe haberemus commendatum. Id polli-citi ſumus denuo, & ita tum ab ipſo ſumus di-greſſi. Sub veſperam rurſus ad eum veni, eumque ad huc reperi cogitabundum ac mœſtiſſimum, & ſubinde iterantem, ſe iuſto Dei iudicio comprehenſum ac damnatum. Contradicenti mihi ex fundamentis priori-bus de pœnitentia agenda, deque petenda remiſſione peccatorum per precationem ar-dentem, reſpondit ſe omnia, ad quæ hacte-nus fuiſſem eum adhortatus, quæ ipſe vicis-ſim pollicitus eſſet, feciſſe, ſe multas easque dulcisſimas conſolationes ac promisſiones diuinas cogitaſſe, recitaſſe pſalmos ac preca-tiones complures, Es wolle aber in ſeinem Hertzen davon nichts hafften / præpondera-re cogitationibus de miſericordia cogitatio-nes de iuſtitia & veritate Dei. Ego contra monui, vt cogitaret Propheticum illud: ſi moram fecerit Dominus, expecta eum, ve-

niens

niens veniet & non tardabit. Item cum ſedero in tenebris, Dominus erit lux mea. Item: ich will dem Herrn aushalten/ denn ich habe ihm geſündiget. Item Apoſtolicum illud: Wenn wir unſere Sünde bekennen/ iſt Gott getreu/ daß er uns dieſelbige vergebe/und erhöre uns/ wenn wir ihn anruffen nach ſeinem Willen. Hic interpellarunt ipſum coniunx cum Quæſtoriſſa, & quidem hæc ipſum monuit, vt ipſe ſibi reuocaret in mentem, wie er ſie und ander offtmahls ſo hertzlichen getröſtet/ damit ſoll er ſich ſelber ietzo auch tröſten. illa vero adiecit; ſo er nicht deme/ ſo von mir als Pfarrhern/ und andern frommen Chriſten ihm fürgeſaget würde/ Glauben geben wolte / ſo wolten ſie ihme auch nicht mehr glauben; item es müſte alles das/ ſo er zuvor andern zu Troſt fürgeſagt / nichtig und nicht wahr ſeyn/ welches er doch allezeit als Gottes wahrhafftiges Wort gerühmet hätte. Hierauf hat er geantwortet/liebes Annelein/es iſt wahr ich habe viel Leute mit dem wahrhafftigen Worte GOTTes getröſtet/ und was ich gegen denen geredet habe/ ihnen zum Troſt/ ſo wohl/ als der Herr Pfarr gegen mir thut/ ſolches iſt die ewige unwandelbahre Wahrheit GOttes. 1. Deum beneficum & miſericordem, poſtea vero eſſe eundem veracem & iuſtum, deſſelben gerechten

und wahrhafften GOttes gerechtes Urtheil hätte ihn ergriffen/ darwieder er nicht ſagen könte noch ſolte. Ego ipſum denuo monui, vt cogitaret, cominationes diuinas ſemper coniunctas cum conditione agendæ pœnitentiæ, ideoque vt de hac agenda cogitaret, hortatus ſum. Reſpondit ſe non poſſe. Ego dixi: licet in noſtra non ſit poteſtate, requiri tamen conatum aliquem, drum ſolt er ſich ſo wohl als er könte/ an das tröſtliche Wort GOttes halten / und beten/ wir wolten dergleichen thun / und ſtünden in dem Gewißen Vertrauen / GOtt werde uns nicht vergebens laſſen beten/ ſondern uns nach ſeiner wahrhafftigen Zuſage gewißlich erhören. Promiſit ſe id facturum. Und wenn er einigen effectum S. S. würde in ſeinem Hertzen fühlen/ ſo wolte er ſich alsdenn gerne wieder beneben uns zufrieden geben. Alſo habe ich dißmahl meinen Abſchied genommen.

§. IV. Sequens Epiſtola Crellii ad Paſtores Aulicos Electorales partim hactenus dicta breuiter repetit, partim quid vlterius in morbo illo Melancholico cum Stöſſelio factum ſit refert. Conſtat autem ex hac Epiſtola eum ſententiam Caluini de Cœnæ ſacramento etiam in ipſo morbo melancholico defendiſſe, poſtea lectione libelli cuiusdam ſententiam mox mutaſſe, quod poſterius vti vix videtur

ve-

verosimile, reuera factum eſſe, ſed Stöſſelium metu & tædio carceris eo eſſe adactum, ita ſuppeditat coniecturam, ac ſi totus iſte morbus melancholicus, cum quo tentatio fuit coniuncta, fuerit effectus tyrannidis, quam Theologi Saxonici per brachium Electorale in Stöſſelio exercuerunt.

S. Reverendi & Clariſsimi Viri, Domini & Patroni colendi. Redundat in me ex morbo D. Stöſſelii melancholico laborum & moleſtiarum onus, cui ferendo in hac mea infantia me minime parem eſſe agnoſco ingenue, etiam profiteor aliorum magis intelligentium & exercitatorum me indigere conſilio & ſubjectionibus ſalutaribus. Ideoque ſtatim poſt converſionis Pauli diem, quo primum ad Stöſſelium vocatus fui, ad D. M. Cornicælium, cujus inſpectioni noſtra Eccleſiola ſubiacet, perſcripſi pluribus, in quibus hæſiſſet eo ipſo die tentationibus de ſui abiectione & damnatione, & quas deſperabundæ ipſius diſputationi oppoſuiſſem ex verbo Dei commonefactiones & conſolationes, quomodo item ſequenti die, Deo juvante, utcunque eluctatus eſſet Stöſſelius. Petii quoque reverenter & officiosè, ut ſuo me conſilio inſtrueret, ac diſertè præſcriberet, quid porro mihi eſſet agendum in hoc caſu triſtiſſimo. Quo item Proceſſu cenſe-

 ret

ret vtendum, ſi forte ſacroſanctæ Cœnæ Dominicæ a me peteret communicationem. Cum vero D. Superintendens nihil reſcripſerit hactenus, ſed tantum juſſerit mihi nunciari, cenſere ſe ad Illuſtriſſ. & Clementiſſ. Electorem noſtrum totum hoc negotium referendum eſſe, & vero ſciam, Quæſtorem noſtrum feciſſe hac in cauſa antea, quod ſui eſt officii, & nihil dubitem, ipſum quoque nunc facturum ſimiliter, duxi ego quoque mei eſſe officii, paucis ad V. R. referre, quò in ſtatu ab eo tempore, quo ad D. Superintendentem de initiis ſcripſi res Stöſſelii fuerint, ac ſint etiamnum, ut iis cognitis, R. V. vel ſuo fideli conſilio me non grauatim inſtruat, vel certe apud Illuſtriſſ. & Clementiſſ. Electorem noſtrum Reſcriptum impetrem tale, quo, quid in Cænæ ſacroſanctæ adminiſtratione, ſi Stöſſelius eam petat, mihi agendum aut intermittendum ſit, diſerte mandetur. Vt autem, quod volo, expediam, quam breuiſſime ſciat R. V. eſſe morbi iſtius in Stöſſelio, quem paululum ad ſe rediens, (id quod fit rariſſime, & non durat ultra diem vnum vel alterum,) ipſe appellare ſolet φρένησιν ſ. Manian, qua Satan abutatur vices varias, & ita mirabiles, vt interdum in inferni ſeſe & mortis doloribus ac terroribus hærere dicat, interdum vero iactitet, ſe

in

in cœlo eſſe, ac nihil curare terrenum; Interdum vero plane cogitabundus in lectulo decumbens obmuteſcat quaſi, ac nullum, niſi interrogatus, verbum proloquatur, nullum edat ſignum doloris ac debilitatis illius, quæ tamen in ipſo eſt ſumma, tam quoad animi, quam quoad corporis vires.

Tum autem, cum de inferni ac mortis doloribus dicit, omnium difficillimos mihi faceſſere ſolet labores, quemadmodum die conuerſionis Pauli factum eſſe teſtantur literæ meæ ad D. M. Cornicælium. Idem accidit 18. Ian. quo rurſum acerrime contendit, ſe iuſto Dei iudicio, vt filium iræ iam mancipatum Satanæ damnari, & abiici, quia blaſphemia ſeu peccato in SS. pollutus eſſet. Idque comprobare ſtuduit dictis Chriſti Matth. 12. Marc. 3. in quibus de blaſphemia; deque peccato in S. S. loquitur, item Pſ. 50. Peccatori dixit Deus &c. item: hæc feciſti & tacui, exiſtimaſti inique, quod ſimilis ero tui, arguam te, & ſtatuam contra faciem tuam, intelligite hæc, qui obliuiſcimini Deum & quando rapiat & non eripiat &c.

Ad hæc ego reſpondi, peccatum in S. S. non debere tribui homini adhuc in viuis exiſtenti, & iudicandum de hoc tantum a poſteriori. Confirmaui etiam, quantumuis magna ac horrenda peccata, remitti tamen

eadem omnibus, & remitti omnia agentibus pœnitentiam, & fide in Chriſtum remiſſionem quærentibus. Et vt ab his deſperabundis cogitationibus detraherem ipſum, dixi, nequaquam mihi ſua peccata videri peccata in S. S. niſi aliis atrocioribus pollutus eſſet, quam iis de quibus mihi conſtaret. Ibi vero quibus peccatis pollutus eſſet, commemorauit ordine, vt primum nominaret Ingratitudinem; ſecundum hypocriſin, tertium captiuitatem Diaboli. Poſtremum eos, quos inde cernerem ſecutos effectus, ſeu fructus in quibus hæreret. Propter hæc itaque, niſi puniretur & abiiceretur diuinitus, concludebat Deum, alioqui veracem & iuſtum, futurum iniuſtum. Addidit, & hoc me negare non poſſe, antea quoque diuinitus ſtatuta eſſe iræ exempla in Saul, Iuda & aliis, & quidem de hoc expreſſe dicit: Satanas intrauit in eum. Item de Pharaone, quod Deus cor eius indurauerit. Reſpondi: peccata, quæ commemoraſſet, atrocia quidem eſſe, ſed talia tamen nequaquam, quæ blaſphemiæ nomine, multo minus nomine peccati in S. S. ducerem digna, quam diu ipſe viuat, ſi ſcilicet ante obitum pœnitentiam agat & remiſſionem peccatorum quærat, ac conſequatur fide. Cauſam vnicam ac propriiſſimam, propter quam dicimus Cain, Saul, Iudam, Pharaonem & ſimiles vaſa iræ, hanc fuiſſe &

eſſe

eſſe, quod perſeuerarunt, ac mortui in contemtu Dei, ſeu fremitu aduerſus Deum & in impœnitentia ac deſperatione finali: quod ſi non feciſſent, ſed ab his deſtitiſſent, & egiſſent pœnitentiam, futurum fuiſſe, vt & ipſi reciperentur. Quod enim de indurato Pharaonis corde dicitur, deq; aliis hiſce loquendi modis, ſcire ipſum, quomodo ſit intelligendum de permiſſione ſcilicet, non tam de coactione aliqua diuina ſeu de cauſa efficaci, quæ ſit in Deo. Vt ergo & ipſe pœnitentiam ageret, & in hac ſuorum peccatorum quæreret remisſionem, & ne ſuper Dei miſericordiam immenſam, infinitam & gratuitam ſua exemplo Cain extolleret peccata, ipſum ſum hortatus cum præmonitione hac, me alioqui reſponſurum ipſi, quod reſpondet Auguſtinus: Mentiris Cain, maior enim eſt Dei miſericordia, quam omnium hominum miſeria. Item concludit Deus omnia ſub peccatum &c. Ad hæc obiecit ipſe, ſe ſcire omnia illa, & ſtatuere de me & aliis pœnitentiam agentibus & fide ſibi beneficia Filii Dei applicantibus, verisſima eſſe, de ſe non item, quia ſit ſine pœnitentia & fide, & nullos ſentiat S. S. in ſeſe eſſe effectus. ſubiecit etiam me flagitare, quæ non ſint in poteſtate ſua, dum cohorter ipſum ad agendam pœnitentiam. Reſpondi ego, cum vera eſſe fateatur, quæ dixiſſem prius, requiri & ab ipſo, ne veritati repugnet,

ſed

ſed vt huic aſſentiatur, quia vera ſint, non de vno vel altero tantum,ſed de omnibus pœnitentiam agentibus, ac licet non ſit in noſtra poteſtate, quemadmodum dixerit,agere pœnitentiam, me credere tamen, Deum dare ac donare omnia iſta per verbum hoc audientibus, meditantibus, huic aſſentientibus. Et eſſe de voluntate Dei erga nos ſtatuendum, non ex ſenſu noſtro, ſed ex verbo ſcripto.

Porro Pauli conuerſi ipſi Exemplum ſubieci, quo ante dies tres ſeſe ex ſimilibus tentationibus retractum dictitaſſet; Eo vt nunc ſe quoque erigeret, atque id ſequeretur, petii. Ibi vero diſcrimen inter ſuum & Pauli lapſum tale voluit conſtituere: Paulum peccaſſe ante conuerſionem, ſed poſt eam militaſſe ipſum militiam bonam, curſum conſummaſſe; ſe vero peccatis iſtis irremiſſibilibus & mortalibus pollutum poſt conuerſionem, ideo ſe nullam amplius ex Pauli exemplo poſſe habere conſolationem. Reſpondi ego,me diſcrimen illud, quod inter ſe & Paulum conſtituiſſet, nequaquam agnoſcere, quia iudicem, omnia peccata in vtroque paria eſſe, primum quod Deum offendunt, & pœnas merentur, deinde vero quod ſine perſonarum reſpectu, aut temporis certi determinatione omnia remittuntur omnibus, quocunque tempore pœnitentiam agentibus iuxta dicta: viuo ego

go &c. item in quacunque die &c. item ſi peccata noſtra confitemur, fidelis &c. Ex hac vniuerſalitate ne ſeſe excludat cogitatione diſcriminis illius, ſed vt potius cogitaret, iuxta Lutheri dictum: totam hominis vitam oportere eſſe pœnitentiam; atque proinde conaretur aſſentiri verbo veritatis, & dicere nobiſcum preces pro peccatorum remiſſione, denuo admonui, confirmans futurum, vt exaudiretur. Id cum ſeſe facturum pollicitus eſſet, quanquam difficile ſibi ac pene impoſſibile futurum adfirmaret, ita tamen ab eo diſceſſi. 29. Ian. rurſum ſe colligere cœpit; & edidit de ſua in Chriſtum fide confeſſionem, allegans Apoſtolicum illud; non iam viuo ego, ſed qui viuit in me Chriſtus. item Pſ. 116. reuertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi, eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapſu &c. Narrauit mihi etiam eo ipſo die de ſuis ſtudiis, quibus incubuiſſet per totum id tempus, quo in exilio apud nos vixit, quod videlicet ſcripſerit commentarios breues & dialecticos in omnes Pſalmos Dauidicos, & in omnes Pauli Epiſtolas, quos ad ſuos velit transmittere heredes, vt per eos, ſi digni iudicabuntur, per viros pios & doctos poſt obitum ſuum in lucem edantur. Petiit denique a me vt poſtero die

re-

redirem ad audiendam confeſsionem ſuam, & ad porrigendam Sacroſanctam Cœnam. Id promiſi me facturum certis conditionibus, quas tum indicaturus eſſem, ſi me curaret vocari. Verum non eſt hoc factum 30. Ian. quia iactitabat tum ſe in cœlo eſſe, cumque viſendi cauſa ad ipſum accederem cum Collegis non vocatus, indignabundus vt diſcederemus & non conturbaremus S. ſanctum, nobis præcepit.

Paulo melius excepit eodem die D. Zachariam Starck, qui & ipſe officii cauſa ad eum acceſſerat, ac diſputationem ipſi mouit ſatis contentioſam de Caluiniſmo, quem & defendere tum quodammodo nitebatur. 31. Ianuarii, cum ad valedicendum ipſum denuo acceſſiſſet D. Zacharias, pauca cum ipſo eſt locutus in ſententiam priorem; me ad colloquium & diſputationem conuocans, quod exiſtimaret colloquium pridianum habitum fuiſſe inter me & ipſum. Poſt diſceſſum Zachariæ curauit me vocari & propoſuit, ſe aliquanto fuiſſe die heſterno in diſputatione mecum habita vehementiorem: ſi velim quid hodie opponere, ſe futurum mitiorem. Reſpondi, me nunquam cum ipſo diſputaſſe de articulo cœnæ, ſed ſcire, me in hac cauſa ipſum diſputaſſe cum D. Zacharia Starck. Adhortatus ſum etiam, vt abiectis iis, quæ tum

co

conatus fuit defendere, permaneret in ſententia & confeſsione noſtrarum Eccleſiarum, cui ſubſcripſiſſet, & pulcherrimis verbis declaraſſet tum, cum coniugi exhiberem coenam Dominicam. Reſpondit, ſibi obſtare quædam, quæ in aliorum legiſſet ſcriptis. Ego exhibui ipſi latinum exemplar articulorum Torgenſium, cui adiuncta eſt quæſtio fratris mei D. Pauli Crellii, & vt vtrumque libellum perlegeret, rogaui, præterea promiſi etiam, me cum ipſo de iisdem collocuturum, niſi per lectionem hanc illa, de quibus diceret impedimenta, remota fuiſſent, id quod tamen certo futurum confiderem. Accepit libellum ac pollicitus eſt, ſe perlecturum, vtque paulo poſt rurſum redirem, rogauit. Id cum feciſſem eodem die cum altero ex Collegis, continuo atque ad eum veni, gratias mihi egit, pro exhibito libello & mihi confeſſus eſt, eſſe, quæ in eo contineantur, immotam veritatem diuinam, cui deinceps etiam abiectis omnibus impedimentis ſubſcribere cogatur, licet antea & quidem nuper adeo huic contradixerit. Id cum audiuiſſem, quæſiui, an velit hanc ſuam confeſſionem paucis conſignare in eo libello ipſo, cumque annuiſſet, porrexi ei calamum, & ita ſcripſit tum illa ſuæ confeſſionis verba, quæ nunc in reſponſione ad

Illu-

Illuſtriſſ. & Clementiſſ. Electorem noſtrum repetiuit, ſuaque mihi voce, quemadmodum reliqua omnia dictitauit, & vt conſignarem ſuo nomine rogauit, Quæſtore noſtro præſente, quod diceret, ſeſe per languorem virium animi & corporis id præſtare non poſſe. Petiit etiam denuo, vt poſtero die redire & audire confeſſionem ſuam, ac ſacro ſanctam Cœnam ſibi exhibere vellem. Pollicitus hoc ipſum ſub conditione illa, ſi me curaret vocari, tum quoque ab eo diſceſſi.

Calendis Febr. non ſum vocatus, ideoque non acceſſi, ſed audiui ex aliis, quod eo ipſo die iactitauit rurſum, ſeſe in cœlo eſſe. Die purificationis Mariæ vocatus denuo poſt conciones habitas accedo cum Quæſtore, & tum rurſus pulcherrimam edidit confeſſionē de ſua in Chriſtum fide, quam velit ſumtione Cœnæ confirmare, quam primum ſenſerit, ſe eam ad rem per valetudinem idoneum. Sub veſperam accipit Quæſtor Reſcriptum illuſtre, mihique quid iuxta illud peragendum ſit demandat. Id exequor poſtero ſtatim die, ſed ſucceſſu non feliciſſimo, quia ab eo tempore per octiduum hoc mutabilis fuit in omnes propemodum horas, ſed tandem tamen eas impetraui rationes, quarum ſupra memini, & quas quæſtor nunc ad Illuſtrisſimum Electorem, vnà cum literis ſuis

trans-

tranſmittit. Quod ſi vero hæ ipſæ ſatis fecerint Illuſtriſſimæ C. ipſius, habeo de quo gaudeam meo loco. Sin minus R. V. poſt hanc qualemcunque hiſtoriolæ huius enarrationem concluſionis loco reuerenter & officioſe rogatas, volo, vt C. ipſius meam in negotio hoc tam arduo, & difficili excuſare infantiam non dedignentur vt aliis magis idoneis & exercitatis inquiſitio vlterior demandetur, mihi vero perſcribatur, an & quomodo ipſi exhibere cœnam Dominicam debeam, ſi id forte impoſterum a me petat. Vbi etiam iudicabunt R. V. alicubi me Stöſſelio deſperabundo reſpondiſſe languidius vel frigidius, ac ſubiicere mihi poterunt, quemadmodum poſſunt, rectiora ac magis efficacia ad erigendam & conſolandam conſcientiam ipſius anxiam metu iræ diuinæ ac damnationis æternæ, iterum oro ea, qua debeo, reuerentia, vt V. R. de iis me monere atque inſtruere ſalutaribus conſiliis non grauentur. Id eo peto diligentius, quo magis vereor ex coniecturis veriſimilibus, ex tentationibus ſupra dictis Stöſſelium nondum plane eſſe eluctatum, licet nullam hactenus mihi de iis amplius mouerit diſputationem, ſed triſtis ſemper & cogitabundus in lectulo recumbat, quemadmodum hoc per octiduum quotidie vidimus. Hæc ſi a R. V. præſtita mihi fue-

rint, ſummo me ſibi beneficio deuincient, pro quo gratitudinem ſempiternam R. V. polliceor, atque idem mecum facturum certo ſcio Fratrem meum chariſſimum D. Paulum. Bene valeant. R. V. cum ſuis vniuerſis. Dabantur Senftenbergæ 8. Febr. ao. 76.

R. V.

Studioſiſſ.
M. OSWALDVS CRELLIVS,
ibidem Paſtor.

Reuerendis & Clariſſimis Viris, pietate, virtute & doctrina excellentibus D. D. MARTINO MIRO, & D. M. GEORGIO LISTENIO docentibus Euangelium Domini noſtri I. C. incorruptum in aula Illuſtriſſ. Ducis Sax. AVGVSTI ELECTORIS &c. Dnis Patronis ſuis reuerenter & officioſe colendis &c.

§. V. In præcedenti Epiſtola Crellii ad Concionatores Aulicos Dresdenſes mentio facta eſt diſputationis, quam Stöſſelius cum D. Zacharia Starkio habuit. Et huius ſummam annotauerat Crellius, ex qua Lectori ſimul apparebit, tantum abeſſe vt in illo paroxyſmo morbi Stöſſelius tentationes ſenſerit ob violatam fidem in ſubſcriptione Torgenſi aut ob defenſam ſententiam Caluini, vt potius

tius illo adhuc tempore de veritate illius doctrinæ teſtatus fuerit,& hypocriſin ſuam præcedentem in aula,qua veritatem illius ſententiæ occultauerit, non obſcurè accuſauerit, ac de tyrannide in ſubſcriptione Torgenſi adhibita fuerit conqueſtus. Ita vero retulit Starckius de diſputatione illa:

Salutatus excepit me, gratias egit pro viſitatione. Interrogatus de valetudine reſpondit, ſe non poſſe reſpondere, quia eſſet in paroxyſmo. Interrogatus in quo? Reſp. ſe febri quartana diu laboraſſe, & acceſſiſſe alia Symptomata, quibus pene confectus eſſet. Quæ illa eſſent? Eluctatus ſum, inquit, & iam vici. Nunc ſum in coelo,non viuo ego, ſed viuit in me Chriſtus, nec ego tecum loquor, ſed Sp. S. per verbum Dei. Reſpondi lætari me toto pectore, & orare Deum optimum maximum, vt eum in vera fide & agnitione ſui verbi conſeruet. Tunc ipſe: Ja recht. Cur ergo condemnatis nos? Cur vos Iuris conſulti mittitis falcem in meſſem alienam. Ja wenn es ein caſus wåre in politicis, kônten wir euch zu arbitris undRichtern leyden / Si ego id facerem & vellem aliquid ſtatuere in caſibus ſub legibus veſtris comprehenſis, quomodo exploderer? Es iſt ein fein Ding. Ego D. D. me perſonam priuatam, nec condemnaſſe quempiam, nec etiam

P 2 in-

intelligere, de qua condemnatione loqueretur, aut de quo? Reſpondit vos condemnatis me, & alios Caluiniſmi, quid mihi cum perſona Caluini, vel aliorum. Ego veritatem verbi diuini approbo, quam approbauit, & ipſe Lutherus. Et approbant omnia regna & ditiones extra has terras, lege conſenſum Lutheri & Heluetiorum cum eo in terris, da habt ihrs/ leſet es/ und iudiciret alsdenn. Sic habes diuinam & humanam autoritatem; Si dicerem: hic habeo ſententiam iuris ſcripti, ibi vero autoritatem alicuius Doctoris, vtra præferenda? Reſpondi ſi caſus in ſe certus, non opus reſponſione, in dubiis nitimur ſententiis Præceptorum & Doctorum approbantium veriora. Ille iſtam ſententiam eſſe fundatam in verbo Dei mille locis, in tomis Lutheri, articulis Torgenſibus & conſenſu cum Heluetis. Reſpondi, me conſenſum allegatum non vidiſſe, in Tomis Lutheri non legiſſe, quæ cum eius Catecheſi pugnarent. Ille cur ergo ſumis tibi iudicium de his, cum tantus ſis aſinus & non ſis Theologus & hæc non legeris. Reſpondi me non Theologum ſed Chriſtianum, non mihi in mentem venire, Lutherum alibi contraria catecheſi ſcripſiſſe. Ille: Catecheſin? Quis eam reiicit, ſed vos ante ponitis humana diuinis, contra Buceri & aliorum recte ſentientium conſenſum

ſum: Corpus Chriſti ſumi in Sacramenti fide, & referebat diſputationem Sturmii cum Marbachio Argentorati in præſentia Buceri Crellii & aliorum Miniſtrorum habitam, in qua Sturmium hæc verba ſcripſiſſe recenſebat, Carnem Chriſti eſſe cibum mentis non ventris. Quam ſententiam ab omnibus ſtatim acceptam aſſerebat & veram: ibi quæſiuit; habuitne Chriſtus verum corpus? Reſpondi quod ſic. Habeo ne ego verum corpus? Reſpondi: ita, quod hic in lecto iacet; ſed ego, inquit, anima ſum in cœlo. Ergo Chriſtus, und wand ſich von mir/ weg pfui Schande / Lutherum non legitis & condemnatis, aut ſi legiſſe vultis, reiicitis doctrinalia, & retinetis in quibus pugnat & dimicat cum aduerſariis. Ego D. D. ſed & tua ſententia cum Lutheri & noſtra congruit, vt patet ex ſubſcriptione Torgenſi. Ille: ja ein fein Ding mit der ſubſcriptione Torgenſi, quæ vi & metu eſt extorta, ihr wiſſet nicht/ wie man mit uns iſt umgangen. Ego: Hoc mihi & aliis ignotum, vtrum extorta ſit, vel ſponte facta, hanc primam eſſe declarationem, quam nunc audirem. Ille: qui credit in filium habet vitam æternam. His habes ſummam meæ confeſſionis. Ego nunc non ſum amplius Petrus in aula, ſed Petrus conuerſus, Solt ihn zufrieden laſſen/ ob ich was mehr hätte / wo nicht

ſo hätte ich meinen Beſcheid. Et iuſſit me aliquoties diſcedere &c.

§. VI. In ſequenti Epiſtola ſollicitat Crellius reſponſum ad præcedentes literas ab iisdem Concionatoribus Aulicis, & breuiter narrat, in quo ſtatu ſit adhuc Stöſſelius.

S. Cum nullum a V. R. acceperim hactenus ad literas meas proximas reſponſum, & tamen hoc ipſum expetam & quam maxime, facere non potui, quin paucis R. V. de rebus Stöſſelii edocerem, & easdem denuo per Schedulam hanc de reſponſo compellarem, cum præſertim audirem, ex aula Illuſtriſſ. huc in Stöſſelii cauſa transmiſſum equidem, qui eo eſſet rediturus. In ſpe etiam ſum bona R. V. in partem id optimam accepturas, idque vt faciant etiam atque etiam peto. Cæterum ad Illuſtriſſ. Electorem noſtrum per Quæſtorem perſcribi pleraque nihil dubito, ideoque tanto ego ero breuior. Ab eo tempore, quo ſuas mihi dictitauit Stöſſelius reſponſiones, quarum nuper etiam mentionem feci, res ipſius ſemper fere in eodem permanſerunt ſtatu. Recumbit enim dies noctesque in lectulo ſuo triſtis, cogitabundus, oculis ſubinde conniuentibus dormiturienti ſimilibus, & nunquam tamen dormiens. Nullas plane edit querelas de vllo dolore aut moleſtia vlla, præter potum nihil flagitat a ſuis, lo-

qui-

quitur parum,atq; adeo nihil propemodum, niſi quod per quæſtiones ſæpius iteratas ipſi extorquetur. Quando ipſi propono conſolationes Euangelicas cum cohortationibus ad preces pias dicendas, eumque interrogo, an his acquieſcat, vel nihil plane reſpondet, vel certe hæc ſolummodo, vel alia his ſimilia: vtinam poſſem, faxit clementiſſimus Deus, vt poſſem id facere, ſemel atque iterum his verbis etiam vſus eſt: Valde vereor, ne nobis illudat Satan. His licet ſubiiciam, quibus erigi ac confirmari poſſet ac deberet, de dulciſſimis ac veriſsimis promiſsionibus, quibus pollicetur, ſe adfuturum inuocantibus, ac Satanam repreſſurum, tamen vt plurimum obmuteſcit prorſus, neque permoueri poteſt vllo modo ad verbum vllum perloquendum. Ex iis igitur ſingulis ac vniuerſis colligo, ipſum ex tentationibus nondum eſſe eluctatum penitus, ſed his adhuc torqueri atque cruciari. Quam ob cauſam mihi opus erit fideli tum auxilio tum conſilio, quomodo, quidue cum eo ſit agendum, vt ex cribratione iſta & tentationibus Satanicis eripiatur. Quemadmodum itaq; nuper feci, peto reuerenter & officioſe, vt R. V. ſuo me reſponſo dignentur, idque prima quaque occaſione ad me transmittant, pro eo omni officiorum genere gratitudinem meam declarare ſtudebo potius, quam vobis

 ean-

eandem pluribus promittere. Bene valeant R. V. Dabantur 21. Febr. 1576.

R. V.

Studioſiſſ.

OSWALDVS CRELLIVS.

D. D. MARTINO MIRO, & D. M. GEORGIO LISTENIO concionatoribus aulicis.

§. VII. Patet ex dictis Stöſſelium ob nil minus, quam ſententiam de cœna tentationes ſenſiſſe. Patet Theologos Aulicos Crellio de ſalute Stöſſelii ſollicito nil quicquam reſpondiſſe. Iidem tamen ad relationem Quæſtoris curarunt nomine Principis reſcribi ad hunc, vt Stöſſelius corpore & animo ægrotans ſpiritualiter adhuc torqueretur. Verba reſcripti ſic ſe habent.

Von Gottes Gnaden/ Auguſtus Hertzog zu Sachſſen/ Chur-Fürſt ꝛc.

LIeber getreuer/ Uns iſt dein Bericht/ belangend D. Stößeln / fürgetragen worden/ begehren darauf/ du wolleſt dem Pfarrer zu Senfftenberg unſertwegen auferlegen und anzeigen/daß er ſich fördezlich zu D. Stößeln verfüge/und ihn erinnere/vermahne und vorhalte/ weil er aus D. Stößels Reden

Reden vermerckt/ daß ihn nunmehr das Gewiſſen rühret/ und er vielleicht ſeinen Irthum bekennen wolte/ſo wäre unſer Befehlich/er D. Stöſſel wolte eine Confeſſion vom articul des Heil. Nachtmahls/darauf er endlich zu beharren vermeynet/ ſtellen und faſſen/ und darinnen mit was argumenten und Gründen der Caluiniſmus zu wiederlegen / wohl und ausführlich anzeigen/ und uns dieſelbe Schrifft durch dich überſchicken laſſen. Darneben ſoll ihn auch der Pfarrer ſonderlichen befragen/ wie er doch in ſolchen Irthum gerathen/ wer ihn darzu gebracht / oder verurſachet hätte/ was für Anſchläge zur propagation und Fortſetzung ſolcher Lehre geweſen/ und wie es allenthalben damit ergangen. Was nun D. Stößel darauf ausſagen wird/ wolſtu den Pfarrer aufſchreiben laſſen/ und uns darneben mit ſenden.

Wann ſichs auch zutragen ſolte / daß D. Stößel in dieſer Kranckheit verſtürbe/ſo wolſtu die Leiche an einen beqvehmen Orth wohl verwahrlich hinterſetzen/ und was ſich für ſeinen tödlichen Abgang zugetragen / und mit was Bekäntniß er verſtorben / förderlich berichten/ und dich unſers Befehlichs ſchleunig erhohlen.

Da ſichs aber mit ihm zu Verbeſſerung und Geſundheit anlaſſen und ſchicken würde/

ſo wolſtu uns gleichfalls verſtändigen / damit wir uns auf allen Fällen wieder reſolviren mögen. Daran geſchicht unſere Meynung. Datum Anneburg den 30. Ian. 1576.

§. IIX. Notauit poſtea Crellius, quid ad quæſtiones ipſi a Quæſtore propoſitas reſponderit Stöſſelius. Facile autem quilibet homo ſanæ mentis iudicare poterit ex præcedentibus circumſtantiis, an probabile ſit, Stöſſelium ea, quæ hic reſpondit, ſerio ſenſiſſe, quidque de modo eiusmodi conuerſionum a doctrina ac praxi Chriſti & Apoſtolorum tam alieno iudicandum ſit.

QV. I.

UNſers Gnädigſten Herrn / des Chur-Fürſten zu Sachſen / Hertzogen Auguſti ꝛc. Befehlich iſt / daß ich euch ſoll erinnern / ermahnen und fürhalten / 1. Dieweil ich aus bißheriger Handlung vermerckt / daß euch nunmehr das Gewißen rühre / ob ihr euren Irrthum bekennen wolt?

Hierauf antwortet D. Stößel.

Den Calvinismum habe ich zuvor für irrig und unrecht erkannt / und bekannt / bey ſolcher Bekäntnüs ſoll und will ich noch bleiben.

QV. II.

So iſt Ihr. Chur-Fürſtl. Gnaden Befehlich

lich/ Ihr D. Stößel ſollet eine Confeſſion von Articul des Heil. Nachtmahls ſtellen und faßen/ darauf Ihr endlich zu beharren vermeynet / und darinnen mit was Argumenten und Gründen der Calviniſmus zu wiederlegen/ wohl und ausführlich anzeigen.

Darauf giebt D. Stößel zur Antwort.

Das erkenne ich mich zu thun ſchuldig/ ich bitte aber unterthänigſt / unſer Gnädigſter Herr/ wolle in ietziger meiner Schwachheit mein damit Gnädigſt verſchonen / und in des begnüget ſeyn/ mit dieſem meinem kurtzẽ bekäntiße/ ſo ich neulich in die articulos Torgenſes auch geſchrieben mit dieſen Worten: Ich bekenne / daß ich mit GOttes Wort und fleißiger Erinnerung M. Oswaldi wiederum dahin bracht / den Caluiniſchen Schwarm abzulegen/ und der Heil. Schrifft D. Luthers, und endlichen der Torgiſchen Confeſſion von Hertzen und beſtändig/ durch GOttes Gnade anzuhangen / die zu lehren und zu predigen/ auch darauf zu leben und zu ſterben; Darum ich ihn dann auch um das Hochwürdige Sacrament angelanget.

Zudeme hat er auch hernach dieſes zuzuſetzen gebethen: Daß er nach GOttes Wort fürnehmlich hierzu bewogen / durch die

Schriff-

Schrifften / ſo ich ihm zu leſen geben / darinnen etliche Epiſtolæ, und inſonderheit D. Pauli Crellii & Wittebergenſium quæſtio & reſponſio de verbis Pauli: Nonne panis, quem frangimus, item duæ Lutheri Epiſtolæ verfaßet ſind.

Qv. III.

So wollet ihr auch anzeigen/wie ihr doch in ſolchen Irrthum gerathen / wer euch darzu gebracht oder verurſachet habe?

Darauf antwortet D. Stößel.

Daß er keine Perſon wiße nahmhafftig zu machen/ die ihn darzu gebracht/ oder verurſachet habe / ſondern allein durch fleißig durchleſen derer Bücher Caluini, und Hiſtoriarum Anglicarum & Gallicarum und allerley Streit-Schrifften / ſey er darein gerathen.

Qv. IV.

Was für Anſchläge zur Propagation und Fortſetzung ſolcher Lehre geweſen/und wie es allenthalben/ damit ergangen.

Antwort D. Stößels.

Ich bekenne daß Anſchläge zur propagation und Fortſetzung dieſer Lehre geweſen/ kan mich aber nicht erinnern in ſolcher Schwachheit wie es allenthalben damit ergangen.

Als

Als er nun ferner befragt worden / was denn für Rathſchläge geweſen/ oder von weme ſie gehalten? Hat er geantwortet/er wüſte von keiner andern Unterrede / denn das wäre es eigentlich geweſen / nicht ein Rathſchlag/ die da wären gehalten worden/und da ihrer mehr wären darbey geweſen/ denn die/ dafür er mir auch zuvor mündlichen Bericht gethan/ da D. Cracov, Peucer, und Herman, und er, anf D. Cracou Guthe beyſammen geweſen; Darnach ſeynd er und Peucer des Ertz-Cantzlers Gäſte geweſen auf ſeinem Guthe / und neben ihnen Damian von Seebottendorff/ und da ſeynd auch Unterrede/ die nicht heimlich geweſen/ gehalten worden. Er aber Damianus ſey darinnen gantz unſchuldig/ er babe die Reden als ein Gaſt angehöret / er habe ſie aber weder approbiret noch improbiret. Interrogatus rurſum, was für Reden dann gefallen? Reſp. de eadem materia. Worzu aber? Reſp. zu Fortſetzung der Lehre / ſo in der Grundfeſte/ und Catechiſmo Wittebergenſi begriffen iſt/ weiter wüſte er nichts.

Pro concluſione hat er mich heißen ſchreiben: Solches alles hab ich nochmahls auf meines Gnädigſten Chur-Fürſten und Herrn / Gnädigſtes anmahnen auch durch meine Subſcription erkannt und bekannt/und

bin

bin entſchloßen / durch GOttes Gnade endlich darbey zu verharren

Subſcripſit den 8. Febr.
Anno 1576. circa
horam 9.

Joh. Stößel.

§. IX. Vti vero præcedentem Stöſſelii reſponſionem Crellius calamo exceperat, ita ſubiunctam deprehendimus in Mſc. Crellii aliam reſponſionem ſeu potius aliam relationem de reſponſionè Stoſſelii, veroſimiliter ab ipſo Quæſtore conceptam. Hanc & potiſſimum ad quæſtionem primam, ſi conferas cum reſponſione priore, non vnum ſuboritur dubium, an Crellius in ea omnia bona fide exceperit, vti Stoſſelius locutus eſt, & annon potius multa pro lubitu mutauerit, & Stoſſelium ad eorum ſubſcriptionem adegerit.

I.

Auf die erſte Frage iſt D. Stößels Antwort / daß er ihme wohl nicht bewuſt einiges Irrthums / daß er in öffentlichen Predigten etwa ſeinen Zuhörern ſolte fürbracht haben / denn er ſtetigs bey der Form der Lehre vom Hochwürdigen Nachtmahl blieben / ſo in Heil. Schrifft / in denen Schriff-

ten

ten Erw. D. Lutheri, und in andern confeſſionibus, ſo mit demſelben überein kommen/ verfaßet iſt. Darneben aber bekenne er/ daß wißentlicher Irrthum bey ihme mit eingerißen/ und ſolche luſus in religione achte er für große Sünde wider die erſte Tafel Göttl. Geſetzes/ ja für eine blaſphemiam oder eine Sünde in den Heil. Geiſt/ welcher wegen er biß daher in den ſchwehren Anfechtungen von ſein ſelbſt Ver[illegible]mnis und Verwerffung gelegen. Er erkenne aber ſeinen Irrthum/ wann ihm GOtt Gnade und Geſundheit verleihen würde/ wo und wie er ſoll revociren.

II.

Antwortet er/ daß er ſich dasjenige/ ſo von ihm begehrt wird/ zuthun ſchuldig erkenne. Dieweil er aber in ietziger ſeiner Schwachheit darzu nicht könne kommen/ als ſey ſeine unterthänigſte Bitte/ unſer Gnädigſter Herr der Chur-Fürſt. zu Sachſen/ Hertzog Auguſtus, wolle Allergnädigſt mit der Confeſſion indes zufrieden ſeyn/ ſo an Ihr Chur-Fürſtl. Gnaden durch ihn überſchickt worden/ aus dem Schloß Senfftenberg/ biß ihme der liebe GOtt/ wieder zu ſeiner Geſundheit/ ſo es ſein Gnädiger Wille alſo/ helffe/ und er ſeine Bibliothecam bey einander haben möge/ alsdenn wolle er thun/

was

was der barmhertzige GOtt / durch ſein Gnade geben und beſcheren wird.

Zu deme hat er gebethen/ die kurtze Confeſſion, ſo er neulich in die articulos Torgenſes geſchrieben / unſerm Gnädigſten Herrn zuzuſchicken.

III.

Auf das Dritte/ antwortet er / daß er keine Perſon wiße nahmhafftig zu machen. Er ſey aber in die Sachen kommen/ dadurch/daß er mit Fleiß geleſen/ und ihme gefallen laßen die Schrifften Caluini und Hiſtorien derer/ ſo in Engeland und Franckreich/ob der Lehre Bekäntnis ihr Blut vergoßen haben / und ſie darmit beſtätiget

IV.

Auf das Vierdte antwortet er/ daß er von keinen ſchrifftlichen Anſchlägen oder Rathſchlägen wiße / ſo da ſolten zur propagation des Calviniſmi ſeyn geſtellet worden. Colloquia ſeynd es geweſen/und ſonderlich ſeynd D. Craco und Peucer und er einmahl auf D. Cracovii Guthe bey einander geweſen / und haben ſich alda mit einander unterredet/daß man hinfort die Lehre/ als die Wahrheit öffentlich bekennen ſoll. Daß alſo von Sacrament zu lehren / daß die beyde Naturen in Chriſto unzertrennet bleiben / und daß der vbiquitati carnis geſteuret werde.

§. X.

§. X. Sed nec ipſa Stöſſelii vxor a tortura illa ſpirituali fuit immunis. Cum enim & ipſa adhuc viuente marito ægrotare inciperet, (vti & poſ[illegible]s mortem mox & ipſa mortua eſt) voluerunt & hic Inquiſitores Saxonici vigilare, ne & hæc muliercula in libertate conſcientiæ relinqueretur. Quare curarunt, vt Superintendens Hainenſis ea de re ad Crellium ſcriberet:

Dem Ehrwürdigen und Wohlgelahrten Herrn M. OSWALDO CRELLIO, Pfarrern zu Senfftenberg/ Meinem beſondern und günſtigen Freunde.

Ehrwürdiger Hr. Pfarrer / guter Freund / auf euer an mich gethanes Schreiben/ iſt diß mein Rath und Bedencken/ daß ihr folgende Artickel / der D. Stößelin Amtshalben/ und zu Reinigung eures Gewiſſens ernſtlich vorhaltet.

I.

Ob ſie bekenne und gläube/ daß im Nachtmahl des Herrn Chriſti allhier auf Erden / mit Brod und Wein wahrhafftig und gegenwärtig der Leib und Blut Chriſti (doch menſchlicher Vernunfft unbegreifflicher Weiſe) vermöge und lauts des Worts des Herrn Chriſti ꝛc. zu eſſen und zu trincken ü-

berreichet/gegeben/empfangen und genoſſen werde.

II.

Daß im Abendmahl nicht allein ein geiſtliches Eſſen ſey/ ſondern neben dem Geiſtl. eigentlich auch das leibliche und mündliche Eſſen verordnet.

III.

Wann dieſes geſchehen/ und ſolches hertzlich bekennet und glaubet/ ſolt ihr ſie hierauf Beichte hören/und nach Anhörung derſelben/ doch vor Empfahung des Herrn Nachtmahls/alsbald incontinenti einen aus euren Diaconis zu euch ziehen/ und mehr gemelte articul in eurer beyderſeit Gegenwart anderweit erneuern/und wo ſie diß noch alſo bekennet und glaubet/ hierauf nach ihrem Begehren die Hochwürdigen Sacrament mit zutheilen/ zu der Erden zu beſtätigen/ und auf ihr Bekäntniß und Verleſung dieſer articuln von öffentlicher Cantzel eine Chriſtliche Leich-Predigt euer Gefallens zuthun nicht unterlaſſen.

IV.

Wo aber in dieſer Erforſchung etwas anders/ oder in ihrer gethanen Beichte unſerer Kirchen / wahrer Religion und Bekäntniß hochſchädlich und nachtheilig / und euch ein Gewiſſen machend/ vorfallen möchte/ wollet ih-

Digitized by Google

ihr in dieſſem dem Conſiſtorio ferner Bericht zuthun in keines Weges unterlaſſen / welches ich euch zu ferner Nachrichtung/ auf euer Schreiben nicht zu verhalten gewuſt. Datum Eilend vom Hain Dienſtag nach Palmarum im Jahr 76. ꝛc.

M. IOHAN CORNICÆLIVS,
Superintendens daſelbſten.

§. XI. Tandem Crellius ad fratrem ſuum Epiſtolam ſcripſit, in qua ei narrat, figmenta eſſe quæ iam tum temporis maleuoli & ſcioli de deſperatione Stöſſelii finxerint, vbi & ſimul de morte vxoris eius teſtatur.

NIhil eſt Reuerende & chariſſime frater, quod cupiam præſtare magis, quam hoc ipſum, quod tu Sororii noſtri nomine a me flagitas, ſi vllo id modo commode fieri poſſet, idque non tantum propter eam, qua inuicem coniuncti ſumus, neceſſitudinem, ſed & cum primis propter filiolum chariſſimum, qui eſt in vicinia veſtra apud auiam, & propter colloquia, in quibus excuſari poſſem. Verum, cum nec per valetudinem, nec per vocationis officia id hoc tempore fieri poſſit, vt & me excuſatum habeas, tuo loco & noſtris reliquis excuſes, etiam atque etiam peto. Vbi vero per ea, quæ nunc mihi obſtant, impedi-

menta licuerit, quam primum, vt volente Deo conueniamus, opera a me dabitur. Et tunc eodem iuuante colloquemur de reliquis Epiſtolæ tuæ poſtremæ particulis, ad quas in præſentia non reſpondeo.

De Stöſſelio &ſi non ſcribo libenter, tamen paucis nunc hiſtoriolam eius ex hac vita migrationis commemorabo. Tu in partem optimam eandem accipies. Quæ vero magis de ſe ipſo ſparguntur δυσφήματα quidem fieri ſcio, non ex communi tantum fama, ſed ex quorundam literis ad me miſſis, eo magis ego demiror autorum, qui talia ſpargunt, audaciam & temeritatem, qui in rebus ignotis non verentur non tantum pronunciare multa, ſed & confingere plurima. Qua vero id faciant fronte, ipſi viderint. Ego per totum id tempus, quo decubuit Stöſſelius, cum coniuge, non tantum quotidie, ſed & in mortis agone vtrique adfui, & tamen pro certo affirmare nec volo, nec poſſum, quo fine vitam in terris ſuam ipſe Stöſſelius clauſerit, propterea quod Dominica Reminiſcere, poſtquam hora noctis 12. de improuiſo expirauit, nullum neque mecum, neque cum vllo alio communicauit verbum, licet, quæ dicerentur, audiret & intelligeret. Vigilia vero prædictæ Dominicæ nouiſſima, quæ ex ipſo audiui verba fuerunt hæc: Ah ego vere miſere affligor per

per Satanam, quemadmodũ filia Cananæa. Ad hæc cum reſponderẽ, debere ipſũ etiam cum Cananæa precari: miſerere mei, fili Dauid, ſubiiciebat verbis germanicis: ja ich hab auch wohl verdienet/ meis magnis & multiplicibus peccatis. Reſpondi rurſum, Domine D. cum id fatearis, debes etiam in ſeria pœnitentia tuorum peccatorum quærere & petere remisſionem. Tum vero ipſe confesſionem huiusmodi ordiebatur: Tibi omnipotens Deus confiteor omnia peccata mea, & præſertim illa atrocia. Hic hæſitans aliquandiu interrogatus a me, quænam eſſent atrocia illa peccata, quibus tantopere angeretur atque excruciaretur, reſpondit: illa ipſa, de quibus antea ſæpe diſſerui, & ſubiecit: Tibi Domine tribuo laudem iuſtitiæ; ſed & miſericordiæ laudem tribueret ac ſtatueret certo eundem ſibi quoque propitium fore, per ac propter vnicum propitiatorem ac Saluatorem noſtrum Ieſum Chriſtum, qui eſſet agnus Dei tollens ſeu geſtans peccata mundi, & an id faceret, interrogaui? Reſpondit ad hæc vnica voce: omnino. Ego porro ipſum admonui, vt ſibi in memoriam reuocaret dulciſſimum Iohannis dictum: Sanguis Ieſu Chriſti purgat nos ab omni peccato: & Auguſtini illud, quod ex priore deſumtum videtur: totius fiduciæ noſtræ certitudo eſt in

pretioſo ſanguine Chriſti. Ad hæc ipſe ſubito porrecta manu ſua, in hæc erupit verba: Sit ergo, ſit ergo. Et tum mihi gratias agere cœpit, pro aſſidua, qua ipſi præſto fuiſſem in morbo hoc viſitatione. Eſtque me hortatus, vt rationem etiam haberem auditorum meorum; & tempus eius diei reliquum tribuerem meditationi concionis poſtero die habendæ.

Ego cum operam meam qualemcunque ipſi denuo obtuliſſem, ipſe vero eadem tum vti noluiſſet amplius,ita ab ipſo ſum digreſſus. Ac nullum poſtea verbum ex illo audiui vlterius, licet per totum diem ſequentem ſæpius ego conſolationis cauſa plurima ad ipſum verba fecerim, quibus tamen interdum annuit. Ex his igitur quid colligi poſſit aut debeat, tu ipſe iudicabis rectius, atque ego ſcribere poſſum. Ego ſi in confeſſionis ſupra poſitæ cogitatione,quam ipſi ante obitum ſæpius in memoriam reuocaui, exſpirauit, quin fine felici clauſerit vitã, nihil dubitabo.Contrarium affirmare nec volo, nec poſſum, ſed ſi in dubium ipſius migratio vocetur, Dei ipſum iudicio relinquere, quam auſu temerario in re incerta certi aliquid pronunciare aut ſpargere malo. Idem & de coniuge ipſius meum eſt iudicium. Sed rectius omnia exponere potero coram. Deo ergo clementiſſimo

tiſſimo te cum Tuis vniuerſis in præſentia commendo, eumque toto pectore oro, vt te & reliquos omnes, qui ad deliberationes publicas adhibebuntur, Spiritu ſancto regat & gubernet, & faxit, vt decernantur, quæ pertinent ad gloriam Dei, ad veritatis conſeruationem, ad Eccleſiæ pacificationem ac tranquillitatem & ad animarum noſtrarum ſalutem. Amen. Dabantur Senftenbergæ 21. Maii. Anno 1576.

OBSERVATIO VIII.

SVSPICIONES DEFECTVVM IVDICII HISTORICI.

SYNOPSIS.

§. I. OCcaſione Zabiorum, ἀνιςορησίας in hiſtoria exempla ſuccurrerunt. §. II. Profertur e Spencero mentio & deſcriptio Zabiorum. §. III. Nomen petitur ex Alcorano. §. IV. Cuius textus adducitur. §. V. Dubia circa ſcriptionem: §. VI. Caſaubono & Hottingero nata. §. VII. Spencerus reiicit aliquot Etymologias. §. VIII. Retenta Scaligeri, §. IX. & confirmata. §. X. Ita ſunt Chaldæi famoſo ſenſu, idolo-& aſtro-latræ. §. XI. Quo reſpectu minus erraſſe videtur Pocockius. §. XII. Quam falli Spencerus. §. XIII. Ad minimum in ſubſumendo. §. XIV. Poſt nomen e Mahomede, adducitur Idololatria e Maimonide. §. XV. Dura ſuppoſitio Spenceri, §. XVI. eiusque ſen-

ſenſus §. XVII. Perplexus §. XVIII. iterum monſtratus. §. XIX. Mahomet admonet Zabios ſuæ Religioni. §. XX. Quæ cultus Idololatricos abominatur. §. XXI. Imo pollicetur Zabiis beatitudinem: §. XXII. Non videtur hoc facere ſenſu Hypothetico. §. XXIII. Confirmantibus rationibus luculentis. §. XXIV. & Moſis in plerisque. §. XXV. Idololatras non debuiſſet inuſitato nomine appellare. §. XXVI. Subeſt aliqua Zabiorum ſimilitudo cum ante dictis: §. XXVII. Sabæi Reginæ Scheba ſubditi, §. XXVIII. Zabii Mahometis Iudäizantes videntur. §. XXIX. Vnde Bidauius aberraſſe videtur. §. XXX. Sabæos Arabes putat Reuchlinus. §. XXXI. Quod videtur contra hiſtoriam Eunuchi. §. XXXII. Hiſtoriam Abyſſinæ Regum, & Sigilli eorum Symbolum. §. XXXIII. Fama migrationis Arabum in Abyſſinam §. XXXIV. Iudæorum ingens populus quondam in Abyſſina: §. XXXV. Vnde confirmamur, Mahometis Zabios tales Sabæos fuiſſe. §. XXXVI. An Carthaginenſes in Americam nauigare potuerint. §. XXXVII. Quod nauium intuitu hoc facere potuerint. §. XXXVIII. Etiam ſine Magnetis vſu. §. XXXIX. Alimentorum penuriam ἀνθρωποφαγίᾳ ſubleuatam fuiſſe. §. XL. Et propter hanc in illa regione etiam veriſimiliter manſiſſe. §. XLI. An Nigri Americæ ex Africa eo peruenerint. §. XLII. Vt memoriali adhuc tempore factum, cur non & immemoriali. §. XLIII. Americam fuiſſe

In-

Inſulam de qua Diodorus Siculus narrat. §. *XLIV. Rudbeckii explicatio huius de Suecia.* §. *XLV. Cauſa prohibitionis Carthaginenſium, emigratio, & perfugium* : §. *XLVI. XLVII. Non quadrant in Sueciam.* §. *XLVIII. Mollibus populis præoptandæ morti* : §. *XLIX. aut graui exilio ſimiliorem* : §. *L. Operoſæ criſeos Voſſii reſolutio.*

§. I.

CVm nuper acutisſimi Spenceri, de Legibus Ritualibus Hebræorum, locum de *Zabiis* (quos *Rodericus a Caſtro,* Medicus Iudæus, in Lib. de Affect. Mull. *Zabæos*, vocat: a quo forte adhuc eſt *Franconica* vox Zaberer/ vulgo Zauberer/) copioſe & ingenioſe deductum euoluerem; ſimulque e Lexico Hebræo antiquo, quod forte ad manus erat, *Iohannis Reuchlini*, vocem *Seba* סבא inſpicerem: inueni ibi notas aliquas, quæ videbantur *Hiſtoriæ*, quam illuſtrare debebant, ita minus ſatisfacere, vt potius vel ex illa ipſa, *diuerſum* elici poſſe, non leuis ſit ſuſpicio. Cuius quidem rei cum varia hinc inde occurrant exempla, nempe *Hiſtoriarum ἀνιςορικῶς* explicatarum, in mentem venit, paucu las eius generis obſeruationes proferre, vbi modo *appellationum*, modo *circumſtantiarum* difficiliore ſuppoſitione, minus

ſufficienter probatum apparet, quod omni modo probandum incumbebat.

§. II. Placet interim ex ipſo *Spencero*, quia liber non eſt in omnium manibus, paucis & breuiter apponere, quid de *Zabiorum* gente ſentiat. Notat I. fuiſſe gentem, religionibus, ſiue *ſuperſtitioſis ritibus* addictisſimam: II. quos quidem ritus longe lateque *diſſeminauerit*: III. Quibus DEVS T. O. M. multos ritus in *lege Ceremoniali* propterea directe oppoſuiſſe videatur, vt populum ſuum, ab iſtorum populorum inauſpicatis cultibus, auerteret. IV. Quæ omnia, vt vero tanto ſimiliora, imo euidentiora reddat, inquirit in *originem atque veram ſtirpem* Zabiorum.

§. III. *Nomen* autem *Zabiorum*, producit primo, & veluti pro fundamento ſuarum diſquiſitionum, e *Mahumedis Corano*, ſi recte rem æſtimemus. Reuera enim omnes, qui de veriore huius nominis ſignificatu ſolliciti adducuntur, ex *Arabica* lingua illud arceſſunt, in qua qui eius mentionē fecerit, *primus*, ætatis ratione, ſine dubio eſt *Mahomet*.

§. IV. Locus princeps, vbi *Zabiorum* mentionem facit, quia alicui meæ coniecturæ ſubſeruit, addendus mihi videtur; Eſt vero *Suratæ II. verſ. 59. Enimuero qui credunt*, (ſcil. Muhamedis doctrinæ) *item qui Iudæi ſunt*, *aut Chriſtiani*, (*Ryer* interpretatur, *Samaritani*) *aut*

Zabii

Zabii, quisquis crediderit in DEUM & diem noviſſimum, feceritque probitatem, ſua vtique merces ipſis eſt apud Dominum ſuum, nec timor imminet illis, nec triſtia experientur. Eadem prorſus repetit *Surat. V. v. 37.*

§. V. Neruus allegationis e *Muhamede*, in eo conſiſtit, quod nomen, de quo agitur, ſcribit per literam Elif, *Arabum*, quæ *Tſade* Hebræorum reſpondet: E qua re duo naſcuntur dubia 1) quod hac ratione non commode, cum *Hebrææ* originis noto aliquo, *gentili proprio nomine* concordiam ſubire poſſit: 2) ſed potius videatur, magis *appellatiua* quadam ſignificatione, peculiarem talis *gentis conditionem* denotare, qua ab aliis diſtingui poſſit.

§. VI. Quod prius attinet, *Caſaubonus*, in Epiſtol. 223. *Zabios* eſſe *Sabæos* non putat, quia Hebræorum סבאים per ס efferatur, non per צ aut ז. Vbi, licet *Hottingerus* Hiſtor. Orient. L. 1. cap. 8. putet, per *ignorantiam Muhamedis* hoc factum eſſe, vt literas imperite permutaret; Opponit tamen Noſter encomium *Arabum* commune de *Corano*, quod admodum eleganter, (adeoque maxima linguæ peritia) exaratus ſit.

§. VII. Placuit itaque Autori noſtro altera ſententia, quod nempe magis *appellativo* quodam ſignificatu, genti huic impoſitum ſit

ſit hoc nomen. Quo intuitu reiicit (a) *Shareſtani* Arabis Etymologiam, (adductam e *Pocokio Not. in Specim. Hiſt. Arab. p. 138.*) a *Tzaba*, amare, propendere, deſiderare, e *Syrorum* lingua, e quibus fortaſſe *Tzabii* in Arabiam tranſierint. Præterit (b) Deriuationem a *Tſaba*, *Exiuit*, *deflexit*, *religionem deſeruit*: a qua *Bidauius*, celebris Alcorani Interpres, Zabiorum ibi memoratorum nomen, deducat; quod a Deo vero ad Idola deflexerint: Quo ipſo intuitu, *Ebnol. Athir* (ap. *Pocock* l. 2.) ipſum Mohamedem *Sabium* dictum fuiſſe affirmat: Et hodieque *Balſarenſes* Chriſtiani, vulgo *Chriſtiani S. Johannis*, *Sabbi* dicantur, quod nomen iuxta *Huëtium*, *Demonſt. Euang. Prop. 4. c. 4. §. 2.* antiquarum religionum perduellibus & transfugis, tribui ſoleat.

§. VIII. Eligit autem *Scaligeri* aſſertionem, *ex Epiſt. L. I. Epiſt. 62.* vbi ita loquitur: *De Zabiis, ſcito eſſe* Chaldæos, צבים, *Arabice* Tzabin, *a Vento Apeliote ſic dictos, quaſi dicas* Orientales.

§. IX. Confirmat hanc ſententiam argumentis ſequentibus, 1.) quod ritus a *Zabiis* (iuxta R. *Maimonidem*) obſeruari ſoliti, & Iſraëlitis interdicti, olim magnam partem Chaldaicæ ſuperſtitionis conſtituerint. 2.) quod Chaldæi Coloniis, victoriis, ritibus ſuis omnia impleuerint. 3.) Quod Maimonides te-

teſtetur, Abrahamum educatum fuiſſe in religione Zabiorum: De quo Scriptura dicit, quod inter Chaldæos natus, & adultus ſit. 4.) Quod Autores Arabes, quibus de *Zabiorum* ſecta ſit ſermo, idem ita explicent; vbi *Achmetus*, librum expreſſe de Zabiorum religione ſcriptum, inſcribit: *De negotio rituum Charanæorum, Chaldæorum, qui Zabæorum nomine vulgo noti ſunt.* Et *Golius*, Not. in Alferg. p. 251. referat, Haranitam ſæpe vſurpari ſolere pro *Sabita, qui ſit cultor ſtellarum.* Et *Gregor. Abul-Pharaiius.hiſtor. Dynaſt. d.9.p.281.* Illud, quod apud nos conſtat de Secta Zabiorum, eſt, profesſionem eorum eandem prorſus eſſe cum Chaldæorum antiquorum religione. R. Abrabanel librum Zabiorum de Agricultura vocat librum Orientalem. vid. Huet. Dem. Euang. p. 61.

§. X. Concludit ex hiſce tandem *Spencerus*, quod *Zabiorum* nomine, probabilisſime veniant, non quidem *ſoli* Chaldæi, quæ *Scaligeri* ſit ſententia, ſed omnes, cultus atque rituum illorum aſſeclæ: Non aliter, quam olim apud *Aſiaticos*, (imo vero etiam *Romanos*) genethliaci atque fatidici, & generaliter hoc nomine *Chaldæorum* venerint: & hodie apud Europæos vaga illa & impia gens, Zingarorum, *Ægyptiorum, Tartarorum*, appellationibus veniat, quamuis vix quisquam harum gentium inter ipſos forte verſetur.

XI.

§. XI. Quo tamen intuitu, non ſatis capio, cur aſpernetur ſuſpicionem *Pocockii l. all.* inquientis: *Si inſtituta eorum perpenderis, non longe petitum videbitur nomen, ſi a voce Hebr.* צבא, *exercitum denotante dictos putemus; quaſi* צבא השמים *exercitus cælorum cultores.* Putat hic noſter, hanc coniecturam minus feliciter factam eſſe, propterea, quia cultus hic Zabiis cum omnibus *Idololatris* ſit communis.

§. XII. Vbi profecto ego hoc in me non ſuſciperem probare. Sicut enim *Chaldæi* primi & præcipui *vniuerſæ Aſtronomiæ* atque *Aſtrologiæ* cultores vulgo habentur; Ita apud quemquam vnum alium populum, *vniuerſi exercitus Cælorum*; ſiue *aſtrorum*, aliquem honorem, nedum cultum, fuiſſe, ex hiſtoriis probari poſſe, admodum diffido. *Solis* enim, *Lunæ, Ignis, Diuinitatem,* imo Deorum ſub illis 7. *planetis* habitantium religionem, quum longe ab *Exercitus Cælorum* cultu diſtare, res ipſa loquatur, ſuperuacaneum eſſet indicare. Tanto magis cum probabiliſſimum ſit, alias *poſteriores* gentes applicuiſſe potius demum *Aſtrologicis* opinionibus, ſuorum Idolorum nomina atque dignitatem: niſi forte ipſorum *Chaldæorum* aut *Zabiorum* hæc fuerit inuentio, diuulgandi reliqui ſui dogmatis; quemadmodum occaſionem talem ipſum *Diuum Paulum*

ab

ab ara *incogniti DEI,* ſumſiſſe, notum eſt.

§. XIII. Rectius autem forte difficultas poneretur in ipſa, non *cultus*, ſed *vocis* ambiguitate; an videlicet vox צבא apud Hebræos ita familiariter pro Cœlorum ſiue *Aſtrorum exercitu* vſurpetur, vt ab eius etiam *abſoluta* acceptione, denominatio talis ſatis ſignificanter formari potuerit. Quamuis enim in ſacris literis vix ea ſemper vbi de cœlorum exercitu ſermo ſit, vox Zabah vſurpetur; nusquam tamen abſolute pro hoc ſignificatu poſita occurrit; ſed potius hinc inde, abſolute poſita, vulgarem exercitum deſignare animaduertitur,

§. XIV. Poſtquam autem Autor noſter, huic genti *nomen* & *originem* Orientalem & Chaldæam, ex *Arabiſmo* aſſeruit, eoque nomine plurimum adiutus eſt *Mahumedis* interpretum conſenſu; Progreditur hinc ad *ritus* illorum *Idololatricos*, ex *Maimonidis* cumprimis ſententia docendos.

§. XV. Exequitur hoc non infeliciter; Sed neſcio quid *duri* inferat, cap. huius I. Sect. II. Vbi monet, quod veriſimile ſit, *nomen* huius *Idololatricæ*, (aut ſane eius rituum æmulæ atque tenacis) gentis, hactenus operoſe tractatum *non ante tempora Mahumedis vſitatum fuiſſe*: Imo ab ipſo *Mahomete* demum *hoc ſenſu* vſurpatum; Vt quemadmodum vulgo in

S.

S. Scripturis *Syri, Perſæ, Chaldæi, Arabes*, vocentur בני קדם, *filii Orientis*: Ita ipſe etiam hos Idololatras vocabulo *Tſabin*, i. e. *Orientales* inſigniuerit.

§. XVI. Enimuero, ſic ex omnibus ita operoſe prolatis, oriretur hic ſenſus. *Fuit* ab omni æuo *gens Idololatrica* peruerſis & vanis multis *ritibus indulgens*; Hæc a *Chaldæis* orta, in magnam partem orbis diffuſa eſt: Abundauit quoque tempore *exitus gentis Iſraëliticæ* ex Ægypto, tanto numero, & peruulgato peruerſæ *religionis vſu*, vt DEVS plerasque Leges, populo ſuo iniunctas, huius nefaſtæ *ſuperſtitionis ritibus* opponere, neceſſarium duxerit: Qua ratione gens quidem *Iſraëlitica*, ab ipſis hiſce gentilibus *Idololatricis*, diſcreta atque ſeparata fuit: Obſedit tamen impia illorum Doctrina, totum *reliquum Orientis* tractum: Et quidem ad *Mahometis* usque tempora, vltra duo millia annorum: Vnde hic, *Idololatras* hos (vel quia maximam Orientis partem conſtituebant, vel quia ex *Orientali Chaldaica* diſciplina originem ſuorum abuſuum habebant:) *Tſabin, Zabios, Orientales* ſeu *filios Orientis*, appellare, non inconueniens duxit.

§. XVII. Hanc ſane vltimam, de *Mahomete*, collectionem, non video, quomodo cum ipſa re, nempe *Mahometis* de Zabiis *iudicio*, conciliare vllo modo liceat. §. XVIII

§. XVIII. Rabbi *Ben Maimon*, & alii quidam, illum forte ſecuti, faciunt mentionem populorum quorundam, qui & cultus *Idololatricos* ſeruauerint, & *libros* plane de illis ſcripſerint. Hos aiunt viguiſſe, & longe lateque religionem ſuam tenuiſſe, *ante* tempora *Iſraël*: Adeoque vt *Iſraël* ab horum abominationibus liber maneret, datas ipſi eſſe *Leges poſitiuas*, traditionibus atque inſtitutis iſtarum gentium e diametro oppoſitas. Sint hæc omnia ita, modo probari poſſint. Populos hos vocant prædicti Autores, *Zabios*: Faciant ſane; ſed reddant *nominis* vel *rationem*, vel *autoritatem* ſiue fidem Hiſtoricam. Rationem reddere non poſſunt; quia vtique *Hebræi* omnes, in ſua lingua nihil habent, quod huc quadret: Ergo proferunt *Arabicam*. Sed hac ipſa *Autoritatem*; & quidem *Mahumedis* in Alcorano.

§. XIX. Ego vero puto hanc *Autoritatem* nihil probare poſſe, quandoquidem *Mahomet*, in allegato (ſupra §. IV.) loco, tantum abeſt vt voce ſeu nomine *Zabiorum* gentes eiuſmodi Idololatricas, & peſſimæ circa religionem notæ, indigitare appareat, propter quas etiam ipſa *Lex Iudaica*, quaſi κατ᾽ ἀντίθεσιν, inſtituta videatur: vt potius hos ſuos *Zabios*, & *Iudæis*, & *Chriſtianis*, (vel ſit ita, iuxta *Ryerum*, *Samaritanis*,) iungat atque comparet: Et ipſis

Islamiſmum ſuum immediate profeſsis, æquare non dubiret: Et quidem *in illo tertio*, quod credant *in DEVM, & diem nouiſſimum*, & faciant probitatem.

§. XX. Certe enim ipſe *Mahomet*, nequaquam probauit inſtitutis ſuis, vel *Aſtrologiam* vel *Magiam*, vel *ritus ſuperſtitioſos*, per imagines vel cultum *plurium Deorum*, vel *Diuinarum poteſtatum* λατρείας, vel ἐθελοθρησκείας quascunque circa *creaturas*, quæ omnia *Zabiis* illis, a *Maimonide*, & ſequacibus, tribuuntur. Imo *prohibuit* talia pleraque, atque *deteſtatus* eſt.

§. XXI. *Zabios* vero, ita cum ſuis ipſius ſequacibus, æque ac *Iudæis*, atque *Chriſtianis*, copulat, vt illis etiam *mercedem* a Domino; (*vno* vtique illo, *communi*, in quem credant,) & ſecuritatem in die nouiſsimo, ab omni triſtitia atque dolore polliceatur.

§. XXII. Sed præuideo propemodum, quid hic moneri poſsit. Voluit fortaſſe *Mahomet* hac ipſa diuerſarum talium Religionum mentione (ſenſu *Maimonidis* ſupra citato) ita vti, vt populis, quantumcunque inter ſe religione disſidentibus, hanc veluti *vniuerſalem*, & communem viam ad cœleſtia gaudia perueniendi commendaret: Sicuti ſanctioris Euangelii Teſtis atque Miniſter *D. Paulus*, *Galat. III. v. 28. & cap. V. 6. cap. VI. 15. Coloſ. III. v. 11.* vbi reuera *oppoſitis* ex hypotheſi, *Circumciſioni*

ciſioni & præputio, eandem vnam ſalutem polliceatur in *Chriſto* Saluatore: Et *Hippocrates*, Prognoſticis circa finem: Signa (de quibus toto libro loquitur) & in *Lybia*, *& in Delo*, *& in Scythia*, vera deprehenſum iri, aſſeverat, i. e. *locis*, medio, imo *toto cœlo diſſitis*.

§. XXIII. At vero, quemadmodum hæc ratio, ſi nulla veriſimilior ſuppeteret, tolerari forte poſſet; Ita cum luculenta explicatio in contrarium ad manus eſſe videatur, non poſſumus ita facile huic obiectioni aſſentiri.

§. XXIV. *Primo* enim, Mahometem, *Iudaiſmum* atque *Chriſtianiſmum*, non conſideraſſe, vti Sectas *e Diametro* inter ſe pugnantes, monſtrat ſatis proprium ipſius de *Saluatore* iudicium, vtpote quem vtique *Magnum Prophetam*, eiusque Euangelium ad æternam ſalutem *certiſſimam ſemitam* fuiſſe, multis locis affirmet; & culpam in ſolos homines conijciat, qui Euangelio non obedientes, hoc ipſo beatæ illius vitæ ſpe atque hæreditate excidant.

§. XXV. Tanto minus *ſecundo* contradiſtinguit ſuam ipſius nouam Legem *Iudaicæ*, aut, ſi *ſcopum* atque promiſſionem, imo (iuxta ipſius intellectum) viam quoque ſeu *media* conſideres poſt *fidem* in DEVM nempe *bona opera*, ipſi *Euangelio*: Vt hinc ad *Idololatras* flagrantiſſimos tranſitum facere, eosque merito in hunc cenſum adſciſcere debeat.

§. XXVI. Aut, ſi hoc facere vellet, *tertia*, non haberet vtique opus, affectato, & *inuſitato* de reliquo illo, *vocabulo, filios orientis* ſeu Orientales, vt eximios Idololatras, allegare cenſui ſuo; cum notiſsimos tunc temporis *paganos* vtique *meridiei* potius, aut *ſeptentrionis* filios, citare potuiſſet.

§. XXVII. Econtra, *quarto*, cum *Iudaeos*, atque *Chriſtianos* (imprimis *Arianos*) Secta ſua propria ita ſequeretur, vt ex *vtriſque* his Dogmatibus, vnum aliquod *tertium* conflaſſe, & quidem ope *Iudaei* cuiusdam, & *Monachi Ariani*, communis ferat traditio: Maximè probabile videtur, quod *Zabii* illi, quos nominat. neque ipſi ab his religionibus ita longiſsimè abfuerint.

§. XXVIII. Quod ipſum *quinto*, confirmari vtique videtur e conſideratione *Sabaeorum*; Gentis videlicet, cuius Regina *Salomonem* adiiſſe legitur 1. Reg. X. Regina *Sheba*, quod Lutherus vertit, **Königin aus Reich Arabien.** Saluator vocat βασιλίσσαν νότȣ; Puto ſignificanter: Reginam nempe meridiei ſeu potiſsimæ *plagæ meridianæ*: Non a plaga meridiana, aut alicubi ſolum verſus illam plagam, regnantem. Quam vtique Reginam, cultus *Iudaici* aliqua initia in regnum ſuum tranſtuliſſe, ex hiſtoriis tam antiquioribus, quam

quam ad ipſa hodierna tempora continuatis, credi poſſe apparet. De quo mox.

§. XXIX. Sane vero, cum Mahomet de *Zabiis* hic loquatur, vt de talibus, qui in *Deum & diem nouiſſimam* credant; *Deum* vtique quem *ipſe* quoque credit: Quem *Iudæi*, quem *Chriſtiani* credunt: *His* Zabiis, *ita* credentibus, *mercedem* ab illo Deo, & ablationem omnis timoris ac doloris promittat: Euidens ſane hinc eſſe arbitror, quod hi, de quibus Mahomet loquitur, *Zabii*, minime fuerint illi, qui aliis ſub hoc nomine innotuiſſe potuerunt, *Idololatræ*.

§. XXX. Vnde quidem tanto magis in hoc aberraſſe videtur *Bitauius*, quod dum Coranum *interpretatur*, *Zabios* ibi memoratos cum alteris illis ſuppoſitis *Idololatricis* in vnam eandemque tribum coniiciat: Nempe ſatis euidenter, quantum mihi quidem apparet, contra ſenſum *textus*.

§. XXXI. Quod autem illi *Zabii*, quos conuenientia aliqua cum *Iudæis*, *Chriſtianis*, imo *Mahometanis*, (ab *Idololatria* adeo alienis, vt etiam nullũ ſimulacrum ferant) Mahometi tolerabiles *Sabæi* fuerint; Nempe Reginæ illius *Sheba* ſubditi, *Iudaicis* initiis imbuti, meridiei incolæ & probabiliſſime ipſi hodierni *Abyſſini*. Dubitat quidem maximopere *Reuchlinus* in Lexico Hebræo; Imo decernit

contrarium: Adeoque taxat *Hieronymum*, quod non diſtinguat inter *Sheba*, & *Seba*; quarum priorem *Arabiæ*, poſteriorem *Æthiopiæ* regionem facit: Et ita iudicat, Reginam *Sheba*, *Salomonis* hoſpitem, ex *Arabia* aduenisſe, non ex intimiora Africa ſiue *Æthiopia*.

§. XXXII. Videtur autem contra *Reuchlinum* hic ſtare *Hiſtoria*, duplici documento. *Primo* quod *Actor 8.* memoretur *Evnuchus*, *Æthiops*, *Dynaſta Reginæ Æthiopum*, qui venerat *adorare in Ieruſalem*, & legebat *Ieſaiam* Prophetam. Quæ omnino manifeſtum faciunt, quod *iudaicæ* religioni addictus fuerit: Probabile vero reddunt, cum dicatur fuiſſe *præpoſitus Gazarum Reginæ*, quod etiam *ipſius* huius nomine, aliquod donum templo obtulerit. *Æthiopem* vero, in dubio ſignificatu *gentis*, fuiſſe, iuxta cum vi nominis, docet etiam iter *Gazam* verſus inſtitutum; A qua longe diuertere debuiſſet, ſi *Arabiam* felicem *niger* Arabs, petere neceſſe habuiſſet. Sicut reuera *Arabia felix* vrbi Hieroſolymæ longe *orientalior*, quam vere *meridionalis* exiſtit.

§. XXXIII. Secundo monſtrat hoc & confirmat conſtans ipſorum *Abyſſinorum traditio*, quod vtique ſua fuerit illa Regina; Cuius rei latius adducta hiſtoria habetur in *Ludolphi Hiſt. Aethiop. Lib: II. cap. 3.* Quod etiam hinc translatum apparet in *titulum* Regum huius gen-

gentis, vt ſeſe appellent *filios David & Salomonis*. Quem, quamuis in dubium adducat, & fictionis ſuſpectum habeat *Ludolphus*; Non abludit tamen ab illa *traditione*, cuius ſummam non in ſuſpicionem vocat. Imò videtur confirmari *ſigillo* Regum horum, quod conſtituit *Leo crucem tenens*, cum inſcriptione *Leonis de tribu Iuda*: Quod pariter vtique quadrat ad hanc traditionem de ortu horum Regum, e tribu *Iuda*, per *Salomonem*.

§. XXXIV. Laborat autem *Excell. Ludolphus* hæc inter ſe conciliare, per neſcio quã famam, an firmam magis hiſtoriam, *migrationis* Sabæorum *Arabiæ* in *Abyſſinam*. Tandem tamen iudicium ſuum ſuſpendit.

§. XXXV. Sane vero *Iudæos* non ſolum in hiſce regnis fuiſſe, ſed ita *abundaſſe*, vt multas & amplas regiones tenuerint, imo *ſuo iure* ibidem vixerint, fidem facit ipſe *Ludolphus*. Qui quidem, quomodo *tanto numero* eo peruenerint, tantas regiones occupauerint, *ſuis iuribus* relicti ſint, inter Æthiopes adhuc *Ethnicos* (nempe non ipſos quoque *Iudaicæ* religioni addictos) niſi a conceſſione plane ſpecialisſimis reſpectibus innixa, id ſane nemo facile conciliauerit; Tota difficultas, ſimul & ſemel, eſſet ſublata, ſi veraci aliqua determinatione *Hiſtoria Æthiopica* docere potuiſſet, vtrum *Iudæi* ita copioſi apud *Abyſſinos gente* vni-

verſa, an ſolum *religione Iudæi*: Imo vero potius *Iſraelitæ*, an *Iudæi* a *tribu*, fuerint. Certe ille in Euangelio *Eunuchus, gente* Æthiops, *religione* Iudæus fuit, *Dynaſta* regni, Gazarum præfectus: Et narrant hodieque Abysſini, & *Reges* ſuos, & *Dynaſtas* Regni, *Iudæos* fuiſſe; & ipſos hodiernos *Dynaſtas*, de *antiquorum* adhuc ſtirpe creari debere. *Hiſt. Æth. l. all.*

§. XXXVI. Quibus ſane reſpectibus, non iniuſta mihi eſt ſuſpicio (I.) Quod Regina *Sheba*, non *Arabiæ* fuerit, ſed *Aethiopiæ*. Cui ex mea ſententia, plane contra *Pinedam*, potius adſtipulari videtur, aſportatio *aromatum, gemmarum*, & *auri* valde multi. Certe enim in *Arabia* nihilomagis, quam in *Abysſina* creſcit horum omnium quidquam, præter aliquid *auri*: Quicquid vero ad occidentem per *Arabes* quondam peruenit, *mercatoriis* artibus atque expeditionibus, in ipſam prius *Arabiam* collectum fuiſſe, quis hodie dubitat? Aſt longe propiores meridionalibus aromatiferis locis ſunt Aethiopes. Longe propiores intimioribus *adamantis*, atque *multi auri* feracibus *Nigritarum* penetralibus. In *terris* certe *Arabiæ*, verorum *aromatum* neſcio an plus quærendum ſit, quam *Eboris* in Americana *Peru*, e qua aliqui, obliti *Eboris*, aurum *Paruaim* Salomoni veniſſe arbitrantur. (II.) Puto, credi poſſe Æthiopibus, quod initia religionis *Iudaicæ* ad ipſos tranſlata ſint:

(III.)

(III.) Adeoque arbitror, *Mahometem* ſuo tempore, *Zabaeorum* nomine hos potius *Sabæos*; quam *Idololatras* vagos, & infami ſenſu *Magos* deſignaſſe.

§. XXXVII. Dubiolis hiſce, circa hanc materiam declaratis, placet adhuc aliqua adiicere, circa non nulla ſimilia *hiſtorica*, vt apparent, *ſphalmata*. Ponunt vulgo ſcriptores inſignem difficultatem, *an Carthaginenſes potuerint in Americam penetrauiſſe?* Dubitationem *triplicem* præcipue formantes 1. Quod *paruis* illorum temporum *nauibus* minime tam vaſtum iter conficere potuiſſent. 2. Quod vſum *pyxidis nauticæ* non habuiſſent: 3. Quod ad tam longinquum iter, ſufficientem quantitatem *alimentorum*, nauibus ſuis vehere non valuiſſent.

§. XXXVIII. Interim, ſicuti *primum*, quod nempe ad eiusmodi profectionem per Oceanum, non *maiuſculis* quoque nauigiis vſi eſſe potuerint, res facti ſuppoſiti exiſtit; Ita certe non deſtituti fuerunt nauigiis eius magnitudinis, quæ *ſpeculatoria* moderna, vulgo Jachten/ æmulata fuerint; Qualia tamen hodieque, non ſolum *Americam* petere non dubitant, ſed etiam e partibus Europæ, aliquot centenis milliaribus adhuc longius, quam fretum *Gaditanum*, diſtantibus. Sicut etiam memorabile illud exemplum, in *minimis* navigiis, e *Noua Zembla* in Belgium perpetratæ

nauigationis, hanc dubitationem plurimum infringit: Cui iungenda eſt, nauigiorum illorum antiquorum, in *remigio* poſita inſignis energia, *cum* & *ſine* ventis, imo *contra* ventos, progrediendi.

§. XXXIX. *Secundum*, de *magnetis* vſu, quod attinet, tanta *Aſtronomiæ* peritia, quanta antiquis *nauigantibus* familiaris fuiſſe legitur, tanto magis ſufficere poterat, *Tropico*, imo *Æquatori* appropinquantibus; neque quod noſtrates faciunt, *certas* hinc inde inſulas, ſed ſine dubio ipſam terram *continentem* acceſſuris. Certe vtræque hæ difficultates, non potuerunt impedire, quo minus *Hiram*, ante *Salomonem*, nauigationes longinquas per peritos nautas inſtitueret, vnde ſemel in tribus annis aurum adferrent: Profectione absque dubio admodum longinqua. Præter quæ omnia notisſimum eſt, quod in *alto* Oceano longe minor metus ſit periculorum nauticorum, quam locis *Freto* vicinioribus.

§. XL. *Tertium* quod concernit, *alimentorum penuriam*: Incidit menti illa ſuſpicio, quod hac difficultate non ſolum premi potuerint, ſed reuera illa preſſi atque grauiter oppreſſi fuerint. Nata hæc mihi eſt ſuſpicio, e conſuetudine gentium Americanarum *humana carne veſcendi*. Hæc cum in toto antiquo orbe non inueniatur, ex nullo peculiari in-

inſtituto, ſed ex *neceſſitate* tali, primum ſuum *ortum* traxiſſe, non vana coniectura nitor. *Continuatam* vero deinde tanto facilius fuiſſe ſuſpicor, per illam, quæ pluſculis hiſtoriis adſtruitur, ſaporis humanæ carnis gratiam: De qua etiam aſſeueraſſe leguntur aliqui, abuſum hunc auſi, quod ſi homines vulgo nouiſſent ſaporis huius carnis delicias, nunquam ſibi ab illa temperaturi eſſent.

§. XLI. Vnde veriſimile duco, tali *neceſſitate* deprehenſos hoſce nauigantes, non ſolum eſui huius carnis adactos fuiſſe; Sed etiam eo ipſo, tum neceſſitatis tantæ memoria, tum facinoris conſcientia, a reditu in patriam deterritos, ibi ſubſtitiſſe.

§. XLII. Eiusdem cenſus eſt, quod incolæ manifeſto *nigerrimo* colore differentes, a reliquis dilutioribus ibidem reperti, in dubium vocentur, an a Nigritis *Africanis* in Americam peruenerint? De hoc dubio allegat *Dapper*, quod adhuc aliqua memoria conſtare dicatur, quod aliquæ rates *Nigrorum* in *Americam* abreptæ ſint. Quo nempe inferre vult, originem *Americanorum* illorum Nigrorum, non ab his deduci poſſe: Quia hi adhuc a memoria aliqua ad poſteros porrecta, neque forte valde remota, eo delati, tantam progeniem nullo modo gignere potuerint.

§. XLIII. Sed reuera videtur ipſo argumento

mento argumenti obliuiſci. Si enim vel proximo quocunque tempore, tempeſtate in *Americam* traiici potuerunt *Aethiopes*; Cur non etiam aliqua antiquisſima ætate, idem contigiſſe poteſt?

§. XLIV. De reliquo tanto minus ambigo, quod hodierna *America* fuerit amœna illa regio, ad quam Carthaginenſes, *occidentem* verſus, *plurimum dierum* itinere, trans mare profecti ſint, de qua imprimis *Diodorus Siculus* mentionem facit Lib. V. Quamuis enim πολυμαθέστατος *Rudbekius*, ingenio æque atque ſtudio admirando, uti *Atlanticam*, ita hanc etiam *Diodori* regionem, ſiue vt vocat inſulam *Sueoniæ* vindicare connitatur; certe tamen plus propemodum in hac una *Diodori*, ſiue inſula, ſiue quacunque tandem maritima regione, difficultatis inuenit, dum *amœnitates* eius, cum Hyperborearum terrarum conditionibus, conciliare ſibi proponit.

§. XLV. Profecto valde ſerium eſſe oportuerit, qui a ſubridendo ſibi temperare posſit, ſi audiat quod *amœnisſimorum fructuum* ἐκ τῶν ὡραίων δρύων, illecebras, intelligi debere putet, de *pomis ſylueſtribus*, & *glandibus quernis atque faginis:* Aſſerens, quod veteres hæc fercula magni fecerint. Quod ſane an cuiquam, quantumcunque etiam tandem credulo, perſuaſerit, merito dubito; Imprimis

mis ſi monitus ſit, quod Carthaginenſes, *Phœnicia, Tyria*, originis, *luxus intemperantia, mollitiei* amantisſimi, in *Africa, Hiſpania, Sicilia, Italia, gratisſimorum* fructuum abundantia affluentes, *glandes* per tot pericula marium, e terris ad plus quam *quingenta milliaria* Germanica diſtantibus, accerſere, animum certe vix fuerint inducturi.

§. XLVI. Accedit, quod Carthaginenſes poſthac nauigationem hanc *duobus* de cauſis plane *prohibuiſſe* dicantur. Primo quidem, ne *derelicta Africa*, propter præſtantiam illius regionis ſive inſulæ plurimi e Carthagine in illam transmigrare ſuſcipiant: Secundo, ut ad caſus fortunæ *vniuerſæ Carthagini* in deterius forte cedentes, *receptus* in illam regionem pateret.

§. XLVII. Certe an Sueonia tanta ὑπερβολῇ τῆς εὐδαιμονίας, ὥςε δοκεῖν ταύτην ὡσεὶ Θεῶν τινῶν ȣ̓κ ἀνθρώπων ὑπάρχειν ἐμβιωτήριον, i. e. *tanta felicitatis abundantia, vt Deorum potius, quam hominum ibi degentium locus exiſtat*, an inquam, Sueonia tali rerum ſtatu prædita ſit, aut *meridionalibus* talis videri poſſit; vti merito dubium videri poteſt: Ita cum operose probet, quod Sueonia populis ita *abundauerit*, vt illi propterea alias regiones invadere atque coloniis occupare, neceſſe habuerint: viderentur peſſime ſibi conſulturi

fuiſ-

fuiſſe Cathaginenſes, ſi talem locum *refugio totius ſuæ gentis* conſeruare animo deſtinaſſent, qui indigenarum ſuorum abunbantiam non caperet.

§. XLVIII. Profecto videtur hic etiam eximie valere illud Poëtæ:

Neſcio qua natale ſolum dulcedine cunctos
Ducit, ita, vt memores non ſinat eſſe ſui.

Quis enim dubitauerit, quod *migrationes* quæcunque e *Borealibus* terris, in citeriores regiones, longe magis debeantur *bonitati* harum, ad meridiem magis vergentium, quam *anguſtiæ* Borealium: Niſi quod vtique diffuſiſſimæ ſylueſtres eremi, ita quidem vti ſunt, beſtiis potius quam hominibus domicilium præberent. Hominibus vero cum ratione conuenire videretur, loca potius & cultiora, & humaniora, itineribus quærere, quam vltimis laboribus, beſtiis atque ſyluis, terram eripere, cuius vix tantus ſit vſus, vt paucis hinc inde hominibus *panem* proferre poſſit. Certe enim nemo prudens alteri, niſi imprudentiſſimo, ſerio perſuadere ſuſceperit, quod illas ferendorum populorum *incapacitas*, non in eo poſita fuerit, quod *illa terræ locum hominibus præbere non poſſint, ſed quod victum* præbere non poſſint.

§. XLIX. *Carthaginenſes* certe ex Africa ſua maritima, ſiue friuola deſertione, ſiue ho-

ſtium

ſtium aliqua formidine, ad *Hyperboreos* migrare voluiſſe, ego crediderim *phraſin* eſſe ita *Poëticam*, vt coincidat cum alia ex eadem officina, quaſi nempe dicantur *ad Acherontem*, (aut *Elyſios campos*) nam vtrunque Sueoniæ vindicat ingenioſus author) refugium ſuum cepiſſe: Nempe ſine tropo, *morti* potius ſeſe mancipare voluiſſe.

§. L. Enim vero niſi *Romanos*, Auguſti tempore, omnium mortalium *effœminatiſſimos* fuiſſe arbitremur, e quibus *Ouidius* exilium in *Ponto* vel morte redimendum cenſuit: Quid videri poterit de *Chartaginenſibus*, ſi regiones *Hyperboreas* in vitæ atque fortunarum *ſolatium* quærere debuiſſent? Sed nimius in his eſſe tandem reminiſcor.

§. LI. Placet has obſeruatiunculas ioculari horum generum exemplo concludere, videlicet ὀδηγία anxiæ criſeos, quæ occurrit apud *Gerhardum Iohannem Voſſium*, de vitiis latini ſermonis cap. 20. Vbi e legibus Baiuuaricis, tangit vocabulum *Wilz*. Explicat de equo, qualem *velint* homines *mediocris fortunæ*: Quia verba legis habeant *mediocris* equus quem *Wilz* vocant. Putat itaq; *Wilz* eſſe a Germano Willen/ ſiue vt latine loquitur a *velle*. Sed certe defectus eſt notitiæ linguæ Germanicæ in genere, & huius Baiuvarici *accentus* in ſpecie. Vox germanica eſt, nulla euiden-

dentia deriuatiua; ein Füllen: Bauaris à Fühle: Quemadmodum Saxonibus ein Fohlen. Vnde *voluntate mediocrium* hominum, & omni ſuperflua Etymologia, certe nihil opus eſt.

OBSERVATIO IX.

De
CRITERIO VERITATIS IN REBVS MORALIBVS.

Σύνοψις.

De criterio veritatis generatim ſententia Epicuri laudatur. §. I. In moralibus criterium veritatis eſt affectus ſeu voluntatis perceptio. §. II. Falluntur maximopere, qui criterium boni & mali in intellectu quærunt. §. III. Obiicitur, hoc criterium interdum fallere §. IV. Ad quod reſpondetur oſtenditurque, ſi recte ſe habet, nunquam fallere. §. V. Voluntas bonum neceſſario appetit, malum neceſſario auerſatur §. VI. Omnique prorſus deſtituitur libertate §. VII. Hinc criterium noſtrum confirmatur, aſſeriturque, illud rem non modo manifeſtare, ſed & certo manifeſtare. §. VIII. Qui criterium boni & mali in intellectu quærunt, Sceptici ſunt, §. IX. Cauſa hinc redditur, cur homines in vita recte inſtituenda tam inconſtantes ſint? §. X. Vtilitas huius doctrinæ oſtenditur in vera methodo inquirendi ſummum bonum §. XI. Cur pauci ſummum bonum obtineant, cum omnes tamen

men affectus ſuos ſequantur. §. XII. Quænam intellectus in hoc negotio partes ſint? §. XIII. Patet quoque huius doctrinæ vtilitas in vera methodo perducendi aliquem ad virtutem, §. XIV. Ethicam dogmaticam exiguum admodum vſum habere inde concluditur, §. XV. Parænetica illi præfertur: item quid de ſatyrica docendi ratione cenſendum, §. XVI. In veritate Religionis diiudicanda hæc itidem inuenire locum, §. XVII. Deum non tam intellectu, quam potius voluntate percipi, §. XVIII. Vox cognoſcendi in ſcriptura ſacra ſubinde de perceptione voluntatis & affectu capienda, §. XIX. Hinc colligitur, abſonum eſſe, ad religionem aliquem cogere velle, §. XX. Obiicitur: iuxta noſtram ſententiam, eum, qui ſemel ad veram felicitatem peruenit, ea nunquam iterum excidere poſſe, §. XXI. Ad quod reſpondetur, & excidere etiam, licet difficulter, poſſe demonſtratur §. XXII. Dicta illuſtrantur & confirmantur ex Ebr. VI, 4. §. XXIII. Vtilitas huius doctrinæ vlterius oſtenditur in genuina methodo reuocandi ad meliorem mentem Atheos, §. XXIV. Rationes, quibus vulgo contra Atheos diſputatur, quem vſum habeant, §. XXV. Eos omnes qui voluntate & affectu res diuinas non perceperunt, vtut contra Atheos diſputent, Atheis tamen annumerandos eſſe §. XXVI. Illuſtratur ex noſtra hypotheſi locus Act. XVII, 27. §. XXVII. Noua quoque hinc methodus conſtituitur emendandi Naturaliſtas proban-

dique veritatem, & neceſſitatem Chriſtianæ religionis §. XXVIII. Argumenta quæ pro veritate Chriſtianæ religionis afferri vulgo ſolent, quem vſum habeant. §. XXIX. Contra indifferentiſmum religionum hæc quoque ſententia præſidium firmiſſimum præbet §. XXX. Itemque contra Fanaticiſmum §. XXXI. XXXII. Nec ſcripturam ſacram excludit, ſed ſemper pro norma & regula certiſſima admittit §. XXXIII. Cur homo irregenitus Scripturam S. non intelligat, ex eadem iſta hypotheſi luculenter oſtenditur. §. XXXIV. Ad controuerſiarum denique theologicarum numerum imminuendum multum eam conferre demonſtratur, & obſeruationi finis imponitur. §. XXXV.

§. I.

DE criterio veritatis ſæpe multumque inter eruditos diſputatum fuit, nec tamen res ita confecta, vt non multa addi & emendari poſſint. Mihi, quod lubens fateor, maxime ſe hactenus adprobauit ſententia Epicuri, triplex Criterium Veritatis conſtituentis, *Senſum, Affectum* & πρόληψιν ſeu *Anticipationem*. Etenim aut voluntas in homine afficitur per bona ſcilicet aut mala, grata aut ingrata, aut facultas quædam cognoſcens: Si voluntas, illud recte pro bono habemus, quod voluntatem delectat, eamque ad ſe trahit, illud contra pro malo, quod dolore aut tædio illam afficit, adeoque repelli ac reiici ſolet. Facultas cognoſcens

aut

aut ſenſualis eſt, aut intellectualis: in ſenſuali ipſa euidens ſenſus perceptio nos de rei veritate dubitare non ſinit, adeoque recte in ſenſu criterium veritatis conſtituitur. Et huc quidem omnia ſenſuum obiecta pertinent. Illorum autem, quæ ſenſibus nullo modo capi poſſunt, criterium Epicurus in anticipatione conſtituit: quo nomine propenſionem forte quandam & ſingularem inclinationem aſſentiendi iis veritatibus denotauit, quæ ſenſuum facultatem ſuperant.

§. II. Operæ equidem pretium eſſet, in ſingula hæc criteria prolixius inquirere, ſed hac quidem vice, affectum ſaltem conſiderabimus, tanquam verum & genuinum veritatis in moralibus criterium, ipſo exemplo demonſtraturi, multa in hoc argumento latitare, quæ hactenus a nemine, quantum mihi conſtat, euoluta ſunt & explicata. Per affectum autem hic generatim motum voluntatis aut bonum appetentis, aut malum vel ingratum auerſantis, intelligimus. Per veritatem, verum intelligimus bonum. Vnde hæc regula totam doctrinam moralem dirigens, reſultat: Quicquid voluntatem hominis ita afficit, vt lædat, vt dolorem aut tædium incutiat, illud non verum, ſed apparens potius bonum, imo malum eſt.

§. III. Hinc ſtatim ſequitur criterium ve-

ritatis in rebus moralibus non quærendum, eſſe in intellectu eiusque clara & euidenti perceptione, ſed in voluntate. Qua in re multi turpiter & frequenter tamen errant, qui exiſtimant, ſe bonitatem & prauitatem rei perſpectam ſatis habere, ſi de ea multos prompte ſibi formare conceptus posſint, ſi multa verba facere, aut integros etiam conſcribere libros valeant. Enimuero fieri poteſt, vt hi omnes de re prorſus ſibi ignota & nunquam explorata verba faciant, & ingentia conſcribant volumina. Simul tamen quid præclari ab hiſce expectari queat, quiuis facile intelligit. Exemplo rem declarabimus. Ponamus aliquem, qui nunquam viderit, multo minus guſtauerit ſaccharum. Ad hunc accedat alius, qui de ſuauisſimo ſacchari guſtu multa narret. Hæc capere ille equidem & aliis iterum narrare poteſt. Quis autem credat, eum reuera dulcedinem ſacchari perſpectã habere? Non ſane habet: nunquam enim guſtavit. Is tamen ſi multa ſuper hac re philoſophari, & diſputare, & alios etiam ſecus ſentientes refellere pergat, nonne omnium riſui ludibrioque ſe exponit? Eandem tamen quotidie ludi fabulam videmus, dum unus de rebus quæ ſolo affectu percipiuntur, & de quibus, aliquid inaudiuit, aut ex aliorum ſcriptis congesſit, alteri tradit, qui rurſus de iisdem

rebus

rebus incognitis plurima verba facit, & alios iterum facere docet.

§. IV. Obiiciet fortaſſe nobis aliquis, fallere interdum hoc criterium, adeoque pro vero criterio habendum non eſſe, cum experientia ipſa condoceat, eos, qui voluntatis ſuæ motibus atq; affectibus in deligendo bono inhærent, quã frequentiſſime, imo ſemper pro bono vero apparens amplecti, atque turpiter decipi. Namq; hominem voluptati deditum obiecto, quod hunc affectum irritare aptum eſt, reuera delectari, intimeque voluntatem eius affici, vt vehementi impulſu & cui ſe reſiſtere non poſſe putat, ad illud velut abripiatur. Hic ergo ſi ex affectu boni criterium capiat, neceſſario iudicabit, voluptatem aut illud, quod voluptatem excitat, bonum eſſe & ita feretur in præcipitia. Præcipuum autem omnium confeſſione, criterii requiſitum eſt, vt verum a falſo, bonum a malo diſcernere doceat, & ab omni erroris periculo nos tutos præſtet. Et ita etiam in ambitione, auaritia, ceteriſque affectibus ad hominis perniciem vel maximo comparatis, ſe res habet. Paucis: bona in poſterum pro malis, & mala pro bonis reputabuntur, ſi ex affectu hominum verum petendum eſt criterium: cum per deprauatam mortalium naturam, affectus ſemper in bonum aliquod apparens feratur.

§. V. Aſt declinari facile atque repelli hocce telum poteſt. In ipſa namque voluntatis perceptione non modo ipſa perceptio, ſed duratio etiam eius eſt conſideranda. Quod enim initio equidem ſuauitate voluntatem perfundit, poſt dolore & tædio replet, id quis pro bono ſane reputare nequit: ſaltem multis modis poſtponet tali bono, quod ita delectat voluntatem, vt conſtanter delectet & nullo vnquam dolore & tædio perfundat. Res declarari quam optime poteſt exemplo guſtus. Huic enim ſi quid offeratur, quod initio equidem dulcedine titillet palatum, & mox amaritudinem inferat, ecquis mortalium eſt, qui guſtui gratam illam rem & appetendam dixerit? Aut ſi quis hocce dicat, hunc guſtu prorſus deprauato eſſe, aut contra animi ſententiam loqui, omnes profitebuntur. Sic in iis etiam ſe res habet, quæ voluntatem afficiunt. Hæc, in quantum voluntatem delectant & ad ſe trahunt, bona ſunt: ſed in quantum lædunt & offendunt, mala. Quæ autem ita delectant, vt mox grauius lædant, quis hæc bona dixerit? Proinde vt quis intelligat, quæ voluptatem, auaritiam & ambitionem excitant, non eſſe bona, ſaltem talia, quibus voluntas acquieſcere poſſit, non neceſſe eſt, vt Philoſophos conſulat, aut vt Platonem aut Senecam euoluat, aut multis ratio-

cina-

cinationibus magno ſtudio excogitatis, hoc ſibi perſuadeat: ſed ſuum ſaltem inſpiciat animum, ſuam conſideret voluntatem, & quid in ea ſentiat, cogitet. Quam eſt ridiculum & ineptum conſulere velle Philoſophos, aut Medicos, aut alios viros doctos, cum quæritur, num res aliqua guſtui grata aut ingrata ſit, tam etiam ineptum & ridiculum eſt, quando de bono & malo quæſtio eſt, alium quam ſe, ipſum, ſuique animi perceptionem conſulere velle.

§. VI. De voluntate namque, qua bonum malumque percipimus, & illud appetimus, hoc auerſamur, ita cenſeo, eam illius eſſe conditionem indolemque, vt bona neceſſario appetat. Vt magnes ferrum neceſſario ad ſe rapit, ſi nulla intercedunt impedimenta: ſic quæcunque bona voluntatem afficiunt, ad ea ſua natura voluntas ita inclinatur, vt neutiquam homini integrum ſit, ea non appetere. Hoc facile vnumquemque ipſa experientia docet & conſideratio eorum, quæ quisque in ſe ipſo quotidie euenire animaduertere poteſt. Huic ſi quis fidem adhibere nolit, cum eo ne diſputandum quidem vlterius, cenſeo. Certisſima hæc eſt ratio veritatis aliquem conuincendi, quoties ſermo eſt de animæ noſtræ facultatibus, vt ſe ipſum quis exploret. Si ea in ſe deprehendat, quæ reliqui profiten-

tur, bene eſt. Sin, ſuo abundet ſenſu. Nec enim video modum liberandi illum ab errore, ſiquidem debitam diligentiam & patientiam in omnibus mentis ſuæ motibus explorandis non adhibeat.

§. VII. Non me mouet, ſi forte te male habeat, quod homo ita omni libertate priuetur. Quid enim ſi hoc concedam? Non video quid inde ſequatur abſoni. Primo namque ſi verum bonum, Deus ipſe ſit, qui hominis voluntatem ad ſe rapiat, feliciſſimam eſſe hanc libertatis iacturam, quilibet, rem recte ſecum reputans haud difficulter conceſſerit. Libertatem a Deo diſcedendi, Angelis bonis & hominibus ad perfectam beatitudinem translatis, omnes abiudicant. Recte quidem. Num autem ideo deterioris ſunt conditionis, quod Deum non amare nequeant, hoc eſt quod neceſſario ſint felices! Quod autem ad eos attinet, qui prauis adhuc cupiditatibus aguntur in tranſuerſum, quid obſtat, quominus eos omni prorſus libertate deſtitutos dicam? Videntur ſane in externis habere libertatem aliquam, dum metu pœnæ ſpeque præmii euitant grauiora delicta, ſed videntur: reuera nullam habent & in miſerrima ſeruitute ſunt conſtituti. Hoc ita explico: Homo ſibi relictus, nec diuina gratia colluſtratus, bona quæuis apparentia, ſiue ad voluptatem, ſi-

ve

ve ambitionem, ſiue auaritiam inuitent, neceſſario amat. Namque veri boni non habet guſtum, hoc non percipit. Quæ autem percipit, ad ea neceſſario fertur. Fieri itaq; poteſt, vt cum varia ſint bonorum apparentium genera, vna magis afficiatur, quam alia. Hinc cum ad vnum potius inclinatur, quam ad aliud, non exiſtimandum, quod vnum præ alio eligat, ſed quod vnius maior in animum ejus vis ſit, quam alterius. Ponamus ergo, metu pœnæ vel ſpe præmii aliquem deterreri a crimine perpetrando. Hoc non ideo fit: ac ſi is libertate gaudeat pœnæ euitationem aut præmium potius eligendi, quam delicti perpetrationem: ſed quod bonum iſtud, quod per pœnæ euitationem vel præmium ſe conſequi putat, maiorem in animum eius vim habet, quam bonum, quod per delicti perpetrationem ſe impetraturum credit. Rapitur itaque in diuerſas partes diuerſorum bonorum repræſentatione, ipſe omni prorſus libertate deſtitutus. Vnde ſimul patet, quod leges, pœnæ, & præmia locum nihiloſecius habeant, licet omni libertate etiam in externis homo careat. Inſeruire enim determinandis in aliam partem hominum affectibus poſſunt, ne erumpant in flagitia, humani generis ſocietatem perturbare apta.

§. VIII. Hinc ergo concludo: ut homo

aliquid velit, neceſſe eſſe, vt illud tanquam bonum percipiat, nec ſufficere, vt ſaltem ratiocinatione hoc bonum eſſe intelligat: imo ſi percipiat rei bonitatem, neceſſario in illud bonum eum ferri, vt illud non appetere nequeat. Atque inde nunc nouum argumentum ad meam ſententiam comprobandam capio. Etenim ad criterium requiritur, ut non tantum rem aliquam manifeſtet, ſed vt certo etiam manifeſtet, ita vt nullus dubitandi ſuperſit locus, ita rem ſe habere, prout per criterium nobis fuit manifeſtata. Hanc certitudinem de rei alicuius bonitate non intellectus, ſed voluntas & affectus nobis ſubminiſtrat. Quantumuis validæ ſint rationes de rei bonitate, ſi voluntas eam non perceperit & velut guſtauerit, nihil proficient, quotiescunq; obiectum contrarium adeſt, quod voluntatem ad ſe rapiat. Experientia ipſa hoc nos condocet. Quam multi rationibus clarisſimis conuicti ſunt, intemperantiam omnem fugiendam, virtutem contra & temperantiam conſectandam. Et ſane quamdiu nullum, quod illos ſollicitet, obiectum adeſt, egregie ſibi philoſophari videntur. Quamprimum autem affectus irritantur per obiecti præſentiam, aut aliis cauſis, cedant rationes, valeat philoſophia, faceſſant procul omnes demonſtrationes, velut impe-

impetu eo rapitur homo quorſum prædominans affectuum vis impellit. Quæ cauſa? quia ſcilicet maior vis eſt perceptionis, & guſtus, quam ratiocinationis.

§. IX. Non ergo errauerim, ſi dixerim, eos omnes, qui bonitatem virtutis non percepe- runt, & velut guſtarunt, in perpetuo verſari *Scepticiſmo morali*. Nec mirum: deeſt enim illis verum bonitatis criterium. Si quis ſaccharum non guſtauit, ille de dulcedine ſacchari nullam habet certitudinem. Et quam facile eſt variis rationibus illi perſuadere, ſaccharum eſſe dulce, tam quoque erit facile illi perſuadere, ſaccharum eſſe amarum. Nec obſtat, quod omnes dicant virtutem eſſe rem bonam, Deumque optimo iure ſummi boni titulum nomenque promereri. Primo enim dicunt, ſed non credunt. Deinde, quia nemo aperte contrarium docere audet, quid mirum, quod nemo ſecus ſentiat! licet huius rei veritas ei certo non conſtiterit. Denique periculum afferret, palam animi ſui profiteri ſententiam. Dicunt ergo, quod omnes dicere audiunt: ſed cuius veritatem ſibi non conſtare, ipſa vita moribusque comprobant. Hinc nunquam ſibi conſtant & certa prorſus morum regula deſtituuntur: vno verbo: Sceptici ſunt, licet minime nec ſibi nec aliis videantur. Latius ſane iſte Scepti-

pticiſmus practicus regnat, quam vllus forte cogitauerit.

§. X. Reſultat inde ſumma mortalium, quam quotidie videmus & deploramus *inconſtantia.* Si quis ſenſibus externis, viſu, auditu, guſtu rem clare percepit, is a veritate cognita nunquam ſe dimoueri patitur. Si quis ſacchari dulcedinem guſtauit, ſi etiam omnes Philoſophi accederent demonſtraturi infinitis Syllogismorum ambagibus, ſaccharum non eſſe dulce, ridebit illos homines, etſi reſpondere non poſſet ad illorum argutias, quia ſacchari dulcedinem guſtauit. Eodem modo ſi quis veri ſummi boni particeps factus eſt, eiusque criterium in voluntate non in intellectu habeat, non curabit Sophiſtarum voces, non mouebitur rationibus, aut argumentationibus. Sufficiet ei quod dulcedinem ſummi boni guſtauerit. Secus longe autem ſe res habet in illis, qui hanc ſuauitatem non guſtarunt. Quiduis illis facile perſuaſeris, modo hoc commodis ſuis & cupiditatibus non obſtare videant.

§. XI. Satis, puto, veritatem meæ ſententiæ demonſtraui. Nunc quanti momenti ſit hoc probe tenere, paucis ediſſerendum. Et primo quidem hinc clare intelligitur, quænam ſit vera *methodus inquirendi ſummum bonum.* Hoc omnes nauibus atque quadri-

gis

gis petunt. Paucisſimi obtinent. Volunt enim intellectu inueſtigare ſumum bonum, quod ipſa voluntate explorandum erat. Non certior via, quam ea, quam ipſa affectuum monſtrat perceptio. Hæc nos conuincit, omnibus rebus creatis plus tædii & doloris, quam voluptatis aut delectationis, ineſſe, adeoque earum poſſeſſionem neutiquam hominem felicem reddere.

§. XII. Cur ergo, inquis, tam pauci ſummum bonum inueniunt? cum omnes ita affectuum ſuorum ductum ſequentes hoc facillime inuenire poſſent. Imo neceſſario deberent. Ego vero arbitror cauſam huius rei nemini, naturam hominum penitius introſpicienti, obſcuram eſſe poſſe. Etenim ſentiunt quidem homines affectuum ductum ſequentes ea bona quibus delectantur, non eſſe vera bona; ſed quia viam rationemque meliora conſequendi neſciunt, aut eam ingredi nolunt, & tamen voluntas eorum ita comparata ſit, vt appetitu inſatiabili bonis quibusdam fruendi ſit prædita, hinc apparentibus illis & tranſitoriis bonis nunquam non ſeſe paſcunt. Contingit illis quod hominibus famelicis, qui quiduis deglutiunt, quantumvis ingrati ſaporis, ne fame pereant. Deus equidem per immenſam ſuam miſericordiam per, filium ſuum hominibus media propoſuit, qui-

quibus ſi vti vellent, facile verum illud, quo mentem ſuam exſatiare poſſent, conſequerentur bonum: ſed reſpuunt hæc media plerique, partim quia præſentia, quantumuis deteriora per congenitam hominibus ignauiam futuris vtut præſtantioribus præferunt, partim, quia guſtus illorum, vt ita loquar, ita conſuetudine deprauatus eſt, vt iam cibis ingratiſſimi ſaporis, hoc eſt, incommodis ſuis atque moleſtiis delectentur, qui ſupremus eſt miſeriarum gradus.

§. XIII. Si quæras, an intellectus nullæ prorſus in hoc negotio partes ſint: ita habeto: eſſe quasdam, ſed ſecundarias, vt inſtrumenti eſſe ſolent. Oculi namque etiam deligendis & parandis cibis inſeruire ſolent, quorum nos delectat ſapor: oculis tamen non ciborum ſuauitatem percipimus, ſed palato & guſtu. Sic intellectu dignoſcimus & diiudicamus quodammodo res, quibus affici voluntas queat, & de mediis diſpicimus, quibus voluntas ad fruitionem bonorum perducatur. Sed bona tamen voluntate ſeu affectu ſentimus, & percipimus, & velut guſtamus, non intellectu.

§. XIV. Rurſus & quidem ſecundo hinc intelligitur, quænam ſit *vera methodus ad virtutem aliquem perducendi.* Vera Virtus ex amore Dei fluit. Adhortandus itaque ſaltem

tem homo eſt, vt ſedulo attendat ad ea, quæ in ipſius mente contingunt. Si ſentiat & ita plane per ſe ipſum conuictus ſit, per rerum creatarum fruitionem ſe neutiquam felicem & beatum fieri: adhortandus eſt, vt periculum faciat & per media a Sacra Scriptura propoſita, veram cum Deo vnionem quærat. Quamprimum ineffabilis huius boni ſuauitatem guſtauerit, iam omnia conſecutus eſt. Non neceſſe itaque erat, multa de virtute, de ſummo bono, ceteriſque, de quibus multa diſputari ſolent philoſophari. In hoc incumbendum, huc omnes vires intendendæ, omnia conſilia conferenda, vt *guſtemus* hocce bonum. Hocce impetrato ſua ſponte animus in illud feretur, ſemperque illud appetet, imo non poterit non appetere.

§. XV. Libere ergo & palam profiteor, *Ethicam dogmaticam* hoc quidem reſpectu exiguum admodum habere vſum. Si enim aliquis accurate teneat omnes Philoſophorum de bonis & malis, de natura hominis & facultatibus mentis, de affectibus, de remediis vitiorum ſententias, ſique de his omnibus ita differere queat, vt omnes in ſtuporem & admirationem ſui rapiat, cum tanto tamen eruditionis apparatu infelix admodum, imo miſerrimus eſſe poteſt. Nec harum rerum ſcientia per ſe aliquid confert ad poſſeſſionem.

nem aut fruitionem illius boni: imo ſæpius eam impedit, dum tempus in inutilibus hisce ſpeculationibus terimus quod longe rectius explorandis & perſcrutandis noſtris defectibus, qui primus gradus eſt, ad veri boni guſtationem, impenderemus.

§. XVI. Ethicæ autem parænetricæ longe maius pretium ſtatuo: qua etiam antiquisſimis temporibus vſi ſunt mortalium ſapientisſimi. Per eam enim intellectus ſubtilibus & prolixis meditationibus non inuoluitur, nec ad ἀλλότρια rapitur, ſed voluntas ipſa, atque affectus mouetur tum ad tædium boni apparentis, tum ad ſuauitatem boni veri eo rectius percipiendam. Quia autem per naturam guſtus mentis noſtræ, vt ita dicam, valde corruptus & deprauatus eſt, ſolæ parænefes rem non conficiunt, ſed aliis inſuper mediis opus eſt, vt alibi docemus. Qui per reprehenſiones acriores aut Satyras hominum corrigere & emendare mores ſuſtinent, hactenus quidem dogmaticis præferendi ſunt, quod voluntatem magis, quam intellectum mouent. At tamen quia eiusmodi Scriptores ſuam ſimul ambitionem produnt, exemplo nocent, & iram quoque interdum prouocando ſimul impediunt, quicquid ceteroquin ex illorum inſtituto ſperari boni poterat.

§. XVII.

§. XVII. Transferenda etiam omnino ad religionem ſunt, quæ hactenus de criterio veritatis in moralibus diſputauimus. Idem enim ſcopus eſt, moralem philoſophiam & theologiam, quæ de vera religione præcipit, tractantibus, perducere homines, miſeria obrutos, ad veram felicitatem. Ad quod obtinendum philoſophi quidem infirmo rationis lumine nituntur, theologi autem clariori reuelationis. Obiectum tamen vtrobique idem eſt, hominum miſeria & felicitas. Quemadmodum & in eo facile conſentiunt, veram hominis felicitatem abſolui ſummi boni poſſeſſione, hoc eſt fruitione Dei.

§. XVIII. In eo autem longe plurimi turpiter aberrant, quod exiſtimant, Deum intellectu, non voluntate percipi. Ego autem ſecus arbitror, Deum voluntate potius, quam intellectu percipi. Et hanc demum perceptionem, quæ fit voluntate, veram illam eſſe & genuinam, quæ hominem ad ſincerum Numinis amorem excitat, in quo verus etiam Dei cultus veraque conſiſtit religio. Nec eſt quod quis arbitretur, noua me hic & inaudita proferre. Scriptura S. diſerte idem docet, quando *guſtandum eſſe Dominum* dicit. *Guſtate Dominum, quam ſit bonus. Pſalm. XXXIV. v. 9. I. Petr. II, 3.* Guſtus hicce ſpiritualis nihil aliud eſt quam iſta, quam innuimus, voluntatis perce-

ptio, ſeu ſenſatio, vt ita loquar, quæ quid ſit, rectius per experientiam vnusquisque diſcit, quam vt multis verborum ambagibus & definitionibus explicari queat.

§. XIX. Atque intellexerunt hoc quodammodo ipſi Scripturæ Interpretes, qui obſeruarunt, *cognoſcendi* voce haud raro non ſolum intellectus vim, ſed affectum inſuper in Scriptura S. deſignari, idque maxime cum de rerum diuinarum cognitione ſermo eſt. Sic quando *Ioh. XVII. 3.* dicitur: hæc eſt autem vita æterna *ſi te ſolum cognouerunt verum Deum & quem miſiſti Ieſum Chriſtum*, manifeſtum eſt, quod cognitio intellectus ibi neutiquam poſsit intelligi. Quam multi enim ſunt, qui infinitos de rebus diuinis ſibi conceptus formare poſſunt, & de hiſce conceptibus ingentia conſcribere volumina, cum ipſi tamen ſuarum cupiditatum ſint ſerui, adeoque longe miſerrimi. Num tu hoſce æterna frui vita, ſummaque beatitudine dixeris? Contra qui guſtauit Deum atque Chriſtum, ille non poteſt non vehementisſimo in illum ferri affectu, adeoque neceſſario felix eſt atque beatus. Ex iſta enim cum Deo coniunctione ſumma animi tranquillitas, gaudiumque perenne, & quicquid hominem beatum reddere poteſt, fluit.

§. XX. Quemadmodum autem, qui bonum

num aliquod guſtarunt, neceſſario illud quoque appetunt, vt antea demonſtraui, ita ſane qui Dei bonitatem ſemel guſtarunt, eodem modo illam non appetere nequeunt, vt contra quamdiu non guſtarunt, perceperunt tamen tranſitoriam bonitatem rerum creatarum, neceſſario ad hanc appetendam rapiuntur. Vnde ſane liquido patet, quam abſonum ſit, & ab omni prorſus ratione alienum, ad religionem aliquem cogere velle. Si quis rem ſvavem eſſe guſtu ipſo deprehendet, ſua ſponte etiam hoc confitebitur, & eius appetet fruitionem. Contra quamdiu hoc non deprehendet, nec ipſo guſtu conuincatur, metus & minæ hoc tandem efficiunt, vt contra animi ſui ſententiam profiteatur, ſe aliquid tanquam dulce percipere, aſt vt ſerio ſibi hoc perſuadeat, adduci nullo modo poterit. De guſtibus non eſſe diſputandum, in prouerbium abiit: multo minus ad guſtum aliquis cogi poteſt. Poteſt ſane aliquis cogi vt cibum capiat, aut aliud quid palato admoueat: aſt poſito, guſtui eius quod ſumit amarum videri, hoc, vt dulce videatur, ſi quis metu & minis ſe impetraturum credat, næ is omnium ſe exponeret ludibrio. Et idem ſane faciunt, qui homines ad religionem cogere inſtituunt. Eſt enim, vt paucis dicam, religio nihil aliud, quam guſtus rerum diuinarum.

§. XXI. Si ita, inquis, ſe res habet, ergo qui ſemel bonitatem Numinis guſtarunt, hoc eſt qui ſemel Chriſtiani facti ſunt, neceſſario Deum amabunt, adeoque hanc nunquam iterum amittere poterunt felicitatem: id quod tamen experientiæ quotidianæ, & Theologorum ſcitis repugnat. Aſt ad experirntiam quod attinet quotidianam, eam hic admodum fallacem eſſe arbitror. Hoc equidem, fateor, experientia docet, quod multi qui ſpeciem veri Chriſtianiſmi præ ſe tulerunt, mox ſeculi iterum illecebris abripiantur, aganturue in transuorſum. Aſt quis præſtabit, hos veros fuiſſe Chriſtianos? hos rerum diuinarum guſtaſſe reuera ſuauitatem? Scita Theologorum admitto, quousque cum Scriptura S. conueniunt. Sed cum hiſce tamen conciliari facile noſtra hypotheſis poteſt.

§. XXII. Enimuero certum eſt, eum, qui bonitatem & ſuauitatem rei percipit, quamdiu percipit, eam neceſſario appetere & amare. Quid vero ſi guſtus corruptus ſit? ſi quid intercedat quod impediat, quominus eius percipiat ſuauitatem? Tum ſane contingere poteſt, vt quis faſtidiat, ex quo maximam antea peceperat delectationem. Magnes ferrum ad ſe trahit: ſed ſi quid intercedat, quod Magnetis vim impediat, motus ceſſat. Sic voluntas noſtra Dei bonitate ſemel percepta,

ad

ad eam rapitur, aſt ſi obſtaculum ponatur, ſi intercipiatur iſta bonitatis communicatio, quid mirum, ſi ad hoc ſuæ felicitatis centrum moueri deſinat? Nimis multa autem in homine adſunt impedimenta, quæ niſi ſedulo remoueantur, hac eum priuare poſſunt felicitate. Guſtus eius per naturam, educationem & conſuetudinem corruptus eſt, vt incommoda & acerbitatem rerum mundanarum non ſemper ſentiat, aut interdum ſuauitatem etiam ex iis capiat. Hinc quando incipit bonitatem Dei guſtare, guſtus iſte leuis tamen adhuc eſt, nec animum ſatis interdum afficit, vt non quandoque rerum caducarum deſiderium eum inuadat. Eſt tamen magna hic hominum diuerſitas: cum in quibusdam multo acrior ſit, animumque amor iſte Numinis ita percellat, vt ſordeant res omnes caducæ, nihilque aliud niſi tædium & maximam moleſtiam creent. Quæ cum ita ſint, ratio patet, cur nonnulli amittere iterum verum rerum diuinarum guſtum, & ad ſuam redire facile poſſint perniciem.

§. XXIII. Interim hoc tamen certum eſt, ſi quis iuſtum gradum in guſtu rerum diuinarum conſecutus fuerit, hunc haud ita facile adduci poſſe, vt rerum terreſtrium iterum capiatur amore. Quod ſi fiat, ſumma malitia, incuria & negligentia accedat oportet.

Vnde inidoneos eiusmodi homines ſeipſos reddunt, quibus iterum Deus tam facile ſe impertire queat. Atque hinc lucem ni fallor, capit, illud Apoſtoli ad Ebr. VI. 4. ſeqq. *Fieri non poteſt, vt qui ſemel colluſtrati cæleſte donum guſtarunt & participes fuerunt Sancti Spiritus: præclaraque Dei dicta & æui futuri virtutes guſtarunt: Et tamen relabuntur, ii iterum vitæ correctione renouentur: qui ſibi Dei filium crucifigunt & in eum exemplum edunt.* Hic initio illud probe obſeruandum, quod plane ad mentem noſtram religio Chriſtiana deſcribatur *per guſtum*: qui *ſemel colluſtrati cæleſte donum guſtarunt.* Deinde quod diuerſi gradus huius guſtus ſtatuantur. Namque non ſine prægnanti ratione additur: *Præclaraque Dei dicta & æui futuri vires guſtarunt*, quo ipſo ſupremus veluti huius felicitatis, quæ quidem in hac vita hominibus obtingere poteſt, gradus deſignatur. Porro quod de his etiam qui huncce gradum conſecuti ſunt, aſſeratur, tamen eos relabi poſſe. Et denique quod *ἀδύνατον* ſit, vt vitæ correctione iterum renouentur, propter incorrigibilem ſcilicet mentis peruerſitatem. Culpa itaque non penes Deum eſt, qui per naturæ ſuæ ſummam perfectionem non poteſt non cum omnibus ad hoc paratis, ſe vnire, ſed penes ipſos homines qui ſua malitia in eum ſtatum ſe præcipitant, vt

vt ex ſua emergere nequeant miſeria. Nimirum ſi quis data opera guſtum ſuum corrumperet & deinceps culpam in ſaccharum reiiceret, ac ſi hoc non eſſet dulce, nonne is omnium iudicio inſanus & mentis ſuæ non ſatis compos pronunciaretur? Sic & homines ad caduca hæc iterum ſe conuertentes, ſuum guſtum corrumpunt; hinc quod miſeri euadant & infelices, non Deo, ſed ipſis imputandum eſt. Hoc ipſe Apoſtolus eleganter exemplo agri declarat, qui ſi ſterilis ſit & nullum amplius fructum ferat, agricolæ imputari nequit, quod ab eo tandem prorſus negligatur. *Nam, terra quæ imbrem ſæpius in ſe venientem combibit & herbam parit illis accommodatam, propter quos colitur, ea Dei fauore felicitatur. At quæ ſpinas effert & tribulos, improba eſt, & affinis execrationi ad extremumque exurenda.* Accedit enim ad hæc iuſtiſſima Dei ira, eiuſmodi hominem, tam proterue in ſuam ſe dantem perniciem, deſerentis.

§. XXIV. Probe autem hæc ſi teneantur, obuiam iri facile quam plurimis, qui animos hominum occuparunt, erroribus poteſt. Inter hos & illum refero; quod exiſtimant diſputationibus & ſubtiliſſimis ratiocinationibus Atheos ad meliorem mentem reuocari poſſe. Hinc tot hactenus conſcripta ſunt contra Atheos volumina, & quotidie con-

ſcribuntur, quibus tamen nihil proficitur. Ego, vel vnicum Athei exemplum mihi commonſtrari vellem, qui conuictus diſputatione eiusmodi,& ad meliorem ſententiam traductus ſit. Credo equidem, quod ſi diſputationi vim &pœnæ metum adiunxerunt, nonnulli eo perducti ſint, vt ore Deum profiterentur, impiumque eiurarent errorem. Aſt quod conuicti plane ſint ac certi de exiſtentia ſupremi Numinis redditi, hoc eſt,de quo dubito. Ergo, inquis,Athei ſibi relinquendi & ab execrabili non liberandi errore ſunt? liberandi ſane ſunt, ſed alia incedendum via, alia adhibenda methodus. Namque ſi diſputationum campum cum iis ingredi vis, nunquã deerit quod excipiant, ſpeculationibus etiam & contemplationibus immerſi, impedientur ſaltem ad animæ ſuæ miſeriam attendere,quæ tamen prima ad illorum emendationem via eſt. Hinc eiusmodi diſputationes non inutiles modo, ſed interdum noxiæ ſunt. Ego non aliam video rationem emendandi, & ad meliorem mentem reducendi Atheum,quam vt paucis demonſtretur, Deum voluntate rectius, quam intellectu percipi, & intellectus certitudinem dependere ab emendatione voluntatis: exploret ergo ſe ſerio, an veram animi tranquillitatem poſſideat, & cum citra controuerſiam deprehenſurus ſit, ea ſe carere,

re, iubeatur Deum quærere, donec eius poſſeſſione & fruitione plene conuincatur. Si obtemperet monitis tuis & adhortationibus (nam a diſputationibus abſtinere conſultius fuerit) bene eſt; ſin, nihil aliud ſupereſt, quam vt pro eiusmodi homine longe miſerrimo preces ad Deum fundamus.

§. XXV. Ergone, pergis, contemnendæ plane ſunt iſtæ rationes, quibus Philoſophi tam acute, tamque eleganter, ſummi Numinis exiſtentiam probarunt. Non ſane: ſed recte vſurpandæ ſunt. Eæ rationes ſi caute & ſobrie proponantur, id efficere poſſunt, vt attentionem in Atheo excitent, vtue in eam illum inducant ſententiam, rem dignam eſſe, in quam præiudicatis opinionibus procul faceſſere iusſis, inquirat. Hæc opinio, ſi in illo excitata fuerit, & tum ille a ſpeculationibus ſubtilioribus ad practicam, ſimplicemque miſeriæ ſuæ conſiderationem perducatur, tum ſpes aliqua affulgere alicui poteſt, ex inferni faucibus miſerum eripiendi. Intellexit hoc, credo, Anglorum Theologus doctisſimus Richardus Bentleius, qui contra Atheos diſputaturus, initium fecit a miſeria & ſtultitia Atheorũ. vid. Bentleii *Irrationabilitas & Stultitia Atheiſmi Orat. I.* Recte quidem. Si quid enim diſputationes proficiunt, hæ ſine dubio efficacisſimæ ſunt, quibus miſeriæ ſuæ

 &

& ſtultitiæ conuincuntur, vt ita tandem adducantur ad quærendum Deum, eumque tandem guſtandum, quæ vnica ratio eſt ex omnibus dubiis & incertitudine eluctandi.

§. XXVI. Quid vero mirum, quod ſucceſſu fere careant ſuſceptæ contra Atheos diſputationes, cum forte plerique, qui contra Atheos diſputant, in eandem claſſem ſint referendi, licet ipſi hoc non credant, nec ſibi perſuadeant. Plerique enim, qui tantos contra Atheos clamores excitant, theoreticam ſaltem habent de Deo notitiam, quæ ſi cum guſtu Dei conferatur, incerta eſt & infirma. Imo fidenter dico & citra ambages, qui non guſtauit Deum, & voluntate percepit, quantumuis multa contra Atheos diſputet, ipſe Atheus eſt. Audaciam meam accuſas? ecce idem dixit Ioannes Apoſtolus: *qui non amat, non nouit Deum; nam Deus amor eſt. 1. Joh. IV. 8.* Nihil luculentius ad noſtram ſententiam confirmandam dici poterat. Amor Dei ex eius guſtu oritur, & qui guſtauit Deum, eum neceſſario amat. Is ergo, qui guſtauit Deum, vt ita dicam, adeoque eum amat, Deum etiam nouit; Qui autem non guſtauit, adeoque non amat, non nouit Deum, adeoque & Atheus eſt. Manifeſtum ergo eſt, atheum eſſe poſſe, qui firmisſime ſibi perſuadet

det,ſe credere Deum, & quotidie quam ſubtilisſime contra Atheos diſputat. Vnde & hoc rurſus intelligitur, cur gentiles in Scriptura S. athei dicantur. *Quamobrem mementote*, inquit Apoſtolus, vos *in illo tempore fuiſſe ſine Chriſto, ab Iſraelitica republica alienos, federibus promiſſionis carentes, ſpem non habentes & DEI EXPERTES in mundo*, hoc eſt, plane Atheos. *Eph. II, 12.* Num exiſtimamus nullam plane Epheſios de Deo habuiſſe notitiam? Vix hoc ſibi quisquam perſuaderi patietur. Et nihiloſecius fuerunt Athei. Ratio: quia non guſtarunt & voluntate perceperunt Deum. conf. liber. cui titulus: *le Chretien Philoſophe. p. 152.* ubi autor recte & egregie dicit: *Atheiſmum eſſe extinctionem motuum, per quos ſentimus* (ſentimus, inquam, non intelligimus ſaltem) *exiſtentiam Dei.*

§. XXVII. Quod vero antea §. XXII. dixi, argumenta quibus probatur exiſtentia Dei, hunc potisſimum uſum habere, vt iis præparetur animus ad quærendam perceptionem, ſeu fruitionem Dei, per quam ſolam plene & firmiter de Dei exiſtentia & perfectionibus aliquis conuinci queat, hoc confirmari pariter ac illuſtrari poteſt ex ſermone Pauli Apoſtoli *Act. XVII, 27.* Argumenta hactenus ſelectisſima attulerat Apoſtolus, quibus probari exiſtentia Dei quam accuratisſime poteſt

teſt. Quorſum vero iſta? vt intellectus ideas quasdam atque conceptus de exiſtentia Dei ſibi formaret? hoc ad certitudinem non ſufficere arbitratur Paulus. Vt *quærerent*, inquit, *Dominum ſi forte eum* CONTRECTARENT, *& invenirent.* Is ergo eum inuenire dicendus eſt, qui eum *contrectat*, hoc eſt tam certo percipit ſenſatione voluntatis, ac is, qui corpus ex tactu & contrectatione percipit. Eſt enim manifeſtum, quod quædam verba ſenſuum, vt *videre* & *audire* magis intellectum, alia vt *guſtare*, *palpare*, *contrectare*, magis voluntatem & intimam mentis perceptionem adumbrent. Atque hanc eſſe Apoſtoli mentem, ex ſequentibus conſtat. Intime enim Deum omnibus præſentem eſſe docet. *Quanquam non procul ab vnoquoque noſtrum remotum: cum in eo viuamus, & moueamur, & ſimus.* Vt enim intellectu percipiamus Deum & certas ideas atque conceptus de eo nobis formemus, ad hoc non neceſſe eſt, vt intime omnibus præſens ſit. Aſt vt voluntas cum eo vniatur, & ita bonitatem eius percipiat, & guſtet, ad hoc omnino neceſſe eſt, vt omnibus intime præſens ſit, cum aliquis vere & realiter cum re abſenti vniri nequeat.

§. XXVIII. Proxime ad atheos accedere videntur, qui Numinis equidem exiſtentiam profitentes, Chriſtianæ tamen religionis in-

du-

Digitized by Google

dubium vocant aut veritatem, aut neceſsitatem, in ipſa natura ſe viam & rationem perveniendi ad ſalutem, inuenire, exiſtimantes. Atque hi quidem vulgo *Naturaliſtarum* nomine veniunt. Nec defuerunt, qui eruditis commentationibus, illorum errori obuiam ire & cumprimis Chriſtianæ religionis veritatem demonſtrare, conati ſunt. Ecquis vero eſt, qui Hugonis Grotii de veritate Chriſtianæ religionis librum ignoret? cui omnes ferme palmam in hoc ſcribendi genere, tribuunt. Ad me quod attinet, in eo cum reliquis facile conſentio, eruditum huncce Grotii librum eſſe, & multiplici doctrina refertum, vt omnia eius viri ſcripta. An ad Chriſtianæ religionis veritatem agnoſcendam eo vllus ſit adductus, ego quidem neſcio, & ſi palam dicere licet, quod ſentio, dubito. Non accuſo Grotium ac ſi male cauſam optimam egerit: ſed an hac methodo conuinci plane Naturaliſtæ aut Ethnici queant, quæ tamen ſolennis eſt & omnibus eruditis frequentata, id quidem eſt, de quo me dubitare profiteor. Etenim ita arbitror, Chriſtianæ religionis criterium non in intellectu, ſed in voluntate quærendum eſſe. Adeoque ſi quis omnia argumenta, quibus veritas Chriſtianæ religionis demonſtratur, ad vnguem vſque calluerit, & ne minimum quidem

dem in intellectu ſuo hac de re ſupereſſe ſcrupulum exiſtimauerit, ſi tamen guſtu mentis hanc veritatem non deprehenderit, dubius erit & incertus, quicquid etiam dicat. Hoc ipſe ſtatim experietur, modo poſitis pauliſper opinionibus præiudicatis, paulo profundius in animi ſui penetrare receſſus ſuſtinuerit. Quid multis? longe aliam methodum probandi veritatem Chriſtianæ religionis tradidit nobis Seruator *Ioh. VIII. v. 16. Mea doctrina mea non eſt, ſed eius qui me miſit. Si quis volet eius voluntati parere, cognoſcet de doctrina, vtrum ea ſit a Deo, an ego mea ſponte loquar.* Quæſtio ibi erat de veritate doctrinæ Chriſti. Hanc vt probaret Chriſtus, non argumentis, ex philoſophiæ aut hiſtoriarum receſſibus petitis vſus eſt, ſed adhortatus eſt auditores ſuos vt ad verum doctrinæ huius criterium attenderent; hoc autem criterium erat: *Si quis volet Dei voluntati parere, cognoſcet de doctrina, vtrum ea ſit a Deo?* hoc eſt, ſi quis gratiæ diuinæ ſe permittit, vt remotis cupiditatum impedimentis, bonitatem Dei guſtare incipiat, & ita voluntati diuinæ ſe ſubmittat, tum ex hocce guſtu rerum diuinarum cœleſtiumque bonorum conuincetur & certus euadet, hanc doctrinam veram eſſe & a Deo profectam. Et ita ſane eſt, ſi quis cruciatus & angores conſcientiæ ob

com-

commiſſa peccata non intellexerit, ſed expertus fuerit; ſi quis ſolatium quod tum doctrina de Chriſto Seruatore affert, non prolixis ſpeculationibus contemplatus fuerit, ſed reuera ſenſerit & guſtauerit; is demum certus euadet de veritate religionis Chriſtianæ: imo maiorem certitudinem conſequetur, quam omnes demonſtrationes, etiam mathematicis euidentiores, affere potuiſſent. Proinde hæc vera eſt & genuina methodus de veritate Chriſtianæ religionis aliquem conuincendi, vt adhortationibus adducatur ad mentis ſuæ miſeriam explorandam & agnoſcendam: atque huic ſi remedia ipſe quæſiuerit, nec alibi quam in Chriſtiana religione inuenerit, tum demum ipſa experientia atque guſtu, vt ita dicam, conuincetur, vera eſſe quæ hæc religio profitetur.

§. XXIX. Nec tamen ideo ſtatim reiicio aut contemno argumenta, quæ ad veritatem Chriſtianæ religionis comprobandam erudite ſunt excogitata. Idem de illis ſentio, quod ſupra de argumentis, quibus contra Atheos vti ſolemus, pronuntiaui. Præparari iis quodammodo animus poteſt, vt eo facilius adducatur ad media adhibenda, quibus deinceps ad verum rerum diuinarum guſtum perueniat; conuinci prorſus nequit. Etenim, noſtra natura tam corrupta eſt, vt difficulter ad-

adducatur ad miſeriam ſuam deſerendã, proinde omnia, quæ poteſt, illis opponit, qui eam corrigere & emendare annituntur, cumprimis autẽ rationem in ſubſidium vocat, quæ ſi dubia quædam contra id, quod proponitur, mouere queat, longe illud gratisſimum eſt homini deprauato. Hæc itaque obſtacula vt remoueantur, illorum omnino aliquid conferre philoſophia poteſt, quæ veritatem Chriſtianæ religionis variis argumentis comprobat. Declarari res omnis exemplo poteſt. Aegrotus, quod medicamentum, quod illi propinatur, ſanitatem allaturum ſit, certo priusquam experiatur, ſcire nequit. Hoc cum inſuper non gratum ſit palato, varias excogitare equidem poteſt rationes, quibus euincat, non ſumendum eſſe medicamentum, quia adhuc dubium incertumque ſit, an per illud ſanitatem ſit recuperaturus, aut quia nullum morbo inſit periculum, & ſi quæ alia ſunt eiusdem commatis. His ſi quis alias rationes opponat, quibus demonſtret, errare omnino ægrotum, qui vires, quibus medicamentum pollet, ei abiudicet aut morbi naturam indolemque ignoret, non quidem hoc ipſo ſanitatem ægroto conciliat; efficit tamen, vt eo facilius medicamentum ſumat, quo reſtitui ſanitati queat.

§. XXX.

§. XXX. Longe firmiſsimum porro hæc doctrina nobis ſuppeditat præſidium, contra *Indifferentiſmum*, vt vocant, religionum. Etenim qui ipſa experientia & intimo velut guſtu conuictus didicit, in ſola Chriſtiana religione afferri, quæ animum boni infiniti cupidum exatiare poſſint, ei ſane neutiquam perinde eſſe poteſt, num huic, an Ethnicæ, aut Iudaicæ vel Mahumetanæ religioni ſit addictus. Sed cum Chriſtiana religio iterum in diuerſas diſtracta ſit ſectas, quænam inter haſce amplectenda ſit, quam rectiſsime diiudicabit, ſi huius criterii ductum ſequatur. Aſt hoc cum abſonum forte quibusdam videri poſsit, paulisper nobis declarandum eſt. Bonum quod mouere voluntatem debet, neceſſe eſt vt ad voluntatem etiam pertingat, ea quidem efficacia, quæ ad ſufficienter eam mouendam requiritur. Sic quæ appetitum ſenſitiuum mouere debent bona, niſi ſenſus externos percellant, & ita quidem, vt voluptatem aut dolorem ex iis mens capiat, nihil efficient. Fructum arboris vetitæ ſi e longinquo ſaltem primi parentes conſpexiſſent, aut ſi is inuolucris quibusdam tectus illorum oculis ſubtractus fuiſſet, nunquam, credo, eum appetiuiſſent, multo minus comediſſent. Eodem modo quæ voluntatem mouere debent bona ſpiritualia, neceſſe eſt vt eidem ita re-

præſententur, vt efficaciam ſuam in voluntatem exerere queant. Hinc ſi quæ inter Chriſtianæ religionis ſectas Deum resque divinas errorum & prauarum opinionum involucris tectas velut&obſcuratas proponant, illæ quin vero fine ſcopoque excidant, dubitandum non eſt. Hinc neutiquam ſane perinde eſt quascunque amplectamur opiniones: cum quædam omnino vera fruitione ſummi boni nos priuent, ſummamque adeo attrahant perniciem. Accedit in religione chriſtiana hoc peculiare, quod excitari inſuper voluntas ad ſummum bonum appetendum, & viribus nouis inſtrui debeat, cum mortua per naturum ſit, & ad bonum verum percipiendum prorſus inepta; idque per certa media a Deo huic fini deſtinata. Si quæ ergo ſecta hæc media reſpuit, aut non ita proponit, vt efficacia eſſe queant, ea quantumuis ſplendida, ab indole Chriſtianiſmi abhorret, & qui ei addicti ſunt, non eſt, vt eam, quam omnes nauibus atq; quadrigis petunt, ſibi polliceantur felicitatem. Applicare hæc ad ſingulas ſectas, haud difficile fuerit. Etenim ad duo hæcce ſemper reſpiciendum eſt capita, ſi iudicium ferendum ſit, num quis in hac aut alia ſecta conſtitutus, ſtricteque eiusdem ſectæ placitis addictus, æternam conſequi ſalutem poſſit? Primo num de Deo, re-

bus

buſque diuinis talia doceat, quæ forte perceptionem earundem & verum guſtum impedire queant. Deinde an ea proponat media, quæ excitare hominis voluntatem, & cupiditatum vinculis liberare, & ad guſtum iſtum diuinum aptam reddere queant.

§. XXXI. Hoc forte, excipis, eſt quod volo, ad diiudicandam veritatem in moralibus concurrere etiam intellectum debere, non ſufficere voluntatem. Aſt hoc ipſum eſt, quod ego nunquam negaui. Concurrere ad cibum præparandum & ſumendum viſus poteſt, non tamen oculis guſtamus, ſed lingua & palato. Sic ad veritatem agnoſcendam in moralibus concurrit intellectus, non tamen intellectu, ſed voluntate quodnam verum bonum ſit, diiudicamus. Interim ſi quis iam ipſo intellectu cognoſcat, aliquid non eſſe bonum, non neceſſe eſt, vt hoc exploret voluntate. Si quis oculis aut aliis ſenſibus non credens, lignum, lapides & id genus alia in cibum commode aſſumi non poſſe, vellet omnia prius guſtu explorare, ſtultus eſſet. Ita etiam, qui in iis, quæ intellectus ſatis clare capit, ſemper affectum prius aut voluntatem in ſubſidium vocare vellet, de eo merito illud: ſero ſapiunt Phryges, vſurparetur. Omnia ergo eo redeunt, vt ſuos intellectui & voluntati ſtatuamus limites, nec hos confundamus,

Digitized by Google

imo potius, vt a natura conſtitutos recte obſeruemus. Confundunt autem hos omnino, qui voluntati ita criterium veritatis tribuunt, vt intellectus officia excludant. Quos homines, eiusmodi indifferentiſmum profitentes, licet ipſa ſatis refellat experientia, error tamen illorum manifeſtandus, aut detegendus eſt, ne eo & alii abripiantur.

§. XXXII: Sed Fanaticiſmo vt vocant obviam etiam commode iri poteſt, ſi hoc criterium veritatis rite obſeruetur. Fanaticus enim is vocatur, qui certo principio, certa norma, & regula deſtituitur, & quicquid in mentem venit & ipſa phantaſia, enormiter licet aberrante, ſibi fingit, pro vero reputat. Quod illis ſane contingere neceſſe eſt, qui rerum bonitatem intellectu comprehendunt, voluntate non percipiunt. Vnde revera plerique Syſtematum concinnatores, qui tanto clamore & ſtrepitu in Fanaticos detonare ſolent, maximi ſunt Fanatici. Namque raro admodum verum guſtum rerum divinarum habent, adeoque non ex experientia loquuntur aut ſcribunt, ſed quæ ab aliis dicta ſunt, ea iterum dicunt, & centies repetunt. Rurſus tamen & inter eos, qui propriæ conſcientiæ & experientiæ ductum ſe ſequi opinantur, plurimi ſunt Fanatici. Namque priusquam aliis quod guſtu bonum eſſe de-

deprehendimus, obtrudamus, ſedulo explorare nos debemus, num forte guſtus noſter corruptus ſit. Quod qui non faciunt, incertum pro certo exploratoque arripientes, facile in Fanaticiſmum incidunt.

§. XXXIII. Non autem certior ratio eſt ſe explorandi, quam ſi omnes motus noſtros exigamus ad normam rectiſſimam & falli neſciam, Scripturam ſcilicet ſacram. In ea enim non tantum media perueniendi ad ſummam felicitatem, vnionem videlicet cum Deo, præſcribuntur, ſed & characteres luculenti eorum proponuntur, qui hanc felicitatem conſecuti ſunt. Hinc ſi quis primo guſtu ſuo interno deprehendit ſuauitatem ſummi boni, & certus inſuper eſt, ſe ea adhibuiſſe media, quæ Scriptura S. commendat, eosdem denique characteres in ſe deprehendit, quos Scriptura in illis, qui hanc felicitatem conſecuti ſunt, notat, is demum extra omne erroris aut deceptionis periculum eſt conſtitutus. Contra qui hæc non rite obſeruant, facile in Fanaticiſmum prolabuntur, ſiue in intellectu tantum veritatis criterium in moralibus quærant, ſiue guſtu ſuo deprauato nimis præcipitanter ex eo criterium boni & mali aſſumendo, ſe decipi patiantur. Et inde quidem duplex iſta Fanaticiſmi ſpecies

oritur, qui quotidie homines in tranſuorſum agit.

§. XXXIV. Omnes itaque Phantaſiæ illuſiones dum procul faceſſere iubemus, & Scripturæ S. rectum commendamus vſum, hoc etiam addendum, neminem, niſi diuina gratia colluſtratum Scripturam S. recte intelligere. Hoc omnes inter noſtros profitentur, pauci forte recte capiunt, paucisſimi experiuntur. Ex noſtra autem de criterio veritatis in moralibus hypotheſi, cuncta rite declarari poſſunt. Quæcunque in Scriptura S. de Deo rebusque diuinis, de gratia Dei conuertente, iuſtificante, renouante, ſanctificante &ſic porro dicuntur, bona ſunt, quæ quisque in ſe experiri & guſtare debet. Ni expertus fuerit, ni guſtauerit, poteſt quidem multa de hiſce rebus verba facere, ſed vt non intelligat quæ dicat aut ſcribat. Etenim & cæcus de coloribus loqui multa & diſſerere poteſt, ſi recitet quæ ab aliis audiuit, cum ipſe, quid color ſit, ignoret. Et ita ſimplicisſime intelligi poteſt, quod dicit Apoſtolus: *animalis homo non percipit quæ ſunt diuini Spiritus quippe quæ ſunt ei ſtultitia, itaque non poteſt ea cognoſcere, vt quæ ſunt ſpiritualiter examinanda 1. Cor. II. 14.* Qui ſupponunt intellectu veritatem rerum moralium diiudicari, hocce effatum Apoſtoli aut plane non intel-

telligant, aut non admittant neceſſe eſt. Nonne experientia docet, homines improbos accuratiſſimos etiam de rebus diuinis ſibi formare poſſe, conceptus? imo ita vt probos etiam vincant? Quid ergo ſibi vult Apoſtolus dum dicit, *animalis homo non capit, quæ ſunt Spiritus Dei*. Forte ideo non capit, quia non vera eſſe credit, quæ in Scriptura Sacra proponuntur? Aſt repugnat experientia? Multi enim ſunt ex Theologorum etiam ordine, qui non tantum accurate dogmata & articulos Theologiæ tenent, ſed de illorum etiam veritate tam firmiter perſuaſi ſunt, vt vitam potius dimittere, quam mutare ſententiam parati ſint, & qui tamen moribus ſuis demonſtrant, non immerito in animalium hominum ſeſe referri claſſem. Qui enim de hiſce dici poteſt *quod non capiant doctrinam Chriſtianam?* Nihil ergo aliud ſupereſt, quam vt fateamur, de cognitione & perceptione voluntatis hoc eſſe intelligendum. Qui non expertus eſt, & guſtu ipſo mentis conuictus, eſſe Deum, eumque eſſe iuſtum, benignum ſanctum, peccatoribus terribilem, paterno eundem affectu ad ſe accedentes amplecti & ſic porro, ille quantumuis multa de Deo commentetur, non capit, quæ ſunt diuini Spiritus & ſi cordate intimos mentis ſuæ receſſus explorare velit, deprehendit ea omnia illi ſtul-

ta & abſona videri. Atque hinc luculenter explicari etiam poteſt, quis Scripturæ S. ſenſus *carnalis & ſpiritualis* ſit. *Spiritualis* qui ſolus verus & genuinus eſt, is dicitur, quando quis ea, quæ in Scriptura S. legit, in ſe quoque expertus eſt, aut experitur. *Carnalis*, quando quis ex Scriptura S. certas equidem de rebus diuinis ſibi ideas, ſecundum regulas artis format, ſed in ſe nondũ ea expertus eſt, quæ in Scriptura S. legit.

§. XXXV. Controuerſiarum denique & litium funeſtiſſimarum, quibus orbis Chriſtianus diſcinditur in partes, numerus haud mediocriter imminueretur, ſi obſeruata hac doctrina homines tandem intelligerent, pleroſque pro inanibus ideis atque conceptibus ſuis, tanquam pro ſacris & aris pugnare. Res nimirum ita ſe habet. Quæ percipimus ſenſu atque affectu, ita percipimus vt plane quid percipiamus, aliis, verbis explicare nequeamus. Adeoque ſi alter nunquam eiusmodi quid percepit, fruſtra annitimur ideam eiusdem perceptionis verbis aut ſermonibus noſtris in animo eius excitare. Sic etiam ſi alter dicat, ſe aliter hoc percipere, operam oleumque perdiderit, ſi quis hac ſuper re cum eo diſputare vellet. De guſtu nec corporis nec mentis diſputandum eſſe, iam in prouerbium abiit, adeo huius rei omnibus nota eſt veri-

veritas. Quod ſi tu certus ſis tuum guſtnm recte ſe habere, alterius corruptum eſſe, in cauſas eius rei inquirendum, fons mali modeſte demonſtrandus, & impedimenta removenda, vt alter quoque ad verum guſtum perveniat. Si is recta ſuadenti obtemperare nolit, habeat ſibi. Non ergo omnes diſputationes proſcribimus: abſit. Multas enim, quæ ad innocentiam noſtram demonſtrandam, & viam errantibus oſtendendam, impedimenta veri guſtus remouenda comparatæ ſunt, oppido neceſſarias eſſe, lubenter fatemur. Sed quæ de modo huius guſtus vt ita dicam ſuſcipiuntur, & de meris conceptibus inſtituuntur, maximam partem friuolas eſſe, & ſuperuacaneas, aſſerere non dubito. Quod ſi duo acriter de guſtu Sacchari inter ſe contenderent, vno quidem contendente, Saporem eius ad dulcedinem lactis, altero ad dulcedinem mellis eum propius accedere aſſerente, nonne cum ratione inſanirent, cum lis illa nulla diſputatione finiri poſſet? Quod ſi inſuper neuter ſaccharum guſtaſſet, & tamen contendere non deſinerent, hos tu rationis compotes diceres? Faxit Deus ut tandem rectiora tam ſæpe moniti diſcant mortales, & ea agant, quæ egiſſe nunquam eos pœnitere queat.

Digitized by Google

OBSERVATIO X.
ALTERVM INDICIS EXPVRGATORII ROMANI SPECIMEN.

Beatus Rhenanus.

EX annotationibus Beati Rhenani in Tertulianum.

p. 7. In argumento in librum de carne Chriſti, paulo poſt princ. deleantur illa verba, *in hoc libro ſunt, quæ euarient a placitis recentiorum Theologorum, vt quod de Fratribus loquens dicit, &c.* vsque ad illud, *quo vix alium Chriſtianus Orbis antiquiorem habet.*

In argumento in librum de præſcriptionibus aduerſus hæreticos, circa medium, deleantur illa verba, *hanc nulli loco affigit.*

In annotationibus in 1. librum contra Marcionem num. 10. deleantur illa verba, *& hodie quidam carnibus piſces præferunt.*

In argumento in librum quintum contra eundem in fin. deleantur illa verba, *porro quod omnibus epiſtolis excusſis, præter eas, quæ ſunt ad Titum, &c.* vsque ad finem argumenti.

Inargumento libri contra Valentinianos, paulo poſt princip. deleantur illa verba, *vide quantum Chriſtianiſmo ſemper nocuerit philoſophia.*

In annotationibus in librum de Corona mi-

militis paulo ante med. vbi declarat illud Tertulliani, *verbum Euchariſtia Sacramentum*, deleantur illa verba, *Conradus Pellicanus, homo miræ ſanctitatis, ac eruditionis.*

Ibidem, paulo poſt in illa Tertulliani verba, oblationes pro defunctis, deleatur illud, *vnde anniuerſariorum ſacrorum, cum eleemoſynis, origo, quæ apud nos perpetua inſtituuntur*, deleatur etiam ſimilis annotatio marginalis in libro de Monogamia, ex omnibus impreſſionibus, vbi poſita fuerit. pag. 138.

Ibidem n. 9. in illa verba, *conquirendum an in tot. Chriſti mili.* deleatur tota annotatio vſque ad illa verba, *Apoſtolos nobis repræſentantes.*

Argumentum libri de Pœnitentia, totum expungatur, nam commode repurgari non poteſt.

In annotationibus in eundem librum de Pœnitentia, in fine, deleatur integra annotatio in illa verba, *inſtitutam a Domino exomologeſin, ſciens*, vſque ad finem.

In argumentum libri, Exortationis ad caſtitatem, in medio, deleantur, illa verba, *quanquam veteres omnes, atque adeo Hieronymus ipſe matrimonio parum æqui fuerint, &c.* vſque ad finem argumenti.

In exemplari Baſileæ, apud Frobennium, impreſſo anno 1528. in argumento, *libri de præ-*

Digitized by Google

præſcriptionibus hæreticorum, deleantur illa verba, *ex hoc libro facile liquebit lectori, qui non ſit omnino ſtupidus*, & quæ ſequuntur vſque ad finem.

Ex libro quarto *aduerſus Marcionem*, ſtatim poſt num. 50. vel 51. (propter varias impreſſiones,) deleantur illa verba, *Baptiſma, & Eucharistia, duo Sacramenta primitiuæ Eccleſiæ.*

Fol. 596. corr. in margine, pro origo, ponatur, antiquitas. Non enim ſancta, & ſalubris anniuerſariorum conſuetudo Tertuliani primum temporibus nata fuit, ſed ab Apoſtolis acceptam conſuetudinem, vt nos, ita & illa ſecula frequentarunt.

p.40. BENEDICTI ARIÆ MONTANI.

Corrigenda in Commentario Benedicti Ariæ Montani in Iſaiam: Paginæ citatæ reſpondent Editioni Antuerpianæ, Anni 1599. in 4.

Cap. 1. pag. 43. ſuper illa verba *Iſaiæ, quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum*, deleantur verba ſequentia. *Neque enim nos illud ſacrificium offerimus: ſed illud ipſum CHRISTI repræſentamus, & referimus incruento, (vt dicitur) modo repetimus id, quod* CHRISTVS cruentum obtulit.

Cap. 1. p. 52. ſuper illa verba *Iſaia, ſi fuerint peccata veſtra, ſicut coccinum*, deleantur tri-

triginta verſiculi ab illis verbis, *neque enim ante* CHRISTI *mortem, & reſurrectionem vllos homo a peccati* corpore, &c. vsque ad illa incluſive, *ſine qua ſimplicitate non intrabimus in Regnum Cœlorum.*

Cap. 9. p. 228. ſuper illa verba: *Princeps pacis, deleantur* verba ſequentia, *pax etiam inter carnem & ſpiritum conciliata.*

Cap. 32. p. 729. ſuper illa verba, *Cultus iuſtitiæ ſilentium,* deleantur illa verba, *ſed in hac hominum conditione, &c.* vsque ad illa incluſiue *vſus expolitione vates declarat.*

Corrigenda in Commentariis B. Ariæ Montani in Prophetas minores, citantur paginæ ex editione Antuerpiana 1571. in folio. p.40.

Cap. 10. Oſeæ, pag. 173. ſuper illa verba, *ſeminate vobis ad iuſtitiam,* deleantur verba illa, *verum enim vero tantum hoc, tanquam admirabile donum, &c.* vsque ad illa, *qui vtinam aliquando ad veritatem dirigantur,* incluſiue.

Ibidem pag. 174. deleantur illa verba, *nullam igitur occaſionem, &c.* vsque ad illa incluſive, *per* CHRISTVM *ſuo tempore afferendam.*

Cap. 14. pag. 212. ſuper illa verba, *Vocantibus medebor, amaboque hos libenter,* deleantur illa verba, *Igitur cum primum hortantem Iſraelitas vatem, &c.* vsque ad illa incluſiue, *Deus ipſe in ſe recipit.*

Cap

Cap. 2. Ioelis, pag. 253. ſuper illa verba, *& eum qui ab Aquilone eſt*, deleantur illa verba, *in Hebræis* vero *myſteriis, &c.* vsque ad illa incluſiue, *grandis eſt ſermo, & ad dicendum interpretabilis.*

Cap. 2. Zachariæ, pag. 789. ſuper illa verba, *& poſſidebit Dominus Iudam*, deleantur illa verba, *Is vero populus Hieruſalem, &c.* vsque ad illa incluſiue, *ad præclaras gerendas, agendaſque res adderet.*

Pag. 290. ſuper illa verba, *Et eliget adhuc Hieruſalem*, deleantur illa verba, *qualis vero eorum hominum, qui hac Sancta Ciuitate donati*, vsque ad illa incluſiue, *quamuis inuiti tamen ob breuitatis ſtudium prætermittimus*, id eſt, deleatur tota pagina vsque ad finem capitis.

Cap. 4. p. 799. ſuper illa verba, *& Campus eius*, deleantur illa verba, *id quod antiquis tem-*
p.41. *poribus*, vsque ad illa, *vt exhiberet immaculatam Deo*

Cap. 1. Malachiæ, pag. 935. ſuper illa verba, *ab ortu enim ſolis vsque ad occaſum*, deleantur illa verba, *at vero cæteras gentes non legis, &c.* vsque ad illa incluſiue, *purum munus offerretur*, ſunt hoc loco delendi ſupra centum verſus, ſiue lineæ.

Corrigenda in Elucidationibus B. Ariæ Montani in quatuor Euangelia, & Acta Apoſto-

ſtolorum. Paginæ citantur ex editione Antverpiana, in quarto, 1575.

Cap. 1. Matthæi, pag. 1. deleatur tota prima annotatio, quæ incipit, *in hoc capite exponitur* IESV CHRISTI *genealogia,* & finitur illis verbis, *ex familia Dauid ſecundum carnem, ſine patre humano genitus.*

Pag. 2. num. 16. *litera a.* deleantur illa verba, *adoptione & affinitate, quæ Hebræis dicitur* יבמה

Pag. ead. num. 20. *litera b.* deleantur illa verba *non genitum, ſed natum.*

Cap. 5. Matthæi, pag. 12. num. 28. lit. a, deleantur illa verba, *concupiſcentiam antiqui,* &c. vsque ad illa, incluſiue, *& rationi ſubiiciant.*

Cap. 6. Matthæi num. 1. pag. 14. litera b., deleantur illa verba, *Duplex eſt iuſtitia, comparata, & accepta de vtroque genere alias diſſeruimus. In prioris ratione omnia opera continentur Deo grata, & probata, in quibus.*

Cap. eodem pag. 17. n. 33. lit. D. deleantur illa verba, *nam duplex eſt iuſtitia,* &c. vsque ad illa, *& hoc non ex vobis, donum enim Dei eſt.*

Cap. 11. Matth. num. 28. lit. I, pag. 34. deleantur illa verba, *venite ad me omnes, qui veſtrarum culparum,* &c. vsque ad illa, *qua liberantur à lege peccati, & mortis.*

Cap.

Digitized by Google

Cap. 19. Matth. n. 18. Lit. E, p. 65. deleantur illa verba, *cognouerunt autem in regeneratione, cum regenerati re, & effectu*, & vſque ad illa, *& nobis erit alias fuſius explicanda, Deo id proſpiciente.*

p. 42. Cap. eodem, n. 30. lit.. F pag. 66. deleantur illa verba, *multi erunt primi, hunc locum &c. vſque* ad finem annotationis.

Cap. 1. Luc. num. 72. lit. K. p. 183. deleantur illa verba, & *corpore peccati*, & paulo poſt, deleantur illa, *idque donum certum, perpetuumque nobis ſit, ipſo auctore, omnibus diebus noſtris, in hac vita, & in futura, æterna duratione.*

Cap. 12. Luc. num. 10. lit. E. pag. 229. deleantur illa verba, *alii autem accepta a Spiritu Sancto virtute, & reuelatione, illum filium Dei credunt eſſe longe præſtantius, quam illi priores, quia adiuti dono diuino habent teſtimonium Dei in ſe.*

Cap. 22. Luc. num. 19. lit. G. pag. 263. deleantur illa verba, *& corpus etiam myſticum a me ſuſceptum*, &c. vſque ad illa, *& tamen non proderit hoc omnibus vobis, quia ecce manus tradentis me, &c.*

Cap. 16. Ioannis num. 26. lit. F. pag. 341. deleantur illa verba, *qui a patre procedit, non de proceſſione perſonali*, &c. vſque ad illa, *qui eſt ſummus auctor totius huius conſilii, & expeditionis.*

Cap.

Cap. 19. Actorum, num. 2. lit. C. pag. 427. deleantur illa verba, *nullis vero ex experimento antequam Chriſtus eſſet glorificatus.*

Cap. 28. Actorum, num. 28. lit. C. pag. 461. deleantur illa verba, *& corpore peccati.*

Corrigenda in elucidationibus B. Ariæ Montani in omnia SS. Apoſtolorum ſcripta, p.43. & in Apocalypſin. Paginæ citantur ex editione Antuerpiana anni 1588. in quarto.

In diſputatione de Chriſti Ieſu veritate, pag. 17. deleantur illa verba, *neque vero ſigna hæc, & veri Chriſti argumenta, &c.* vsque ad illa *ſancti eritis mihi, quoniam ego ſanctus ſum.*

Ibidem pag. 20. deleantur illa verba, quæ habentur paulo ante finem paginæ, *& ſuper omnem humani aleam conſtituti.*

Ibidem, p. 22. prope finem, deleantur illa verba, *nam illius morte vetus ille homo, cuius culpa in nos translata multorum ſine fine malorum cauſa fuerat, eſt extinctus, & omnium nominum debitum eſt retributum.*

Fortaſſe etiam tota hæc diſputatio tolli poſſet, quia magna ex parte conſumitur in demonſtranda gratia noui Teſtamenti, qua fingitur fomes peccati in electis plane extingui.

Epiſt. ad Coloſſ. c. 2. num. 14. pag. 250. deleantur duo illa verba, *peccatique corpus.*

Epiſt. prioris ad Theſſal. cap. 5. num. 23.

pag. 264. deleantur illa verba, *humanum illud extinguens bellum, quo caro concupiſcit aduerſus Spiritum, & Spiritus aduerſus carnem: atque diuiſionem, diſſidium, & pugnantiam illam ſingulari dono, ac beneficio componens, ita vt ima ſummis concordent.*

p.44. Epiſt. ad Hebræos, c. 9. n. 9. pag. 330. deleantur illa, *auferendo non ſolum peccata, ex corpore peccati tanquam membra deducta, ſed ipſum peccati corpus.*

Ibidem cap. 10. num. 2. pag. 334. deleantur illa, *ſemel mundati a peccati corpore ſecundum conſcientiam, quod non ita ipſis contingere confeſſio annua manifeſtat.*

Epiſt. poſterioris Beati Petri, cap. 1. n. 1. p. 388. deleantur illa, *apud Eccleſiam Dei, cuius duo in vniuerſum primi Status ſunt, &c.* vsque ad illa, *ad cæterorum ædificationem hortantur.*

Epiſt. 1. S. Iohannis, c. 3. n. 4. p. 408. deleantur illa, *in huius Apoſtoli ſermone iniquitas id ſignificat, &c.* vsque ad illa, *qui vere iam ſunt filii Dei.*

Ibidem, cap. 4. n. 1. p. 414. deleantur illa, *Spiritus ſanctificationis antiquis non fuit exhibitus, quia nondum Chriſtus fuerat glorificatus, ideo nec tunc quidem ſpiritus malus extitit, qui ſanctificationem ementiretur.*

Explicatio Apocalypſis tota fortaſſe tollen-

lenda eſſet, quia refert omnia myſteria ad triplicem eſſentiam, diuinam, humanam integram, & humanam corruptam, quæ ſunt omnia noua & periculoſa.

Corrigenda in Libro Generationis, & Regenerationis Adam, edito a B. Aria Montano. Antuerpiæ 1593. in 4.

Lib. 2. cap. 4. p. 91. deleantur illa verba, *tentare quidem illa ſolent concupiſcenciæ impetu taco, & repentino, qui, ſi fortiter reprimatur, vincetur demum, & domabitur, præſente Dei gratia, &c.* vsque ad illa, *opportunum ſtudium ponere neglexerit.* P. 45.

Eadem pagina, paulo infra, deleantur illa, *quamquam vero homo interioris partis virtute exteriori portioni, &c.* vsque ad illa, *tantum in me auxilium tuum.*

Pag. 92. deleantur illa verba in fine paginæ: *metuens interim, & cognoſcens, non vitari ſe modo, ſed reprimi, & pelli, ac ſubigi poſſe.*

Lib. 4. c. 1, p. 204. ſub finem paginæ, deleantur illa, *atque hac haud dubie ratio fuit, &c.* vsque ad illa verba, p. 205. *ambulauit Hanoch cum Deo.*

Lib. 4. c. 2. p. 207. deleantur illa, *& inferiore nihil pugnante, aut aduerti quidquam agente.*

Eodem capite, p. 208. in fine paginæ, de-

leantur illa, *atqui lex eadem, quæ homini ſuam imbecillitatem, &c.* vsque ad illa, *tempus conſignatum tradi.*

Lib. 6. cap. 9. pag. 327. deleantur illa, *ſuſceptum, tibique aptatum totius humani generis corpus Deo Patri commendaturus primum, deinde in ſacrificium vna ſecum deuoturus.*

Quoniam fieri non potuit, vt omnia omnino loca notarentur, quæ expungenda eſſent, viſum eſt hic adiungere propoſitiones nouas, atque erroneas huius auctoris, vt vbicumque in libris eius lectori forte occurrent, expungantur.

Prima propoſitio, Gratia duplex eſt, altera comparata, altera accepta.

p.46. *Secunda*, gratia comparata communis fuit Patribus Teſtamenti veteris, & noui, accepta autem propria eſt Euangelii.

Tertia, gratia comparata non erat Iuſtitia inhærens, ſed imputatiua.

Quarta, gratia accepta extinguit omnino fomitem peccati.

Quinta, omnis qui bene vtitur gratia comparata, perueniat ad acceptam.

Sexta, gratia accepta eſt iuſtitia inhærens, & quæ faciet filios Dei.

Septima, omnis motus concupiſcentiæ eſt peccatum, quia poſſet homo, ſi vellet, extinguere concupiſcentiam.

BIBLIA

BIBLIA ROBERTI STEPHANI.

Chriſtiane Lector.

Obſeruauit Genebrardus, & in Cronograghia, & ſuper Origenem, quod ea verſio, ſeu paraphraſis, quæ circumfertur ſub Franciſci Vatabli nomine, aut Vatabli non eſt, viri alioquin doctiſſimi, & vere Catholici: ſed quorundam prauorum diſcipulorum eius, qui eam a Roberto Stephano Religionis Catholicæ deſertore imprimi fecerunt, vel teſtante Theodoro Beza in Iconibus, Leo Iudæ Elvetius eiusdem auctor fuit; vel certe ſi Vatabli eſt, Caluiniani hæretici errores plerosque inſeruerunt. Quapropter ab eius lectione abſtinendum iudicamus, & ſumendum eſſe Codicem, qui anno Domini 1584. Salmanticæ impreſſus fuit apud Caſparem Portonarum hoc Titulo. *Biblia Sacra cum duplici translatione, & Scoliis, Franciſci Vatabli nunc denuo a plurimis, quibus ſcatebant erroribus, &c.* Curauimus tamen annectere hic cenſuram eius ad commodum illorum, penes quos reperiuntur Biblia Roberti Stephani dicta. p. 47.

EX BIBLIIS ROBERTI STEPHANI.

Cum duplici textu, & annotationibus Vatabli.

Poſt Bibliorum titulum verſa pagina, tota

 de-

deleatur fol. a principio 4. totus Index deleatur, cui titulus eſt, *In quo itidem noui inſtrumenti teſtimonia ex veteri excerpta annotauimus.*

Inter prologos Bibliorum, qui initio præfiguntur, deleatur argumentum in lib. Iob, præſertim ab illis verbis, *in hoc vero libro hæc quæſtio tractatur, an ne etiam probis a Deo malum accidat, &c.* vsque ad finem.

GENESIS.

Cap. 6. num. 11. deleatur illud, *Iſta eſt hiſtoria de Noe, quem iuſtum fuiſſe per fidem pronunciat,* Paulus ad Hebræos 11. *quod Deo prædicenti diluuium crediđiſſet, eundem vocat Petrus iuſtitiæ præconem.* 2. Petr. 2.

Cap. 14. num. 14. deleatur illud, *Benedixitque illi ſubaudi Deo, id eſt gratias illi egit de victoria data Abrahæ.*

Cap. 15. n. 4. deleatur illud, *huius tuæ fidei.*

Eodem cap. num. 13. deleantur illa verba, *& reputauit ei illam ad iuſtitiam, illam ſub fiduciam, id eſt ob eam credulitatem, quia credidit Deo, liberos promittenti, iuſtus apud Deum habitus eſt.*

p. 48. Eod. cap. ad marg. lit. B. deleatur illud, *Abraham fide iuſtus.*

EXODVS.

Cap. 18. ad marg. lit. C. deleantur illa verba

ba, *Moyſes ſecundum leges Dei iudicat lites populi*.

Cap. 20. n. 23. deleatur tota annotatio.

LEVITICVS.

Cap. 5. num. 18. deleatur illud, *triſtitia comes eſt peccati, & peccatoris oratio Deo placere nequit.*

Eod. Cap. num. 28. deleatur illud, *Declarabit eum emundatum a peccatis.*

Cap. 10. n. 31. deleatur illud, *id eſt remiſſam declaretis.*

Cap. 17. ad marg. paulo ante lit. B. deleatur illud, *Sacrificia damnat, quæ non fiunt ad oſtium tabernaculi fœderis.*

Cap. 21. ad marg. paulo ante lit. B. deleatur illud, *Sacerdos non interſit mortuorum exequiis.*

Cap. 26. ad marg. paulo ante lit. B. deleatur illud, *ſculptilia prohibet fieri.*

Eod. cap. ad marg. lit. G. deleatur illud, *promiſſionis ſuæ memor Deus parcit populo confitenti peccata.*

NVMERI.

Cap. 11. ad marg. lit. B. deleatur illud, & *infidelitas*.

Eodem cap. ad marg. lit. E. deleatur illud, *infidelitas*.

Cap. 23. num. 26. deleatur illud, non *a-*

Google

ſpexit iniquitatem in Iacob, nec vidit calumniam &c. Id eſt Dominus peccatum Iſraeli non imputat propter fidem; peccat quidem fidelis, ſed ſtatim condonatur ei peccatum.

DEVTERONOMIVM.

Cap. 4. ad marginem littera C. deleatur
v.49. illud, *Debortatio a quacunque ſimilitudine adorandæ.*

Eodem cap. ad marg. litera D. deleatur illud, *Imagines ne fiant, quæ adorentur.*

Eodem cap. n. 24. deleantur illa verba: Corrumpatis, ſubaudi vos, & faciatis vobis ſculptile aliquod, aut ſimilitudinem cuiuscunque ſimulacri, hoc eſt imaginem, &c. vel ne forte corrupti faciatis, &c.

Cap. 7. ad marginem litera D, deleatur illud, *Sculptilia, ſiue Imagines.*

Cap. 9. ad marginem ante literam B. deleantur illa verba, *non propter Iuſtitiam, & æquitatem cordis tribuit quidquam Deus hominibus, & paulo inferius* ad marginem deleatur illud, *iuſtitia hominum.*

Cap. 11. ad marginem litera D, deleantur illa verba. *Benedictio obedientibus verbo Dei: maledictionem credentibus.*

Cap. 13. ad marginem ante literam B. deleatur illud, *Pſeudo propheta, miraculis a verbo Dei abducens.*

Eo-

Eodem cap. paulo inferius deleatur illud, *Miraculis tentat fidem noſtram Deus.*

Eodem cap. ad marg. lit. B, deleatur illud, *occidendus, qui a fide, & fiducia in Deum abducere tentet, etiam ſi ſit vxor.*

Eodem cap. ad marg. litera C. deleatur illud, *Ciuitatem a fiducia in Deum abductam iubet ipſe Deus comburere, & habitatores occidere.*

Cap. 15. ad marginem paulo ante literam B. deleantur illa verba, *alendi pauperes, nec permittendum, vt mendicent.*

Eodem cap. n. 23. deleatur illud, *quia apud Iudæos nulli erant mendici publici.*

Cap. 17. in ipſo textu nouæ editionis num. 12. deleantur illa verba, *in actionibus iudicialibus.*

Cap. 18. ad marg. lit. D. deleatur illud, *Propheta aliud, quam verbum Dei prædicans, interficiendus.* p. 50.

IOSVE.

Cap. 1. num. 10. deleatur illud, *ire ad dexteram eſt addere verbo Dei.*

REGVM I.

Cap. 2. num. 7. deleantur illa verba, *vel nullus eſt, &c. quaſi dicat nullus alius coli debet, præter Dominum: nam eſt clementiſſimus, &c.*

Eodem cap. num. 8. deleatur illud, *qui pro ſalute inuocandus ſit.*

Cap. 7. n. 7, deleantur illa Verba, *Doctus inter Hebræos dicit hanc hauſionem & effuſionem aquæ fuiſſe in ſignum fidei remiſſionis peccatorum dicentes euaneſcant peccata noſtra, vt hec aqua, dele peccata noſtra. Alius inter eos in ſignum humiliationis inquit.*

Eodem cap. & num. vbi legitur, *reſipiſcentes,* legendum eſt, *pœnitentes.*

Eodem cap. ad marg. paulo ante literam B. deleantur illa verba, *ſeruiendum ſoli Deo.*

Cap. 12. litera D. ad marginem deleatur illud, *propter promiſſiones ſuas parcit Deus.*

Cap. 17. litera D. ad marginem deleatur illud *Danidis fides, & Saulis diffitentia.*

REGVM II.

Cap. 7. ad marginem paulo ante literam B. deleantur illa verba, *nihil vult Deus agi ſine verbo ſuo.*

REGVM III.

Cap. 8. in ipſo textu num. 96. deleatur illud, *reuocauerintque ad cor ſuum in terra, in quam captivi abducti ſunt, ſi inquam reſipuerint.*

p. 51. Cap. 22. ad marginem litera C. deleatur illud, *Deus opera Pſeudo-prophetarum, ſeducit interdum eos, qui verbum eius oderunt.*

REGVM IV.

Cap. 2. num. 23. deleatur illud, *id eſt in ſinum Abrahæ, &c.* vsque ad finem annotationis.

Cap.

Cap. 20. ad marginem litera B. deleatur illud, *propter ſe, & promiſſa ſaluat Deus.*

PARALIPOMEN. I.

Cap. 5. ad marginem lit. C. deleatur illud, *orantes in fide dum præliantur vincunt Agarenos.*

Cap. 17. paulo ante literam B. deleantur ex margine illa verba, *ſine verbo ſuo nihil vult agi Deus.*

PARALIPOM. II.

Cap. 6. num. 57. deleantur illa verba, *id eſt, meminerint ſe peccaſſe.*

Cap. 18. ad marginem litera E. deleantur illa verba, *Deus per ſpiritus erroris in ore Pſeudo-prophetarum ſeducit interdum eos, qui verbum ſuum oderunt.*

ESDRAE I.

Cap. 10. num. 33. deleatur illud, q. d. *Donec propoſita reſipiſcentia noſtra, vel per reſipiſcentiam noſtram, placemus Dominum iratum in nos.*

LIBER IOB.

Cap. 3. num. 19. deleatur illud, *Putabat mortem eſſe finem malorum, iuxta vulgi opinionem.*

Cap. 5. num. 14. vbi legitur, *hortatus eum ad reſipiſcentiam*, dicatur *ad pœnitentiam.*

Cap. 7. num. 16. vbi legitur, *quæ eſt mihi vice*

Digitized by Google

vice cuſtodiæ verba impatientis, dicatur, *quæ eſt mihi vice cuſtodiæ tanquam impatientis.*

Cap. 8. ad marginem ante literam B. vbi legitur, *& reſipiſcentiam revocare*, legendum eſt, & *pœnitentiam reuocare.*

p.52. Eod. cap. litera B. vbi legitur *primum argumentum reſipiſcentium*, dicatur, *pœnitentium.*

Cap. 9. ante literam B, ad marginem deleatur illud, *Comparatus Iob iuſtitiæ Dei comparatione hominis iuſtitiam nullam declarat.*

Eodem cap. ad marginem litera D. deleatur illud, *rurſus oſtendit neminem poſſe, indicante Domino iuſtificari.*

Cap. 12. num. 9. deleatur illud, *ſenum auctoritatem eſſe Sacroſanctam, modo conſentiat cum iudicio ſpiritus.*

Cap. 13. ad marg. litera C. deleantur illa verba, *agnoſcentibus peccata ſua ſalus promittitur, hypocritis vero condemnatio.*

Cap. 15. n. 14. deleatur illud, q. d. *qui fieri poteſt, vt coram Deo purus ſit homo? probat nullum hominem eſſe purum.*

Eod. cap. num. 15. deleatur illud, *adeo, vt, ſi cum Deo conferantur, ſint impii.*

Cap. 22. n. 1. vbi legitur *ad reſipiſcentiam hortatur*, dicatur, *ad pœnitentiam.*

Cap. 25. ad marg. deleantur illa verba, *Baldad probat, coram Deo neminem eſſe mundum.*

Cap. 28. n.16. deleantur illa verba, *ſita in ſola in Deum fiducia.*

PSALMORVM LIBER.

Pſal. 1. ad marg. deleatur illud *Impiorum, & infidelium interitus.*

Pſal. 14. ad marg. deleatur illud, *Quibus oporteat eſſe moribus præditos veros Cœlorum ciues, & Eccleſiæ Dei municipes.*

Pſal. 15. in ipſo contextu nouæ editionis deleatur verſus penultimus, qui incipit, *Nec enim deſeres animam meam apud ſepulchrum.*

Pſal. 18. ad marginem litera B. deleatur illud, *Puritas Chriſti, quæ & noſtra facta eſt.* p.53.

Pſ. 27. ad marg. lit. D. deleatur illud, *Salutis certi.*

Pſal. 31. ad marg. deleatur illud, *Qui beati & iuſti*, Ioan. 4. A.

Pſ. 33. lit. B. ad marg. deleatur illud, *Spes in Deum.* Eod. Pſal. lit. C. deleatur illud, *Spes in Deo.*

Pſ. 34. ad marg. litera D. deleantur illa verba, *iuſtitia Dei.*

Pſal. 36. ad marg. lit. C. deleatur illud, *Deus Dux* & rector fidelium.

Eod. Pſal. inferius deleatur illud, *Fideles non relinquntur a Deo.*

Eod. Pſal. del. illa verba, *Exortatio ad opera fidei.*

Pſal.

Pſal. 38. ad marg. deleantur illa verba, *Deo fidit.*

Eod. Pſal. inferius deleatur illud, *orat peccata condonari ſibi.*

Pſ. 39. litera B. ad marg. deleantur illa verba, *Chriſtus hoſtia pro peccatis noſtris.*

Eod. Pſal. litera C. deleatur illud, *iuſtitiam, qua peccator iuſtificatur, & miſericordiam prædicauit Chriſtus.*

Eod. Pſal. paulo inferius ad margines deleantur illa verba, *Chriſtus afflictus putat ſe derelictum a Patre.*

Pſ. 68. ad marg. lit. B. del. illa verba, *irriſiones* Chriſto *facta.*

Pſal, 71. ad marg. deleatur illud, *peccata agnoſcentem liberat Chriſtus.*

Pſal. 80. ad marg. lit. B. deleantur illa verba, *qui Deo credit in nullo alio fidit.*

Pſal. 88. ad marg. lit. E. del. illud, *peccatores punit ſaluaturus quidem Deus : ſed tantum propter ſuam miſericordiam.*

P. 54. Pſal. 90. ad marg. deleatur illud, *canit quam tutus agat, liberque malis vniuerſis, qui Deo ſe ſola fide commiſerit.*

Pſal. 95. n. 6. deleantur illa verba, *hoc tempore reuelati Euangelii.*

Pſal. 98. ad marginem deleantur illa verba, *peccatis Sanctorum propitius Deus, etſi ea quandoque vlciſcatur.*

Pſal.

Pſal.124. a marg. deleatur illud, *Deus fidentes ſibi nunquam derelinquit.*

Pſ.125. ad marg. deleatur illud, *fideles ſequitur crux ducens ad gloriam.*

Pſal.127. ad marg. deleantur illa verba, *in laboribus manuum.*

ECCLESIASTES.

Cap. 1. n. 17. deleantur illa verba, *hac propoſitione damnat opera hominis ſine gratia.*

Cap. 5. num. 6. deleatur illud, *dicit aut opus, quia per infidelitatem omnia noſtra opera coram Deo ſunt peccata.*

Eodem cap. n. 12. deleantur illa verba, *& conuenit Dei mandato, in ſudore vultus tui veſceris pane*, ita Chaldæa Paraphraſis. P. 55.

Cap. 9, ad marg. ante lit. B. deleatur illud, *per iuſtitiam operum neſcit homo amore, an odio dignus ſit.*

Eod. cap. n. 8. deleatur illud, *partem, id eſt, non ſunt participes eorum, quæ fiunt in hoc mundo.*

Eodem cap. n. 9. deleatur illud, *ex quo ſcilicet receſſiſti a iudicio carnis, ad iudicicium ſpiritus, ex quo recepiſti eum per fidem.*

Eodem cap. num. 15. ad fin. deleatur illud, *quæ ſtulta eſt.*

Cap. 11. ad marg. litera B. deleantur illa verba, *omnia committenda diuinæ prouidentiæ.*

CAN-

CANTICA CANTICORVM.

Cap. 1. num. 1. deleantur illa verba, *nam ſchemate amatorii carminis, vt Pſ. 44. quo dotes Salomonis, & filiæ Pharaonis celebrantur, eorumque mutuus amor, & legitima coniunctio.*

Eod. cap. num. 29. deleantur illa verba, *quamdiu fuit Chriſtus in Eccleſia, fides eccleſiæ dedit odorem ſuum.*

Cap. 2. n. 9. deleatur illud, *dicit ſe infirmam dilectionem, vt infirmus fide dicitur: præcipue cupit ab ipſo ſponſo erigi.*

Eod. cap. num. 23. deleantur illa verba, *vel imbres euanuerunt, & abierunt, vacat ſibi, id eſt terrores & hominum traditiones.*

Cap. 3. num. 2. deleantur illa verba, *ſola gratia inuenitur Chriſtus, non opera hominis.*

Eod. cap. n. 15. deleantur illa verba; *vt autem operimentum, ſiue cælum lecti tegit eos, qui in lecto ſunt: ita & ſanguis Chriſti nos tegit.*

Cap. 4. n. 4. deleantur illa verba, *perdentes intelligit fidem, & per fidem omnes æqualiter. Nam omnes ſumus per fidem filii, & ea fides nunquam abortit, id eſt bona ſemper facit opera.*

Cap. 6. num. 11. deleatur illud, *fidem comparat ouibus parientibus gemellos vnico partu vt oſtendat fidem ſemper exire in bona opera.*

SAPIEN-

SAPIENTIA.

Cap. 1. n. 1. deleantur illa verba, vel *fidem eius non deſerentibus*.

Cap. 4. ad marg. ante literam B. deleatur illud, *de caſta generatione fidelium*.

Eod. cap. n. 4. deleantur illa verba, *ſecuritate donarit*. p. 56.

ISAIAS.

Cap. 2. ad marg. ante literam B. deleatur illud, *Eccleſia non contendit*.

Cap. 3. ad marg. lit. C. deleantur illa verba, *auaritia Sacerdotum, & Principum*.

Cap. 6. num. 18. deleatur illud, *præmiſit autem alia, quia Scriptura Sacra nullam habet rationem ordinis*.

Cap. 8. ad marg. lit. C. deleatur illud, *fiducia in Deo non in humano auxilio*.

Eod. cap. ad marg. lit. D. deleantur illa verba, *verbum Dei interrogandum, quod ſequamur*.

Cap. 10. ad marg. lit. E. deleatur illud, *Iudæi poſt percuſſum Aſſyrium ſoli Deo confidentes*.

Cap. 25. ad marg. litera C. deleantur illa verba, *Fideles, impiis Iudæis mulctatis, quamvis inuoluti ſint multis malis, ſeruabuntur per Chriſtum*.

Cap. 26. num. 2. deleantnr illa verba, *q. d. qui ſunt in Eccleſia immunes ſunt ab omni periculo*.

p. 57. Eod. cap. n. 16. vbi legitur, *Tunc dant operam iuſtitiæ, & reſipiſcentiæ*, dicatur, *tunc dant operam iuſtitiæ, & pœnitentiæ.*

Eod. cap. n. 17. vbi legitur, *reſipiſcere* legendum eſt, *pœnitere.*

Eod. cap. ad marg. litera C. deleantur illa verba, *pax fidelibus.*

Cap. 28. ad marg. lit. D. deleantur illa verba, *Chriſtus credentibus ſalus.*

Cap. 30. ad marg. ante literam B. deleantur illa verba, *in Iudæos, qui ſpretis Dei conſiliis ſua prudentia innitebantur, in creaturis ſpem habentes contra Sennacherib.*

Cap. 35. ad marg. ante literam B. deleatur illud, *lætitia, & conſolatio promittitur credentibus in Chriſtum.*

Cap. 43. ad marg. lit. B. deleantur illa verba, & *Idola vana*, ideoque ſibi ſoli fidendum.

Eod. cap. ad marg. lit. D. deleatur illud, *nulla in nobis iuſtitia.*

Cap. 51. ad marg. litera C. deleantur illa verba, *aufert timorem humanum a fidelibus.*

Cap. 53. ad marg. lit. D. deleatur illud, *iuſtitia noſtra Chriſtus.*

Eod. cap. n. 16. deleatur tota annotatio, cuius initium eſt, *ſeculum eius.*

Cap. 56. num. 23. vbi legitur. *Epiſcoporum*

Vox

Vox, & doctorum, dicatur, *aliquorum maiorum* Epiſcoporum vox, & doctorum.

Eodem cap. ad marg. lit. D. deleatur illud, *inuehitur in Epiſcoporum impietatem.*

Cap. 58. ad marg. lit. B. deleatur illud, *inſtigat prædicatores, vt libere hypocriſim humanorum operum redarguant: murmurant hypocritæ ieiunium impiorum, & ieiunium Dei.*

Cap. 59. ad marg. litera C. deleantur illa verba, *confeſſio peccatorum. Mundo impietatibus abundanti, memor miſericordiæ ſuæ, Deus parcit.* p. 58.

Cap. 63. num. 5. deleatur, *ego ſum is, qui nuper prædicabam, cum viuerem in mundo, iuſtitiam, & eam quidem, quæ eſt per fidem in me.*

Eodem cap. n. 29. deleatur illud, *ſubaudi, neque eas oſtendis, vt nos liberes.*

Cap. 64. ad marg. lit. B. deleatur illud, *omnes peccatores.*

Cap. 66. ad marg. ante lit. B. deleatur illud, *non in manufactis templis habitat Deus, Sacrificia reiicit, quæ abſque miſericordia, & fide.*

Eodem cap. num. 49. deleantur illa verba, *in Sacerdotes, id eſt, qui ſe ipſos offerrent mihi, vt olim apud Iſraelitas, Sacerdotes, & Leuitæ oblationes offerebant.*

Eodem cap. num. 54. ad finem deleatur illud, *templi hic nulla fit mentio, quod tempore Chriſti loca omnia futura erant, orationi opportuna.*

HIEREMIAS.

Cap. 7. ad marg. ante lit. B. deleantur illa verba, *iubetur Hieremias annuntiare populo verbum Domini, confidenti in externo templi cultu, nihil iuuante.*

Cap. 8. ad marg. litera B. deleatur illud, *inuitat eum Dominus ad reſipiſcentiam, peccata eius enumerans.*

Cap. 26. ad marg. ante lit. B. vbi legitur, *ad reſipiſcentiam* dicatur *ad pœnitentiam.*

Cap. 31. ad marg. lit. F. deleatur illud, *omnes in peccato morientur.*

Eodem cap. num. 63. in fine deleatur illud, *fœdus nouum &c.* vsque ad finem annotationis.

p. 59. Cap. 51. num. 14. deleatur illud, *contra ſua ſententia nos tanquam iuſtos abſoluet: opere externo comprobabit fiduciam, quam in eo habemus, hoc eſt reſtituendo nos in libertatem priſtinam, &c.* vsque ad finem totius annotationis.

BARVCH.

Cap. 2. ad marg. lit. B. deleatur illud, *Chriſtianorum confeſſio.*

EZECHIEL.

Cap. 1. num. 21. deleantur illa verba, *oportet enim opera fidem,* &c. vsque ad fin. annot.

Eod.

Eod. cap. n. 46. deleatur illud, *oculi prudentia &c.* vsque ad illa verba, *quare vbique animaduerſione opus eſt.*

Cap. 14. ad marg. ante lit. B. deleatur illud, *contemptores verbi ſui decipit interdum Dominus per Pſeudo-prophetas.*

Eod. cap. ad marg. litera D. deleatur illud, *iuſti non liberabunt impios e malis immiſſis, ſed ipſi iuſti tantum propter iuſtitiam ſuam liberabuntur.*

C. 18. ad marg. lit. E. deleatur illud, *reſipiſcenti ſalus promittitur.*

C. 28. n. 28. deleatur illud, *qui Sabbathum obſeruat, ſanctificat.*

Eodem c. n. 31. vbi legitur, *quas Dominus pergentes impoſuit*, dicatur, *quas Dominus pergentes imponi permiſit.*

Cap. 33. ad marg. ante lit. B. deleatur illud, *Admonet ſuos, vt vatibus credant docens interim, quod ſit officium Epiſcopi, & ſubditi: cum exortatione ad reſipiſcentiam.*

Eod. cap. ad marg. lit. C. deleantur illa verba, *vt iuſto, ſi ad peccandum ſe addixerit, nihil* p. 60.
proſunt priores iuſtitiæ, ita impio reſipiſcenti non imputantur ante acta peccata.

DANIEL.

Cap. 3. ad marg. lit. C. deleantur illa ver-

ba, *fide in Deum liberantur, Sidrach, Miſach, & Abednago ab igne.*

Cap. 4. n. 40. vbi legitur, *quæ hominum iuſtum produnt*, dicatur, *qui hominem iuſtum probant*.

Cap. 6. ad marg. lit. F. deleatur illud, *eius liberatio, quæ fidei in Deum tribuitur*,

Cap. 9. ad marg. ante literam B. deleatur illud, *vera Confeſſio*.

OSEAS.

Cap. 2. num. 1. deleantur illa verba, *inuitat Synagogam ad reſipiſcentiam.*

Eod. Cap. num. 45. deleatur illud, *vel per iuſtitiam id eſt per fidem, qua iuſtificantur homines*

Eod. cap. num. 47. deleatur illud, *vel per fidem, &c.* vsque ad finem annotationis

Cap. 9. n. 2. deleantur illa verba, *fidendo alii quam ipſi.*

HABACVC.

Cap. 2. num. 13. deleatur illud, *& vita viuet pereunte eo, &c.* vsque ad finem annotationis.

ZACHARIAS.

Cap. 7. ad marg. lit. B. deleantur illa verba, *reſpondet Dominus per Zachariam, ieiunia abſque operibus miſericordiæ nihil eſſe.*

Cap.

Cap. 14. ad marg. litera D. vbi legitur, *omnia ſancta in Eccleſia Dei*, deleatur *verbum omnia.*

MALACHIAS.

Cap. 1. num. 48. deleantur illa verba, *id eſt optima preces, & anima fidelium.*

In annotationes diffuſiores in priores 70 Pſalmos.

Pſal. 3. num. 16. deleatur illud, *tu Deus populum tuum id eſt tibi fidentem, ſeruare, tutari, liberare ſoles, & bonis cumulare.* p.61.

Pſal. 4. n. 12. deleatur verbum, *reſipiſcentiam*, & dicatur, *pœnitentiam.*

Eod. Pſal. num. 15. deleatur illud, *habeo, inquit, aduerſarios multos*, &c. vsque ad finem annotationis.

Eod. Pſal. num. 12. deleatur illud, *ſalus pro auxilio in libris ſacris.*

Pſal. 16. in ipſo textu nouæ editionis num. 20. cuius initium eſt, *neque enim deſeres*, del. totus verſus.

Item deleatur illud, *id eſt cadauer meum*, &c. vsque ad finem annotationis.

Eod. Pſal. 22. deleantur illa verba, *Heb. videat corruptionem*, &c. vsque ad finem annotationis.

Pſal. 32. num. 2. del. illa verba, *id eſt cuius peccatum diſſimulatur, ad cuius peccatum conniuet Dominus.*

Digitized by Google

Eod. Pſal. num. 3. deleantur illa verba, *cui nôn ſolet imputare*, &c. vsque ad finem annotationis.

Eod. Pſal. num. 5. deleatur illud, *id eſt cum vellem reticere peccatum meum*, &c. vsque ad illud, *fidere in bonitate Dei.*

Eod. Pſal. num. 8. deleantur illa verba, *quæ docemur quomodo peccatum*, &c. vsque ad illa verba *gratiam & beneuolentiam.*

Pſal. 36. num. 15. deleatur illud, *veritas, & ſincera doctrina, Deo ſolo docente cognoſcitur.*

Pſal. 37. num. 35. deleatur illud, *per iuſtum intellige fidentem Domino, & eum, qui implorat auxilium eius.*

Pſal. 47. n. 15. deleatur illud, *Deus ſolus poteſt homines iuuare.*

p. 62. Pſal. 49. n. 9. deleatur illud, *ſi ab alio pendeant, quam a ſolo Deo.*

Pſ. 50. n. 1. deleatur illud, *quo tempore nulla Sacrificia, ſed ſuæ bonitatis tantum prædicationem requiret.*

Pſal. 51. n. 1. deleatur illud in hoc Pſal. *prædicatio eſt peccata ſua, &c.* vsque ad finem annotationis.

Eod. Pſ. n. 13. deleatur illud, *concupiſcentia enim radix omnium peccatorum me inuaſit, cum conciperer.*

Pſal. 62. n. 3. deleantur illa verba, *per ſalutem diuinam opem intelligit, id eſt ab eo ſeruor in periculis.*

Eod. Pſ. n. 4. vbi legitur, *qui a ſolo Deo pendeat*, deleatur verbum *ſolo*.

Eod. Pſal. n. 22. deleatur illud, *nam præſidia humana, &c.* vsque ad finem annotationis.

Pſal. 65. n. 4. deleantur illa verba, *Ante Chriſtum orationes noſtræ non exaudiebantur*.

Pſal. 67. n. 8. deleantur illa verba, *non pro ſceleribus noſtris*.

Ex indice horum Bibliorum, in libros Veteris, & Noui Teſtamenti, deleantur ſubiectæ propoſitiones, tanquam ſuſpectæ.

Ciuitas abducta a fiducia in Deum comburenda, & Ciues occidendi.
Credendo in Chriſtum remittuntur peccata.
Credens Chriſto non morietur in æternum.
Dierum delectus nullus apud fideles.
Diues vix cognoſcit Euangelium.
Fide accipitur Spiritus Sanctus.
Fide purificantur corda.
De Iudæis ſunt fere omnia, quæ in Euangeliis & Epiſtolis ſcripta leguntur.
Imagines prohibet Deus fieri, vt adoremus, & coram eis incuruemur.
Propter iuſtitiam cordis nihil tribuit Deus. p. 63.
Iuſtitia in nobis nulla.
Iuſtificamur fide in Chriſtum.

Iuſtitia noſtra Chriſtus.
Iuſtitia ex operibus nulla.
Iuſtus coram Deo nemo.
In requiem regreſſuri credentes.
Non propter opera liberati ſumus.
Reſipiſcere omnes deſiderat Deus.
Reſipiſcentia Donum Dei.
Reſipiſcentia Iſraelis.
Verbum Dei ſolum faciendum.
Vxorem habeat vnusquisque.

In plerisque Bibliis circumferuntur, *hic ipſe Index Bibliorum Vatabli nihilo mutatus*, in iis hac ipſa cenſura poterit caſtigari. *Scholia omnia, & annotationes in Nouum Teſtamentum quæ eidem Vatablo adſcribuntur, omnino tollantur.*

OBSERVATIO XI.

DE ANDREA DVDITIO EPISCOPO QVINQVEECCLESIENSI.

Σύνοψις.

INſtituti noſtri ratio §. I. Duditii Parentes, educatio, amicitia cum Manutio §. II. Italia relicta, Galliam petit: quibus ibi vſus ſit Magiſtris §. III. Duditius Iurisprudentiæ ſe dedit. Italiam iterum petit, ibique Reginaldo Polo innoteſcit §. IV. Eundem Reginaldum Polum in Angliam proficiſcentem comitatur. §. V. In Patriam redux

dux honoribus augetur; in Italiam rurſus ſe confert, ibique ſcripta quædam edit. §. VI. Peregrinatione in Galliam ſuſcepta, & ſalutata Catharina Medicæa, domum reuocatus, Epiſcopus Tininenſis eligitur, & ad Concilium Tridentinum ab Imperatore mittitur, vbi ſalutarium monitorum exiſtit auctor §. VII. Nec mutauit ſententiam, licet quorundam incurreret odium §. VIII. Oratio Duditii pro concedendo laicis calice, in concilio Tridentino habita. §. IX. Reformationem eccleſiæ in capite & membris ibidem vrget. §. X. Diſcedit ex concilio, fraudes aſſeclarum Pontificis Imperatori expoſiturus. §. XI. Quanta fuerit in Concilio Tridentino Duditii auctoritas, teſtimonio Petri Fontidonii docetur. §. XII. Initio in Concilio iſto auctoritatem Pontificis, contra Lutherum, alioſque, ſtrenue defendit. §. XIII. Cauſa mutatæ ſententiæ. Epiſcopus Chanadienſis & tandem Quinqueeccleſienſis factus, Legatus a Ferdinando in Poloniam mittitur. §. XIV. Figmenta Florimundi Ræmundi de Duditio recenſentur. §. XV. Ræmundus manifeſti erroris conuincitur. §. XVI. An contra cælibatum Clericorum in Concilio diſſeruerit, & qua cauſa, vt hoc faceret, adductus ſit §. XVII. Error Ræmundi & Hoornbekii de coniuge Duditii §. XVIII. Inito matrimonio, Epiſcopatu ſe abdicat, & Apologiam ad Maximilianum II. Imperatorem ſcribit, eiuſque ſibi conſeruat fauorem §. XIX. Duditius Cracouiæ degens incipit inclinare in partes Sociano-

nianorum §. *XX. Gisberti Voëtii de Socinianiſmo Duditii relatio* §. *XXI. Quo iure a Voëtio Atheiſmi accuſetur* §. *XXII.* & *Epicureiſmi* §. *XXIII. Ab obiecto Socinismo eum excuſari non poſſe* §. *XXIV. Theodori Bezæ cum Duditio concertationes* §. *XXV. Prætextum ad Socinianos diſcedendi præbuerunt diſſenſiones* & *lites Reformatorum* §. *XXVI. Fruſtra Duditium defendere annititur G. Michaël Lingelshemius,* §. *XXVII. Duditius poſt varia fata ſedem rerum Vratiſlaviæ collocat* §. *XXVIII. Mortis ſuæ tempus ex rationibus aſtrologicis accurate prædicit* §. *XXIX. Iudicia eruditorum de Duditio* §. *XXX. Scripta eius præcipua.* §. *XXXI.*

§. I.

INter celeberrimos ſeculi decimi ſexti viros omnino referendus eſt Andreas Duditius, vel vt alii ſcribunt Dudithius, Epiſcopus Quinqueeccleſienſis. Hic nonnullis vt vir eruditus, cordatus, & moderatus laudatur; ab aliis autem vt frigidus in religione, nec ſibi ſatis conſtans, imo Socinianorum partibus addictus vituperatur. Nos proferemus de eo teſtimonia & argumenta virorum doctorum in vtramque partem, non excuſaturi vituperanda, nec laudanda diſſimulaturi. Et primo quidem vitam eius exponemus, tum aliorum de eo referemus iudi-

dicia, & tandem de ſcriptis ab eo editis aliquid ſubnectemus.

§. II. Vitam Duditii ſcripſit Quirinus Reuterus, Palatinus, in Academia Heidelbergenſi Profeſſor, qui eam opuſculis quibusdam Duditii iunctim editis, & deinceps commemorandis, præmiſit. Et huius præcipue inſiſtere veſtigiis placet. Andreas itaque Duditius Sbardellatus ab Horehoviza natus eſt Budæ in Pannonia A. 1533. die 5. Febr. Parentes habuit illuſtres & generis nobilitate conſpicuos, ſed patre orbatus, Auunculi ſui Auguſtini de Sbardellat cura bonis literis artibusque, quibus formari ad honeſtatem & eruditionem ingenui pueri ſolent, imbutus eſt, Hungaria autem bellico ſtrepitu turbata, Vratislauiam miſſus eſt: vbi cum prima tirocinia poſuiſſet, Viennam Auſtriæ ſe contulit, & in aula Ferdinandi Regis aliquantulum temporis conſumpſit. Poſt in Italiam profectus eſt, ac Patauii & Venetiis, tum aliorum ſummorum virorum, tum & Pauli Manutii familiaritate ac contubernio vſus, in eloquentiæ ſtudiis eo progreſſus eſt, vt puritate latinæ linguæ, & ſtili elegantia, & eloquentia pleroſque omnes antecelleret, vt Ciceronianus haberetur ac diceretur. Quanti ſane eum fecerit Manutius, ex teſtimoniis deinceps adferendis, conſtabit. Reuterus autem

tem hoc Simleri etiam teſtimonio comprobat,qui in Epitome BibliothecæGesnerianæ, præclaro prorſus elogio eum ornauerit.

§. III. Italia relicta Galliam petiit, ac Lutetiæ in Græcis literis vſus eſt doctore, viro præſtantisſimo Angelo Caninio, Hebrææ quoque linguæ tirocinia ſub eodem Caninio & Mercero eum poſuiſſe, auctor eſt Reuterus, qui tamen addit, hanc eum non admodum poſtea excoluiſſe, quod anguſtis eam finibus contineri putaret. Ibidem etiam philoſophiæ ſedulam operam nauauit, præter ceteros autem Franciſcum Vicomercatum audiuit, cuius etiam commentarios in Meteorologica Ariſtotelis minus latine ſcriptos eodem Vicomercato cupiente & rogante, in elegantiorem ſtylum transfudit. Et ita etiam dicti Vicomercati comentarii editi ſunt.

§. IV. Inſigni itaque & linguarum & philoſophicarum diſciplinarum cognitione locupletatus Duditius ad ſuos rediit: quorum conſiliis cum eo adductus eſſet, vt Iurisprudentiæ capeſſere ſtudium, ſecum decerneret,& ad ciuiles functiones, quibus deſtinabatur, ſe aptum redderet, denuo Italiam adiit ibique Reginaldo Polo Cardinali innotuit. Hic Paulo Manutio, cui iam ceteroquin notus erat, eum commendauit: cuius literæ ei rurſus aditum muniuerunt ad Guidonem

Pan-

Pancirollum, Pataui magna nominis celebritate ius ciuile docentem. Extat Manutii Epiſtola inter reliquas & ſexta eſt libri quarti, in qua profitetur: conſuetudine quotidiana Dudithii nihil eſſe iucundius: *non ſolum*, inquit, *quia probitate, modeſtia, morum elegantia, omnibus denique animi bonis excellit; ſed etiam quia paucorum annorum ſtudio, præſtantia videlicet ingenii, quam ego ſemper amaui, conſecutus eſt, vt exquiſitam & variam ſermo illius eruditionem præ ſe ferat, &c.* Et paucis interiectis: *Is cum ante Philoſophiam, præſertim quæ de Græcis fontibus hauritur & humanioris doctrinæ ſtudia diligenter, eximiaque cum laude coluit; tum hoc tempore in cognoſcendo iure ciuili totus eſt. &c.*

§. V. Reginaldo autem Polo Cardinali, cum iuſſu Pontificis, petente Maria, quæ Eduardum VI. in regno Anglicano exceperat, iter in Angliam ſuſcipiendum eſſet, Duditium itineris comitem ſibi accerſiuit. Germaniæ itaque partem, Belgicasque prouincias tum florentes perluſtrauit, atque Carolum V. Imperatorem Bruxellis ſalutauit. In Anglia tum nuptias Mariæ cum Philippo II. Hiſpaniarum Rege, tum maxime perſecutiones & immanitatem Pontificiorum in ſecus ſentientes ſpectauit. *Sed vt erat ingenio miti & manſueto* (ita loquitur Reuterus) *ſemper improbauit.* Summorum etiam, qui tum in Anglia

glia florebant, virorum ſibi conciliaſſe amicitiam, & Eliſabetham quoque ſub Mariæ iugo tum gementem, eleganti ſermone latino compellaſſe dicitur.

§. VI. Ex Anglia, in qua paulo ſupra annum commoratus erat, in patriam redux, ibique honoribus Præpoſiti thermarum ſuperiorum Budenſium & Canonicatu Strigonienſi auctus, ad munus Reipublicæ gerendæ teſte Reutero noſtro expetebatur: ſed impetrata, vt idem addit, a Cæſare Ferdinando & amicis venia, rediit in Italiam, & humanioribus literis, ſtudioque philoſophiæ ac iuris ciuilis ſe totum conſecrauit. Tum etiam Dionyſii Halicarnaſſei de Thucididis hiſtoria iudicium: eiusdemq; libros de arte Rhethorica: Longinum item atque Demetrium περὶ ἑρμηνείας; ac tres poſtremos Diodori Siculi & Appiani Alexandrini de bello Romano contra Carthaginenſes, & geſtis Hannibalis, in linguam latinam eum vertiſſe perhibet. Idem quoque illum tentaſſe in vetuſtisſimo quodam commentario Græco in ſanctum Euangelium Matthæi, quem illi ex inſtructisſima ſua bibliotheca Michael Sophianus commodauit. Denique ſub idem tempus, & Reginaldi Poli, eum deſcripſiſſe vitam, dicit.

§. VII. Perluſtratis hinc Principum quorun-

rundam aulis, præſertim Ducis Florentini, in Galliam profectus, Lutetiæ Pariſiorum Catharinam Medicæam Reginam ſermone Italico tam eleganti allocutus eſt, vt eam in ſui admirationem raperet. A ſuis autem revocatus, Viennam Auſtriæ rediit, & Ao. 1560. ab Imperatore in conſilium ſanctius allectus, Epiſcopus etiam Tininenſis electus eſt. Mox etiam ad concilium Tridentinum orator Imperatoris, ac Epiſcoporum, & Cleri totius Hungariæ miſſus. Quo pacto vero in Concilio Tridentino ſeſe geſſerit, omnium optime nos condocet Petrus Suauis Polanus, vel potius Paulus Sarpius Venetus in Hiſtoria Concilii Tridentini. Is namque autor eſt, Duditium abuſus Eccleſiæ Romanæ ſubinde graui oratione deteſtatum fuiſſe, & Concilii Patres commonefeciſſe, vt ſerio de eccleſia reformanda & emendanda cogitarent. Sic cum de ordinationibus ad titulum quæſtio moueretur, Epiſcopus Quinqueeccleſienſis cenſuit, inquit, Petrus Suauis, *p. m. 920. magis neceſſarium prouidere ſecundum vetera Eccleſiæ inſtituta, vt nemo ſine titulo & officio ordinetur, quam ſine beneficio ac reditu; quod inde offendiculum maximum naſcatur multis functionem ſacerdotalem capeſſentibus, non vt Deo eccleſiæque inſeruiant, ſed vt otio luxuque diffluentes amplis facultatibus gaudeant. In hoc Synodo animoſe in-*

cumbendum rationemque ineundam, qua nemo reperiatur Eccleſiaſticus, non dicatus alicui certo miniſterio. Ab ſe enim proximis temporibus obſeruatum, Romæ nonnullis Epiſcopatus dari hoc ſolo nomine ad eos promouendos: quibus intra breue tempus reſignatis ipſi Epiſcopi tantum titulares maneant; affectata ſola nominis dignatione. Quod quidem inuentum priſcis illis Eccleſiæ Patribus, quippe peſtiferum, odioſum fuiſſet haud dubie, atque abominandum.

§. VIII. Hæc ſatis libere atque cordate Duditius. Vnde fieri aliter non potuit, quam vt multorum incurreret reprehenſionem, quos illa παῤῥησία offenderat. Monitus itaque a quibusdam, vt verba in Pontificem nimis aſpere dicta, videlicet Romæ *Epiſcopatus dari ſolummodo ad homines promouendos*, mitigaret, eandem rem, inquit Petrus Suauis, repetitam longa oratione proſecutus eſt, tanquam excuſationis forma animi ſui ſententiam explanaturus, ſed reuera, quæ ante dixerat, confirmans, atque ſub finem ſermonis Patres ad ſuffragia libere ferenda, nullo habito perſonarum reſpectu, adhortatus.

§. IX. Cum Seſſio XXI. Concilii Tridentini auſpicanda eſſet, Duditius contra Patrum decretum ſententiamque, orationem de calice laicis concedendo habuit, copioſe diſſerens, quemadmodum vſus calicis vigente cari-

ritatis ardore omnium fuerit communis: ea vero deferueſcente, & nonnullorum negligentia ſurrepentibus incommodis, eiusdem vſum minime interdictum,ſed e ſuggeſtis doctum & declaratum, minus eſſe mali iis,qui ab indecoro eius vſu ſibi temperare non poterant, calice omnino abſtinere; horum exemplo alios temporis proceſſu,ne ad curam adeo ſollicitam obligarentur, eius vſu abſtinuiſſe. Cumprimis autem Patres Concilii ad pietatem & mitiora conſilia adhortatus eſt: & inter alia dixit: Chriſto minime placere,vt in ſua opinione pertinaces diſſidium adeo exitiabile foueant inter Chriſtianos eius ſanguinis cauſa, quem ille effudit, ad omnes arctiſſimæ caritatis vnione conſtringendos, vid. Petrus Suauis *p.926.927.* Eadem & grauiora adhuc, alia occaſione dixit, vt idem teſtatur *p.961.*

§. X. Cum primis hoc egit Duditius, vt eccleſiæ reformationem & in capite,& membris,ſtrenue commendaret. Auctor eſt idem Petrus Suauis,eum aliquando, finita congregatione & reliquis diſcedentibus, remanſiſſe, cum ſuis Hungaris, quibusdam Polonis & nonnullis Hiſpanis, quos ita allocutus ſit: Imperatorem omni cura belli ſolutum, induciis cum Turca factis, nihil impenſius deſiderare, quam eccleſiæ reformationem, eamque ad

 exi-

exitum perduci poſſe, dummodo in Concilio Prælatorum aliqua pars adnitatur. Quapropter & hortari & orare, vt Deum reueriti, pro ea caritate, qua Chriſtianus quisque eccleſiam complecti debet, cauſam adeo honeſtam, iuſtam & vtilem non deſerant &c. *p. 2013.*

§. XI. Tandem cum intelligeret, in Concilio Tridentino ob Italicorum Epiſcoporum Pontificis partibus addictorum, multitudinem, parum profici, diſcedere ex concilio ſecum conſtituit, vt Imperatorem artes illas Pontificias edoceret, cauſasque patefaceret, cur nihil eorum, quæ tam ſollicite cupiebat Imperator, impetrari poſſet. Addit Petrus Suauis, Granatenſem Epiſcopum, aliosque Hispanos, qui ſaniorem Concilii Tridentini partem conſtituebant, negotium dediſſe Duditio, ageret cum Imperatore, vti ad Regem catholicū de reformatione ſcriberet, & reſidentia, quo & iis & aliis occaſionibus ipſi libere profari poſſint, quod ſibi conſcientia dictat. Patres autem Concilii Tridentini periculum, quod ex eo imminebat, ſentientes, pariter Epiſcopum Commendonum ad Imperatorem miſerunt, qui illorum cauſam ageret. *p. 1137. 1138.*

§. XII. Magnam autem eius fuiſſe in Concilio illo auctoritatem, ex dictis haud difficulter colligere licet. Certe melioribus inter

Pa

Patres Concilii ſe non probare non potuit. Ex his Petrus quoqueFontidonus fuit Segubienſis Hiſpanus, Epiſcopi Salmanticenſis Petri de Mendoza Theologus, qui in Epiſtola ad Nicolaum Olaum, Archiepiſcopum Strigonienſem, Tridento A. 1562. ſcripta Duditium noſtrum mirifice commendat *Alias etiam*, inquit inter alia, *in Synodi conſpectu & clariſſimo totius orbis domicilio, diuina quadam eloquentia, voce, & actione de rebus grauiſſimis diſſeruit, & in altera ſummam animi pietatem in patriam, & in ceteras Germaniæ prouincias indicauit, dum omnibus ingenii & eloquentiæ neruis impetrare contendit a Sancta Synodo, vt per ditas nationes, ſi hac via fieri poſſet, vnius calicis (cuius infinita quadam cupiditate teneri videntur) conceſſione, ad eccleſiæ gremium & vnitatem reuocaret: qua in re quanto ſententiarum pondere, quanto verborum ſplendore, quam ſuaui & ad miſericordiam procliui genere orationis vſus ſit, quantam inde laudem & admirationem reportauerit, ipſa me tacente teſtatur oratio.* Hæc & alia Fontidoni teſtimonia refert Reuterus in vita Duditii, qui & integram eius epiſtolam ad Archiepiſcopum Strigonienſem ſcriptam exhibet. Cur autem nobis prolixius hæc enarrare viſum ſit, ex dicendis mox conſtabit.

§. XIII. Nimirum cum initio ad Concilium

lium Tridentinum accederet Duditius, Romani Pontificis cauſam bona fide egit, iratoque valde in hæreticos, quos vocabant, erat animo. Nec enim aut horum innocentia, aut illius calliditas & perfidia, illi ſatis perſpecta erat. Patet hoc ipſum ſatis ex ipſa Duditii oratione, quam in concilio prima vice, pro calice impetrando, habuit. In ea enim multa ſplendide pro Pontifice, multa acerbe in Lutherum, Melanchtonem, Zwinglium aliosq; hæreſeos nomine ſuſpectos, dixit. Pauca ex hac oratione deſumpta verba ad illud comprobandum ſufficiant. *Ibi tum præclari ſcilicet illi ac generoſi & vel ipſis iam nominibus horribiles duces prodierant, Lutherus, Melanchton, Zwinglius, Oecolampidius, Oſiander, Bucerus, Schwenckfeldius atque alii innumerabiles. Atque hi quidem vt primum ex eccleſiæ Matris caſtris profugerunt, arma illa, quæ a Matre acceperant, vt a vi eam tuerentur o Scelus! impii, ingrati filii in ipſius ſanctiſſimæ, optime de ſe meritæ, Matris viſcera contorſerunt, & crudelisſimis divinum eius corpus vulneribus lacerarunt. Quid? hoc ne eorum furor ac rabies ſubſtitit loco! minime vero, longius progresſi ſunt &c.*

§. XIV. Hoc itaque animo erga Pontificem & Proteſtantes cum initio eſſet Duditius, mox tamen, cum in ipſo concilio fraudes & nefarias artes, quibus Pontifex, & qui eius par-

partibus addicti erant, illius ſtabilire autoritatem,& ſummam poteſtatem, & omnem eccleſiæ reformationem tantopere neceſſariam declinare annitebantur, intellexit, aliter ſentire cœpit. Imperatori tamen Ferdinando, fidem ſuam,dexteritatem,candorem mirifice probauit, hinc non tantum Chanadienſi, & mox Quinque eccleſienſi Epiſcopatu hoc tempore auctus eſt, idque fauente cumprimis & annuente Ferdinando, ſed demandata illi etiam fuit legatio ad Regem Poloniæ Sigismundum Auguſtum,qua ſemel & iterum magna cum laude fideque optima perfunctus, a Maximiliano II. Cæſare tertia vice miſſus orator, educta ad ipſum Sorore Regina Poloniæ, quam Sigismundus Auguſtus dimittebat,re diu multumque deliberata, nobilisſimam virginem Reginam e familia Strozziorum, quæ a filia Cæſaris Ferdinandi ingenue fuerat educata, ſibi deſpondit, eique, matre conſentiente fidem coniugii dedit.

§. XV. Ex hiſce facile diiudicari poſſunt, quæ per ſummam calumniam de Duditio fingit Florimundus Ræmundus de *Origine Hæreſium lib. IV. cap. XII.* Cum enim dixiſſet, Duditium ob doctrinam & multarum rerum vſum Imperatori Maximiliano, dum vixit, percharum, multas pro eo legationes in graviſſimis rebus magna cum laude obiiſſe, ſe-

cilio Tridentino ab eo habitas edidit, in quarum prima, dum locum ſuum in concilio capeſſit, de ſtatu eccleſiarum Hungaricarum & eiusmodi generalioribus argumentis, in reliquis duabus, de calice laicis concedendo, diſſerit. Dubito ergo, an peculiarem de coniugio clericis concedendo orationem habuerit, præſertim cum Petrus Suauis nihil de hac re commemorauit. Quirinus tamen Reuterus dicit: *Non ſolum pro calice laicis concedendo pugnauit: verum etiam de Sacerdotibus non prohibendis coniugio diſſerere conſtituit; qua* παῤῥησία *Papam Pium IV. & qui ei ſucceſſit Pium V. vehementer offendit.* Ergo ſaltem conſtituit de hac re diſſerere, non diſſeruit. Quæ omnia me in eam inducunt ſententiam, privatim cum quibusdam hac de re egiſſe Duditium, prohibitum vero aut impeditum eſſe, quo minus publice de hac re verba faceret. Extat equidem apud Reuterum inter reliqua Duditii opuſcula, demonſtratio, *matrimonium omni hominum ordini ſine exceptione Diuina lege permiſſum eſſe*, in qua hanc cauſam erudite & eleganter agit: ſed ex ea ipſa demonſtratione patet, eam ſcriptam eſſe, cum iam matrimonium iniiſſet, adeoque poſtquam jam pridem ex Concilio Tridentino diſceſſerat.

§. XVIII. Hoc ὡς ἐν παρόδῳ obſeruo, a Flo-

Florimundo Ræmundo coniugem Duditii vocari Sophiam Goniſellam, quæ Quirino Reutero audit, Regina ex familia Strozziorum orta. Cum Ræmundo conſentit quidem Hoornbeckius l. c. *Poſtmodum*, inquit, *relicto Papatu, ducta vxore nobili puella Sophia Gonizella, in quam ſingulari modo inciderat, in Poloniæ Regis aula, dum a Maximiliano miſſus legationem ibi obiret &c.* Ego tamen potius Reutero fidem adhibendam exiſtimo, cui vita resque Duditii ſatis fuere perſpectæ. Atque is quidem circa finem denuo teſtatur, Duditium duas habuiſſe coniuges: quarum prima fuerit Sophia iſta ex gente Strozziorum, ex qua duos filios & vnam filiam ſuſceperit; ex altera, eaque vidua Comitis a Tornow, plures. Hanc gente Sborouiam fuiſſe addit, quæ familia apud Polonos nobiliſſima & ampliſſima, multos præſtantes gloria viros protulerit. Florimundus autem Ræmundus aſſerit, ex Sophia natum ei fuiſſe filium, *qui miſeri ſenis crux fuerit, atque flagellum*, qua de re apud alios nihil inuenio.

§. XIX. Sed ad vitæ, quem tenuit, curſum Duditius, redeo. Coniuge ſibi ſociata, impetrataque a Maximiliano Cæſare miſſione, Epiſcopatu & reliquis, quibus fulgebat, muneribus ſe abdicabat. Scripſit tum apologiam vel excuſationem, vt vocat, ad Maximi-

ximilianum II. Imperatorem, *iu qua* (ita titulus ſe habet) *rationes adfert, quamobrem Epiſcopatu Quinqueeccleſienſi & aliis honoribus abdicatis vxorem duxerit.* Extat ea inter reliqua eius monumenta a Reutero edita. Et erudite ſane, & eleganter ſcripta eſt: Pontificumque Romanorum tyrannidem acriter impugnat, a quorum vt liberaretur iugo, hoc a ſe factum profitetur. Occaſionem hanc apologiam ſcribendi præbuerunt litteræ Imperatoris, quibus hoc eius factum aliquo modo reprehendebat, quas tamen in gratiam potius Cleri Romani, quam ex animi ſui ſententia ſcripſiſſe Cæſarem coniicias, cum non intermiſerit luculentiſſima fauoris & clementiæ documenta erga Duditium edere. Namque & Principibus eum commendauit viris, & annuum quoque & perhonorificum ſtipendium illi dependit. Imo Oratoris ac Internuncii perpetui munere apud Regem Poloniæ, Conſiliariique intimi nihilominus, quam antea, fungi voluit. Induſtriamque ſuam & fidem variis argumentis comprobauit Duditius, præſertim cum hoc ageret Imperator, vt primo poſt mortem Sigismundi Auguſti, tum poſt diſceſſum Henrici Valeſii, Polonici regni Diadema vni ex filiis ſuis deferretur. Sed hac de re hic dicendi locus non eſt.

§. XX,

§. XX. Duditius cleri Romani tumultus & ſtrepitus & clamores, ipſiusque Pontificis vibrata in ſe excommunicationis fulmina parum curans, Cracouiæ rerum ſuarum ſedem fixit. Ibi Reformatæ Eccleſiæ ſe adiunxit, cui tum negotium in Polonia faceſſebant Socini aſſeclæ. Admodum autem Duditio diſplicebant diſſenſiones illorum, qui Romanæ Eccleſiæ iugum excuſſerant: & ſiue acerbioribus Reformatorum in Socinianos conſiliis, ſiue aliis rationibus adductus, inclinare in partes Socinianorum cœpit, imo ſi nonnullis credimus, palam ad eos acceſſit. Ita ſane Hoornbekius l. c. *In religione melius, quid fugiendum ſibi eſſet, quam quid ſectandum, vidit: deſerto Papatu fluctuatus diu, neque eccleſiis Reformatis addictus, a Socino interim & ſociis eius artificioſe illectus & ſpecioſo vanæ inſanæque rationis lenocinio abductus eſt in deterrimam eorum abnegatæ S. Trinitatis hæreſin: in quam rem ſcripſit epiſtolam ad Iohannem Laſicium Equitem Polonum, nuper iterum editam, vna cum eius refutatione a Cl. Mareſio: quam iam ante legeram excuſam ex bibliotheca celeberrimi Gomari.*

§. XXI. Prolixe etiam de Duditio, eiusque ad Socinianorum caſtra tranſitu, agit Gisbertus Voëtius *in Exercitat. de prognoſticis Cometarum, quem locum* affert V. Cl. Thomas Creenius, *Animaduerſ. Philologico-Hiſtor, part. II. p. 142,*

142. ſeqq. Et Voëtius quidem poſtquam Duditii ſententiam, *cometas lumine ſuo aut aliis affectionibus ſingularia euenta non praenunciare* retuliſſet & exagitaſſet, addit: *Nunc ſolum praecognoſcendum, eruditisſimum hunc virum, in paradoxi huius defenſione aliquo Scepticiſmi & Epicureismi afflatu, non minus quam peregrinantes & exulantes Italos modo recenſitos, actum fuiſſe. Poſt multas enim variasque fluctuationes, circuitiones in Atheismos pectore conditos erupit, & aperte in θεομαχούντων caſtra conceſſit.* Et paucis interiectis, aſſerit, *eum blaſphemiis in Seruatorem noſtrum eructandis plurimos impietatis illius ſocios Socinianos ſuperaſſe.* Et iterum: *De horrendis ipſius in Deum blaſphemiis & plusquam Arrianis Atheismis fidem facit Epiſtola eiusdem ad Laſizitium* (recte monet Creenius, legendum eſſe: Laſizium) *equitem Polonum, anno 1590. typis edita, cuius exemplar olim habui, quam aeternis tenebris ſepultam, quam recuſam mallem. Geuerhartus Elmenhorſtius in vtraque literatura & antiquitatibus tum profanis tum eccleſiaſticis verſatisſimus, inter ceteros Trinitatis hoſtes coniuratos, hunc vnum Duditium ſibi delegit, ex quo ſpecimina impietatum & blasphemiarum exhiberet; hoc addito elogio: Quod ab orbe condito ex orci faucibus nullum (illo Scripto Duditii ad Laſizium) prodierit peſtilentius &c.* Similia & aliorum

rum

rum documenta quamplurima his adiungere poſſemus, ſi neceſſe eſſet.

§. XXII. Vides autem non Socinianiſmi modo, ſed Atheismi etiam, Epicureismi, & Scepticismi crimen Duditio a Voetio obiici. Vbi ad Atheiſmum quidem quod attinet, neſcio an auctoritate ſola Voëtii ſtare velint, quibus ingenium viri cetera ſane haud indocti, perſpectum eſt. Dubito etiam, an rationem, quam addit, & qua haud obſcure Duditii Atheiſmum euincere cupit, ſcilicet omnes Socinianos eſſe Atheos, & Socinianiſmum nihil aliud eſſe, quam Atheiſmum omnes admiſſuri ſint. Affert enim illud Bezæ *ex Epiſt. XVI Arrianiſmum nemo in eccleſia unquam aliud eſſe ſenſit, quam Atheismum.* Et addit. *At quanto magis de abominando Socinianiſmo hoc dicendum eſſet.* Ego ex animo execror atque deteſtor impios Socinianorum errores, ſed quod omnes Sociniani ſint Athei, id quo pacto comprobari poſſit, nondum video.

§. XXIII. De Epicureismo quem Voëtius Duditio obiicit, idem eſt ſentiendum. Saltem moribus non fuiſſe Epicureum Duditium, ex dicendis conſtabit. Ad Scepticiſmum quod attinet, hunc & ab aliis eidem exprobrari, video. Hoornbekii effatum iam ſupra attulimus. Dum enim dicit, *in religione melius, quid*

quid fugiendum ſibi eſſet, quam quid ſectandum, vidit, idem innuere videtur. Suffragatur Florimundus Ræmundus: *Primo*, inquit, *Poloniam, deinde in Sileſiam, vbi omnium gentium Dii in honore erant, commigrauit, in magna paupertate & miſeria vitam traducens, nec vllam certam religionem, in tanta confuſione profeſſus, ſed pariter omnes, etiam illam, cui initio nomen dederat, irridens.* Et quibusdam interiectis: *Sic ergo hærebat, ſic fluctuabat Duditius, vt nulla ei placeret religio, adeo vt pro ſacris Bibliis, Platonis vteretur libris. Libenter credo imitaturus Iulianum Apoſtatam, qui in Templis ſuis verſus Homeri decantari & Platonis libros prælegi iusſit, vt Sozomenus & Nicephorus teſtantur. Satis eſſe aiebat Duditius, vt Chriſtianus in Deum credat, bene & honeſte viuat, naturæ legem obſeruet, amet virtutem & fugiat vitia, nec vlla alia opus eſſe ad ſalutem ſuam cuique procurandam religione.* Ræmundo tamen non magis hic credendum eſſe, quilibet facile videt, quam Voëtio. Certe dubium hæſiſſe aliquantisper Duditium, cui cœtui ſe adiungeret, nemo mirabitur, qui ſecum expenderit, quanti & quam multiplices vbique deprehendantur næui, & quam parum vita doctrinæ reſpondeat. Non equidem excuſandi ideo ſunt, qui hanc ob cauſam, vt Euangelicam eccleſiam deſerant, ſe induci patiuntur: commonefacere tamen hoc nos debebat, vt

vitæ

vitæ morumque accuratius, quam fieri ſolet, habeamus rationem.

§. XXIV. Quicquid huius ſit: ab obiecto Socinianismo excuſari nullo modo poteſt Duditius. Aperte ſatis enim in ſcriptis ſuis hunc profitetur: præſertim in epiſtola ad Theodorum Bezam, vbi inter alia ita loquitur: *Sed vt quid tamen de duobus clarisſimis illis viris, Georgio Blandrata & Franciſco Dauidis dicam, profiteor coram Deo atque eius Angelis, non me quicquam horum autoritate permotum fuiſſe, vt a recepta pasſim de Trinitate opinione diſcederem. Illud etiam ſancte affirmare poſſum, me neutrum horum nunquam vidiſſe. Quare nulla cum illis tam arcta mihi amicitia intercedere potuit, nullum beneficium ab illis profectum eſt, quod oculorum mihi aciem perſtringere queat: itaque non potuit mihi illorum gratia atque autoritas fucum facere, vt tu falſo coniicis. Neque vlla omnino vllius hominis auctoritas tanta eſſe posſit, quæ me a vera pietate abduceret. Hoc tamen tantum abeſt, vt inficiaturus vnquam ſim, vt etiam libenter profitear, totam hanc cœleſtem doctrinam ſecundum Deum clarisſimis illis magnaque doctrina, ingenio, iudicio, pietate præditis viris potisſimum deberi, in cuius gloriæ ſocietatem iure ſuo veniunt & Alciatus, & Gregorius Schomanus & Krouicius, & Socinus, & alii præſtantisſimi viri; qui tum ſcribendo, tum docendo plurimum operæ*

exitum perduci poſſe, dummodo in Concilio Prælatorum aliqua pars adnitatur. Quapropter & hortari & orare, vt Deum reueriti, pro ea caritate, qua Chriſtianus quisque eccleſiam complecti debet, cauſam adeo honeſtam, iuſtam & vtilem non deſerant &c. *p. 2013.*

§. XI. Tandem cum intelligeret, in Concilio Tridentino ob Italicorum Epiſcoporum Pontificis partibus addictorum, multitudinem, parum profici, diſcedere ex concilio ſecum conſtituit, vt Imperatorem artes illas Pontificias edoceret, cauſasque patefaceret, cur nihil eorum, quæ tam ſollicite cupiebat Imperator, impetrari poſſet. Addit Petrus Suauis, Granatenſem Epiſcopum, aliosque Hispanos, qui ſaniorem Concilii Tridentini partem conſtituebant, negotium dediſſe Duditio, ageret cum Imperatore, vti ad Regem catholicū de reformatione ſcriberet, & reſidentia, quo & iis & aliis occaſionibus ipſi libere profari poſſint, quod ſibi conſcientia dictat. Patres autem Concilii Tridentini periculum, quod ex eo imminebat, ſentientes, pariter Epiſcopum Commendonum ad Imperatorem miſerunt, qui illorum cauſam ageret. *p. 1137. 1138.*

§. XII. Magnam autem eius fuiſſe in Concilio illo auctoritatem, ex dictis haud difficulter colligere licet. Certe melioribus inter

Pa

Patres Concilii ſe non probare non potuit. Ex his Petrus quoque Fontidonus fuit Segubienſis Hiſpanus, Epiſcopi Salmanticenſis Petri de Mendoza Theologus, qui in Epiſtola ad Nicolaum Olaum, Archiepiſcopum Strigonienſem, Tridento A. 1562. ſcripta Duditium noſtrum mirifice commendat *Alias etiam,* inquit inter alia, *in Synodi conſpectu & clariſſimo totius orbis domicilio, diuina quadam eloquentia, voce, & actione de rebus grauiſſimis diſſeruit, & in altera ſummam animi pietatem in patriam, & in ceteras Germaniæ prouincias indicauit, dum omnibus ingenii & eloquentiæ neruis impetrare contendit a Sancta Synodo, vt per ditas nationes, ſi hac via fieri poſſet, vnius calicis (cuius infinita quadam cupiditate teneri videntur) conceſſione, ad eccleſiæ gremium & vnitatem reuocaret: qua in re quanto ſententiarum pondere, quanto verborum ſplendore, quam ſuaui & ad miſericordiam procliui genere orationis vſus ſit, quantam inde laudem & admirationem reportauerit, ipſa me tacente teſtatur oratio.* Hæc & alia Fontidoni teſtimonia refert Reuterus in vita Duditii, qui & integram eius epiſtolam ad Archiepiſcopum Strigonienſem ſcriptam exhibet. Cur autem nobis prolixius hæc enarrare viſum ſit, ex dicendis mox conſtabit.

§. XIII. Nimirum cum initio ad Concilium

lium Tridentinum accederet Duditius, Romani Pontificis cauſam bona fide egit, iratoque valde in hæreticos, quos vocabant, erat animo. Nec enim aut horum innocentia, aut illius calliditas & perfidia, illi ſatis perſpecta erat. Patet hoc ipſum ſatis ex ipſa Duditii oratione, quam in concilio prima vice, pro calice impetrando, habuit. In ea enim multa ſplendide pro Pontifice, multa acerbe in Lutherum, Melanchtonem, Zwinglium aliosq; hæreſeos nomine ſuſpectos, dixit. Pauca ex hac oratione deſumpta verba ad illud comprobandum ſufficiant. *Ibi tum præclari ſcilicet illi ac generoſi & vel ipſis iam nominibus horribiles duces prodierant, Lutherus, Melanchton, Zwinglius, Oecolampidius, Oſiander, Bucerus, Schwenckfeldius atque alii innumerabiles. Atque hi quidem vt primum ex eccleſiæ Matris caſtris profugerunt, arma illa, quæ a Matre acceperant, vt a vi eam tuerentur o Scelus! impii, ingrati filii in ipſius ſanctiſſimæ, optime de ſe meritæ, Matris viſcera contorſerunt, & crudelisſimis divinum eius corpus vulneribus lacerarunt. Quid? hoc ne eorum furor ac rabies ſubſtitit loco! minime vero, longius progresſi ſunt &c.*

§. XIV. Hoc itaque animo erga Pontificem & Proteſtantes cum initio eſſet Duditius, mox tamen, cum in ipſo concilio fraudes & nefarias artes, quibus Pontifex, & qui eius

par-

partibus addicti erant, illius ſtabilire autoritatem,& ſummam poteſtatem, & omnem eccleſiæ reformationem tantopere neceſſariam declinare annitebantur, intellexit, aliter ſentire cœpit. Imperatori tamen Ferdinando, fidem ſuam,dexteritatem,candorem mirifice probauit, hinc non tantum Chanadienſi, & mox Quinque eccleſienſi Epiſcopatu hoc tempore auctus eſt, idque fauente cumprimis & annuente Ferdinando, ſed demandata illi etiam fuit legatio ad Regem Poloniæ Sigismundum Auguſtum,qua ſemel & iterum magna cum laude fideque optima perfunctus, a Maximiliano II. Cæſare tertia vice miſſus orator, educta ad ipſum Sorore Regina Poloniæ, quam Sigismundus Auguſtus dimittebat,re diu multumque deliberata, nobilisſimam virginem Reginam e familia Strozziorum, quæ a filia Cæſaris Ferdinandi ingenue fuerat educata, ſibi deſpondit, eique, matre conſentiente fidem coniugii dedit.

§. XV. Ex hiſce facile diiudicari poſſunt, quæ per ſummam calumniam de Duditio fingit Florimundus Ræmundus de *Origine Hæreſium lib. IV. cap. XII.* Cum enim dixiſſet, Duditium ob doctrinam & multarum rerum vſum Imperatori Maximiliano, dum vixit percharum, multas pro eo legationes in grauiſſimis rebus magna cum laude obiiſſe, ſe-

ſequentia addit: *Tandem cum in legatione ad Sigiſmundum Auguſtum Poloniæ Regem nobiliſſimam puellam Sophiam Goniſellam nomine vidiſſet, formæ captus pulchritudine ſic repente eius amore exarſit, vt, dum ea potiretur, omnia ſusque deque habere, adeoque religionem potius deſerere decreuerit, cum aliter eius potiundæ nulla ſpes eſſet. Non agnoſcis hic ordinariam ac tritam ferme omnium hæreſium portam. Duditium tamen & verecundia aliquandiu in officio continuit, & vana ſpes, breui fore, vt proculcatis Eccleſiæ legibus matrimonii vſus etiam Eccleſiaſticis permittatur, cœlibatu ad Eremitas, Monachos & alios, quibus tam durum perpetuæ caſtitatis placeret votum, ablegato. Quam ad rem ſe non exiguum momentum allaturum ſperabat, vt qui doctrina non vulgari, tum multarum linguarum peritia, & admirabili imprimis eloquentia eſſet inſtructus. Qua de re cum in Concilio Tridentino nonnullorum animos tentaſſet, adeoque etiam publice verba facere auſus eſſet, a cunctis exſibilatus & cum magna pudoris iactura domum reverſus, contra leges eccleſiæ Sophiam prædictam in matrimonium duxit.*

§. XVI. Aſt vero fallit hic multiplici ratione fallitur que Ræmundus. Primo namque conſtat, cum iam e Concilio Tridentino diſceſſiſſet, legatione iſta Polonica Duditium functum eſſe, in qua puella iſta ei innotuit, quam

quam deinceps in matrimonium duxit. Qui potuit ergo amor iſtius puellæ eū induxiſſe, vt Patres concilii ad matrimoniorum libertatem Eccleſiaſticis concedendam, permouere oratione ſua anniteretur? Mendacem oportet eſſe memorem. Non conſtant ſibi, nec vllatenus cohærent, quæ Ræmundus finxit. Petrus quoque Suauis diligentiſſimus Hiſtoriæ concilii Tridentini Scriptor, nihil hac de re literis conſignauit, nec quod contra cælibatum clericorum diſputauerit, nec quod exſibilatus ſit a Patribus Tridentinis. Imo aperte hoc cum illis pugnat, quæ ſupra ex Fontidono de inſigni autoritate & exiſtimatione, quam in hoc concilio Duditius obtinuit, retulimus.

§. XVII. Non equidem negauerim, contra cœlibatum Clericorum diſſeruiſſe in concilio Tridentino Duditium, cum & alios eccleſiæ abuſus ibi perſtrinxerit; aſt eum amore puellæ iſtius ad hoc impulſum, eumque ab omnibus exſibilatum eſſe, hoc eſt quod meo iudicio probari nequit. Hornbeckius *in Adparatu ad Controuerſias & diſputationes Socinianas, p. 61.* dicit, eum in Concilio Tridentino duas elegantes habuiſſe orationes, de communione ſub vtraque vnam, alteram de Sacerdotum coniugio valde diſertas. Quirinus Reuterus tres Duditii orationes in con-

 cilio

cilio Tridentino ab eo habitas edidit, in quarum prima, dum locum ſuum in concilio capeſſit, de ſtatu eccleſiarum Hungaricarum & eiusmodi generalioribus argumentis, in reliquis duabus, de calice laicis concedendo, diſſerit. Dubito ergo, an peculiarem de coniugio clericis concedendo orationem habuerit, præſertim cum Petrus Suauis nihil de hac re commemorauit. Quirinus tamen Reuterus dicit: *Non ſolum pro calice laicis concedendo pugnauit: verum etiam de Sacerdotibus non prohibendis coniugio diſſerere conſtituit; qua παῤῥησίᾳ Papam Pium IV. & qui ei ſucceſſit Pium V. vehementer offendit.* Ergo ſaltem conſtituit de hac re diſſerere, non diſſeruit. Quæ omnia me in eam inducunt ſententiam, privatim cum quibusdam hac de re egiſſe Duditium, prohibitum vero aut impeditum eſſe, quo minus publice de hac re verba faceret. Extat equidem apud Reuterum inter reliqua Duditii opuſcula, demonſtratio, *matrimonium omni hominum ordini ſine exceptione Diuina lege permiſſum eſſe*, in qua hanc cauſam erudite & eleganter agit: ſed ex ea ipſa demonſtratione patet, eam ſcriptam eſſe, cum iam matrimonium iniiſſet, adeoque poſtquam jam pridem ex Concilio Tridentino diſceſſerat.

§. XVIII. Hoc ὡς ἐν παρόδῳ obſeruo, a

Flo-

Florimundo Ræmundo coniugem Duditii vocari Sophiam Goniſellam, quæ Quirino Reutero audit, Regina ex familia Strozziorum orta. Cum Ræmundo conſentit quidem Hoornbeckius l. c. *Poſtmodum*, inquit, *relicto Papatu, ducta vxore nobili puella Sophia Gonizella, in quam ſingulari modo inciderat, in Poloniæ Regis aula, dum a Maximiliano miſſus legationem ibi obiret &c.* Ego tamen potius Reutero fidem adhibendam exiſtimo, cui vita resque Duditii ſatis fuere perſpectæ. Atque is quidem circa finem denuo teſtatur, Duditium duas habuiſſe coniuges: quarum prima fuerit Sophia iſta ex gente Strozziorum, ex qua duos filios & vnam filiam ſuſceperit; ex altera, eaque vidua Comitis a Tornow, plures. Hanc gente Sborouiam fuiſſe addit, quæ familia apud Polonos nobilisſima & amplisſima, multos præſtantes gloria viros protulerit. Florimundus autem Ræmundus aſſerit, ex Sophia natum ei fuiſſe filium, *qui miſeri ſenis crux fuerit, atque flagellum*, qua de re apud alios nihil inuenio.

§. XIX. Sed ad vitæ, quem tenuit, curſum Duditius, redeo. Coniuge ſibi ſociata, impetrataque a Maximiliano Cæſare misſione, Epiſcopatu & reliquis, quibus fulgebat, muneribus ſe abdicabat. Scripſit tum apologiam vel excuſationem, vt vocat, ad Maximi-

ximilianum II. Imperatorem, *iu qua* (ita titulus ſe habet) *rationes adfert, quamobrem Epiſcopatu Quinqueeccleſienſi & aliis honoribus abdicatis vxorem duxerit.* Extat ea inter reliqua eius monumenta a Reutero edita. Et erudite ſane, & eleganter ſcripta eſt: Pontificumque Romanorum tyrannidem acriter impugnat, a quorum vt liberaretur iugo, hoc a ſe factum profitetur. Occaſionem hanc apologiam ſcribendi præbuerunt litteræ Imperatoris, quibus hoc eius factum aliquo modo reprehendebat, quas tamen in gratiam potius Cleri Romani, quam ex animi ſui ſententia ſcripſiſſe Cæſarem coniicias, cum non intermiſerit luculentiſſima fauoris & clementiæ documenta erga Duditium edere. Namque & Principibus eum commendauit viris, & annuum quoque & perhonorificum ſtipendium illi dependit. Imo Oratoris ac Internuncii perpetui munere apud Regem Poloniæ, Conſiliariique intimi nihilominus, quam antea, fungi voluit. Induſtriamque ſuam & fidem variis argumentis comprobauit Duditius, præſertim cum hoc ageret Imperator, vt primo poſt mortem Sigismundi Auguſti, tum poſt diſceſſum Henrici Valeſii, Polonici regni Diadema vni ex filiis ſuis deferretur. Sed hac de re hic dicendi locus non eſt.

§. XX,

§. XX. Duditius cleri Romani tumultus & ſtrepitus & clamores, ipſiusque Pontificis vibrata in ſe excommunicationis fulmina parum curans, Cracouiæ rerum ſuarum ſedem fixit. Ibi Reformatæ Eccleſiæ ſe adiunxit, cui tum negotium in Polonia faceſſebant Socini aſſeclæ. Admodum autem Duditio diſplicebant diſſenſiones illorum, qui Romanæ Eccleſiæ iugum excuſſerant: & ſiue acerbioribus Reformatorum in Socinianos conſiliis, ſiue aliis rationibus adductus, inclinare in partes Socinianorum cœpit, imo ſi nonnullis credimus, palam ad eos acceſſit. Ita ſane Hoornbekius l. c. *In religione melius, quid fugiendum ſibi eſſet, quam quid ſectandum, vidit: deſerto Papatu fluctuatus diu, neque eccleſiis Reformatis addictus, a Socino interim & ſociis eius artificioſe illectus & ſpecioſo vanæ inſanæque rationis lenocinio abductus eſt in deterrimam eorum abnegatæ S. Trinitatis hæreſin: in quam rem ſcripſit epiſtolam ad Iohannem Laſicium Equitem Polonum, nuper iterum editam, vna cum eius refutatione a Cl. Mareſio: quam iam ante legeram excuſam ex bibliotheca celeberrimi Gomari.*

§. XXI. Prolixe etiam de Duditio, eiusque ad Socinianorum caſtra tranſitu, agit Gisbertus Voëtius *in Exercitat. de prognoſticis Cometarum, quem locum* affert V. Cl. Thomas Creenius, *Animaduerſ. Philologico-Hiſtor, part. II. p.* 142,

142. ſeqq. Et Voëtius quidem poſtquam Duditii ſententiam, *cometas lumine ſuo aut aliis affectionibus ſingularia euenta non prænunciare* retuliſſet & exagitaſſet, addit: *Nunc ſolum præcognoſcendum, eruditisſimum hunc virum, in paradoxi huius defenſione aliquo Scepticiſmi & Epicureismi afflatu, non minus quam peregrinantes & exulantes Italos modo recenſitos, actum fuiſſe. Poſt multas enim variasque fluctuationes, circuitiones in Atheismos pectore conditos erupit, & aperte in θεομαχȣ̃ντων caſtra concesſit.* Et paucis interiectis, aſſerit, *eum blaſphemiis in Seruatorem noſtrum eructandis plurimos impietatis illius ſocios Socinianos ſuperaſſe.* Et iterum: *De horrendis ipſius in Deum blaſphemiis & plusquam Arrianis Atheiſmis fidem facit Epiſtola eiusdem ad Laſizitium* (recte monet Creenius, legendum eſſe: Laſizium) *equitem Polonum, anno 1590. typis edita, cuius exemplar olim habui, quam æternis tenebris ſepultam, quam recuſam mallem. Geuerhartus Elmenhorſtius in vtraque literatura & antiquitatibus tum profanis tum eccleſiaſticis verſatisſimus, inter ceteros Trinitatis hoſtes coniuratos, hunc vnum Duditium ſibi delegit, ex quo ſpecimina impietatum & blasphemiarum exhiberet; hoc addito elogio: Quod ab orbe condito ex orci faucibus nullum (illo Scripto Duditii ad Laſizium) prodierit peſtilentius &c.* Similia & aliorum

rum documenta quamplurima his adiungere poſſemus, ſi neceſſe eſſet.

§. XXII. Vides autem non Socinianiſmi modo, ſed Atheiſmi etiam, Epicureiſmi, & Scepticiſmi crimen Duditio a Voetio obiici. Vbi ad Atheiſmum quidem quod attinet, neſcio an auctoritate ſola Voëtii ſtare velint, quibus ingenium viri cetera ſane haud indocti, perſpectum eſt. Dubito etiam, an rationem, quam addit, & qua haud obſcure Duditii Atheiſmum euincere cupit, ſcilicet omnes Socinianos eſſe Atheos, & Socinianiſmum nihil aliud eſſe, quam Atheiſmum omnes admiſſuri ſint. Affert enim illud Bezæ ex *Epiſt. XVI Arrianiſmum nemo in eccleſia vnquam aliud eſſe ſenſit, quam Atheismum.* Et addit. *At quanto magis de abominando Socinianiſmo hoc dicendum eſſet.* Ego ex animo execror atque deteſtor impios Socinianorum errores, ſed quod omnes Sociniani ſint Athei, id quo pacto comprobari poſſit, nondum video.

§. XXIII. De Epicureiſmo quem Voëtius Duditio obiicit, idem eſt ſentiendum. Saltem moribus non fuiſſe Epicureum Duditium, ex dicendis conſtabit. Ad Scepticiſmum quod attinet, hunc & ab aliis eidem exprobrari, video. Hoornbekii effatum iam ſupra attulimus. Dum enim dicit, *in religione melius, quid*

quid fugiendum ſibi eſſet, quam quid ſectandum, vidit, idem innuere videtur. Suffragatur Florimundus Ræmundus: *Primo,* inquit, *Poloniam, deinde in Sileſiam, vbi omnium gentium Dii in honore erant, commigrauit, in magna paupertate & miſeria vitam traducens, nec vllam certam religionem, in tanta confuſione profeſſus, ſed pariter omnes, etiam illam, cui initio nomen dederat, irridens.* Et quibusdam interiectis: *Sic ergo hærebat, ſic fluctuabat Duditius, vt nulla ei placeret religio, adeo vt pro ſacris Bibliis, Platonis vteretur libris. Libenter credo imitaturus Iulianum Apoſtatam, qui in Templis ſuis verſus Homeri decantari & Platonis libros prælegi iusſit, vt Sozomenus & Nicephorus teſtantur. Satis eſſe aiebat Duditius, vt Chriſtianus in Deum credat, bene & honeſte viuat, naturæ legem obſeruet, amet virtutem & fugiat vitia, nec vlla alia opus eſſe ad ſalutem ſuam cuique procurandam religione.* Ræmundo tamen non magis hic credendum eſſe, quilibet facile videt, quam Voëtio. Certe dubium hæſiſſe aliquantisper Duditium, cui cœtui ſe adiungeret, nemo mirabitur, qui ſecum expenderit, quanti & quam multiplices vbique deprehendantur næui, & quam parum vita doctrinæ reſpondeat. Non equidem excuſandi ideo ſunt, qui hanc ob cauſam, vt Euangelicam eccleſiam deſerant, ſe induci patiuntur: commonefacere tamen hoc nos debebat, vt vitæ

vitæ morumque accuratius, quam fieri ſolet, habeamus rationem.

§. XXIV. Quicquid huius ſit: ab obiecto Socinianismo excuſari nullo modo poteſt Duditius. Aperte ſatis enim in ſcriptis ſuis hunc profitetur: præſertim in epiſtola ad Theodorum Bezam, vbi inter alia ita loquitur: *Sed vt quid tamen de duobus clarisſimis illis viris, Georgio Blandrata & Franciſco Dauidis dicam, profiteor coram Deo atque eius Angelis, non me quicquam horum autoritate permotum fuiſſe, vt a recepta pasſim de Trinitate opinione diſcederem. Illud etiam ſancte affirmare poſſum, me neutrum horum nunquam vidiſſe. Quare nulla cum illis tam arcta mihi amicitia intercedere potuit, nullum beneficium ab illis profectum eſt, quod oculorum mihi aciem perſtringere queat: itaque non potuit mihi illorum gratia atque autoritas fucum facere, vt tu falſo coniicis. Neque vlla omnino vllius hominis auctoritas tanta eſſe posſit, quæ me a vera pietate abduceret. Hoc tamen tantum abeſt, vt inficiaturus vnquam ſim, vt etiam libenter profitear, totam hanc cœleſtem doctrinam ſecundum Deum clarisſimis illis magnaque doctrina, ingenio, iudicio, pietate præditis viris potisſimum deberi, in cuius gloriæ ſocietatem iure ſuo veniunt & Alciatus, & Gregorius Schomanus & Krouicius, & Socinus, & alii præſtantisſimi viri, qui tum ſcribendo, tum docendo plurimum operæ*

ad hanc illuſtrandam doctrinam poſuerunt. Illi primi, quod ſciam, illi inquam duo præſtantisſimi viri, Blandrata & Dauidis, latine editis de hac re libris, Chriſtum e ſepulchro nobis eruerunt, in quod eum patres illi veſtri, & Papiſmi conditores & architecti, detruſum atque oppreſſum, circumpoſitis ſatellitibus, detinebant. Quam ingenue fatebor, quod hi mihi euangelii doctrinam ſimpliciter vt ſcripta ac tradita eſt intelligendam, viam quaſi digito intendente, demonſtrarunt. Affert quoque hunc locum Chriſtophorus Chriſtophori Sandius *in Bibliotheca Anti-trinitariorum p. 62.* qui ceteroquin nimis facilis eſt in Socinianismi labe viris innocentibus adſpergenda, vt ſuorum numerum augeat. Sed in Duditio non errat & recte quoque obſeruat, eum potiſſimum ex Transſyluanorum Scriptis, a Georgio Blandrata & Franciſco Dauidis in lucem emisſis, hanc ſententiam hauſiſſe.

§. XXV. Ad ſaniorem mentem vt Duditium reuocaret, omnem mouit lapidem Theodorus Beza, qui ceteroquin eruditionem, & præclaras ingenii animique dotes, in Duditio admiratus eſt. Patet hoc ex epiſtola, qua tranſitum ex Papatu ad lucem euangelicam ei gratulatus eſt. De propenſione autem eius ad Socinianiſmum certior factus, prolixam ad eum ſcripſit epiſtolam, quæ inter

Epi-

Epiſtolas eius eſt prima, ſcriptaque eſt A. M. D.LXX. In ea non tantum grauiter Duditium ab iis cogitationibus dehortatur, ſed teſtatur etiam, quanto inde afficiatur mœrore ob ſingularem in Duditium amorem. *Hæc habui*, inquit, *quæ ad tuas reſponderem, non in Duditium, cuius ego pietatem, eruditionem, elegantiſſimum ingenium amo & obſeruo: Sed ad Duditium, cuius ſollicitudine afficior, quem ab illis perditis paulatim in auia abduci, vt eſt amor res quædam timoris ſolliciti plena, noctes iam & dies, non ſine magno mœrore cogito &c.*

§. XXVI. Conſtat autem ex vtriusque epiſtolis, Duditium ſuæ ab eccleſiis Reformatis auerſioni obtendiſſe, inteſtinas diſſenſiones, diſcordias, odia, diſſentientium perſecutiones, quæ omnia animos præceptorum Chriſti parum memores, arguere dicebat, adeoque vt eam eccleſiam, in qua eiusmodi vigerent mores, pro vera eccleſia haberet, hoc a ſe impetrare non poſſe. Idem confirmat Stanislaus Lubieniecius *in Hiſt. Reformat. Polon. lib. III. c. IX.* Vocat ibi Duditium virum recondita eruditione, linguarum ſcientia, & quod præcipuum, morum caſtimonia, inter primos, qui vnquam fuerunt, merito ponendum. Narrat porro, quo pacto ad purioris veritatis notitiam peruenerit, & Epiſcopatu

opimo fortiter reſignato, matrimonium, prope vocante cœlo, inierit. Tandem addit: *Illud tacere non poſſum, quod ſolus adnotauit Budzinius, eum fixa Cracouiæ ſede frequentaſſe eccleſiam Caluinianorum, & notaſſe diligenter iſtorum odia & iniurias, quibus veritatis cultores ad bonam cauſam deſerendam impellere ſtudebant, & qua erat modeſtia ſingulari & verecundia matronæ potius, quam viro, ſi Budzinio credimus conueniente, animum ab illis auertiſſe.* Nec abnuit Hoornbekius, hanc fuiſſe Duditio a Reformatis diſcedendi cauſam, qui & obſeruat inter Zanchii epiſtolas lib.I. eſſe vnam de vera eccleſia: eadem, inquit, ſuper re, ob quam ad Bezam; quoque ad Wolphium Tigurum A. 1669. ſcripſerat Duditius, nimirum quo pacto in noſtra eccleſia, ſiquidem ſit vera, tot exiſterent diſſenſiones, de variis religionis capitibus. Suam hac de re ἐπίκρισιν hunc in modum ſubiungit Hoornbekius: *At abunde & ſolide ei reſponſum: neque tot ac tantas eſſe illas inter noſtros contentiones, neque quæ ſunt, eſſe rationem ſuſpicandi de eccleſiæ veritate, quin potius eſſe argumentum eius approbandæ, pro perpetuo & communi eccleſiæ hic militantis humanæ ſtatu.* Sed quid? num iſti qui in odia plusquam vatiniana quauis de cauſa in diſſentientes exardeſcunt, vera eccleſiæ Chriſti ſunt membra? quicquid huius ſit: non eſt hoc ſufficiens

cau-

cauſas a cœtu nos aliquo ſeparandi, adeoque excuſari aut defendi factum Duditii nullatenus poteſt.

§. XXVII. Hæc itaque quæ hactenus attulimus, licet ſatis manifeſta ſint, aliter tamen de Duditio ſentit, & Socinianiſmi labem ab eo abſtergere nititur, G. Michael Lingelshemius. Extat huius epiſtola inter epiſtolas clarorum & doctorum virorum ad Melchiorem Goldaſtum, eſtque trecenteſima octaua: in qua, *Virum*, inquit, *illum colui viuum & veneror mortuum: ob ſummam olim in me demonſtratam humanitatem, ſed magis ob probitatem, doctrinam, veritatis ſtudium, & ἦθος illud perfectum viri boni & præſtantis. Scio labem eius famæ adſperſam ob commercium cum Arrianis, ſed mihi de eius recta fide in Chriſtum & pia morte conſtat.* Exhibet eam epiſtolam, cum alia inedita hactenus, V. Cl. Thomas Creenius l. c. Quicquid autem Lingelshemius dicat, ſcripta Duditii nimis aperte teſtantur, eum in Arrianorum militare caſtris, vt meo quidem iudicio, excuſationi locus non ſit. Niſi forte dicas, eum agnito errore ad mentem meliorem rediiſſe, id quod nec affirmare, nec abnuere pronum eſt, licet hoc confirmet Quirinus Reuterus.

§. XXVIII. Ceterum, vt quod reliquum eſt vitæ Duditii pertexamus, cum Stepha-

nus Battorius Tranſſyluaniæ Princeps regno Poloniæ potitus eſſet, exceſſit Polonia Duditius,& ad Maximilianum Imperatorem ſe contulit,eumque adComitiaRatisbonenſia A. M.D.LXXVI. ſecutus eſt: Maximiliano autem in illis Comitiis mortuo,apud filium eius & ſucceſſorem Rudolphum,eundem poſtea obtinuit locum. Familiam ſuam tum in Morauia collocauit, in qua, vt Quirinus Reuterus autor eſt,propter inſignem virtutem ac gloriam,priuilegia Baronibus eius prouinciæ peculiaria facile conſecutus eſt,ac oppidum Paſcow cum adiacentibus villis,ære redemptum, inhabitauit. In illo Paſcouiano ſeceſſu ſe totum literarum ſtudiis dedit,accitis vndiquaque viris doctrinæ & ingenii laude florentibus. Aſt biennio exacto, grauibus de cauſis,quas tamen nullibi indicatas inueni,relicta Morauia Vratislauiam ſe contulit, ibique vitam ab omni ſtrepitu alienam, ſtudiis ſacris aliarumque honeſtarum ſcientiarum vacans, duxit. Mortuo equidem PoloniæRege Stephano, nouis ob noui Regis electionem motibus inPolonia excitatis,Auſtriacas partes iuſſu & voluntateRudolphi Imperatoris,ſecutus & tutatus eſt , eamque ob cauſam variis incommodis atque periculis obiectus. Aſt turbis iſtis conſopitis, ad priſtinam vitæ ſtudiorum-

rumque rationem rediit, tandemque obiit die XXIII. Febr. A. M. D. LXXXIX.

§. XXIX. Mortis ſuæ tempus ipſe præſciviſſe & accurate prædixiſſe dicitur. Teſtis eſt Florimundus Ræmundns: *Tandem cum Vratislauiæ domicilium fixiſſet ſine vlla morbi ſuſpicione, mortis ſuæ horam prædixit. Ab amico enim ad prandium inuitatus, quamuis ſanus & valens videretur, excuſauit ſe, inquiens: Tempus iam eſſe, vt alio proficiſcatur, & vltimum naturæ debitum perſolnat. Deinde in lectulum ſe componens multa ſed philoſopho, quam Theologo vel etiam Chriſtiano magis digna, cum ſumma adſtantium admiratione diſſerere cœpit.* Addit: *eum tandem animum placidiſſime reddidiſſe, tanta alacritate & conſtantia, ac ſi cælos apertos ſibi videret.* Hoc tamen minus mirum putat Ræmundus, *cum non raro infamis vita, qualis Duditii fuit, honeſto exitu ſoleat terminari.* Aſt morum puritatem vitæque integritatem in eo omnes laudant. Quod ſi ergo inſuper ab erroribus Socinianorum, ad doctrinæ cœleſtis veritatem agnoſcendam reuocatus fuit, quæ nonnullorum eſt ſententia, potuit ſane certa melioris vitæ breui obtinendæ ſpes ac fiducia, hanc in eo alacritatem & conſtantiam progignere. Idem vero quod Ræmundus dixerat, confirmat etiam Quirinus Reuterus: Mortem ipſum præſagiiſſe & prædixiſſe ferunt, præſentibus magni-

gnificis viris, his verbis : finis meus appropinquat : ac ante finem in conuiuium quoddam philoſophicum ab illis attractum, de aliis quoque ſacris ac politicis rebus pie & ſapienter diſſeruiſſe : tandem vbi terminum appropinquare ſenſit, hæc verba tribus vicibus effatum : *Ah Domine Chriſte, ſerua me :* & ſic manibus bene compoſitis, placidiſſime absq; vlla commotione exſpiraſſe &c. Ex aſtrologicis rationibus eum didiciſſe tempus , nos condocet Philippus Caroli in *Animaduerſionibus in Gell. lib. XIV. cap. I. aph. III.* Refert is, Duditium in mathematicis quoque ſtudiis egregie fuiſſe verſatum, & arctam cum Iohanne Prætorio harum Scientiarum in Academia Altorffina Profeſſore, amicitiam olim contractam renouaſſe, & per literas tota reliqua vitâ coluiſſe. Ad illum itaque Prætorium biduo ante mortem Duditium dediſſe literas, quarum in ima clauſula poſt varias de rebus mathematicis quæſtiones, propria manu hæc verba ſcripſit : *Ecclipſis Lunæ 15. huius Menſis incidit in Aquarium, qui meus horoſcopus eſt. Si vera eſt Aſtrologia, mortem mihi afferi, aut grauiſſimum aliquem morbum. Tu quid cenſes ?* Vix hæc Duditium ſcripſiſſe, cum mors eum comprehendit.

§. XXX. Teſtimonia quidem eruditorum de Duditio iam ipſi de vita eius narrationi inter-

terſperſimus, vt plura addere neceſſe non ſit. Pauca tamen adhuc ſubiungemus. Iacobus Auguſtus Thuanus paſſim honorificam admodum Duditii noſtri iniicit mentionem. *Andreæ Duditii*, inquit, libr. IX. *illuſtre nomen in literis & ob legationes ab eo obitas &c.* Et libr. XXXII. *Andreas Dudithius Epiſcopus Tininienſis, admirabili vir ingenio ac doctrina, orator Cæſareus iam Tridentum aduenerat &c. libro autem LVI.* teſtatur, etſi iam ab eccleſia Romana deſciuiſſet, gratiam tamen Cæſaris retinuiſſe, qui etiam in legatione Polonica eius opera vſus ſit, *ſingulari tamen erga Auſtrium nomen adfectu meruit, vt ſi non primas partes (hoc enim Cæſari apud Pontificem inuidioſum fuiſſet) ſaltem ſecundas, tanquam præcipuus Roſembergi conſiliarius, teneret & pro prudentia ſua, & rara in ſcribendo loquendoque facultate, negotium adiuuaret.* In eo ſane omnes conueniunt, ſummam in Duditio fuiſſe eruditionem & eloquentiæ vim admirabilem: Idque porro Ioſiæ Simleri, Iohannis Michaelis Bruti, Florentini, Stephani Poloniæ Regis Hiſtoriographi, porro Iuſti Lipſii, Bucholceri, aliorumq; teſtimoniis comprobare poſſem, ſi in re non dubia, nec admodum neceſſaria, nobis liceret eſſe prolixis.

§. XXXI. Scripta Duditii accurate recenſet Chriſtophorus Chriſtophori Sandius

in *Bibliotheca Antitrinitariorum p. 62. ſeqq.* Ex quibus præcipua ſunt: *Commentariolus de cometarum ſignificatione & diſſertationes noua de cometis BaſileæA, 1579. in 4to.* Hic eam defendit ſententiam, quam Gisberto Voëtio refutatam eſſe ſupra diximus. *Orationes duæ nomine Epiſcoporum Hungariæ in concilio Tridentino habitæ & ibidem* Francofurti & Hanouiæ impreſſæ. Imo iſtæ orationes & Pariſiis, & Venetiis, & Patauii impreſſæ ſunt: Quirinus Reuterus, tertiam illis adiungit, vt mox dicemus. *Monita quoque Politica* ſcripſit Duditius, quæ cum orationibus duabus ante memoratis prodierunt Offenbaci A. M. DC. X. in 4to. De *vita Cardinalis Poli,* itemque veterum aliquot ſcriptorum Græcorum tranſlationibus in latinam linguam, ab eo adornatis, iam ſupra diximus. Sandius his addit: *Notas duplices in Fauſti Socini diſputationem de Baptiſmo aquæ, diſputationi huic annexas:* & varias epiſtolas ad viros doctos de grauisſimis argumentis a Duditio ſcriptas. Inter has vero eminet ea, quam ad Theodorum Bezam ſcripſit *Cracouiæ, A. 1570. Kal. Aug.* in qua diſputatur, an eccleſiæ nomen ſoli reformatæ conueniat, & quæ edita eſt *Heidelbergæ A. 1593. in 8.* cuius itidem ſupra iniecimus mentionem: Itemque epiſtola ad Iohannem Laſicium Equitem Polonum, in qua de S. S. Tri-

Trinitate diſputatur: ſcripta *Cracouiæ A. 1571. die 9 Iunii;* impreſſa ex Bibliotheca Gomari, & poſtea cum refutatione Marcſii. De reliquis Saudius *l. c.* videri poteſt. Quæ autem Quirinus Reuterus ex Duditianis coniunctim edidit, ex titulo libri conſtant, qui ita ſe habet: *Andreæ Duditii de Horeuiza, quondam Epiſcopi Quinqueeccleſienſis, Oratoris & conſiliarii Cæſarei, Orationes in Concilio Trident. habitæ. Apologia ad D. Maximilianum II. Imperatorem. Commentarius pro coniugii libertate, cum appendice Epiſtolarum D. D. Imperatorum & P. P. Germaniæ Orationum ac Scriptorum aliquot, de communione ſub vtraque, de connubio Sacerdotum, Eccleſiæ reformatione, Synodique Tridentinæ potiſſimum actionibus &c. Nunc edita ſtudio ac opera Quirini Reuteri, Palatini, Profeſſoris in Academia Heidelbergenſi, Offenbaci, Ao. 1610. in 4to.* In hac collectione nonnulla continentur, quæ Sandio, aliisque, qui de Duditio commentati ſunt, non fuerunt nota, præſertim tertia oratio in concilio Tridentino habita, quam prima vice Reuterus edidit. Et huic operi idem Reuterus vitam Duditii præmiſit, ad quam hactenus ſæpius prouocauimus.

OBSERVATIO XII.

DE IMPERATORIBVS, REGIBVS HISPANIÆ, ANGLIÆ, SCOTIÆ ET GALLIÆ CAPTIVIS.

§. I. Ha-

§. I. Habent & regna & principes ſuas periodos fatales §. II. Exempla antiquiora per tranſitum enumerantur §. III. Ludouicus Pius a filiis capitur §. IV. Varia fata Henrici IV. §. V. Fridericus Auſtriacus a Ludouico Bauaro captus. §. VI. Fridericus III. Imp. a ſubditis ſuis varie vexatus §. VII. Fata & captiuitas Maximiliani I. §. VIII. Tranſitio ad Reges captiuos §. IX. Reges Hiſpaniæ captiui §. X. Robertus Angliæ Rex captiuus §. XI. Stephanus Angliæ Rex a Mathildi captus §. XII. Richardus I. Angliæ Rex a Leopoldo Auſtriaco captiuus factus. §. XIII. Henricus III. Eduarduus II. Richardus II. Angliæ: Io. Baliolus & Dauid Scotiæ reges capti. §. XIV. Henricus V. Angliæ Rex captus. §. XV. exemplem Mariæ Scoticæ §. XVI. Triſtiſſimum exemplum Caroli I. §. XVII. Galliæ Reges captiui, vbi etiam communis iſta traditio, de ſeptimo quoque Galliæ Rege captiuo, exploditur.

§. I.

VAriis periodis & conuerſionibus ſubiectas eſſe respublicas, non tam ex Platonis † philoſophia, quam ex omnis æui memoria multis luculentisque exemplis confirmari poteſt vberrime. Oriuntur regna, creſcunt eorum opes, augetur potentia: mox, vbi faſtigium ſuum ſunt con-

† vid. Cicero *II. de diuin. c. II.*

conſecuta, inclinant rurſum in exitium & ruinam. Cuius rei quemadmodum potiſſima & ſuprema cauſſa Dei eſt voluntas, & prouidentia: ita in eadem fatalis conſequentiæ ſerie tum rerum omnium miram quandam viciſsitudinem, tum vero inprimis regum principumque caſus, obſeruare licet. Tam enim verſatilis vndique humana conditio eſt, vt, qui modo auro & purpura fulgebant, omnibusque præſcribebant leges, mox deiecti gradu, vincti & captiui ſuſpirent, aliorumque precariam exſpectent gratiam, aut ſæuam iram metuant.

§. II. Horum in præſenti exempla deſcripturus, non ibo equidem per remotiora, Crœſique Lydorum Regis, Cyri Perſarum Monarchæ, aut Darii Hyſtaſpis fata recenſebo. Neque Cananæorum reges, vel Iudæorum Amazias, Achas, Manaſſes, Ioiakim Iechonias poſtea dictus, huiusque infelix ſucceſſor Zedekias oceupabunt me. Neque per Romanorum duces in triumpho ductos reges exteros, Perſen, Andriſcum, Iugurtham & eidem reſeruatam Cleopatram: neque a Perſis captum & miſere extinctum Valerianum Imperatorem, nec a Phoca captum trucidatumque cum omni familia Mauritium, aliosque ſimiles ex priſco æuo in medium adducam. Suffecerit ea ſaltim, quæ inde

inde a Caroli M. Imperatoris tempore exſtantiora videbantur exempla paucis commemorare.

§ III. Ex his primo loco nominandus merito LVDOVICVS PIVS ipſius Caroli filius eſt. Hic anno DCCCXVII † inter tres filios ex priore coniuge Irmengerde natos Lotharium, Pipinum & Ludouicum ita diuiſerat imperium, vt Pipinus Aquitaniam, Ludouicus Boioariam, Lotharius vero ſe defuncto, imperium vniuerſum vna cum Imperatoris titulo & honore obtineret. †† Poſtquam vero anno ſequenti Irmengardis deceſſiſſet, ad ſecunda vota tranſibat Ludouicus, anno DCCCXIX, Iudithamque filiam Huelpi, Comitis, ducebat in matrimonium. Et quamvis anno DCCCXXI priorem illam regnorum diuiſionem confirmaret denuo, & Lotharius filius anno DCCCXXIII Romæ coronaretur a Paſchali Pontifice, Imperatorque Auguſtus ſalutaretur: Carolo tamen Caluo, vt poſtea vocatus eſt, nato ex Iuditha, anxius pater, de eius fortuna, Lotharium rogabat, vt aliquam regni portionem illi permitteret. Facilis tunc erat Lotharius, vt pro arbitrio ſuo id

† vid. annales Francorum ex Bibliotheca P. Pithœi editos ad dictum annum p. 25.

†† Nithardus lib. I. de diſſenſionibus filiorum Ludovici Pii p. 435.

id ageret, non tantum hortabatur patrem, ſed & defenſorem patriæ voluntatis contra quoscunque ſe offerebat, iureiurando interpoſito. Cuius vero promisſi inſtinctu Hugonis, ſoceri, aliorumque ſera conſecuta pœnitentia eſt. † Ludouicus tamen totam Alemanniam ac Rhætiam, nec non Burgundiæ partem deſtinabat filio Carolo. †† Aegre id ferentes filii reliqui, vniuerſam plebem concitabant, variasque inſidias patri ſtruebant. Iuditham quoque nouercam adulterii cum Bernardo, quodam duce, commiſſi poſtulabant. Sed Bernhardus more illorum temporum duello obiectum crimen diluere paratus, abſolutus eſt. ††† Tandem quod diu parturiuerat impietas, in campo magno inter Argentoratum & Baſileam qui exinde campus mendacii vocatus eſt, erupit. Ibi enim obuiam patri ſuo facti filii cum inſtructo exercitu, pontificem Gregorium ſecum adducebant, qui ſe pacificatum veniſſe fingebat. Mox a militibus deſertus captusque Imperator cum Carolo filio, & Iuditha vxore, variis iniuriis adficiebatur, donec tandem a Ludouico filio, & quibusdam re-

† Nithardus c. l.

†† Theganus de geſtis Ludouici Imp. p. m. 310.

††† Theganus c. l.

regni proceribus liberaretur & dignitati priſtinæ reſtitueretur.

§. IV. Iniquiora multo fata exercuerunt Henricum IV, belli, iuxta & pacis artibus clarisſimum Imperatorem. Tenera ſtatim ætate e matris poteſtate rapiebatur ab Hannone Agrippinæ Coloniæ archiepiſcopo. † Imperium quippe hactenus adminiſtrabat illa. At quum familiarius paulo cum Henrico, Auguſtano epiſcopo, viueret, illico in ſuſpicionem adulterii apud Imperii proceres veniebat: quapropter vt filium ab ea abſtraherent, omnem lapidem mouebant, quod etiam anno MLXII. circa paſchatos feſtum ita effectum eſt. Hilarior Traiecti ex vino & epulis factus Henricus, inuitabatur ab Hannone archiepiſcopo, vt nauim mirifice in hanc rem exornatam, ſecum conſcenderet. Quod quum facile impetraſſet, nauis confeſtim ſoluitur a littore & vela ventis dantur. Perterritus hac noua rerum facie Henricus, inſidiasque & mortem metuens, ex naui in medios fluctus præcipitem ſe dat, mox inde ereptus Coloniam abducitur. Exinde magnum fortemque animum ſuum, multis egregiis ſpeciminibus, cumulate probauit. Quippe

pe

† Hermannus Contractus *in Chronico ad an. MLXII.* Lambertus Schafnaburgenſis *de rebus German. ad eundem annum.*

pe duo & ſexaginta numerantur eius prœlia, quibus plerumque ſuperior euaſit. Soli perfidiæ & nequitiæ Pontificum ad vltimum reſiſtere non potuit. Inciderat in tempora improbisſimorum nebulonum, Hildebrandi, Gregorii VII. dicti, Vrbani VI. & Paſchalis II. Quorum primus id agebat vnice, vt non tam dominatum & tyrannidem, quam illimitatam quandam per vniuerſum terrarum orbem, poteſtatem ſtabiliret, Imperatoribus & regibus pro arbitrio ſuo leges diceret, eosue, ſi minus placerent, imperio & omni dignitate exueret. Cæterum Imperatores iure non tantum epiſcopos in Germania, pro more illorum temporum inueſtiendi, ſed & ipſum pontificem in ordinem redigendi, aut ſi elatius ſe gereret, deponendi hucusque vel vſi fuerant, vel certe id iuris habebant. Hildebrandus vero Henricum idem ſibi vindicantem Romam euocabat, vt cauſſam diceret, Simoniæ & hæreſeos eum poſtulans. Quo quum venire nollet Imperator, ſed potius Wormatiæ imperii ſui proceribus conuentum indiceret, ibique communi omnium inauditum hucusque ſacri hominis faſtum deteſtantium conſenſu, indignum ſede papali Hildebrandum adeoque ab eadem depellendum iudicaret: vniuerſum Acheronta ſtygemque diris anathema-

tum fulminibus in eum ciebat Papa & convocato Romæ conciliabulo, ſubditos Imperatoris a ſacramento debitoque obſequio abſoluebat. † Concedebat quidem in Italiam Imperator, veniam anathematis rogaturus Papam, quam quidem Canuſii, vbi tum forte commorabatur, ille ægerrime impetrabat, poſtquam indutus lanea veſte, nudis pedibus, ſæua hieme ſub dio per triduum eam fruſtra præſtolatus erat. †† Vrbanus, qui ſuccedebat Hildebrando, hæc non reuocabat tantum, ſed & Conradum Henrici filium aduerſus patrem concitabat, Italiæque regem inaugurabat. Hoc etiam demortuo, Paſchalis II. inſtinctu alter etiam Imperatoris filius Henricus, cui tamen imperium iam ante deſtinaverat pater, in eum armatur a Germaniæ Principibus. Nunquam vero virtute hic viciſſet patrem, niſi inſidiis & fraude circumueniſſet eum. Indictus erat conuentus Moguntiæ ipſis natalitiis habendus. Quo quum & Imperator pergeret, monitus eſt a filio, ne ſe facile aliis crederet, ſed in

† Otto Friſing. *lib. VI. c. XXXV.* Gottfr. Viterb. *Panth. p. XVII.* Onuphrius Panuinius *in vita Gregorii VII.* Ioannes Launoyus *epiſt. ad Raimundum Formentinum Theol. Pariſ.*

†† Lambertus Schafnaburg. *de rebus geſtis Germ. ad A. C. MLXXIII.*

in caſtris, quæ tum forte ad Ingelheim poſita erant, euentum expectaret. Ibi comprehenſo detracta ſunt imperii inſignia, quibus filium ornarunt. Inde Leodium ablegatus non multo poſt exercitum haut contemnendum contraxit denuo, quo & fugauit primum filium degenerem. Qui tamen redintegratis inde copiis denuo adortus eſt patrem, captumque indigne nimis habuit. Eo namque miſeriæ peruenit optimus ſenex, vt ab Epiſcopo Spirenſi victum peteret, ſe non inutilem clericum fore pollicitus, quod & litteras calleret, & choro inſeruire egregie poſſet, quæ gratia plane ei denegata eſt. † Conuerſus ad adſtantes fertur dixiſſe: *miſeremini mei vos ſaltem amici mei, quia manus Domini tetigit me.* Paucis diebus poſt VII. Idus Augusti ingenti confectus dolore vitam poſuit, ac ne in morte quidem deſæuientibus anathematum pontificis procellis, corpus eius per integrum quinquennium in cella quadam ædis deſerta inſepultum iacuit. ††

§. V. Imperatoribus accenſemus etiam Fridericum Auſtriacum, quem ex numero Imperatorum excludunt quidem communiter, alii tamen omnia iura & priuilegia ipſi

 vin-

† Carolus Sigonius *de Regno Italiæ libro IX.*

†† Conradus Vrsberg. *in Chron. ad ann. MCV.*

† vid. Fuggeri *Spec. hon. domus Auſtr. lib. III. c. IV.* Gerardus de Roo *lib. III. p. m. 95.*

vindicant. Hunc anno MCCCXIV. in Comitiis Francofurtenſibus quatuor electores elegerant, quibus quum contradicerent reliqui, Petrus nempe, Moguntinus archiepiſcopus, Balduinus, Treuirenſis, & Ioannes Bohemiæ Rex, Ludouicumque Bauariæ ducem Imperatorem deſtinarent, illico ad bella ciuilia itũ eſt, quæ varia gerebantur fortuna. In quinto conflictu victus eſt Fridericus & captus anno 1322 in Bauaria prope Muhldorff, & Oettiniam vna cum fratre Henrico abductus eſt. Quo facto eius etiam copiæ facillimo negotio diſſipabantur ac cædebantur. Ex cuſtodia iſta, quam per integrum triennium magna conſtantia ſuſtinuit Fridericus, variis artibus liberare eum adnitebatur frater Leopoldus Auſtriacus, adeo quidem, vt & ipſi diabolo aliquando id negotii commiſiſſe dicatur. Qui etſi ſub habitu ſcholaſtici adpareret Friderico, operamque ſuam offerret, ille tamen carcerẽ huic libertati longe anteferebat; quam tamen traditionem fabulæ, quam hiſtoriæ ſimiliorem habet Gerardus de Roo.† Tandem quum vndique Reges ac Principes auxilium venire Friderico Ludouicus audiret: æquisſimis conditionibus eum dimittebat, ita vt nomen quidem Cæ- ſaris

† *lib. III. p. m. 94.*

ſaris retineret, omni vero re imperii abſtineret. †

§. VI. Fridericus in ordine Imperatorum tertii cognomen adeptus, nunquam quidẽ in hoſtium ſuorum poteſtatem venit, ter tamen a ſeditioſis ſibi ſubditis ita obſeſſus eſt, vt in ipſis arcibus ſuis, tanquam in carceribus deliteſceret. Quas tamen ſubditorum ſuorum inſidias euaſit, iisdem prout par erat, in ordinem redactis. †

§. VII. Maiorem adhuc perfidiam atque iniquitatem a ſuis expertus eſt Maximilianus, Friderici III. filius. Huic non ignota erant turbulenta, & ad ciendos tumultus prona, Flandrorum ingenia. Quare cum anno circiter MCCCCLXXXVII. Gallorum inſtinctu res nouas quidam viderentur moliri, ex iis præcipue Adrianus Raſſingemius, qui e Gallorum partibus ſtabat, cuſtodiæ committebatur, quem tamen propinquorum vnus ſingulari ſtratagemate liberabat. Gandauum reuerſus Raſſingemius de iniquitate carceris & iniuriis non tam ſibi, quam vniuerſæ reipublicæ illatis, multa ſeditioſe querebatur, ciuesque ſuos ad recuperandam libertatem magno verborum ambitu exhortabatur. His moti Gandauenſes cum Tornacenſibus & Bru-

† Roo *lib. III. p. m.* 95.
†† Fuggerus *lib. V. c. XV.*

Brugenſibus legatos confeſtim ad Regem Romanorum (nondum enim Imperator erat Maximilianus) mittebant, qui inter alia rationem ingentis pecuniæ hactenus tributæ exigerent. Sed his reſpondebatur breuiter: *Regi ad hæc in præſenti non vacare.* Exinde ad dolum atque inſidias adplicatis perduellium animis, inuitabatur Maximilianus, vt inſtans feſtum conſecrationis candelarum, quod ex ritu pagano ita vocant, ſeu purificationis Mariæ virginis, apud Brugenſes celebrare ne grauaretur. Ac initio quidem aperte renuebat ille, non tantam Brugenſium fidem eſſe, vt ſe iis credere auderet, cauſatus. Vno tamen ex fidiſſimis miniſtris aſſeueran-te, ad tria millia virorum ad eius nutum ibi parata fore, nihil dubitabat eo pergere. Ibi Conradus quidam de Roſa, homo lepidi ingenii, ſed manu ſtrenuus, nec omnis, vti poſtea compertum eſt, conſilii inops, quo ad familiares iocos vti ſolebat Rex, magna contentione eum prohibebat, ſe vero nolle capi, ſed mox per portam Gandauenſem diſceſſurum, Brugenſiumque prædia & vicos incenſurum proteſtatus. Neque vana coniectura ductum hunc hominem, ſera pœnitentia Maximilianus aduertebat, quando non ſolum inuitus detinebatur in vrbe ex vna cuſtodia in aliam tractus, ſed eius miniſtri etiam & conſiliarii in eius

eius conſpectu exquiſitiſſimis tormentis cruciabantur in publico theatro, partim etiam per carnificem tollebantur. Conradus quidem aliquoties liberare Dominum ſuum adnitebatur. Primo enim flumen, quod caſtellum, in quo tunc Regem nouerat, circumfluebat, tranare parabat, ſed inde a cygnis magna vi nec ſine præſentiſſimo vitæ periculo repellebatur. Iræ deinde plenus aliud inibat callide conſilium. Artem nempe tonſoriam eatenus addiſcebat, vt caput radere monachumque poſſet facere. Id primo omnium in ſemetipſo expertus, accedebat Franciſcanorum quendam, Guardianum dictum, quem fidum Maximiliano nouerat, illique rem omnem, quam moliebatur, aperiebat. Huius etiam opera ſub confeſſionarii perſona ad regem admiſſus, quod inobediens fuerit, ipſe exprobrat, quod ſaluberrimis ſuis conſiliis parere nuper detrectaſſet, mox quid rerum foris gereretur, interrogatus? Chriſtophorum Bauariæ ducem, comitesque, Sonnenbergenſem, Eberſteinenſem, Naſſouienſem & SE inſignem victoriam exigua manu a Gallorum & Gandauenſium ſex millibus comparaſſe gloriatur; tandemque artem ſuam & conſilium regi exponit & vt habitum regium cum clericali commutet, parato in hanc nauigio euadat, hortatur, ſe interim ca-

 pti-

ptiuum Regem acturum. At neque huic conſilio morem gerere volebat Maximilianus, ſed re infecta Conradum dimittebat: maxime quum Fridericum patrem valida imperii auxilia adducere audiret. Hæc vero expectare nimis periculoſum rati Brugenſes, cuſtodia Maximilianum liberant, iureiurando prius conſtrictum, ne iniurias hucusque illatas vnquam vltum eat. Qua tamen cautione prohibere non potuere, quo minus varie a Friderico eiusque exercitu caſtigarentur, ſeditionisque capita raperentur ad ſupplicium. †

§. VIII. Atque hi ſunt Imperatores, quos in præſenti captiuos recordamur. Wenceslaus enim & Sigismundus in Bohemiæ Vngariæque regibus conſiderandi deinceps venient. Iam & aliorum per Europam potiora ſtrictim perſequemur exempla; quæ quidem ſi latius ſingula inſtitueremus exponere, dubium non eſt, quin iuſtum volumen impleremus.

§. IX. Atque ex Hiſpaniæ Luſitaniæque Regibus duo tantum nominandi hic ſunt, Garſias nempe & Alfonſus I. Quorum ille, a fratre ſuo Sanctio hanc expertus fortunam eſt. Nam cum pater Ferdinandus Magnus tri-

† Fugger *lib. V. c.* 35. 36. *& ſeqq.* Michael Boiemus *vita Alberti III. D. Sax.* §. *XXXIV.*

tribus filiis anno MLXV. totidem regna teſtamento deſtinaſſet, Alphonſo nempe Legionem; Garſiæ Galliciam Luſitaniæque partem; & Sanctio denique Caſtiliam: hic minime contentus ſorte ſua, Alphonſum regno deiiciebat, Garſiam vero capiebat, donec in obſidione Camoræ qua ſororem quoque cinxerat, opprimeretur. † Alphonſus vero Luſitanus anno MCLXXIX. a Ferdinando ad Pacem Auguſtam, Luſitaniæ vrbem, capiebatur, ſed mox reſtitutis, quas in Gallicia occupauerat, vrbibus, ſine vllo alio pretio dimittebatur.. ††

§. X. Plures ex Angliæ regibus occurrunt. Anno MCI. Guilielmus Rufus a ſatellite quodā inter venandum occidebatur. † Cui morienti cum adeſſet, frater eius natu minor, omnes theſauros ad ſe pertrahebat, iisque populi fauorem ſibi ita conciliabat, vt Roberto, fratri natu maiori, qui tum in Palæſtina ad mœnia Hieroſolymorū hærebat, anteferretur. Hic vero reuerſus cum valido exercitu in patriam, Henricum fratrem debellabat, qui tum annuæ penſionis ſponſione eum ſedabat. Sed huius pacti non multo poſt

 ini-

† Rodericus Santius *hiſt. Hiſpan. p. III. c. XXVI.* Io. Mariana *de regno Hiſpaniæ lib. IX. c. VIII.*

†† Mariana *lib. XI. c. XV.*

† Polydorus Vergilius *hiſt. Angl. ſub finem libri decimi.*

iniqua Henricum ſubibat pœnitentia, vt nouum bellum fratri in Normandia moueret, cruentoque prælio victum captumque per reliquum vitæ ſua tempus detineret, oculisq; tandem priuaret. †

§. XI. Henrico in regno ſuccedebat Stephanus eius ex ſorore nepos, comes Bononienſis, quem Mathildis Henrici filia, quæ primo Henrico IV. Imperatori, poſtea vero Giffrido, Comiti Andegauenſi nupſerat ††, & poſt parentis ſui obitum non ſolum Stephanum, ſed & reliquos regni proceres iureiurando fidelitatis, vt vocatur, obſtrictos habebat, in prœlio ad Ceſtriam commiſſo capiebat. ††† Mox vero quum deficientibus a regina Londinenſibus turbida Angliæ facies eſſet, ex cuſtodia elabebatur Stephanus, ac poſtea amiſſum regnum recuperabat, hac tamen lege, vt Henricum II. Mathildis filium, hæredem inſtitueret, qui etiam mortuo anno MCLVI Stephano ſucceſſor datus eſt. †

§. XII. Richardus I. patrem ſuum Henricum II, quem modo diximus, quod ei ſponſam, Adelam, Ludouici Gallorum regis filiam

† Polydorus Vergilius *lib. XI. ſub initium.*

†† Robertus de Monte *append. ad Chronogr. Sigeberti Gemblac. ad ann.* 1135.

††† Guilielmus Neubrig. *rerum Anglic. lib. I. c. VIII.*

† Polydorus Virgilius *lib. XII. p.* 271.

filiam, iam in Angliam deportatam diutius detineret, ac cum ea, vt volunt nonnulli, familiarius,quam ſenem deceret, viueret, non ſolum inceſtus crimine publice compellabat, ſed & conducto ex Gallia exercitu varie oppugnabat. Quibus motibus confectus Henricus, anno MCLXXXIX. vitam regnumque ponebat. Hoc adepto Richardus aliquot annos poſt bellum Saracenis inferebat, vt & ipſe pro more illorum temporum ferro & igne peruerteret paganos. Qua expeditione primum Cyprum in ſuam poteſtatem redegit, ac deinde Ptolemaida adnitente etiam Leopoldo, Auſtriæ duce, expugnauit. Quam victoriam ſibi ſoli arrogans Richardus, ex turribus vndique tropæa oſtentauit, & quum forte vexillum Leopoldi ex turri quadam ab hoc expugnata conſpiceret, id illico detrahi pedibusque conculcari iuſſit, maledictis etiam & conuiciis inſectatus ducem. Quin immo prædam inter ſuos tantum diſtribuiſſe fertur. † Sed quum poſtea Gallos in Normandiam audiret influxiſſe, inducias pactus cum Saracenis domum feſtinabat. In illo itinere accidit forte, vt quum Auſtriam cum exiguo ſuorum comitatu tranſiret, in pago quodam, haut procul a Vienna diſſito diuerteret vulgari habitu, ibi ex

† Otto Friſing. *lib. VI. c. XXXVII.*

ex pretioſo annulo inter culinarias operas adgnitus, a Leopoldo capitur, & poſtea ad Imperatorem quoque mittitur, qui non contentus, ingenti pecuniæ vi iam regem mulctatum eſſe, varias cauſſas effingebat, ob quas adhuc maiori ſumma eundem emungeret. Itaque tanta mulcta leuem iſtam temeritatem luere coactus eſt Richardus, vt deficientibus theſauris regis, eccleſiaſtici ex omnibus Angliæ fanis colligendi eſſent. † Interim ne regem huius expeditionis pœniteret, aut eius triſti exemplo deterrerentur alii, Pontifex Romanus anathematis fulmine Leopoldum concutiebat. Guilielmus Neubrigenſis etiam †† vbi hanc deſcribit hiſtoriam, nimis inuehitur in Leopoldum atque Imperatorem, vbi ait: *Sic ergo Chriſtianus Imperator auaritia deprauatus, memorati Regis verſus in Saladinum nouo atque inexpiabili næuo Romanum fœdauit imperium. A ſeculo enim non eſt auditum, quod aliquis Chriſtianorum vel Regum vel Imperatorum, quemlibet alium principem Chriſtianum a ſancta militia redeuntem, & per ſuos fines ſimpliciter tranſeuntem captiuum detinuerit. Verum quid non mortalia pectora cogit auri ſacra fames? Imperator Romanus proh pudor præ commodi eſuriæ ad omne honeſtum, omne ius faſque oculos clauſit, im-*

† Otto Friſingenſis *l. c.*
†† Guilielmus Neubrig. *lib. IV. c. XXXI.*

imperiale decus neſciuit, alter eſſe Saladinus non erubuit.

§. XIII. Poſt Richardi obitum, qui anno MCXLIX contingebat, regnum ad eius fratrem Ioannem delatum eſt. Cuius filius Henricus III. defuncto anno MCCXVI. fratre, ab ipſis regni ſui proceribus varia ſuſtinebat incommoda: a quibus etiam capiebatur in conflictu, ſed mox ope filii ſui Eduardi I. liberabatur, occiſo potiori ſeditionis incentore Simone de Monfort, comite Liceſtrienſi. † Sub Eduardo odia illa & bella inter Scotos Angloſque exarſerunt potiſſimum, in quibus Ioannes Balliolus Scotiæ Rex captus in regno ſuo, indeque Londinum deportatus eſt, ſed paullo poſt deprecante pontifice Romano, ac ſpondente, nihil eum in Scotia moturum, in Galliam eſt remiſſus, Eduardo filio obſide retento. †† Eduardum II. ipſa coniux Iſabella Philippi Pulcri Gallorum Regis filia in vinculis male habuit, multis Spenſenſibus, qui Regem ab ipſa alienarunt, ad ſupplicium raptis. Tandem Rex ad regni abdicationem ante adactus publico decreto, miſere periit Ao. MCCCXXVII. † Sed

† Polydorus Vergilius *lib. III. p.* 407.

†† Buchananus *VIII. rerum Scoticarum p. m.* 73. *ed. Edinburg.*

† Polydorus Vergilius *XVIII. p.* 458.

Sed & ipſa Iſabella ad carceres perpetuos damnata eſt poſtea, ſub Eduardo III, quod putidam cum Scotis pacem iniiſſet. Anno MCCCXLVI. Dauid Scotiæ rex ingenti prælio ab Edoardo ſuperabatur & in cuſtodiam dabatur. †† A Richardo II. Eduardi III. nepote regnum ad aliam plane familiam translatum eſt. Nam cum Henricus Dux Lancaſtrienſis ingentes copias contra ipſum in Gallia contraxiſſet, iisque commorante interim in Hibernia Rege, impetum feciſſet in Angliam: ipſe protinus animum ſuum deſpondebat, neque cum copiis ſuis vtut ſtrenuam operam offerentibus adgredi rebellem audebat. Sic vero in vincula coniectus, regia poſt priuatus dignitate, miſere trucidatus eſt anno MCCCXCIX. †

§. XIV. Henricus V. bis eandem ſortem expertus eſt, primo a Comite Waruicenſi, qui ſtabat a partibus Richardi ducis Eboracenſis belli ciuilis tum auctoris, iterumque poſtea ab huius filio Eduardo IV, qui Rex anno MCCCCLX factus cruento illum prœlio, quo vltra XXXVI. millia Anglorum cecidiſſe dicuntur, fundebat & in Scotiam fugere cogebat. Vnde quum non multo poſt reuerteretur cum exercitu Henricus, & no-

†† Buchananus *libr. IX. p. m.* 90.

† Polydorus Vergilius *lib. XX. ſub finem.*

nouam cladem ac catenas accipiebat. Quod idem fatum & coniugem eius cum filio poſtea manebat, quum exercitu in Gallia collecto maritum liberare adniteretur. Neque tamen Eduardus ipſe ab omnibus vinculis tutus fuit. Nam ab eodem comite Waruicenſi, fratreque proprio, victus, mittebatur in cuſtodiam, vnde tamen neglectu cuſtodum mox elabebatur magis firmaturus regnum ſuum. †

§. XV. Digrediendum inde nobis eſt ad Mariam Iacobi V. Scotorum regis filiam, Henrici VII. regis Angliæ e filia natu maiori proneptem, primum Franciſco II. Galliarum Regi, deinde, quum hoc defuncto Scotiæ præeſſet, Henrico Darleio, nobili Anglo, ac tandem, hoc etiam ſublato, Georgio Bodwellio nuptam. Quæ partim libidine, quam cum Dauide quodam Ritzio † ignobili terræ filio, partim crudelitate etiam, quam contra proprium maritum, Henricum exercere dicebatur, inuiſa Scotis reddita, in vinculis primum tenebatur in Scotia. Ex quibus expedita anno MDLXVIII. cum inſtructo exercitu in ordinem ſuos redigere pa-

† Polydorus Vergilius *lib. XXIII. ſub finem.*

† Georg. Buchananus *rerum Scoticarum libr XVIII. & XIX. p. 19. & ſeqq.* Guil. Camdenus *annal. rerum Angl. regnante Eliſabetha p. III.*

parabat. Sed hoc diſſipato, ipſa in Angliam fugere cogebatur, vbi in diuturnam cuſtodiam miſſa denuo periculoſa conſilia contra Eliſabetham agitabat, in quibus anno 1586. deprehenſa, poſt multas deliberationes capitis tandem damnabatur, inuitaque, & videri voluit, Eliſabetha iterato ictu tollebatur anno MDLXXXVII.

§. XVI. Supereſt triſtisſimum Caroli I. Magnæ Britanniæ Regis, Mariæ, quam diximus modo, de Henrico Stuarto nepotis, cui nihil magis, quam clericorum illius temporis diſſidia, fuit exitio. Iſtis enim acerrime inter ſe contendentibus, quænam reipublicæ eccleſiaſticæ, quam ita vocant, forma tenenda ſit, epiſcopatus, an, quod & plerique reformatorum in Gallia & Belgii malebant, presbyterianiſmus? Rex ad ſtabiliendam poteſtatem propriam epiſcopatum conuenientiorem exiſtimans, Puritanorum presbyteria, claſſes & ſynodos prouinciales, quibus videbantur triumphare, penitus abrogare nitebatur in Scotia. Heic ergo erumpebat primum exitialis illa flamma, quæ ſub fauilla delituerat hactenus. Religionis enim & conſcientiæ obtentu tumultuare temulenti ſacerdotes, Regisque auctoritatem hinc inde conculcare, incipiebant. Plura ille contra perduelles iſtos effeciſſet haud dubie, niſi &

An-

Anglorum animos plane a ſe abalienaſſet. Præterquam enim, quod Concilium illud, quod Parlamentum ipſis vocatur, conuocare vel nollet, vel conuocatum ſtatim diſſolueret, ingentes exercebat ſumptus, quum aliter neque maieſtatem tueri, neque bella, quibus ſubinde implicabatur, gerere poſſet. Scoti interim in eas anguſtias eum redigebant, ut non ſolum puritaniſmum vndique reductum tolerare, ſed & inducias non ſine dedecore paciſci cogeretur. Quum vero non diu poſt illorum litteræ, quibus a Gallis belli ſubſidia, petebant, interciperentur: Rex Anglis in publico concilio eas proponebat, opem contra rebelles deſiderans. Quæ quum denegaretur, ſtatim dimittebantur Parlamentarii, Regi vero, quod Scotorum legatum, qui litteras iſtas ſubſcripſerat, Londini comprehendi iuſſiſſet, bellum denuo moliebantur Scoti, eiusque mox exercitum profligabant penitus. Reparatis inde induciis nouum Anglorum Parlamentum conuocabatur. Tantum vero aberat, ut Regi ſuccurerent, iſti vt potius variis periculoſiſſimisque decretis poteſtatem regiam vndique circumciderent, bellumque tandem contra ipſum decernerent. Ac primo quidem tantum ipſis negotii dabatur, quantum ad laureolam ſatis fuiſſet, niſi Scoti Anglis veniſſent ſubſidio. Sic vero

inclinata mox Regis fortuna ad Eboracum eius exercitus ſuperabatur, ipſeque, quum ſe Scotorum fidei committeret, Anglis vendebatur potius quam tradebatur. Longum heic foret, omnes iniurias, quas intulerunt Carolo iniqui ſubditi, omniaque diſſidia, quibus lacerabantur ipſi, percenſere. Tandem ad pegma ferale raptus, ſecuri percutiebatur anno MDCXLIX. Cuius cædem Carolus II. filius, qui tum patria pellebatur, acerrime ulciſcebatur poſtea. †

§. XVII. De Galliæ regibus rumor quidam ſine capite percrebuit, quaſi eorum ſeptimus quisque captiuus fuerit. Credo quod myſterium, in carceribus quæſiuerint otioſi homines. Falſi. Neque enim hic verſatur ſeptenari numeri ſanctitas, vt exemplorum inductione oſtendi clariſſime poteſt. Ac de Ludouico Pio ſupra dictum eſt, quum de Imperatoribus verba faceremus. Ab hoc ſextus Carolus Simplex erat. Neque enim enumerandus eſt Lotharius, vt qui Italiæ præfuit. Simplex vero a Danis ſeu Nordmannis variis incurſionibus debilitatus cum eis pacem ac fœdus tandem ſanciebat, horum-

que

† De hoc parricidio Robertus Iohnſtonus *lib. XXI. & XXII. Rerum Britan.* εἰκὼν βασιλικὴ *regem in ærumnis ſuis repræſentans & ſcripta contraria Salmaſii atque Miltoni.*

que duci Rolloni Gislam filiam in matrimonium dabat, cum ora omni maritima Galliæ, quæ ab illis Nordmannia hodienum adpellatur. Heic vero paullatim ſeneſcere incipiebat auctoritas regia, præcipue, cum Haganonem mediæ ſortis hominem, ad ſummam potentiam evectum interioribus conſiliis adhiberet. Regni enim proceres primo Ribertum, Ottonis, qui Simplicem anteceſſerat, fratrem Regem vocant, ac ſolenni ritu Coronant. Quo, ſeqnente anno, qui nongenteſimus vigeſimus ſecundus erat, occiſo in prælio, Rudolphum Bungundiæ Ducem quaſi in vacuam regni poſſeſſionem accerſunt. Heribertus vero, ſiue vt ab aliis vocatur Hebertus, cuius ſororem Robertus in matrimonio habuerat, prætextu reconciliandæ gratiæ perductum Carolum in caſtellum Theodorici includit, vnde Peronam poſtea tranſlatus deceſſit anno nongenteſimo † vigeſimo nono. Huius ſtatim filius, Ludouicus Transmarinus, qui ſecundus a patre in regno fuit, eandem ſortem expertus eſt, quum defuncto Guilielmo Rollonis filio, Nordmanniæ duce, eam prouinciam tutoris nomine inuaderet. Abductus enim ab eo Richardus Guilielmi filius, ei non ſolum eripiebatur a ſuis, ſed & ipſe

Cc 2

† Aimoinus *de geſtis Francorum lib. V. c. XLII.* Mich. Ritius *de regibus Francorum lib. 1. extr.*

ipſe ab iisdem capiebatur anno circiter DCCCCXLVIII. † Poſtea defuncto Ludovico Ignauo, Vltramarini nepote regnum quidem adfectabat eiusdem filius Carolus, Lotharingiæ & Brabantiæ Dux: ſed mox ab Hugone Capeto obſidebatur ac Aſcellini epiſcopi fraude capiebatur. †† Hunc in fauſto captiuorum ordine Ludouicus nonus, ſanctus cognomento demum excipit, qui in ſancta expeditione, quæ tum vocabatur, a barbaris impio prælio captus ingenti pecuniæ vi liberabatur. ††† Atque hic nonus a Capeto fuit. Sed iam aliquod ſententiæ ſuæ firmamentum inuenient, qui de numero ternario h[illegible]ciſcunt. Ioannes enim, qui vtique ſeptimus a Sancto Ludouico Gallis imperauit, cum imprudentius cum Anglis, qui tum ſæpius negotium illi faceſſebant, congrederetur, a fortiſſimo Anglorum Regis filio, Eduardo impari prœlio (XII. enim Anglorum millia L. millia Gallorum fuderunt) ſuperatus cum filio natu minori captus anno MCCCLVI. Quomodo etiam Franciſcus I. qui itidem ſeptimus a Ioanne fuit, a Carolo V. Imp. cum quo de ducatu Mediolanenſi cer-

† Aimoinus *Lib. V. c. XLIII.*

†† *C. XLIV.*

††† *Vid. Geſta Ludouici IX. a monacho S. Dionyſii deſcripta in Tomo V. Hiſtoriæ Francorum.*

certabat, ad Paviam captus & in Hiſpaniam abductus fuerit, notius eſt, quam vt pluribus hic narrari indigeat. Sed quid inde tandem conficitur? Nihil profecto minus, quam fatalis illa numeri ſeptenarii neceſſitas. Aut enim ad Reges iſta pertineret, aut ad familiam. Neutrum dici heic poteſt. Regum enim caſus, ſi numerus iſte deſcriberet, omnes haut dubie, aut certe plerique eodem ordine carceres ingreſſi fuiſſent. Familiam vero ſi intueamur, iterum calculus iſte fallit. Neque enim patri ſemper filius in hoc regno ſucceſſit, quod vel ipſius Franciſci I. exemplo liquet. Ne ergo ſententiam præcipitemus aut ex fallacibus indiciis incerta ominemur, ſed expectemus æquum eſt, quidquid Deus providerit, qui & captis Regibus augere, & ſalvis iiſdem accidere, vel etiam delere eorum potentiam poteſt funditus. Adſunt interdum ſigna & patent ſagacioribus quibus huius vel illius regni, ruina portenditur, ſed ea certiora eſſe debent, quam numerorum male adplicata myſteria.

OBSERVATIO XIII.

CONIECTVRÆ DE LIBRO SAPIENTIÆ.

Conſpectus.

§. I. *Occaſio diſſertationis.* §. *II. III. IV. V. Pontificiorum de Canone Script. S. opinio-*

nes reiiciuntur §. *VI. Vnus Canon defenditur.* §. *VII.* & *IIX. Explicatur ad Mentem Simonii quid Canonicum ſit, quid Apocryphum.* §. *IX. Non omnes libri Sacri in Canone fuerunt.* §. *X. XI. XII. XIII. Objectionibus reſpondetur.* §. *XIV. Sapientiæ divinus Spiritus aſſeritur.* §. *XV. XVI. XVII. Author primarius Salomon Rex dicitur :* & *probatur. XVIII. Rationes contrariæ recenſentur.* §. *XIX. Liber Sapientiæ in Græcum eſt conuerſus.* §. *XX.* & *XXI. Inſtantia ab Euangelio Matthæi Hebraice ſcripto.* §. *XXII. De Parabolis ac Canticis Salomonis coniectura.* §. *XXIII. Auguſtino reſpondetur qui pro Profanis habuit.* §. *XXIV.* & *XXV. ſapientia a Platoniſmo liberatur.* §. *XXVI. Stephanus Nye Anglus notatur.* §. *XXVII. Cauſa cur ſtylus Sapientiæ elatior ſit.* §. *XXVIII.* & *XXIX. Philo Iudæus non eſt eius Author.* §. *XXX. Ad internum Librorum inſpiratorum* κριτήριον *provocatur.* §. *XXXI.* & *XXXII. Tanguntur Authores qui errores in ſapientia quæſivere.* §. *XXXIII. In ſpecie Franciſcusus Turretinus.* *XXXIV. cujus obiectiones recenſentur.* §. *XXXV.* & *XXXVI. Prima de Athleticis certaminibus refutatur.* §. *XXXVII.* & *XXXIIX.* & *XXXIX. ſecunda de Metempſychoſi Pythagorica.* §. *XL. Tertia de Idolorum origine.* §. *XLI. Oſtenditur in hoc Conſenſus Scriptorum Ethnicorum cum ſapientia.* §. *XLII. Oppoſitioni Limburgii ſatisfit.* §. *XLIII. XLIV. XLV. item Antonii Van Dalen.* §. *XLVI. Cautio Gene-*

Generalis circa dignoſcendos libros Apocryphos. §. *XLVII. & XLIIX. & XLIX. Author pro probabilibus coniecturis rationes ſuas habet.* §. *L. Librum ſapientiæ Canonicum, & non Canonicum dicit diuerſo reſpectu.* §. *LI. Patrum Teſtimonia ab Arnoldo adlata commendat.*

§. I.

Legenti mihi ſapientiæ librum in mentem ſtatim aliqua venere, quæ ad θεοπνευςίαν eiusdem pertinent; maxime cum eum à Canone longe ſemotum viderem, a pluribus errorum inſimulatum; a paucisſimis defenſum. Vnde operæ pretium duxi, diſquirere paulo accuratius, an non dici quædam poſſint pro utilisſimo ſcripto, ex quo diuinus ſpiritus elucet, licet de Authore inconſtans admodum Doctorum opinio ſit.

§. II. Non equidem ignoro, ſudaſſe hac in re Pontificios ſcriptores, ad ſtabiliendum Canonem aduerſariis ſuis contrarium, multaque finxiſſe, quæ fingenda non erant; imo proterue quædam aſſeruiſſe, quæ fundamento nullo nituntur, nullo teſtimonio, nulla etiam vel leuisſima coniectura.

§. III. Vnde me non multum rationes eorum morantur, qui libros quos Apocryphos appellamus, Iudæorum malitia a Canone rurſus expunctos volunt. Silet hic antiquitas, tacent Apoſtoli; Chriſtus ipſe ſilet, & prima

Eccleſia in alia longa abit, & recentiorum, etiam Iudæorum fidem nullo modo labefactat.

§. IV. Quod autem *Genebrardo* placet, a veritate penitus alienum videtur. Excogitauit ille, neſcio quibus documentis ſuffultus, triplicem Canonem. *Esdram* credit confeciſſe unum cum Synodo Magna; in quo totidem extitiſſe libros vult, quot ab Ebræis adhuc hodie admittuntur. Alterum in *Hieroſolymitana* Synodo Sexta conflatum putat: quam occaſione ſeptuaginta Interpretum coactam fuiſſe docet; coniectosque in eum libros *Tobiæ*, *Iudith Eccleſiaſticum*, item & *ſapientiam*, de qua nobis potiſſimum ſermo eſt. Tertium vero in ſeptima Synodo conditam affirmat, quam ad Phariſæorum Sadducæorumque] altercationes ſopiendas conuocatam autumat, & ibi tum primum adſcriptos libros Machabæorum reliquosque, quos noſtro iunctos Codici habemus.

§. V. *Serarius* aliique celebres inter Pontificios viri, gemino Canone contenti ſunt, priori Esdrino, recentiori altero, vt libros Apocryphos conſeruarent, & a Proteſtantium obiectionibus liberarent.

§. VI. Ego vero tantis ambagibus opus eſſe neutiquam puto: Vnus mihi Canon ſufficit, quem Synedrium Magnum videtur adornaſſe,

naſſe, Eſdra ſi velis authore, aut præcipuas partes agente. Nam quod a *Spinoſa* profertur, parum curo, qui ad Machabæorum tempora collectionem ſacrorum librorum reiicit, ſine cauſa παράδοξος, & vt dixiſſe aliquid videatur ſine ratione nouaturiens.

§. VII. In eo mea opinione res tota ſita eſt vt explicetur primum, quid Canonicum ſit, quid Apocryphum. Impegere hic Authores quotquot mihi noti ſunt; ſi *Richardum Simonium* excipias, Virum in tantum laudandum, quantum eruditio intelligi poteſt. Credidimus enim hucuſque, id ſaltem quod in Canone eſt, ab Authore Spiritu S. proficiſci: reliquum nec diuini quid piam continere, nec a Vatibus Sacris originem duxiſſe; cum tamen exploratum ſit ac certum, multos adhuc Propheticos libros extitiſſe, qui nec a Synedrio in lucem producti, nec publice in eccleſia lecti fuere; quos male proprerea vt reiectos conſiderauimus & abſcondendos; ac ſi nihil in iis diuini eſſet, nihil Spirituale, nihil θεόπνευςον. add. Hiſtoire Critiqu. du Vieux Teſtam. p. m. 56. 57.

§. IIX. Mihi potius Canonicum illud eſt, quod publica Synagogæ autoritate, vt a Deo inſpiratum, receptum, determinatum ac declaratum nondum fuit, ſed declarari tamen

potuiſſet, ſi pluribus ad lectionem libris in coetu fidelium opus fuiſſet.

§. IX. Perſuadebunt enim vix ac ne vix quidem Theologi, Librorum Sacrorum quicquid eſt in Canonem fuiſſe relatum. Torquebunt ſe, credo, æternum; & de Libris *Nathanis* & *Gad*, *Abiæ* & *Ieddonis*, viſionibusque *Hozai* fruſtra diſputabunt: vt nunc Scripta *Salomonis* taceam, de quibus poſtea dicendi locus erit; aliosque Prophetas, quorum ingens videtur numerus fuiſſe, ita vt temerarium plane foret, adfirmare velle, omnium vaticinia exiguo adeo Codice contineri.

§. X. Scio equidem quid communiter in Compendiis dicatur. Quia Chriſtus ait, (Matthæi 5. v. 18.) ne vnum quidem legis apicem periiſſe, hinc ad reliquos quoque libros inepta conſequentia nectitur. Analogica applicatio firmum argumentum eſt: Topica conſulitur, & a minori ad maius audaciſſime concluditur. Poſſem ſane ſi vellem acuere ſtylum. Nam abſonum eſt, quod de *Luca* & *Paulo* adfirmant. Is, inquiunt, *omnium Scripturarum*, *omniumque Prophetarum* cap. XXIV. v. 27. mentionem facit, quod certe fieri non potuiſſet, ſi alii extra Canonem fuiſſent. Hic vero; (Rom. 15. v. 4.) *quæcunque ſcripta ſunt*, *ad noſtram inſtitu-*

ſtitutionem ſcripta eſſe clariſſime docet; quod aſſerere non licuiſſet, niſi omnia V. T. ſcripta reuera extitiſſe ſupponantur.

§. XI. Miſeret me horum hominum, qui in prima ratiocinationis ac interpretationis fundamenta grauiter adeo impingunt. De Chriſti dicto non multum diſputabo; Cum *Capello* tranſigant & *Hugone Grotio*, qui de abſolutiſſimo legis complemento, hoc quicquid eſt volunt intellectum: *Eraſmum* enim aliosque omitto qui hyperbolen hic latere volunt, ne vno ictu eorum ratio concidat.

§. XII. Id maxime miror, cæcutiiſſe eos turpiter adeo circa *Lucæ* locum. Sequeretur enim modo non diſſimili, ſi cauillationes eorum imitari conſtitutum foret, vniuerſam a Chriſto Scripturam a capite ad calcem eſſe explicatam, quia vt illi clamant, omnium Prophetarum omniumq; Scripturarum meminit. At hoc pergunt, de præcipuis vaticiniis capiendum eſt; & ego, inquam, perſuadeo mihi, id de libris quos Iudæi publice ex autoritate Synedrii legebant eſſe intelligendum.

§. XIII. Cum Paulo mihi lis nulla eſt. Quicquid ſcriptum eſt, ad noſtram doctrinam ſcriptum eſſe affirmo & credo; dummodo argumenti ſui nexum illuſtrare vellent contradicentes, vt immotam inde conclu-

cluſionem elicere apti eſſemus. E. tot tantum, quot in canone videmus libri ſacri fuere: E. Nullus alius eſſe potuit: E. reliqui omnes humana ſolum autoritate perſcripti ſunt.

§. XIV. Quod cum non faciant, ignoſcent credo S. Sancti Antiſtites, ſi liberius paulo mentem meam de digniſſimo ſapientiæ libro exponam. Neque enim defendo, eum in Canone ab *Eſdra* aut Synagoga magna confecto extitiſſe; cum non opus ſit ad hoc extremum dilabi; & fidem Iudæorum, quos religioſiſſimos Eccleſiæ Capſarios ſine intermiſſione appellitant, in ſuſpicionem adducere. Placet potius, quod ſuperius a me fuit aſſertum; dum accuratius expoſui, quid apocryphum fuerit aut abſconditum. Parum quippe mea ſententia refert, an a Synedrio in lucem protracta ſit ſapientia, quam magni facio: ſufficit mihi, diuinum in ea afflatum reperiri, licet priuatim tantum legeretur, nec, vti aliis quoque Prophetarum literis accidebat, publici iuris fieret.

§. XV. De Authore notae ſunt diſputationes Veterum & Recentiorum. Ego *Salomoni* Regum omnium ſapientisſimo tribuo, rationibus forte non contemnendis adductus. Suadet enim hoc titulus primum, qui & in Graeca & Syriaca & Arabica Interpre-

tatio-

tatione nomen præfert, vt Rabbinorum Chriſtianorumque ſcriptorum magnam partem prætermittam; qui amice hic conſpirant, conſpirare tamen vix potuiſſent, niſi veri quidpiam ſubfuiſſet.

§. XVI. Deinde non parum me mouet rerum conceptuumque conuenientia, qui ſimiles omnino iis ſunt, qui in Prouerbiis habentur, quæ indubie Salomoni adſcribuntur, licet ab alio forte ex diuerſis Schedis collecta fuerint: vt procemium ac connexio eos facile docere poſſunt, qui attenta meditatione Sacram conſiderare Scripturam apti ſunt.

§. XVII. Quæ vero capite nono inueniuntur, rem plane euincunt; non enim credibile eſt, eo audaciæ aliquem eſſe proceſſurum, vt ardenter adeo Sapientiam a Deo rogare ſub perſona *Salomonis* voluerit, characteremque aſſumere, qui non niſi Regi ſapientisſimo conuenit, ac ita decipere reliquos, qui hic neque nugas, neque inania verba exſpectant.

§. XIIX. Rationes quæ in contrarium afferuntur leues ſunt, aut ſi quid continere videantur, breui illuſtratione opus habent. Hic liber, inquiunt, Græco tantum idiomate perſcriptus eſt, adeoque recentior multo, quam vt Salomoni imputari posſit, qui non

non niſi Hebræo ſermone vſus videtur. Græci Græce ſcripſerunt, Iudæi item cum Græcis viuentes, non Rex ſapientisſimus, quo viuente Helleniſtica lingua nondum vniuerſum orbem occupauerat, & rara admodum cum eis commercia fuerant. Nec ſtylus addunt, priſcam ſimplicitatem redolet, ſed Græcam Sapientiam aut Platonis Spiritum, qui ab Hebraicæ linguæ candore maxime recedit. Vnde Philoni communiter ſapientiam attributam legimus, de quo Veteres: aut *Plato, aiebant, Philonizat, aut Philo Platonizat.*

§. XIX. Quæ omnia, licet ſpeciem habere videantur; nec tanta tamen ſunt, nec adeo firma, vt terrere me posſint aut abſtrahere ab ea ſententia, quam ſemel veritati conformem deprehendi. Eſto enim, legamus nunc Græce ſapientiam; exinde tamen concludere vix posſis, Salomonem non eſſe Authorem. Quid ſi ex Hebræo dicam conuerſum vel collectum, vel quod aliis placet, e Chaldæo, quem ſermonem in fauorem concubinarum ſuarum adhibuiſſe creditur Salomo. *Maimonides* ſane in præfatione ſua ad Pentateuchum librum Chaldaicum antiquisſimæ ætatis citat, qui Magna ſapientia appellatur, & in iis, quæ referuntur, cum noſtro amicisſime conuenit.

§. XX.

§. XX. De *Mathæi* Euangelio res nota eſt. Hebraice primo ſcriptum vniuerſa pene antiquitas agnoſcit; & nos tamen illud Græce legimus, & vt diuino Spiritu repletum veneramur. Quod cum in libris Noui Teſtamenti licite faciamus, nihil cauſæ profecto video, quo minus id etiam circa Veteris Teſtamenti tabulas permiſſum fuerit.

§. XXI. Nam quod de conſenſu primæ Eccleſiæ dicitur, nihil eſt. Sufficit Veterem Iudæorum Synagogam ſapientiæ librum non reiecisse; licet tectus fuerit & occultatus cum aliis, de quorum authentia dubitare nefas eſt.

§. XXII. Id quidem indubium eſt ac certum, ter mille parabolas locutum eſſe Regem noſtrum & Carmina quinque mille: quæ an in Cantico reperiantur, aut prouerbiis, ii iure dubitant, quibus acetum eſt. Excerpta quædam extare in libro משלי non repugno; reliqua autem profana fuiſſe, a diuino Spiritu longe remota, & perdita propterea, nondum credo; niſi euidentioribus ſignis & argumentis ſententiam ſuam in lucem collocent illi, qui non niſi libros in Canone admittunt.

§. XXIII. At ſcio, Auguſtino hic ſenſus fuit, de Ciu. Dei cap. 38. *Alia*, ait, *ſicut homines*

mines hiſtorica diligentia, alia ſicut Prophetæ diuina inſpirationet ſcribere potuere. Quod idem foret ac ſi cum Pontificiis diceremus, Papam non eſſe ab omni errore immunem ſi priuatim cum ſuis loquatur; alium vero & Spiritu diuino plenum, ſi ex Cathedra.

§. XXIV. E ſtylo qui ſapientiam æſtimant cauere debent, ne ad præcipitium propius accedant. Diuerſa ſentientes iisdem ſæpe vocabulis vſi ſunt, quorum æquiuocatio, niſi ex vnius cuiusque ſcriptis accurate inueſtigetur, fallere eos facile poteſt, qui ad ſonum attendunt, non ad ſenſum. Ita Grotius *Paulum* Senecæ ὁμόδοξον fuiſſe credidit, dum Deum non longe ab vno quoque noſtrum abeſſe dixit, nosque & viuere & eſſe & moueri in eo affirmauit: cum tamen ſequentia facile oſtendant, Sacrum Senecæ Spiritum, de quo Epiſt. XLI. ſermo eſt, nil niſi mentem Stoicorum more deſignare, quæ intra nos ſedet, malorum bonorumque noſtrorum obſeruator & cuſtos.

§. XXV. Eadem præcipitantia aliqui initium Euangelii Iohannis Platoniſmum ſapere ſibi perſuaſere; poſteaquam *Amelius* ille, Philoſophus Platonicus ad verba ſolum reſpiciens, Magiſtri ſui myſteria ibidem ſe reperiſſe ſomniauit. Nec deſunt, plura Platonicis locutionibus ſimilia in Nouo Teſtamen-

mento adnotarunt; & Authorem imprimis Epiſtolæ ad Hebræos huic ſectæ adnumerarunt. vid. Druſius ad cap. 1. Ioh.

§. XXVI. Stephanus Nye Anglus non ita pridem in libro, cui titulus eſt The Doctrine of the holy Trinity and the Manner of our ſavioor S. Diuinity &c. contra Alexium probare voluit, Ariſtotelica quædam in libro Sapientiæ reperiri, quæ Salomon non niſi per vaticinium cognoſcere potuiſſet. Nec dubito, quin, ſi ita perrexerint, alius forte defenſurus ſit, Pythagoricum huius Scripti Authorem eſſe, vt inferius patebit, aut Scepticum tandem, aut quod fieri adhuc facilius poſſet, Epicureum, h. e. hominem plane improbum ac ſceleſtisſimæ vitæ.

§. XXVII. Ego non miror, ſtylum in eo paulo elatiorem videri; cum admodum probabile ſit, ex Poëtico ſermone translationem adornatam fuiſſe; qui ad Græcam eloquentiam propius accedit, & allegoriis & metaphoris vndique diſtinguitur. Nec ſcio, an firmum ſtatim argumentum duci posſit, librum non pertinere ad ſimplicitatem Veteris Teſtamenti; vbi locutio pauliſper exſurgit, & ſupra communem modum euehitur. Alius quippe in Iobo Spiritus eſt, in Pſalmis alius, alius in Cantico, ſimilibusque,

vbi vel Poëſis, vel Prophetia vehementiores & viuidiores expreſſiones poſcebat.

§. XXIIX. Nunc, an *Philo* Iudæus ſapientiam compoſuerit, peruidendum eſt; cui quam plurimi ex veteribus, nec pauciores forte e recentioribus hanc gloriam detulere. Sane ſi e ſermone iudicium ferri debeat, pronunciare non dubitarem, Philonem, cuius opera adhuc legimus, fruſtra pro autore venditari, cui alia penitus verborum connexio eſt, & longe diuerſus ſermonis ductus. Sed apparet, puto, ex ipſa ſapientiæ ſtructura & ſententiis hinc inde de florentiſſimo regno ſparſis, nimis recentem hunc Philonem eſſe, vt loqui tali modo potuerit, cum iam exulceratæ Iudæorum res eius temporibus forent, & ad interitum inclinarent.

§. XXIX. In quo *Clementis & Barnabæ* citationes alios adhuc magis confirmant, qui ſapientiam noſtram, vt librum iam omnibus notum allegarunt; vix autem allegaſſent, ſi a Iudæo ſibi coæuo perſcripta fuiſſet. Id certum eſt, eam antiquiorem multo eſſe, quam vt ad noui fœderis tempora reiici debeat. Quod nec iis etiam obſcurum fuit, qui alium Philonem in antiquitate quæſiuere, ad quem referri commodius poſſit, quod Salomoni ſine neceſſitate eripitur. Quodſi de translatione aut collectione loquerentur, forte non mul-

multum refragaremur. vid. la Diſſertation Preliminaire ſur la Bible de Monſ. Du Pin pag. 108,

§. XXX. Mea opinione perparum intereſt, a quocunque liber ille collectus ſit, aut etiam in Græcum conuerſus. Hoc enim nihil ad inſpirationem eius facit, cum ſine auctoris notitia ac Eccleſiæ teſtimonio omni ſcripturæ credamus, in qua diuinitatis notas deprehendimus. Pontificium nimis eſt αὐθεντίαν literarum S. ab hominum autoritate ſuſpendere, aut perſuadere ſibi velle, Deum nonniſi per Eccleſiam nobiscum loqui poſſe. Sacer Spiritus lux eſt proprio ſplendore lucens, cibus propria dulcedine pollens, odor propria fragrantia ſpirans. Cum ſenſu aliquid percipimus, non argumentis opus eſt ad demonſtrandum, quod percipitur: intra nos conuincimur, & niſi ſcepticos agere velimus, ipſa rerum claritate ita perfundimur, vt ſtultum foret contra diem loqui, aut euidentius ſignum maiusque pondus expetere.

§. XXXI. Eo ſaltem redire tota controuerſia videtur, an lux adeo clara in Sapientiæ libro ſit, roburque tam firmum, vt legentes de diuinitate eius certi reddantur. Quod quidem facile oſtendi poteſt, ſi conſideremus, nihil ſolidi adduci poſſe, quod authoritati vtiliſſimi ſcripti aduerſetur. Laborarunt e-

D d 2 qui-

quidem viri perquam multi,& rationes vndique conquiſitas accumularunt, e quibus evincere conſtituere, falſa quædam inibi doceri, Scripturæ indubie Canonicæ repugnantia afferri, fabulas & traditiones inanes recenſeri, omnesque eius doctrinas perſpicue oſtendere, Propheticum ſpiritum deeſſe, & indicia τῦ Θεῖυ.

§. XXXII. Sed maxime decepti ſunt omnes, qui ſtudium ſuum in his probationibus collocarunt: exemplo ſuo docentes, quantum præiudicata opinio poſſit, quantum religio a teneris approbata, quantum Præceptorum noſtrorum Auctoritas, quantum denique ſuperſtitio, qua facile induimur, difficulter liberamur.

§. XXXIII. Franciſcus *Turretinus*, Paſtor olim apud Geneuenſes, † nimium hic durus eſt. Mendacii authorem inſimulat, quod falſo ſe Regem in Iſraële fuiſſe adſerat; perſuaſus fruſtra, poſſibile non eſſe, vt a Salomone prouenirer liber Græco idiomate exaratus; ſed quod tamen ſupra latius deduximus, & ab abſurditate minimum non contemnendis rationibus liberauimus.

§. XXXIV. Ex qua præcipitantia pleraque, quæ vlterius adferuntur, defluxere. Hinc enim locutiones aliquas adnotauit, quibus ad athle-

† *in theologia ſua Elenctica.*

athletica certamina, quæ apud Græcos nondum Salomonis tempore in vſu fuerunt, reſpexiſſe auctorem vult. Hinc cap. VIII. 19. 20. Pythagoricam μετεμψύχωσιν exſculpſit: hinc totam de idolorum origine recenſionem vt falſam & ineptam reprobauit; luculento admodum indicio, nihil tam ſanctum eſſe ac inculpatum, cui non labes aliqua adſpergi, aut macula inuri queat.

§. XXXV. Sed miror *Turretinum* ſolum adeo lynceum eſſe, vt Græcorum athletarum pugnas cernere ſibi videatur, vbi alii nihil vident. Non enim credendum eſt, cap. IV. 2. talem, vti fingitur, alluſionem reperiri, niſi quidem exiſtimare velimus, in omnibus Veteris Teſtamenti locis, ubi aut certaminis aut victoriæ, aut præmii aut coronæ mentio iniicitur, ad Graiorum prælia reſpici. Hebræi ipſi præmia coronæ nomine deſignarunt, ac id quod magni laboris erat, non raro certamen appellarunt. (conf. Eſai. 62. 3. Pſalm. 21. v. 3.)

§. XXXVI. Quæ reſponſio ſufficere poteſt illis, qui nimium ſubtiles eſſe nolunt. Reliquis vero κατ' ἄνθρωπον dictum velim; non adeo abſonum eſſe, ſi concedamus, in dicto verſiculo ad Græcorum certamina alludi. Non enim defendimus, ipſum *Salomonem* hoc quicquid eſt, & prout hodie legimus, iisdem

verbis adornaſſe, ac ſcripſiſſe. Collecta omnia ſunt e ſchedis, non minus ac prouerbia eiusdem: connexio ab alio addita eſt, facileque euenire potuit, vt is, qui Græcum Interpretem egit aliqua ad genium Græcæ linguæ deflecteret, ſine diuinæ inſpirationis imminutione.

§. XXXVII. Iam quid de μετεμψυχώσει Pythagorica, quam in authore ſapientiæ culpant, habendum ſit, examinemus; quod commodiſſime fiet, ſi verba adſcribamus, ex quibus eam eruere tentant. Παῖς δὲ ἤμην εὐφυὴς, ψυχῆς ἔλαχον ἀγαθῆς. Μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὢν ἦλθον εἰς σῶμα ἀμίαντον. Hic quod alii inuenerint, ego vix quæro. Hoc tantum video, *Salomonem* puerum bonæ indolis, viuidique ingenii fuiſſe, probeque educatum in iuuentute ſua, caſte ac innocenter quoad corpus etiam vixiſſe. Qui ſenſus Lutheri Interpretationi ac verſioni conformis eſt, aliisque, qui veſtigiis eius religioſe inſiſtunt.

§. XXXIIX. *Grotius* hac parte magis moderatus videtur. *Cogitemus*, ait, *an hoc velit dicere, ſi vera eſt ſententia*, περὶ τῆς προυπάρξεως τῶν ψυχῶν (*multi enim Hebræi eam ſententiam hauſerant, vt diximus Iob. IX. v. 2.*) *cum eſſem ego bonus.* (*Nam Hebræis nonnullis, vt & Pythagoricis, Animus eſt homo totus, corpus nihil niſi* σκεῦος) *corpus mihi aſſignatum eſt opti-*

ma

μα κράσεως, ſine notabili vitio naturali &c. Turretinus vero iam certo ponit, quod Vir ille Doctiſſimus dubitanter aſſeruit, merito nihilominus a *Ioh. Clerico* † notatus, quod ſæpe Platonicas Stoicas & Pythagoricas ſententias e Veteri & Nouo Teſtamento eruat, communi Criticorum vitio, qui e nimia profanorum ſcriptorum lectione ad hoc extremum deferuntur.

§. XXXIX. Sed tamen ſi rurſus ad illorum captum placeret reſpondere, dubitarem ſane, an aliquid lucrarentur diſſentientes. Προύπαρξις animarum, aut ſi longius ire fuerit conſtitutum, μετεμψύχωσις non tam a Pythagora ad Hebræos ac Orientales, quam ab his ad Pythagoram peruenit: & diſputari adhuc forte poſſet, an inconcinna adeo opinio ſit, quam nec Chriſtus ipſe in citato Iohannis loco reprehendit, *Helmontius*, aliiue non inepte defenderunt, licet diuerſum Theologis Ariſtotelicis arrideat, & eorum adoratoribus, qui nil rectum putant, niſi quod cum ingenii ſui dictatibus conueniat. *Auguſtini* hac de re dubitationes lib. 1. & 4. de libero arbitrio & Epiſt. 120. notiores ſunt, quam vt latius explicari debeant.

§. XL. Vltimum quod ſapientiæ exprobratur, idolorum origo eſt. *Lactantius* enim,

† *Art. Crit. Vol. I. & III.*

cuius magna vbiuis authoritas fuit, aliam plane refert; & cum iis ſentire videtur, qui ſuperſtitioſum cultum omnem a populorum ſtudio in mortuos Reges deducunt; diuerſus in hoc a libro noſtro, qui immoderato luctui Parentum ſimulacrorum initium tribuit, qui filios ſuos vt homines primum lugentes, poſtea ſtolidisſimo auſu vt Deos coluere. Sed aduerterunt iam Viri acres, ac eruditionis laude conſpicui, diuerſis in locis diuerſam ſuperſtitionis idolatricæ originem eſſe potuiſſe; nec neceſſario ſequi: hoc lacteæ Eloquentiæ Pater Lactantius affirmauit, E. reliqui omnes, qui aliter quocunque reſpectu rem proponunt, a veritate aberrant. *Conſ. Grot. ad cap. Sap. 14. §. 15. 16.*

§. XLI. *Diophantus Lacedæmonius* in libris Antiquitatum eadem cum Authore noſtro tradidit; vt *Fulgentius Mythologicorum I.* nos docet: nec ſcio an longe hinc illud *Tullii* lib. I. de *Nat. Deorum* abeat: *Qui tota die precabantur, & immolabant, vt ſui liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati.*

§. XLII. Habes igitur omnia argumenta Turretini diſpulſa, quæ primo magnam difficultatem portendere videbantur. Vnum adhuc, quod ſpecioſum apparet, diſcutiendum eſt. *Philippus a Limborch, SS. Theologiæ apud Remonſtrantes Batauos Profeſſor*, ob hoc ſolum

ſolum ſapientiam reiicit, *Theol. Chriſt. lib. I. c. 3. §. 7.* quod Iſraëlitas ab Inimicis ſuis oppreſſos dicat; cum tamen feliciſſima Salomonis tempora tale quid penitus reſpuant. At ego pace Clariſſimi Viri, quem magni alias facio, dixerim, id non de externis hoſtibus, vi ac potentia inſtructis capiendum eſſe, ſed de Improbis & idolorum cultoribus in genere, qui vbicunque poſſunt amicos Dei, eiusque populum premunt: quod etiam verſio, quæ Vatablo communiter adſcribitur, innuere videtur. Nec video cur non ita interpretari fas ſit authorem, qui nullius contradictionis alias reus peragi poteſt, & Spiritum vbiuis diuinum, & vtiles doctrinas, & fidei tam Veteris quam N. Teſtamenti conformia prodit, imo vti ſupra iam dictum eſt, de florentiſſimo Reipublicæ Iudaicæ ſtatu frequentiſſime loquitur.

§. XLIII. Eſt tamen adhuc aliquis, qui magno niſu id quod nos ſapientiam vocamus, inſipientiæ accuſat. Poliatrum Harlemenſem intelligo, Antonium Van Dalen (cui in Tomo II. obſeru. ſelect. inaduertenia Typographi Iohannis nomen dedit.) qui impatiens μορμωλυκεῖα h. e. ſpectra cap. XVII. 3. 4. &c. recenſeri, quibus Aegyptii tot ac tantis plagis affecti, territi dicuntur, eo delabitur, vt totum librum reiiciat, & e numero eorum,

qui diuinitatis notas habent, prorſus excludat. vid. *cap. 8. Diſſ. de Origine ac progreſſu Idololatriæ.*

§. XLIV. Sed nos credo facile veniam ab eo impetrabimus, vt ad alia ire liceat, maxime cum tali neceſsitate non vrgeamur, vt Vir ille doctus, qui hoc maxime defendendum ſibi ſumſit, non dari ſpectra. Ego nondum video, quid abſurdi inde prouenire poſſit, ſi admittamus, eo loco, cum apud Aegyptios caligo inualeſceret, & formido vndique circumſtreperet, apparuiſſe diuino permiſſu Phantaſmata quædam ac oſtenta, ne quid terrori deeſſet.

§. XLV. Exodus quidem nihil de his ſimilibusque refert; ſed nec *Iannes* & *Iambres* ibidem recenſentur, de quibus tamen Paulus vel per traditionem informatus, vel ſacro Spiritu afflatus certisſime loqui potuit.

§. XLVI. De cætero in genere adnotamus, cauendum maxime eſſe, ne inter rationes, cur libros non recipiamus pro diuinis, adſumantur dogmata inter nos & alios controuerſa: quaſi ſcilicet indicium authoritatis minime diuinæ ſit, quod eiusmodi dogmatis inde aliquale patrocinium peti poſſit. Hac enim ratione iis, qui a nobis diſſentiunt, cauillandi ac ſuſpicandi anſam præbemus, ac ſi illorum librorum authoritatem reuereamur

mur. Peccauit hac in re ipſe *Lutherus*, qui Epiſtolam Iacobi ſtramineam appellauit; quod Pontificiorum Bona Opera inde ſtabiliri crederet: & omnium craſſiſſime Althammerus, qui Iacobum mentiri in caput ſuum dixit. Sicut & *Bellarminus* falſe ſatis Caluinum perſtringit, quia factum Iudæ Machabæi reponit inter cauſas, cur librum illum habeat pro Apocrypho, deceptus in eo, quod Purgatorium Pontificium indubitato ex illo adſtrui poſſe ſibi perſuaderet. Conf. Limburgii Theolog. Chriſt. lib. I. cap. 3.

§. XLVII. Stat itaque immota adhuc ſapientia noſtra; omnesque quas attulimus rationes, aptæ non ſunt, vt ad contrarium adferendum compellamur. Amicus Lutherus eſt; amicus Zwinglius; amicus Oſiander; amicus Turretinus; amicus Limburgius; amicus Dalenius; magis amica veritas, aut ad veritatem proxime accedens opinio.

§. XLIIX. Coniecturæ enim ſunt, quas non ſine ratione propoſui; libertate aliqua vſus, quæ nec effrenis eſt, nec periculoſa. Si qui acerbe contendere velint, contendant, per me licet. Non niſi rationibus aduerſus eos diſputabo; quæ probabilioribus ſponte cedent; dummodo afferre poſſint magis ſtringentes, quam huc vsque factum eſt.

§. XLIX. Nihil ſane magis in votis habeo,

quam

quam diſcere id, quod obſcurum mihi eſt, atque ignotum. Falſas vero rationes non admittam, quamdiu vel bonæ interpretationis leges contrarium ſuadent, vel inanes conſequentiæ communi conſenſu reiiciuntur.

§. L. Deum interim ex animo precor, vt veram ſapientiam ipſe me doceat, ne impingam: & vt ſpiritu ſuo me confortet in iis, quæ in amœniſſimo ſapientiæ libro reuelare ei complacuit. Canonicum eum non vocabo, ſi Canonicum illud fuerit, quod in Iudæorum Canonem, publica Synedrii autoritate receptum fuit: Alio vero modo hunc titulum non reſpuam; ſi Canonicum illud ſit, quod diuini ſpiritus indicia habet.

§. LI. Patrum Eccleſiæ primæ teſtimonia qui deſiderant, apud *Gothofredum Arnoldum* reperire poſſunt, cuius Sophia p. 14. ſeq. magnam illorum ſegetem ſuppeditabit.

OBSERVATIO XIV.

De

NOVO SCRIPTORVM PHILONIS IVDAEI SVPPLEMENTO E SVECIA EXPECTANDO.

ERicus Benzelius, Archiepiſcopi Vpſalienſis filius cognominis, ante quadriennium iter litterarium in Germaniam, Belgium, Angliam, Galliamque ſuſce-

ſcepit. Pariſiis Stockholmiam ſuperiori anno reuerſus ad amicum inter alia ſcripſit: *Præcipua mihi cura fuit inquirendi in Codices Manuſcriptos Philonis Iudæi, poſtquam in inſtructiſſima Bibliotheca Bodleiana Oxonienſium inuenire contigit nobilem Particulam Operum eiusdem Auctoris Græce Latineque hactenus ineditam. Eſt vero Commentarii illius ad Leges ſpeciales Liber quartus, eique ad nexus Tractatus de Iuſtitia. Verſionem vtriusque Latinam nunc adornaui, & cum obſeruationibus breuioribus ac Diſſertatione de Scriptis Philonis Iudæi breui edam.* Amicus ille Benzelio reſpondens, Seldeni Librum II. de Synedriis Veterum Ebræorum Cap. XIII. num. 13. commendauit, ex quo pauca mutuabimur: *Habetur inter Philonis Iudæi Alexandrini Opera libellus* τὰ περὶ δικαςῦ, QUAE AD IVDICEM *ſpectant, inſcriptus. Boni iudicis officium, ex præceptis Moſaicis exequitur ibi is, quem conſulat lector, vna cum Rolandi Petreii in eum notas, editioni Philonis nuperæ Pariſiis 1640. adiectas. Libentius autem libellum illum heic meminimus, quoniam ex complurium tractatuum Philonicorum, alio quam habentur in editis ordine & diuiſione, codice MS. penes me peruetuſto, legitur quidem titulus,* τὰ πρὸς δικαςήν, *cui ſubiungitur idem ipſum, quod in editis habetur, exceptis lectionibus aliquot variis.* Has cum iam exſcribere nihil attinet, tum pergit poſtea Sel-

Seldenus: *Abſoluto tandem tractatu illo, vt in editis, de Iudicibus, ſequitur item additamentum illud de Decalogi præcepto vltimo, quod in editis memoratur, quaſi illic Philo Commentarios in illud ſtatim ſubiungere voluiſſet. Sed cum nihil ea de re in editis ſequatur, in MS. poſt verba illa poſtrema,* τȣ͂το δ' ἐςὶν, ȣ̓κ ἐπιθυμήσεις; NON CONCVPISCES, *ſequitur.* πᾶν μὲν πάθος ἐπίληπτον, ἐπεὶ ϗ πᾶσα ἄμετρος ϗ πλεονάζȣσα ὁρμὴ &c. *Atque aliam ibi habet præcepti illius explicationem ab ea, quæ in edito eius de Decalogo tractatu reperitur.* Verum quid in Seldeno deſideret Cl. Benzelius, audiamus ex litteris ipſius hoc ineunte anno perſcriptis: *Ipſe ille Clariſſimi Seldeni locus Lib. II. de Synedriis Cap. XIII. mihi occaſionem dedit in codicem illum Manuſcriptum inquirendi, qui vna cum reliquo legato Seldeniano ſeruatur in Bibliotheca Bodleiana, vt probe noſti. Quis vero ſatis mirari poteſt, tā negligenter tractaſſe ac euoluiſſe Codicem Manuſcriptum præſtantiſſimum, ſui iuris, Cl. Seldenum? Sane ſuo merito iis annumeratur, quos multitudo librorum perturbauit, & quibus varietas ſtudiorum obfuit. Tractatus ille, cui nunc titulus* τὰ πρὸς δικαςὴν, *pars eſt commentarii huius a me reperti, & quidem in præceptum Decalogi nonum, quod non modo ex Codice MS. didici, ſed & ex vltimis eiuſdem particulæ verbis, vbi ait ſibi nunc tranſeundum eſſe ad Præceptum Decalogi*

logi vltimum. Tractatus περὶ καταςάσεως ἄρχοντ©, *vt nunc in Codicibus vulgatis inſcribitur, pars eſt illius a me reperti*, περὶ δικαιοσύνης, *ſed plenius hæc alias monebo.* Licet igitur in eo forſan peccauerit Seldenus, quod non attendit, tractatum de Iudice partem eſſe Commentarii Philonis ad Leges ſpeciales; gratiæ tamen illi debentur ob indicatum ſeruatumque vetus manuſcriptum, quo Commentarius ille in omnibus hactenus editionibus impreſſis mutilus, in integrum, opera Benzelii interueniente, reſtitui poteſt. Equidem Petrus Lambecius in Commentariis de Bibliotheca Vindobonenſi tam lib. 1. fol. 143. quam lib. III. fol. 76. ex antiquiſſimo probæque Notæ Codice MSto membranaceo, producit Græcum quorundam Philonis opuſculorum, eo contentorum, Indicem, quo poſt alia ſiſtuntur non ſolum bini tractatus ſeu libri in vulgatis editionibus proſtantes, de ſpecialibus legibus, quæ tam ad tertium, quartum & quintum, quam ad ſextum & ſeptimum Decalogi caput ſeu Præceptum referuntur; ſed etiam tertius liber, de ſpecialibus Legibus, quæ ad octauum, nonum & decimum præceptum referuntur, de furto, falſo teſtimonio, & concupiſcentia fugiendis; ac paullo poſt ſequitur de Iuſtitia, quæ omnibus decem Præceptis cohæret. Verba ſunt: καὶ

τὸ

τὸ ή, καὶ θ, ϗ ί, τὸ περὶ τῦ μὴ κλέπτειν, μὴ ψευδομαρτυρεῖν, καὶ μὴ ἐπιθυμεῖν, καὶ περὶ τῶν εἰς ἕκαςον ἀναφερομένων, ϗ περὶ δικαιοσύνης, ἣ πᾶσι τοῖς δέκα λογίοις ἐφαρμόζει. ὅ ἐςιν τῆς ὅλης συντάξεως. Addit vero Lambecius: *Quamvis autem hic Titulus ſiue Index tam multa promittat, tantum tamen abeſt, vt omnia illa ibi extent opuſcula, vt ne primum quidem eorum ſit integrum.* Quoniam igitur ex Codice illo Cæſareo nihil ad ſupplendum Philonis defectum peti poteſt, gloria reſtitutionis Cl. Benzelium ſolum manebit.

INDEX

I. De Bernhardini Ochini Dialogorum libris.
II. De Bernhardini Ochini ſcriptis reliquis.
III. Neſcire Philoſophos adhuc, quid ſit aër.
IV. Neſcire Philoſophos, quid ſit aqua.
V. Conſiderationes ad Clauſulam Articuli IV. Pacis Ryſwicenſis.
VI. Meditatio Politica de Religione Catholica Romana ad eandem Clauſulam.
VII. Acta cum D. Iohanne Stöſſelio.
VIII. Suſpiciones defectuum iudicii Hiſtorici.
IX. De Criterio veritatis in rebus moralibus.
X. Alterum indicis expurgatorii Romani ſpecimen.
XI. De Andrea Duditio, Epiſcopo Quinqueeccleſienſi.
XII. De Imperatoribus, Regibus Hiſpaniæ, Angliæ, Scotiæ & Galliæ captiuis.
XIII. Coniecturæ de libro Sapientiæ.
XIV. De nouo Scriptorum Philonis Iudæi ſupplemento e Suecia expectando.

A.

Abyſſinæ Regum Sigillum. VIII. 33. quæ olim Iudæis abundauit. VIII. 35.
Adulteri cauſa an diuortium fieri liceat. I. 24. eiusdem pœna. I. 26.
Aëris quidditatem ignorant Philoſophi. III. 1. Hebræi. III. 2. Aegyptii. III. 5. Græci. III. 7. Poëtæ, Ionici, Italici, Eleatici. III. 8. 9. 10. 11. Plato III. 12. Ariſtoteles. III. 13. definitio Ariſtotelicorum adducta, §. 14. refellitur. 15. 16. ſeqq. diuiſio in maſculum & fœminam notatur. III. 5. vocem non exprimit τὸ Ruach. 4. nec Lingua Hebraica, 2.
Americæ iam mentionem fecit Diod. Siculus, VIII. 43. quem aliter explicat Rudbeckius, 44. ſed refutatur. 46. 47.
Americani Nigri an ex Africa in Americam peruenerint. VIII. 42.
Ἀνιστορησίας in Hiſtoria exempla. VIII. 1. 2. ſeqq.
Angliæ Reges captiui. XII. §. 10. 11. ſeqq.
Animarum προύπαρξις & μετεμψύχωσις probabiliter adſeritur. XIII. §. 39.
Ἀνθρωποφαγίας ortus probabiliter indicatur. VIII. 40.
Antichriſti Regni deſtruendi ratio. I. 28.
Apocryphum quid? XIII. §. 7. 8. circa apocryphos libros dignoſcendos cautio. 46.

Aqua

Aqua quid, neſciunt Philoſophi, IV. 1. Hebræi. 2. Aegyptii, Perſæ, Indi &c. 3. 4. 5. ſeqq. in marem & fœminam ab Ægyptiis diſpeſcitur, IV. 3. Thaleti eſt unicum rerum principium. 7. inepte definitur ab Ariſtotelicis. 12. 13. ſeqq. ridicule a Carteſianis, 22. 23. ſeqq. particulas non habet inſtar anguillarum, nec glabras, nec teretes. 25.
Arabum in Abyſſinam migratio dubia magis eſt, quam vera. VIII. 34.
Argumentorum pro veritate Chriſtianæ religionis vſus. IX. 29.
Arrogantia humana & diabolica. I. 33.
Atheis quinam annumerandi. IX. 26. 27.
Atheos contra quibus diſputatur, rationum vſus IX. 25.

B.

Baliolus, Scotiæ Rex, capitur. XII. 13.
Bezæ cum Duditio concertationes. X. 25.

C.

Calicem Laicis, XI, 9. &
Cælibatum Clericis concedendum vrget Duditius. XI, 17.
Canon triplex excogitatur a Genebrardo. XIII. 4. a Serario geminus. 5. defe... vnus. 6. non complectitur omnes libros ...cros. 9. 10. ſeqq.

Canonicum quid? XIII. 7. 8.

Canticum Canticorum non continet omnia Salomonis carmina. XIII. 22. nec profanum eſt. 23.

Carolus, Angliæ Rex, captus plectitur capite. XII. 16.

Carthaginenſes an in Americam penetraſſe potuerint. VIII. 37. nec impediti ſint defectu nauigiorum. 38, magnetis, 39. alimentorum. 40. & cur deinde eo proficiſci fuerint prohibiti. 45.

Catholici templa nouiter extructa per Clauſ. Art. 4. Pacis Ryſw. retinent, vt & reditus de proprio a Galliæ Rege aſſignatos. V. 13.

Catholiciſmi definitio Cyrilli. VI. 3. 5. Danhaueri. 6.

Chriſtus ſatisfecit pro peccatis noſtris. I. 5. nos redemit. 6. diuinitate gaudet. 13. cur nihil ſcripſerit. II. 12. cur in cruce mortuus ſit. 19. in rebus ſupra naturalibus vnicus eſt magiſter. II. 13. quid ſit, & cur in mundum venerit. 15. quomodo optime conſideretur. 16. eſt ſalus noſtra. 17. mundo iniquo ſcandalum. 24. eius triumphus maximus. 21. regni adſtruendi ratio. I. 28.

C[illegible]iani e nulla re ſcandalum debent ſumere. II. 25.

C[illegible]la Articuli IV. Pacis Ryſwicenſis pro-

po-

ponitur. V. 1. eius obiectum. 2. Subiectum. 14. Modus. 24. interpretatio cauillatoria. 28. interpretationis abuſus duplex cauendus. 55. non pertinet ad religionis Catholicæ exercitium ſaltem pro præſidiis regiis. 57. nec extendenda. 58. ſed maxime reſtringenda. 59. eiusdem obligationis terminus. 64.

Cognoſcere in Scriptura S. eſt affectu percipere. IX. 18.

Crellii Epiſtolæ duæ ad Ioh. Cornicælium de tentatione Stöſſelii. VII. 2. 3. duæ ad concionatores Aulicos Electorales de vlteriori Statu Stöſſelii. 4. 6. vna ad fratrem de morte Stöſſelii, & vxoris eius. 11.

Criſeos operoſæ Voſſii euolutio. VIII. 51.

Criterium Veritatis quale conſtituendum. IX. 1. in rebus moralibus Epicuro eſt affectus, ibid. quod ſtabilitur. §. 2. 8. non quærendum in intellectu. 3. 4. ſeqq. vtilitatem præſtat in inquirendo ſummo bono. 10. in vera methodo perducendi ad virtutem. 14. in veritate religionis diiudicanda. 17. in atheis conuertendis. 24. in naturaliſtis emendandis, & probanda veritate ac neceſſitate religionis. 28. præſidium eſt aduerſus indifferentiſmũ religionũ. 30. Fanaticiſmũ. 32. imminuit numerum controverſiarum theologicarum. 35. Scriptura ſacra nititur. 33.

D.

Dauid, Scotiæ Rex, capitur. XII. 13.
DEVS quid ſit. II. 5. ex creaturis quomodo cognoſcatur. 6. per Chriſtum & in Chriſto tantum cognoſcitur. 14. voluntate potius, quam intellectu percipitur. IX. 19.
Diuortiumne fieri queat ob adulterium I. 24. & infidelitatem. 25.
Ducatus Bipontinus a Clauſ. Art. 4. Pacis Ryſwic. excipitur. V. 17.
Duditius, cuius parentes, educatio, amicus indicatur. XI. 2. Italia relicta petit Galliam, ibique vtitur magiſtris præſtantiſſimis. 3. Iuris prudentiæ ſtudet, & in Italia Reginaldo Polo innoteſcit. 4. quem ſequitur in Angliam. 5. in patria honoribus augetur. 6. Italiam repetit, & ibi ſcripta quædam edit. 6. Domum reuocatus euadit Epiſcopus Tininenſis, & ab Imperatore mittitur ad concilium Tridentinum. 7. ob ſalutaria monita quorundam odium incurrit. 7. 8. Calicem laicis concedendum, & reformationem Eccleſiæ vrget. 9. 10. ex concilio diſcedit, fraudes aſſeclarum pontificis Imperatori expoſiturus. 11. magna auctoritate pollet. in d. conc. 12. autoritatem Pontificis ſtrenue defenſam. 13. non defendit vlterius, & Epiſcopus Chanadienſis, tandemque Quinqueeccleſienſis

factus

factus a Ferdinando mittitur in Poloniam 14. differit contra cælibatum Clericorum 17. Epiſcopatu ſe abdicat, inito matrimonio. 19. Apologiam ſcribit ad Maxim. II. Imp. cuius fauorem ſeruat. eod. inclinat in partes Socinianorum 20. 24. ſeqq. Atheiſmi a Voëtio accuſatur. 22. & Epicureiſmi 23. Vratislauiæ tandem degit. 28. mortem prædicit. 29. de eo figmenta Fl. Ræmundi 15. qui erroris conuincitur, §. 16. de eius coniuge error Ræmundi & Hoornbekii. 18. Scripta ipſius præcipua. 31. de eodem eruditorum iudicia. 30.

E.

Eccleſia Catholica quid VI. 7. Romana non habet prærogatiuam. VI. 4.

Eccleſiæ veræ ac falſæ criteria. I. 29. reformationem in capite ac membris urget Duditius. XI. 10.

Eduardus II. Angl. R. capitur. XII. 13.

Ethicæ dogmaticæ vſus eſt exiguus, I. 15. Parænetica præfertur. 16.

Euangelium prædicare, quid? I. §. 22. in eo annunciando quis ordo ſeruandus. II. 22.

Euangelii Iohannis initium Platoniciſmi inſimulatur. XIII. 25.

Fridericus Auſtriacus a Ludouico Bauaro capitur. XII. 5.
Fridricus III. a ſubditis ſuis vexatur. 6.

G.

Galliæ Reges captiui. XII. 17. an ſeptimus quisque Rex Galliæ captus ſit. ibid.

H.

Hæreticus quis, an & quando interficiendus. I. 30. 31.
Heinrici IV. Imp. fata varia. XII. 4. Heinricus III. Angl. R. captiuus 13. Heinricus V. captiuus. 14.
Hiſpaniæ Reges captiui. XII. 9.

I.

Idolorum origo XIII. 40. 1.
Intellectus partes in Criterio veritatis moralis. IX. 13.
Iura reſtituta per Clauſ. Art. IV. Pacis Ryſwicenſ. V. 15.

L.

Legis obedientia explicatur ab Ochino. I. 7. demonſtraturque modus obediendi. 8.
Libertati Euangelicæ per Clauſ. Art. IV. P. Ryſv. nihil detrahitur. V. 3. 4. ſeqq.
Libri ſacri non omnes ſunt in Canone. XIII. 9. 10. ſeqq.
Loca per Clauſ. Art. IV. P. Ryſv. Euangelicis

cis reſtituta. V. 15. 16. horum ſic reſtitutorum ſpecificationis neglectus. 18. eiusdemquè a Rege Galliæ editæ efficacia. 19. quædam cis & trans, Rhenum a d. Clauſ. excipiuntur. 22. 23. cur? 21.
Ludouicus Pius a filiis capitur. XII. 3.
Lutherus a Braunsmanno, quod Polygamiam Philippi Landgrauii Haſſiæ probauerit, excuſatur, qui propterea notatur. I. 91.

M.

Mahomet deteſtatur cultus idololatricos. *VIII.* 20.
Maria Scotica capitur. *XII.* 15.
Maximiliani I. fata & captiuitas. *XII.* 7.
Mortem ſuam prædicit Duditius. *XI.* 29.

N.

Nunc quid in Art. IV. P. Ryſv. notet, V. 4. 5. ſeqq.

O.

Ochini Dialogi præcipui ſunt inter eius ſcripta. I. 2. ob eos venit in diſcrimen, eod. Apologorum editiones. II. 1. diuiſio. 2. Sermones II. 4. Scripta reliqua. 27.
Ochinus probat, Chriſtum ſatisfeciſſe. I. 5.

Digitized by Google

P.

De Pædobaptiſmo. I. 29.
Paparum ſecta eſt peſſima. I. 27.
Paſſio Chriſti quomodo meditanda I. 20.
Peccato de mortali Ochini ſententia vt & de peccatis regenitorum l. 6. peccatum originale eſſe, probat Ochinus. l. 7. peccata ſolius Chriſti opera nobis remittuntur, 9. de peccato in Spiritum S. 12.
Philoſophia an conducat ad veram Theologiam. II. 7.
Philonis Scriptorum nouum ſupplementum e Suecia expectatur. Obſ. XIV.
De Polygamia diſceptatur, I. 15. Ochini ſententia 16. quæ cum Lutheri ſententia confertur. 17. eius exemplum adducitur a Luthero & aliis Theologis approbatum, 18. ipſam defendit Aletheus. 23.
Pontificis auctoritas a Duditio contra Lutherum defenditur. XI. 13.
Precandi modus ab Ochino præſcribitur. I. 10.
Principatus Mompelgardenſis a Cl. Art. IV. P. Ryſv. excipitur. V. 17.
Principes ſuos terminos fatales habere, exemplis demonſtratur. XII. 1. 2. 3. ſeqq.
Prouerbia Salomonis non continent omnia ipſius dicteria. *XIII.* 22. non ſunt profana, contra Auguſt. 23.

Q.

Q.

Querelæ ſpiritualium & carnalium hominum conferuntur. II. 18.

R.

Rationum, quibus contra Atheos diſputatur, vſus oſtenditur. IX. 25.
Regni Chriſti extruendi ratio. I. 28.
Regna terminos ſuos fatales habent. XII. c. 2. ſeqq.
Religio catholica vbi, & quomodo remanere debeat. V. 14. 15. ſeqq. an in aliis rebus, quam locis ſtatum retinuerit, V. 28. 29. ſeqq. adhuc aliæ ſunt catholicæ religiones præter Romanam. VI. 1. ad religionem nemo cogendus. IX. 20. pro Veritate religionis Chriſt. rationum vſus. IX, 29.
Renatus an relabi queat. I. 12.
Reſtituta dicuntur pro reſtituendis. V. 20.
Reſcriptum Elect. ad Quæſtorem de examinando Stöſſelio. *VII.* 7.
Rhenani annotationes in Tertullianum Obſ. X.
Richardus I. Angliæ Rex a Leop. Auſtriaco, & Rich. II. capitur. XII. 12. 13.

S.

Salus an ſine Chriſto poſſit competere II. 17.
Sapientiæ libro diuinus ſpiritus adſeritur. XIII. 14. 30. eius Auctor Salomo 15. ſeqq. non Philo Iudæus. 28. 29. in Græcum L. conuerſus eſt. 19. a Platoniciſmo liberatur. 24. 25. nec in eo Ariſtotelica reperiuntur. 26. ſtylus cur ſit elatior. 27. perperam errorum arguitur. 31. 2. ſeqq. hinc Turretinus refellitur 35. 6. ſeqq. & Limborchio reſpondetur. 42. Canonicus & non Canonicus dici poteſt. 50.
De Satyrica docendi ratione iudicium. IX. 16.
Scriptura S. quomodo vtendum. II. 8. collecta dicitur temporibus Maccabæorum. *XIII.* 6. ab irregenito cur non intelligatur. IX. 34. Stylo vtitur vario *XIII.* 27. eius criterium internum. 30.
Scandalum Chriſtiani ſumere non debent. *II.* 25.
Septenarius numerus an ſit fatalis, & an Septimus quisque Galliæ Rex captus fuerit. *XII.* 17.
Spiritualium & carnalium querelæ conferuntur. *II.* 18.
Status quid notet in Clauſ. Artic. *IV.* P.

Ryſv.

Ryſv. V. 25. ſeqq. non confundendus
Status relig. R. cum exercitio illius 49.
Status, quo nunc, quid notet, V. 56.
Stephanus, Angliæ Rex, capitur a Michaële *XII.* §. 11.
Stöſſelii fata. *VII.* §. 1. 2. ſeqq. cum Ioh. Zacharia Starckio diſputatio. 5. examen. 7. reſponſio ad quæſtiones propoſitas, excepta manu Crellii. 8. Quæſtoris. 9. vxori quæſtiones propoſitæ. 10. mors vt & vxoris. 11.
Suecia mollibus populis præoptandæ morti aut exilio ſimilis. *VIII.* 49. 50.
Summum bonum cur pauci obtineant. IX. 12. illius inquirendi vera methodus. 18.
Supranaturalium ſolus magiſter Chriſtus. *II.* 13.

T.

Theologus an ſcientiis humanis indigeat. *II.* 9.
Theologia agens contemplante præſtat 32. ad eius ſtudium mentis præparatio. 10.

V.

Vocis Wiltz operoſa Voſſii Criſis. VIII. 51.
Voluntas bonum neceſſario appetit. IX. 6. non eſt libera. 7.

Z.

Zabiorum deſcriptio Spenceri. VIII. 2. nomen. 3. 4. ſeqq.
Zabios ſuæ religioni Mahomet admouet. VIII. 19. iidem iudaizantes videntur. 28. perperam Idololatris accenſentur. 30. ſeqq.

VA 1
1519351